

Зиябидин Мақсум

ФАРГАНА ХАНДАРЫНЫН ТАРыхы

УДК 94(47)
ББК 63.3(0)5
М 12

Магзуни (Зиябидин Максым)

М 12 **ФАРГАНА ХАНДАРЫНЫН ТАРЫХЫ**/ Котор. Молдо
Сабыр, О. Соорон-сопу. - Б.: Турар, 2007.-275 б.

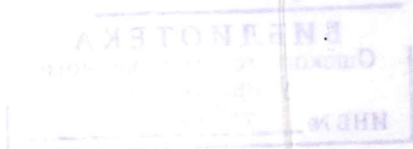
ISBN 978-9967-23-970-8

Китепке Абдырахманбектен (Шерали хандын чоң атасы) тартып, Плот ханга (Исхакбекке) чейинки Кокон ордосун бийлегендердин жана ошол мезгил аралыгында болуп өткөн окуялардын тарыхы камтылган. Бул Кокон хандыгы туурасындагы кеңири жана толук жазылган бирден бир тарыхый материал болуп саналат. Магзунинин китебинен Жусуп миң башы, Абдырахманбек (Сарымсакбек), Мухаммат Назарбек, Мусулманкул, Алымкул аталык, Алымбек датка, Көрүулу ж.б. баатырлардын, Макларайым, Малика-и Шахубан (Жаркынайым), Төрөайым (Айжан айым) ж.б. айымдардын, Абдираим Баз Афанди сыяктуу акылман адамдардын бейнелери менен таанышса болот.

М 0503010000-07

УДК 94(47)
ББК 63.3(0)5

ISBN 978-9967-23-970-8 © Зиябидин Максым атындагы фонду.
© М. Досболлов, О. Сооронов которгон, 2007.

Кокон ордосунда кызмат өтөгөн кыргыз тарыхчысы же Кокон хандыгынын тарыхына арналган анын кол жазмасы.

Тарых илиминин кандидаты, белгилүү окумуштуу Анвар Мокеев 1992-жылы Стамбул университетинин китепканасынан Кокон тарыхына байланыштуу көлөмдүү кол жазманы тапкан. Бул 833 барактан же 1666 беттен турган кол жазма китепканачылардын берген аты боюнча "Фергана хандарынын тарыхы" деп аталган. Ал XIX кылымдын 2-жарымында эски чагатай тилинде жазылган. Анвар Мокеевдин аныктоосуна караганда кол жазмада окуялардын жылдары көргөзүлбөй жазылган. Кол жазманын автору Магзуни деген адам экени көргөзүлүп, бирок ал ким болгонун тактоо кыйын болгон. Ошондой эле бул кол жазманын Стамбул шаарына кандайча барып калганы да табышмактуу. Болгону эмгектин автору: "Кудаяр хан өлгөндөн кийин кол жазма ээсиз калды. Хандын балдары бул китептин баркын түшүнбөдү", -деп китепти Түркиядан келген Абдурахим эфендинин колуна өткөрүп бергени кол жазмада жазылган. Ошентип, аталган кол жазма 100 жылдан ашуун Стамбул шаарындагы китепканада сакталып, анын баркына жете турган мезгил келип, эгемендүүлүк жылдарында ал кыргыз окумуштуусу тарабынан табылып жатышы да тагдырдын жазмышыдыр. Анткени, XIX кылымда Кокон ордосунда отуруп, бүтүндөй бир мамлекеттин тарыхын жазган кыргыз тарыхчысынын эмгеги бааланар мезгил эгемендүүлүктүн учуруна туш келип отурбайбы. 1994-жылы кол жазма тууралуу окумуштуу Анвар Мокеевдин макаласы түрк тилинде Түркиядан жарык көргөн. (Anvarbek Mokeev Hokand hanligi tarihine ait yeni bilgiler. Istanbul //Bir, №1, стр.107-113, 1994). Биз окумуштуу Анвар Мокеевдин баяндамаларына таянып, изилдөөбүздү уланткан

учурда бир топ жаңы табылгалар ортого келип чыкты. Ал түгүл тартынбастан кыргыз тарыхчысы деп атоого да далилдөө маалыматтар табылып, анын урпактары да Ноокатта ата-бабасынын жерин-жердеп турмуш улап келе жаткандарын билдирип өз үндөрүн кошуп чыгышты.

Бул кол жазма буга чейин Кокон хандыгынын тарыхына арналган белгилүү жазма булактарга караганда көлөмү жагынан да, мазмуну жагынан да айырмаланып турат. Анткени илимий чөйрөдө Кокон хандыгынын тарыхы боюнча негизги тарыхый булак катары эсептелип келинген Молдо Нияз Кокондинин фарси тилиндеги "Тарыхи Шахрухи" аттуу эмгеги 350 беттен ашпайт. Ошондой эле Молдо Нияздын эмгеги 1876-жылга чейинки гана окуяны камтып, андан кийинки Кудаяр ханга байланыштуу маалыматтар жок.

Жаңы табылган кол жазманын дагы бир өзгөчөлүгү анда "Алтын Бешикке" байланыштуу идеологиялык санжыранын жоктугу. Захреддин Бабур Индияга жер которуп качууга аргасыз болгон учурда ал өз баласын таштап кеткени жана анын урпактары болгон Алтын Бешик кийин Кокон хандыгын негиздеп, башкарып калды деген саясий санжыра тууралуу кол жазмада эскерилбейт. Анын негизги бөлүгүн Кудаяр хандын мезгилиндеги саясий окуялар, Кудаяр хандын жеке керт башына байланыштуу баяндамалар түзөт. Кол жазмада ошондой эле Шералы хандын тактыны ээлеши (1842-жыл), андагы кыргыздардын чечкиндүү аракеттери көркөмдүүлүгү, өтө тактыгы менен өзгөчө айырмаланат. Андан соң Кудаяр хандын эл сурап турган учуру, хандыктагы оош-кыйыш ордо оюндары, элдик толкундоолор, жыйынтыгында Исхак хандын (Полот хандын) тактыны ээлегени, Кудаяр хандын 1875 -жылдан кийинки тагдыры, тактап айтканда анын Оренбург шаарына сүргүнгө айдалганы жана ал жерден качып чыгып, Индия аркылуу Меккеге барып ажы болгону, андан келе жатып Афганистанда каза болгону кеңири баяндалган.

Кол жазманын автору Магзуни эмгекти Кудаяр хандын өтүнүчү менен баштап, аны жазууга 22 жыл убактысын жумшаган. Ал эми эмгек жазылып бүткөн соң, Кудаяр хан каза болуп, анын балдары баалай албагандыгы үчүн кол жазманы Түркиядан келген Абдурахим эфендиге берген. Бирок автор өзү тууралуу

маалыматтарды жазбаганы үчүн анын ким экенин тактоо бир топ кыйынчылыкты жаратты. Кол жазманын автору Магзуни ким болгон? Аталган кол жазма кандайча Абдурахим эфендинин колуна тийген?

Адегенде Абдурахим эфенди тууралуу маалыматтарга кайрылалы. Кол жазмадагы маалыматтарга караганда Абдулазиз уулу Абдурахим эфенди менен Кудаяр хан 1882-жылы Меккеде бир жылдан ашуун жашап калган учурда таанышат. Андан соң Кудаяр хан үч айдан ашуун анын Стамбулдагы үйүндө жашап, ошол мезгилде бардык арыз-муңун ага айтып берген. Абдурахим эфенди Кудаяр ханга алынын жетишинче жардам берээрин билдирет. Аны уккан хан кайрадан Коконго барып хан тактысын ээлегиси келээрин айтат. Атүгүл Түрк султаны Абдулхамидден жардам суроо тууралуу Абдурахим эфендинин сунушун жактырат. Ошону менен бирге Кудаяр хан андан эгер Ферганага барып калса, ал жерден бир учурда карыз болуп калган бай адамдардан 12 миң алтын акчасын уулдары жана аялдары үчүн өндүрүп берүүсүн суранып, ага тиешелүү тил каттарын, документтерин ишенип берген.

Андан соң Абдурахим эфенди Кудаяр хандын өтүнүчүн Түрк султаны Абдулхамит IIге билдирүү үчүн кетет. Абдулхамит II Кудаяр хандын өтүнүчүн кунт койуу менен угуп, ага жардам берүүгө ынтызар экенин билдирет. Бирок, ал учурда хандын жанындагы айрым адамдар Кудаярды Стамбулдан Афганистандын Керхит деген жерине (Корух, айрым маалыматтар боюнча Корхут -М.К) алып кетишкен болот.

Корухтан Кудаяр хан түбү ферганалык Шейх Шаадат Пенах эшендин уулу Вели эшен менен таанышып, анын үйүндө туруп калат. Бат эле Кудаяр хандын кабары аны тааныган адамдар аркылуу Герат, Кундуз жана Кабул шаарынын башчыларына белгилүү болот. Алар ханга элчилерин жибертип, кайрадан тактыны ээлөө сунуштарын айтып, эгер макул болсо, ага жардам берүүгө даяр экенин билдиришкен. Бирок, Кудаяр хан бийликте турган учурда көп жаман иштерди жасаганын, кайра такка отурбасын айтып, алардын сунушунан баш тарткан. Шаар башчылары анын эркине койбой, кайра такка отургузууга аракет

жасашкан. Кудаяр хандын ден соолугунун начар экенине да карашкан эмес.

Жолго жуп чыгаардын алдында (1883-жылы) Кудаяр хан Шейх Шаадет Пенах эшендин мазарына сыйынууга барып, ошол жерден айыкпас илдетке чалдыгып, көп өтпөй каза болот. Аталган кол жазмада негедир анын дүйнөдөн кайткан жердин аты так жазылбай Керхит же Корух деп берилет. Биз Өзбекстандын Борбордук мамлекеттик архивинен Кудаяр хандын өлгөнүнө байланыштуу документтерди изилдегенде төмөнкүдөй маалыматтарга туш болдук. Анын биринчиси Ташкенттин дипломатиялык бөлүмү боюнча чиновниги Жданов Кашгардын башкаруучусу Беккули-бектин айтканына таянып, Кудаяр хан Кабулдан Кандагарга бара жаткан жолдо каза болгонун билдирет.

Ал эми Кудаяр хандын уулдары Мухаммед Амин бек менен Сеид Омарбек 1888-жылдын 14-июлдагы Түркстан Генерал губернаторуна жазган катында атасынын Гераттын жанындагы Карух деген кыштакта каза болгонун билдиришет. Түбү хивалык, ал учурда Ташкентте жашап жаткан Турдубай ажы Утамышев Меккеге барып, кайра келе жатканда Кудаяр хан менен чогуу болгонун, жана ал Гераттын жанында көкүрөгүнөн кагынып, бир айга жакын ооруп, Карух деген кыштакта өлгөнүн бышыктаган. Кудаяр хан каза болгондо ал жанында болуп, тажиясына катышканын, анын жанында 100 тиллага жакын акчасы болгонун, аны Гераттын беги Кундуз алганын Турдубай ажы Утамышев билдирген. Ал эми Кудаяр хандын үй-бүлөөлүк турмушун иликтеген Михаил Алибеков да анын Герат провинциясына караштуу Куррух деген жерде өлгөнүн жазат. (Алибеков М. Домашняя жизнь Худаяр-хана, Ежегодник Ферганской области. т.2, Новый-Маргелан, 1903). Жогорудагы маалыматтар Кудаяр хандын Герат шаарынын жанындагы Карух кыштагында дүйнөдөн кайтканын бышыктайт, жана кол жазмага толуктоо киргизет.

Ал эми Абдурахим эфенди түрк султанынын жардам берүүгө макул болгонун кабарлаш үчүн кайра келгенде, Кудаяр ханды таппай калат жана кийинчерээк анын өлгөнү тууралуу кабарды угат. Ошондон кийин Кудаяр хандын осуятын аткаруу үчүн (кайсыл жылы келгени белгисиз) Ферганага андан Ташкентке келип анын уулдары Сейид Мухаммед Амин Бекке, Сейид Омар

Бекке жана Сейид Насуруллахка жолугат. Атасынын аласаларын өндүрүүгө көмөктөшөт. Кудаярга бересеси бар айрым адамдар, Полот хандын мезгилинде мүлктөрүнөн ажырашканын, карыздарын төлөөгө мүмкүнчүлүктөрү жоктугун билдиришет. Бирок анын талабы, уулдарынын талаптары боюнча акыры алар карыздарын берүүгө аргасыз болушат. Абдурахим эфенди Ташкентке, Ферганага келгенде ханды жакшы билген адамдарга жолукканы белгилүү. Жогоруда айтылгандай кол жазмада анын качан келгени тууралуу көргөзүлбөгөнү менен биздин Өзбекстандын архивинен тапкан документтерге караганда Абдурахим эфенди 1887-жылдын аягында, 1888-жылдын башында келгендей. Анткени Кудаяр хандын балдары 1888-жылы атасынын документтеринин негизинде Түркстан Генерал губернаторунан атасынын өлгөнү тууралуу күбөлүктү берүүсүн жана калтырган мүлккө мураскорлук укукту бышыктап берүүнү өтүнүшкөн. Ошол мезгилде Оренбург шаарындагы банкта Кудаяр хандын 3266 рубль 23 тыйыны сакталып турган. Мындан сырткары Оренбург шаарында Кудаяр хандын 10100 рублга бааланган үйү бар эле. Ушул документтердин бардыгын Кудаяр хан Стамбулда Абдурахим эфендиге берип, ал анын уулдарына 1887-жылдын аягында Ташкентке келгенде бергенин болжолдоого негиз бар.

Эми кол жазманын автору Магзуни менен Абдурахим эфендинин жолугушуусуна кайрылалы. Кол жазманын аяккы бөлүгүн Магзуни Абдурахим эфендиге жолукканы жана кол жазманы анын колуна тапшырганы менен бүтөт. Магзуни Абдурахим эфендиге кайрылып, көп иштерди чечип, өз-өз ордуна койдуңуз. Эми менин бир арманым бар, - деп китепти 22 жыл бою жазып келе жатканын, ал Кудаяр хандын буйругу менен башталганын, хан артымда бир "Шахнааме" калсын деп тилек кылып, айрым окуяларды өзү айтып берип жаздырганын айтат. Кол жазманы хан улам-улам окутуп укканын, ал гана эмес сүйүктүү аялы Шахраза ханумга (Ша-аим-К.М.) да окуп бергенин билдирет. Кудаяр хандын үй-бүлөөлүк турмушун иликтөөгө алган эмгегинде Михаил Алибеков да Кудаяр хан ар күнү кечинде "Шахнааме", "Хамзанаамени" окутуп угаарын жазган. Ошентип, бул эмгекти Кудаяр хан улам-улам угуп, өзүнө жаккандай кылып

жаздырганы белгилүү. Ал эми эмгектин автору Магзуни кол жазма ээсиз калып, хандын балдары ал китептин баасын түшүнө албаганына арман кылып, "аны Абдурахим эфендинин колуна бердим", - деп эмгегин бүтүрөт. Бул кол жазмада баяндалгандай Абдурахим эфенди Кудаяр ханды жакшы билген көп адамдарга жолукканына караганда Магзуни менен да Ферганада Анжыяндын жака белинде 1887-жылдын акырында, же 1888-жылдын башында жолугуп, Кол жазма анын колуна ушул жолугушуулардан кийин тийгендей. Эмгекти берээрдин алдында Магзуни андан уккан акыркы маалыматтарды да китепке түшүрүп толуктап бергени кол жазмадагы окуялардын баяндалышынан даана көрүнөт. Ошентип, эмгектин 22 жыл жазылганын эске алсак, ал 1865-жылдан 1888-жылга чейин жазылганын тактоого болот. Кудаяр хан 1865-жылы 3-жолу тактыга кайра отургандан кийин өзү тууралуу "Шахнааме" жаздырганга киришип, аны ошол кезде ордодогу эң билимдүү адамдардын бири Магзуниге тапшырганы белгилүү.

Кудаяр хан өзү тууралуу "Шахнааме" жазууну ишенип тапшырган Магзуни өзү ким болгон? Ордодо зор кадыр-баркка бөлөнгөн бул инсан хандыктагы кайсыл элдин өкүлү эле? Бул суроолорго тарыхый документтерден гана ачык жооп алаарыбыз бышык.

Магзунинин Кокон хандыгында кадыр-барктуу, билимдүү адам болгону тууралуу Исхаккан Жунайдулла кожо уулунун (Ибрат) 1916-жылы жазган "Тарих-и Фаргона" деген китебинен учуратабыз. 1863-жылы 9-июлда Алымкул аталык баштаган кыргыз-кыпчактар Кудаяр ханды экинчи жолу тактыдан кууп, анын ордуна Мала хандын 12 жашар уулу Султан Сейитти такка отургузаардын алдында Маргалаңдын Жармазар деген жеринде өргүү алып, хандыктагы кадыр барктуу инсандарды жыйнап кеңеш өткөрүшкөн. Кеңеште Молдо Алымкул сөз алып: "Мамлекетибизде болуп жаткан тоз-тополоң окуялардын негизги себеби баарыбыз бир кишиге баш ийбегендиктен болуп жатат. Ошондуктан бир инсандын хандык кылуусу лаазым. Мындай даражаны аркалоого кимге насип кылынсын деп ойлойсуздар?" - деген суроо койду. Кокон уламаларынын эң абройлуусу Зиябидин Магзумдун: "Бул кызматка өзүңүздөн артык адам

көрүнбөйт", - деген сөзүн укмаксанга салган Алымкул кайрадан: "Ал адамды тагыраак айтыңыздар", - деп кайра элге кайрылат. Зиябидин Магзум мурунку сөзүн дагы кайталады. Ошондо Алымкул Зиябидинге кайрылып: "Сиз мени көрсөтөрсүз, бирок менин ниетим хан болуу эмес, мамлекетке кызмат кылуу. Мен кызматка бел байлаган кишимин. Андан көрө ханзаадалардан бирөөнү көрсөтүңүздөр", - деди. Көпчүлүк ары кетип, бери кетип, "Атасы көпчүлүктүн жолунда жүрүп каза болгон эле. Өзү жетим", - дешип Малабектин уулу Султан Сейитке токтолушту. Алымкулдун көз карашын баамдап отурган көпчүлүк, бул сунуш анын купулуна толгондугун байкашты да: "Бул орунга Султан Сейит ылайыктуу", - дешип жаалап жиберешти. Ошентип, Султан Сейит ак кийизге салынып хан көтөрүлдү...

Бул эмгектеги окуялар ошол жыйынга катышкан адамдын оозунан алынып жазылган жана Зиябидин Магзуминин билимдүү, абройлуу инсан экени айтылган. Бирок, ал кайсыл элдин өкүлү болгону тууралуу эч сөз болбойт. Магзуми кыргыздын чыгаан уулу Алымкул аталыктын доорунда ордодогу абройлуу кызмат орундарды ээлеп турган.

1865-жылы Кудаяр хан үчүнчү жолу тактыны ээлегенден кийин Магзуми анын кол алдында катчы, иш башкаруучусу болуп иштеп калганын айрым жазма булактар бышыктайт. 1907-жылы жарык көргөн "Курманжан-датка Алайлык кара-кыргыздардын канышасы" аттуу белгилүү макаланын автору И. П. Ювачев 1898-жылдагы Анжиян көтөрүлүшү, андагы дукчи эшен Мадали тууралуу жазып жатып: "Айрым түркстандыктардын эшенди динге терең берилген киши деп келишкендигин айтып кетүү керек. Жогорудагылардын баарын тең эшен эмес, бир кезде Кокондун хан сарайынын иш башкаруучусу (же мырзасы), молдо Магзум башында турган анын тегерегиндегилер кылышкан. Козголоңдун чыгышын да негизинен ошондон көрүшөт", - деп белгилеген.

Демек, И. П. Ювачевдин жазган маалыматына таянсак, Молдо Магзуми 1898-жылдары Мадали эшендин кеңешчиси болуп, көтөрүлүштүн демилгечиси болгону кашкайып көрүнүп турат. Ошондой эле И. П. Ювачев ошол кезде Түркиядан Абдул-Жалил деген эч кимге белгисиз бир авантюрист келгенин, ал паспортун Маргалаң менен Ошто белгилетип, Түрк султанынын

катын алып элчи катары Дукчи эшенге барганын жазат. Бул маалыматка караганда түркиялык Абдул-Жалил Магзуми аркылуу Мадали эшен менен байланыш түзгөндөй.

Орусиянын Орто Азияны басып алуусун изилдеген генерал-лейтенант М. А. Терентьев да Анжиян көтөрүлүшү тууралуу изилдөөсүндө Магзуми жөнүндө кызыктуу маалымат келтирген. Анда ал: "... За этим двором был построен почитателями новый кишлак Ишанчек в 20 сакель для разных ремесленников. Надь дверями существовали надписи: "Здесь библиотека, книги возвращать", или: "Приношения принимаются с благодарностью" Все постройки возведены даром. Руководитель всем этим мулла Зиябидинь. Прежде он был секретарем последних ханов коканских и подбивал их на войны; переселившись к Мадали, он раздувал его славу, подделал печать какого-то святоши ишана, составил от его имени иршадь, т. е. Патент для Мадали на звание его преемнике, прибавил ему титул хальфа и придумал разные фокусы, которые шли за чудеса", (Терентьев М.А. История завоевания Средней Азии. Т.3. Спб., 1906, с.478.) - деп белгилеген.

1898-жылдагы Анжиян көтөрүлүшүнүн дагы бир изилдөөчүсү В. П. Сальков (Андижанское восстание в 1898, Казань 1901.) Мадали эшендин учурунда Мулла Зияутдин Магзуми өзгөчө таасирге ээ инсан экенин баса көргөзөт. Эң негизгиси ал Зиябидин Магзуминин кыргыз экени ачык жазат. Аталган эмгектин 10-бетинде: "Эшендин көптөгөн шакирттери болгон, алар бир эле мезгилде анын эң ишенимдүү кызматчылары да болгон. Алардын арасынан жөндөмү жана тубаса акылы менен Мулла Зияутдин Магзум аттуу кыргыз өзгөчө бөлүнүп турган. Бул өтө маанилүү инсан; ал тууралуу алдыда сөз болмокчу", - деп жазылган.

Орус изилдөөчүсү В. П. Сальков ушул эле эмгегинин 20-бетинде Мадали эшендин "эшен" экенини далилдеген атайын документи болгон. Аны эшендин ишенимдүү шакирти, кыргыз аалымы - "Мулла Зиябидин Магзуми" жасап бергенин жазат. В.П Сальков эмгегинин кийинки бөлүгүндө Зиябиддин Магзуминин ким экенин дагы дааналап көргөзөт. Биз анын жазганын которбой Ошол турушунда берүүнү туура көрдүк. Ал минтип жазат:

"Выше было мною сказано, что самым близким у него доверенным лицам был любимой им киргиз - из селения "Джумча",

- Ичкиликской волости, смежной с Мин-Тюбинской, к которой принадлежал и сам Ишан Зияутдин Магзуми " Это был бодрый старик, около 80 лет. Опытный вкусный и влиятельный агитатор.

Он принимал самое живое участие в бунтах против коканских ханов Малля, Мадали, Худаяра и был в числе приближенных к казненному "Пулат хану", но из всех этих передряг вышел здоров и невредим.

Этот старый бунтовщик у Мадали, кажется, был казначаем. В нападении на Андижанский лагерь ему принадлежала очень видная роль. Убит был, во время нападения на наш лагерь" (Стр.37.). Ошентип, бул жерден Зиябиддин Магзумдун кайсыл айылда жашаганы, кандай кызматтарда жүргөнү дагы даана көргөзүлгөн. Бирок башка тарыхый булактардан Магзуми 1898-жылы 17-майда Мадали эшендин негизги кошуунуна башчылык кылып, бирок ал каза болбогону белгилүү. Ал тууралуу төмөн жакта сөз болмокчу.

Ал эми белгилүү тарыхчы Кушбек Усенбаев 1898-жылы 17-майда таңкы саат 8де Тажик (Миң-Төбө) кыштагынан Анжиян шаарын көздөй эки топтон турган куралчан адамдар жылып жөнөгөнүн, анын биринчисине атчан Мадали эшен өзү жетекчилик кылса, экинчисин анын ишенимдүү адамы Мулла Зиябиддин Максум жетектегенин жазган. (Усенбаев К.У. Народные движения Средней Азии в XIX веке. Бишкек-Ош, 1998. С.117.). Ушул эле эмгектин кийинки беттеринде көтөрүлүштүн башында турган бир топ инсандардын аты аталып, алардын арасынан Мухаммед Зияутдин Махсум-Даммула-Шариф оглы деген ысым да аталып кетет.(Аты аталган эмгек 128-бет.). Мында дагы бир баалуу кошумча Магзуминин атасынын аты Шариф (Шарип-М.К.) экени маалым болуп отурат. Ошондой эле анын аты Максум деп берилип, Максум аттуу ысымдар кыргыздардын арасында кеңири таралганын кошумчалоого болот. Тарыхый маалыматтарда ошентип Зиябиддин Максумдын аты ар түрлүү айтылганы менен түбү келип бир киши экени белгилүү.

Жогорудагы жазма даректердеги маалыматтар Зиябиддин Магзуминин (же Зиябиддин Максумдын - К.М) билимдүүлүгүн, анын Кокон хандыгынын ордосунда хандын катчысы, иш башкаруучусу болуп кызмат кылганын бышыктап турат. 1898-

жылдын 17-майына чейин Магзуми Анжияндын Тажик (Миң-төбө) деген кыштагы менен тийишип турган Жумча деген айылда жашап, бирок көпчүлүк убактысын Мадали эшендин жанында өткөргөнүн, көтөрүлүштүн жетекчилеринин бири экенин, билимдүүлүгү, акылы менен өзгөчөлөнүп тураарына күбө болдук. Жыйынтыктап айтканда Стамбул университетинин китепканасында сакталып турган "Фергана хандарынын тарыхы" аттуу кол жазманын автору Магзуми кыргыз экени, ал жогоруда аты аталган Зиябиддин Магзуминин (Зиябиддин Максым - К.М) өзү экени эч талаш туудурбайт. Анын соңку тагдыры тууралуу генерал-лейтенант М.А Терентьев: "Мулла Зияутдин дагы эле тирүү жана жашынып жүрөт. Лагерге кол салуу учурунда ал эмес мулла Гязз каза болгон", (Терентьев М.А. История завоевания... с.482)- деп жазса, И.П. Ювачев: "Козголоңду тез эле басышат. Дукчи эшен даргага асылат. Абдул-Жалил изин суутуп кетет, молдо Зиябидин Кашгарга кире качат", -деп толуктоо киргизет. Демек, ал Түркиядан келген Абдул-Жалил менен кошо Кашгарга из жашырып качып кеткени маалым. Зиябидин Магзуминин андан кийинки тагдыры азырынча белгисиз бойдон калып келүүдө. Болгону анын кол жазмасы табылып, аты белгисиз болуп келген кыргыз тарыхчысын, Кокон хандыгында таасирдүү бийлик орударын ээлеп келген Зиябиддин Магзуминин ишмердүүлүгүн тактоого, элге ачык жарыялоого убакыт келип жеткенин эскерте кетмекчибиз. Биз Зиябиддин Магзуми тууралуу макалабызды маалымат каражаттарына жарыялагандан көп өтпөй эле Ноокат районунун Төөлөс айыл өкмөтүндөгү Айтамга айылынын тургуну Муктар Бостонбаевден жана ушул эле райондун Зулпуев айылынын тургуну Момун Нурматовдон Зиябиддин Максым тууралуу үн кошкон каттары "Эркинтоо" гезитине жарыяланып калды. Анда Зиябиддин Максымдын Пахриддин Максым, Алим Максым, Андалип Максым, Нажимиддин Максым, Сражиддин Максым деген беш уулу тең өз мезгилинин билимдүү адамдары болуп, совет доорунда көзү өткөнүн, алардан жана эки кызынан таркаган урпактары Ноокат районунда жашап жатканы кабарланган. Ошондой эле архивдик жана жазма даректеринде кездешкен Ичкилик болушундагы "Жумча" айылына да тактоо киргизишип, ал кыргызча "Жүлгө" деп аталаарын, ал эми

эмгектин автору кадимки эле кыргыздын Төөлөс уруусунан экендигин билдиришти. Ошентип, Кокон ордосунда кызмат өтөгөн кыргыз тарыхчысынын ата-бабаларынын, урпактарынын ысымдары белгилүү болуп, кайсыл жерде жашаганы такталды.

Ал эми анын эмгеги качан гана Кыргызстан өз эгемендүүлүгүнө ээ болгондон бир жыл өткөндөн кийин табылып, аны алгач белгилүү кыргыз тарыхчысы Анвар Мокеев таап, анын көчүрмөсү Кыргызстанга келгени да бекер жеринен эместир. Анткени, Магзуми аталган кол жазмасынын түп нускасын 1888-жылдары Түркиядан келген Абдурахим эфендиге берип жатып: "Эми кол жазма ээсиз калып, хандын балдары ал китептин баркына жетпегенине арманым бар",- деп кол жазмасын жыйынтыктап жатпайбы. Анын үстүнө эмгектин автору Кокон хандыгынын учурунда кыргыз элинин таламын талашкан бир топ саясий күрөшкө активдүү аралашып келгени белгилүү болуп отурат. Ошондой эле ал 1898-жылдагы улуттук-боштондук күрөштүн негизги жетекчилеринин бири болгонун тарыхый документтер ырастап берди. Ал өз эмгегинин баркына жетүүчү мезгил бир учурда келээрине толугу менен ишенген сыяктуу. Анын тилеги Кыргыз эли эгемендүүлүгүн алгандан кийин аткарылды. Ал учурда колониялык эзүүдөн кутулуу үчүн күрөшкө чыгышкан көпчүлүктүн тилектери ишке ашпай, боштондук күрөштүн катышуучулары падышачылык жазалоочу аскерлер тарабынан ырайымсыз жазаланып, Магзуни аз сандагы адамдары менен Чыгыш Түркстанга көздөй качууга аргасыз болгон. Анын эмгеги колго тийгенден тартып аны пленкадан кагазга түшүрүп, ал да жетишсиз болгондон улам кайрадан Стамбул университетинин китепканасында сакталып турган жеринен көчүрмөсүн алдыртып аны котортуу үчүн аракетин бизди баштадык. Кол жазманы которууга белгилүү окумуштуу, Кыргыз Республикасынын маданиятына Эмгек сиңирген ишмер Омор Сооронов менен араб-фарси тилдерин мыкты билген аалым Молдо Сабыр Досбол уулу дароо макул болуп, ага демөөрчү болуп "Ноокат" ынтымак коому чыкты. Кыргыз тарыхчысынын кимдигин тактоого жана эл арасына жайылтууга, ошондой эле эмгектин которулушуна жана жарык көрүшүнө "Зиябиддин

Максым" атындагы фонддун жетекчиси, аалымдын урпактарынын бири Муктар Бостонбаевдин аракети өзгөчө болду.

Ошентип, бул эмгектин жарык көрүшү менен буга чейин Осмоналы Сыдык уулу, Белек Солтоноев сыяктуу саналуу тарыхчылардын катары толукталып, кыргыз тарыхнамесинде Зиябиддин Магзуми же Зиябиддин Максым деген жаңы ысым келип кошулду. Анын мурастап кеткен көлөмдүү эмгеги тарыхчылар үчүн табылгыс байлык болуп, Кокон хандыгындагы талашка түшүп такталбай келген тарыхый окуялардын такталышына бараандуу салым кошоору анык. Болгону жаңы жаш изилдөөчүлөр келечекте бул эмгекти ар тараптан талдап, элдин калың катмарына жеткирүүсү эле калды.

Кыяс Молдокасымов Сатарович - 1963-жылы Өзгөн районуна караштуу Көлдүк айылында төрөлгөн. 1985-жылы КМУУнун Тарых факультетин артыкчылык диплому менен аяктаган. КМУУнун алдындагы аспирантурада окуп, 1994-жылы Тарых илими боюнча кандидаттык диссертациясын коргогон. 1991-97-жылдары КМУУнун Тарых факультетинде окутуучу, доцент болуп эмгектенип, 1997-2000-жылдары КМУУнун алдындагы докторантураны аяктаган. 1995-жылдан бери "Кыргызстан Тарыхчылар Жамаатынын" төрагасы. 1998-2005-жылдын 1-апрелине чейин "Азаттык" радиосунунун Кыргызстандагы өкүлчүлүгүн жетектеген. 2005-жылдын 23-сентябрынан Улуттук Телерадио корпорациянын президенти, 2006-жылдын январынан МТРКнын Башкы директору. Кыргыз тарыхына арналган 50дөн ашуун ар түрлүү илимий-популярдуу макалалардын автору.

Зиябидин Максым тарыхтан өз ордун табыш керек.

Кудай рахматы кылсын атам Сулайманов Бостонбай санжырачы, ата-бабалардын тарыхын жакшы билген адам эле. "Бабаларыбыздын бири Зиябидин Максым Кокон хандыгында кызмат кылган, китеп жазып калтырган, Анжиян көтөрүлүшүнө катышкан, орустардан качып барып Кашкардан ары изи жоголуп кеткен. Анын китептерин Совет доорунда баласы Сражидин Максым бийликтен коркуп бир мазарга көмгөн экен. Ошол бойдон жатып, аны көмгөн адамдардын көзү өтүп кеткенден кийин кайра ал китептерди издеп таба албай калдык", - деп жүрчү эле. Анан эле 2001-жылы 20-июльда "Эркин Тоо" газетасынан тарыхчы Кыяс Молдокасымовдун маегин окуп калдым. Ал маекте Зиябидин Максым Кокон хандыгында дээрлик 20 жылдан ашуун иш башкаруучу, 1898-жылдагы Анжиян көтөрүлүшүндө Дукчи эшендин оң колу, кеңешчиси болгон деп айтыптыр. Кыяс Молдокасымовдун маегин окуп берсем атам аябай сүйүнүп "Кудай бул кишини бизге кайтарып бериптир, балам эми бул китептин аркасынан түшүп изилде" деди. Андан кийин ал кишинин жети атасын тактап, урпактарын таптым.

Орустун тарыхчылары анын Ичкилик волостунда Жумга кыштагында туулган, атасынын аты Шамил деп жазышкан экен. Падышачылык мезгилде азыркы Караван Ичкилик волосту деп аталып жүргөн экен. Бирок бизде Жумча деген кыштак болгон эмес. Мурда биздин Төөлөс айыл өкмөтүн (Уркуя Салиева атындагы колхозду) Жүлгө кыштагы дечү элек. Башка элдин өкүлдөрү кээ бир тамгаларды чаташтырып Жумча деп жазган экен. Биз териштирип көрсөк аты Маматкары болуп чыкты. Кыргыздарда өзүңүздөр билесиздер атты дайыма кыскартып

айтат да. Бул макаладан кийин Зиябидин Максымдын жердеши катары, ургагы катары эл арасында тактоолорду өткөрүп, анан Кыяс Молдокасымовго кат жөнөттүк. Алар да Зиябидин Максым кайсы жерден, кайсы уруудан экенин, анын урпактарынын бар же жогуна кызыгып жазышкан экен. Биздин каттан кийин ал биз менен байланыш түзүп, айылга келип сыналгыга тартып 5-6 теле жана радио берүүлөрдү уюштурду. Райондук, областык жана республикалык гезит-журналдарга басыла баштады. Андан кийин "Фаргана хандарынын тарыхы" китебинин утуру которулган бөлүгүнүн үзүндүлөрү "Жаңы ордо" газетасына чыга баштады.

Кыяс Молдокасымов менен сүйлөшүп такташсам, ал китепти Молдо Сабыр менен Омор аке котороорун айтты. Алардын айтуусуна караганда китепте баяндалган окуялар Т.Касымбековдун жазганынан башкачараак экен. Ыр менен жазылган жерлери жана кара сөз менен жазылган жерлери да бар. Кыскасы Кокон хандыгынын тарыхы бүт бойдон камтылып жазылган экен. Бул китеп кыргыздардын, айрыкча түштүк кыргыздардын мамлекеттүүлүгүн аныктоодо чоң рол ойноору бышык эле.

Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн 2200 жылдыгына карата А.Акаевдин китебинде Кокон хандыгы жөнүндө үстүртөн гана жазылыптыр. Ал гана турсун Кокон хандыгын жасалма даңазалоолор болуп жатат деген пикирин билдириптир. Кокон хандыгы түштүктө өзбекти, тажикти, кыргызды бириктирген орток мамлекет болгон деп саналып келет. Ошондуктан Кокон хандыгын биздин мамлекетибиздин тарыхынан ажыратып кароого мүмкүн эмес. Өкүнүчтүү жери бул тарых дале ачылбаган барак болуп турат. Биз кадыр-барктуу кишилердин атынан А.Акаевге, О.Ибраимовго 2200 жылдыкты белгилөө боюнча комиссияга кат менен кайрылган элек. Тилекке каршы ал катка эч кандай жооп болгон жок. Кокон хандыгынын тарыхын кагазга түшүрүп баалуу иштерди калтырып кеткен бабабыздын эмгеги бааланбай келди.

Кокон хандыгында кызмат кылган жана Стамбулдан табылган китептин автору Зиябидин Максым Шарип уулу биздин мурдагы Жүлгө азыркы Ноокат районундагы Төөлөс айлынан болот. Ал кишинин жети уулу бир кызы болгон. Алар: Сражидин

Максым, Пакирдин Максым, Нажмидин Максым, Нурдин Максым, Шайдин Максым, Андалип Максым, Сайдин Максым жана Багда эле. Азыр ал кишинин небере-чөбөрөлөрү, жебирелеринин көпчүлүгү Төөлөс айыл өкмөтүнүн Айтамга айлында, айрымдары Төө-Моюнда, Караванда, Кызыл-Кыя шаарында жашашт. Балдарынын ичинен Сражидин Максым билимдүү аалым болгон. Совет доорунун мезгилинде көрүнүктүү диний кызматкер катары куугунтукталып, качып-бозуп турмуш өткөргөн. Зиябидин Максымдын кол жазмаларынын көпчүлүгү Сражидин Максымдын колунда калган. Ал киши каза болгондон кийин ал эмгектерди ар ким сурап алып кетип жүрүп жок болгон.

Зиябидин Максымдын жана анын баласынын коргонунун ордуна 100 бала окуй турган чоң медресе курганбыз. Зиябидин Максымдын ата-теги кыргыздардын ичкилик уруусундагы Төөлөстөрдүн Айтамгасынан болот. Ал кишинин жети атасы тең молдо болуп өткөн. Ошондуктан алардын ысымына Максым деген наам кошулуп айтылган. Ал кишинин бабалары молдо Асан, андан Эгемкул Максым, андан Чалабай Максым, андан Абсамат Максым, андан Маматкерим Максым, андан Зиябидин Максым, андан Сражидин Максым болуп улана берген.

Убагында Кокон хандыгынын ордосунун айланасында ичкилик кыргыздар көп жашагандыктан (азыр ал жерде жашагандардын көпчүлүктөрү Өзбекстанга өтүп кеткен) ордодо бийликтин ар түрдүү баскычынын башында жана аскерлердин дээрлик көпчүлүк бөлүгүн ичкиликтер түзгөн. Зиябидин Максым менен кошо кызматташ учурунда кызын Малаханга берип (Генерал М.Абдырахмановдун бабасы), канга аталык болуп лашкер башыга чейин жеткен, Полот Кушбегинин, ошондой эле өтө чоң аалымдардын бири хан ордосундагы китепкананы башкарган Акназар ажынын (кыбырасы азыр Кызыл-Кыя шаарынын казысы) небере-кыбыралары да биздин Төөлөс айыл өкмөтүндө жашашат. Зиябидин Максымдын китебинин табылышы жана которулуп китеп болуп чыгышы анын окурмандарга жетиши, кыргыз тарыхындагы айрыкча ичкилик кыргыздардын хан ордосундагы ээлеген орду жөнүндө кошумча маалыматтарды берет деген ойдобуз.

БИБЛИОТЕКА

Ошского государственного

университета

ИНВ №

915425

Биз мурда Кокон хандыгындагы тарыхый окуяларды Т.Касымбековдун жазгандары менен гана окуп, билип, ата-бабаларыбыздын айткан нускалуу баяндары менен маалым болуп келдик. Көрсө биз биле элек, биз окуй элек тарыхый фактылардын жаңы ачылыштары али алдыда окшойт.

Зиябидин Максымдын жана анын жазган китеби, биздин эле эмес жалпы кыргыздын сыймыгы болууга тийиш деп ойлоймун. Биз билгенден Кокон хандыгында кыргыздардан өтө таасирдүү, бийликтин ар түрдүү бутактарында тургандар өтө көп болгон. Бирок кыргыздардын хан алдында иш башкарып, билимдүү аалым болуу менен бийликтин бардык иш-кагаздарын тейлеген китептерин жазып калтырган Зиябидин Максымдай инсан болгон эмес. Кайдыгерликтин айынан мурдагы бийликтин кызыкпагандыгынан, артынан түшүп изилденбей жүрүп канчалаган чыгаан инсандарыбыз тарыхта башка элдин өкүлү болуп кетти. Эгерде биз бул кишинин ордун тарыхтан алып бербесек келечек бизди кечирбейт. Биздин айылдын аты мурда Айтамга болуп, ушул кишинин шарапаты менен чоң медресе салдырган (хандыкта иштеп турганда). Бул медресе Ноокаттан тартып Кадамжайга чейин Миңдабамдан, Кувадан (Азыр Өзбекстандын чоң райондору) балдар келип окуп диний билим алышкан. Ошондон улам биздин айылдын эки аты бар. Айтамга - Медресе. Убагында Токмокто Шабдан баатырдын медресесин ушул киши ачтырып, өзүнүн уулу Шандин максымды дарс берүүчү кылып жөнөткөн экен.

Бул китептин которулушу өтө машакаттуу иш болду. Молдо Сабырга жана Омор Соороновго которууга бергенге чейин эле Кызылкыядан, Оштон күчтүү деген молдолорду таап бул жазмаларды котортуп көрдүк. Тилекке каршы алардын бул китепти ойдогудай которууга күчү жетпеди. Ошондуктан кайрадан Молдо Сабырга жана Омор ака менен келишим түзүп которууга туура келди. Алар 5-6 айдын ичинде которуп бүтүп мына китеп болуп колго тийип олтурат. Пуштун, арап, фарсы, чагатай тилин толук билген билимдүү, муфтияттын фатва бөлүмүн башкарган чоң аалым Молдо Сабырга тең келе турган адам жок экенине эми ынанып олтурам. Эч ким которо албаган XIV-XV кылымдагы Молдо Сайпидин Аксыкенттин "Мажму ат-таварихти" да Омор

Сооронов экөө которгон. Ошондуктан Молдо Сабырга ырахмат айтып ыраазычылыгымды билдирем. Ал эми Омор Сооронов болсо өзүнүн чыныгы баасын албай жүргөн чон окумуштуу, улуу инсан. Мукайды ийине жеткирип, Ясавийдин эмгектерин изилдеп, Молдо Ниязды кыргыз журтчулугуна жеткирген ким? Бул адам Омор ака Сооронов. Ал кишинин чыныгы окумуштуулугун, доктор, профессорлор жасай албаган эмгектерин көрүп билип турабыз. Анын чыныгы илимпоз экенин "Фаргана хандарынын тарыхы" китебин которууда билип отурам. Өтө жөнөкөй, ашыкча сөзү жок, элден бөлүнбөгөн, өз ишине берилген, сөзүнө турган инсан экенине көзүм жетип, ийилип таазим этип чоң ырахматымды айтамын. Сиздин эмгектериңизди эл жана азыркы бийликтегилер баалар деген ойдомун.

Зиябидин Максым атабыздын кайрадан "табылышына" анын чоң аалым, тарыхчы, акын жазуучу болуп таанылышына, китептин которулуп басылып чыгышына ат көтөргүс эмгек кылган жаңыдан өсүп келе жаткан окумуштуу жана коомдук ишмер Кыяс Молдокасымовду өзгөчө белгилеп кетпесем болбойт. Ал болбосо Зиябидин Максымдын ысмы, жасаган эмгектери, жазган китеби элге жетпей дагы канча жыл жатмак. Мен айылда болуп бул китепти көтөрүү иштерине анча колум тийбеди. Такай Бишкекте болууга убактым болбоду. Ал мен аткара турган иштерди да аткарып, Молдо Сабыр менен Омор Соорон-сопуну да өзү таап, алар менен мени тааныштырып, бардык ишти өзү башкарып, ишти акырындык менен тереңдетип отурду. Эгер ал өзү жетекчилик кылбаганда бул иш дагы канчага созулат эле. Китепти басып чыгаруу өзүнчө бир машакат экен. Бул түйшүктү да өз мойнуна алып басмакана менен сүйлөшүп, өзү чуркап жүрүп бүтүрдү. Ноокат эли ага абдан ыраазы. Кыяс Молдокасымовду Төөлөс айыл өкмөтүнүн ардактуу тургуну кылып алалы деген сунуштар түшүп жатат. Буюрса ал сунуш да ишке ашаар. Зиябидин Максым атабыздын ыр менен жазылган (200 барактан турган) дагы бир китебинин дарегин Кыяс иним тааптыр. Аны дагы алып келип котортуп, окурмандарга жеткирүүдө жардамын берет деген ойдомун. Келечекте кыргыз элине кереги тийген чоң окумуштуу жана коомдук ишкер болушуңа мен ишенемин. Ылайым кудайым ооматыңды берсин.

Колуңуздардагы китеп жөн эле чыгып калган жок. Китепти которуу жана басып чыгаруу үчүн көп жетекчилерге, жеке ишкерлерге барып кирбеген эшигим калган жок. Бул маселеде жакындан жардам бергендер болду, мени алдап тил эмизгендер да болду. Бул китептин маанисин түшүнгөндөр болду, атайлап түшүнгүсү келбегендер да болду. Алардын басымдуу көпчүлүгү түшүнүү менен мамиле кылышты. Алардын атын айтып кетпесем болбойт. Алар А.Эркебаев, Н. Касиев, М.Жээнбеков, А.Алиев, Ү.Сыдыков, М.Турдукулов, “Ноокат жери” коомунун жетекчиси М.Зулпуев, муфтий Муратали Жуманов, депутаттар А.Тагаев, Кызыл-Кыялык, Бел-Өрүктүк, Абшыр-Сайлык, Нарайлык төөлөстөр жана башкалар. Андан тышкары колдон келишинче аз болсо да бул китептин чыгышына өз салымдарын кошкон жигиттердин атын атоого кагаз жетпейт. Алардан кечирим суроо менен ыраазычылыгымды билдирем. Мурунку бийликтегилер мени укпай коюп, колум сууп турганда кудай жеткирип Кызыл-Кыя Гумманитардык педагогикалык институтунун директору Миталип Мамытов менен таанышып калдым. Ал менен биргелешип эки жолу илимий теориялык конференция өткөрүп, окумуштууларга, окуу жайдын мугалимдерине Зиябидин Максым жөнүндө айтып бердим. Ал жердеги окумуштуулардын Зиябидин Максымга болгон кызыгуусун көрүп көңүлүм көтөрүлүп, бул ишке кайрадан катуу кирише баштадым. Алар мага материалдык жана моралдык жардам көрсөттү. Келечекте ал институт Кыргызстандын түштүк батышындагы ичкилик кыргыздардын ачылбай жана элге жетпей жаткан маданий, адабий, тарыхый мурастарын, Зиябидин Максымдай элге кызмат кылган инсандарды бүткүл кыргыз элине жеткирүүдө өзүнчө борбор болуп берет. Ал жерде эмгектенип жаткан акын драматург Эгемберди Эрматов Зиябидин Максымды өзөк кылып ошол чөлкөмдөгү окуялардын негизинде роман кылып жазсам деген ниети бар. Бул китеп колуна тиери менен ал дагы өз ишин баштаар. Бул институттун эмгек жамааты менен да аткара турган иштер алдыда. Миталип Таиров баш болгон жамаатка ыраазычылыгымды билдирип, чоң ырахматымды айтам.

Адам баласынын өткөнү да, учуру да, келечеги да ажырагыс бир бүтүндүктө турат экен. Өткөн ата-бабаңдын турмушу, учуру

өзүңдүкү, келечеги тукумуңдуку. Атаңды жамандап өзүң жакшы боло албайсың, өзүң жаман болсоң - тукумуң жакшы болбойт. Ошондуктан өткөндүн жакшысын сактап, баарын тактап, алдыга карап жылып олтурган элдин келечеги кең. Өткөндү кайрадан тирилтип, тиешелүү баасын берүү жалпы кыргыз элинин милдети экен. Зиябидин Максымды терең изилдөө максатында атайын фонд түзүлүп, ишти тереңдетип жатат. Фонддун максаты аалымдын кыргыз элине калтырып кеткен эмгектерин толугу менен элге жеткирүү, Зиябидин Максымдын эстелигин тургузуу, ал кишинин эмгектери боюнча илимий теориялык конференцияларды уюштуруу, музейин ачуу, мектептерге, айыл көчөлөрүнө атын коюу. Буюрса Республикалык масштабда туулган күнүнүн 185 жылдык юбилейин өткөрүү болуп саналат.

***Зиябидин Максым фондунун
төрагасы***

Муктар Бостонбаев.

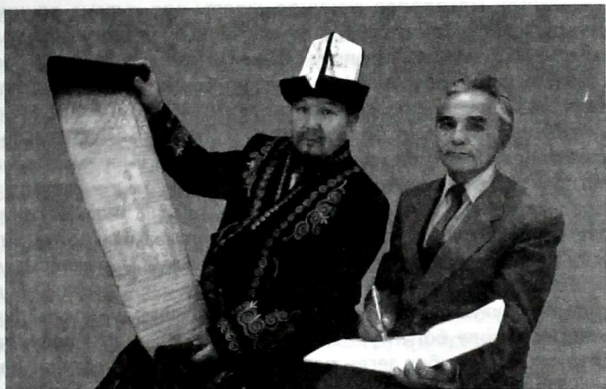

Кокон ордосу кыргыздарга өгөй эмес

"Фаргана хандарынын тарыхы" деген кол жазманы таланттуу тарыхчы Кыяс Молдокасымов апкелип калды. Араб арибинде жазылып, 1662 беттен турат экен. Көлөмү: бийиктиги 19см., туурасы 12см., тили - Түркстанда (Орто Азияда) жашаган түрк элдери бир кезде орток жазма тил катары пайдаланган Чагатай тилинде.

Мурун белгилүү окумуштуу Анвар Мокеев Стамбул университетинин китепканасынан таап келген экен, андан Кыяс алып, микрожазмадан чоңойттуруп, кагаз бетине түшүртүп, анан бизге апкелиптир. Зиябидин Максым атындагы фондунун төрагасы Мухтар Бостонбаевдин каржылоосу менен Молдо Сабыр ажы (Молдо Мамасабыр Досболов) экөбүз 2002-жылдын 29-октябры, шейшемби күндөн баштап которууга кириштик. Молдо Сабырдын сунушу бойунча түп нусканын 64-бетинен баштап которуп, баш жагын кийин которуп коштук. Кол жазмага байланышкан, мен билген фактылар ушулар. Эми кол жазманын ички мазмунунан сөз салууга өтөбүз.

"Кыргыз тарыхы", "Кыргызстандын тарыхы" делген, фундаменталдык эмгек саналган же окуу куралы катары эсептелген китептерди окуганда, илгери, башталышы бүдөмүктөй, жоктой сезилчү, Кудай жалгап, окумуштууларыбыз таштагы Орхон, Енисей тексттеринен чукулап, араб, фарси, орус ж.б. жазмаларынан издеп таап, бир топ жакшылап "жаңыртып" койушту. Жакында "табылган" Кытай булактарындагы кыргыздар туурасындагы тарыхый фактылардын өз тилибизде жарыяланышы (Кыргыз мамлекеттүүлүгү жөнүндө байыркы Кытай тарыхый булактары жана Кыргыз каганына Кытай императорунун каттары (б.з.ч. 111. - б.з. IX к.) Б., "Архи" Инновациялык борбору, 2003, 28 - 62-беттер) огобетер сыймыктандырды. Бирок кечээ эле ХVII-XIX кылымдарда гүлдөп турган, Фергана өрөөнүнүн гана эмес, Чүй, Нарын, Көлдөн өтүп, Чыгыш Түркстанга, быйагы

Котормочулар: Молдо Сабыр ажы менен О. Соорон-сопу.

Олуйатага чейин караган Кокон хандыгы өгөйдөй элестелип, ал жөнүндө жазганда бөтөн мамлекеттей карап, чөп башылап айтып, Алымкул аталык, Жусуп миң башы, Мусулманкул, Полотхан, Мухаммат Назарбек, Абдылдабек ж.б. өңдүү кыргыз кыраандарын өз орундарына койуп айтпай, жакшылап көрсөтпөй келатабыз. Биз бир уруу же бир коктунун гана эли сыймыктана турган, ошол айлана-чөйрөсү үчүн гана кызмат кылган адамдар менен чектелгенибиз элибиздин бүтүндүгүнө, келечекке карай дүркүрөп өсүшүнө кызмат кылбайт, тескерисинче кээ бирлеринин кесирлери да тийиши мүмкүн. Ал эми жогоруда аталган инсандар мамлекеттик масштабта ой жүгүрткөн, айрымдары Түркстандагы эң зор хандык саналган Коконду бир нече жылдап башкарган, дагы бирлери (Алымкул, Полот хан, Абдылдабек) орустай баскынчы-басмачыларга каршы элди уюштуруп, өздөрү ак боз ат минип алдыга чыгып, кашык каны калганча кармашып отуруп баштарын берген. Буларды илимий иликтөөдөн өткөрбөй, тарыхый фактыга айлантпай, эл жүрөгүндө тутантпай туруп, тарыхыбыз такталды, мамлекеттүүлүгүбүз бекемделди, ынтымагыбыз ашты дегенге таптакыр болбойт.

Аталган маселелер жөнүндө, жалпы эле кыргыз элинин бүтүндүгү, толук кандуу аброю туурасында ой жүгүртүп, түптүү, тамырлуу б.а. фундаменталдуу тарыхый эмгек жаратуу үчүн бир кезде Тяньшан тоолоруна, Ысыккөлдүн башына чейин бийлик жүргүзгөн Кокон хандыгы туурасында биздин тарыхчы-окумуштууларга, бул багытта калем шилтеген көркөм сөз кайраткерлерине Кокон жана Кокон ордосундагы кыргыздар жана реалдуу турмуш туурасында колго алымдуу, ойго толумдуу факты материалдардын аз болуп атканы да чын, Аны белгилүү өлчөмдө "Фаргана хандарынын тарыхы" кол жазмасы толуктайт деген ой менен андагы айрым маселелерге кайрыла кетебиз.

Колубуздагы жазма эстелик бойунча караганда Кокон хандарын тукумкурут кылуу б.а. мураскорлорду жок кылуу аракети үч жолу болуптур. Биринчиси Алим хандын тушунда болуп, ал Нарботобек деген тууганын өлтүрүп, такка отурат да, дагы Нарботобектин бир тууганы Ажыбекти да өлтүрөт. Мураскорлорду сактап калуу маселеси келип чыгып, Ажыбектин үч уулун кадырдан адамдары бир түндө ала качып, Таласка жеткиришет. Ошондо 12 жашта болгон Шерали орто жашка келгенде, Коконду бийлеп турган Саид Мухаммат Али ханды (Мадали ханды) Букар падышасы Амир Насурулла Мадалинин энеси Маклар айым, иниси Махмудканды кошо өлтүрүп, мураскорлордун баарын жок кылууга буйрук берет. Кайдадыр бир жерде алардын бирөө жашап жүргөнүн бүшүркөп, Мамашарип аталыктан аныгын угуп, аны да таап көзүн тазалоо керектигин айтат. Кокон ордосуна Ибраим Хайалды койуп кетет. Мураскорлорду тукумкурут кылуунун экинчи жолкусу - эң эле трагедиялууусу ушул болгон. Бул жолку бийликти алдыруу Кокон эли үчүн, айрыкча өз журтунун патриоту Жусуп миң башыдай азаматтар үчүн оорго турган. Миң башы кыргын учурунда башка жакта болуп калып, жигиттери менен соо калган. Кийин Шералини таап келип, Кокон тактысына отургузганы залкар жазуучу Төлөгөн Касымбековдун "Сынган кылыч" романы бойунча жумурай журтка белгилүү. Ошентсе да тарыхый чындык менен көркөм чындыкты айрый албай калган айрымдар үчүн роман менен кол жазманын ортосундагы оош-кыйыштуу учурлардын айрымдарын көрсөтө кеткенибиз оң болот го. Анүстүнө жазуу-сызуусу болуп-болбой,

болсо да жоголуп-табылып келген кыргыздар үчүн алдыда тарыхын тактоо туруп, актай калган жерлерин "Манас" эпосундагы окуялар менен толуктаган учурлар болбодубу. Ошондон улам эпостук чыгармалардын угулгандардын баарын оп тартып алма табиятын, айрыкча "Манас" эпосун айтууну жашоо каражатына айландырып, эпосту кызыктуулукка жеткириш үчүн ондогон кылымдар ичинде болуп өткөн окуяларды пайгамбар жашын араң жашаган бир Манастын башына чогултуп айткан манасчылардын варианттарын көркөм сөз өнөрүн терең аңдай бербеген айрым окурмандарыбыз (угармандарыбыз) "Манас" эпосундагы окуялардын баарын тарыхый чындык, болгондо да Манаска тиешелүү деп билип атышпайбы. А чынында толук бойунча андай эмес, мындай ишенич-чаташууларга чейин жеткирген көркөм сөз өнөрүнүн кудуретинде, улуу "Манастын" сыйкырдуу күчүндө жатат.

Көп жерлери алигиче туңгуйук калып аткан Кокон хандыгына байланыштуу окуяларды элге жеткирүүдө "Сынган кылыч" романынын ролу да "Манаска" окшош. Айырмасы: "Манастын" окуялары апыртмалуу келип, бир нече кылымдарды камтыса, "Сынган кылыч" тарыхый окуялардын хронологиялык тартибин сактап, тарыхый чындыктардын нугунда жазылган. Ошондуктан "Фаргана хандарынын тарыхы" кол жазмасына салыштыра карай берсе болот.

Кол жазма бойунча Жусуп миң башы Саид Мухаммад Али хандын (Мадали хандын) мезгилинде жана андан мурдакы доорлордо эле ордого кызмат кылган, миң башы наамын алган өтө белгилүү инсан болгонун эстесек, кыргыздар Шерали хандын заманына чейин эле ордонун төрүндө жүргөнүн баса белгилесе болот. Шералини такка отургузуу жана анын бийлик жүргүзүшү бүтүндөй эле кыргыздардын иш-аракетине, түзмө-түз катышуусуна байланыштуу экени көрүнөт.

Бийлик ичиндеги, бир эл менен экинчи элдин (улуттун) ортолорундагы нааразылыктардын баары баш кишинин алысты көрө албаган карамасокурлугунан, кыска ойлуулугунан, мажес түшүнүгүнөн же жетеленме-маңкурттугунан болот. Кол жазма бойунча Шерали хан Жусуп миң башыдай, Абдырахманбектей (Шералинин тун уулу), Кожо Мир Асаттай, Мухаммат

Назарбектей, Көрүүлүдөй ж.б. баатырлардын жардамы менен такка жетип, Бухара амирлигине тиешелүү болуп келген Ташкент менен Кожентти алгандан кийин магдырай түшүп, бийликти кайра бөлүштүрөт. Жусуп миң башыны миң башылыктан четтетип, Маргланга аким кылып жөнөтүп ийип, жанына Шадыны миң башылыкка алып, эки тизгин бир чылбырды Шадыга карматат. Ошондо "...кызмат көрсөткөн кыпчак урууларынын көңүлдөрү кара болуп, нааразылык менен өз жайларына кетишет" (Сөз болуп келаткан кол жазма, 157а-бет. О.Соороновдун өздүк архивинде. Архив №665. Мындан ары бетин гана көрсөтөбүз). Шады миң башы ордого таасири зор кыргыздарды четинен жоготууга киришип, Ташкентти алууда Мала хандын оң колу болуп берген баатыр Мухаммат Назарбекти Шерали хандын мөөрү басылган кагаз-буйрук менен жок кылмак болгондо, Жунус датка деген кыргыз сезип калып, Ташкентке кызматка жөнөп аткан Мухаммат Назарбекке билдирет, алар Ташкент жолунда буйрукту алып бараткан жигитти кармап алып, койнундагы катын окушса, "Мухаммат Назарбек бараары менен өлтүрүлсүн!" деп Падыша Ааламдын (Шералинин) атынан жазылып, анын мөөрү басылган экен". (159-бет). Аны көргөн Мухаммат Назарбек жигиттери менен Ташкентке барбай, тоого чыгып кетет.

Бул окуяны уккан Жусуп миң башы жинденип, "...Мукаммет Назарбек өлтүрүлсүн!" дегени кандай!?"-деп ачуу таарынычын билдирди. Ошондо ушакчылар Жусуп миң башынын сөздөрүн Шады миң башыга айтып келишти. Ошондон фитини-факат (бузулуу) башталды. Жусуп миң башыга кек санагандар жаман сөздөрдү Авлия ханга айта беришти. Алардын айткандарына ишенип, "Эмне кылсаң өзүң бил!"-деп Шады миң башыга тапшырып койду". (160-бет). Шады миң башы Саид Алибек дасторкончуну жигиттери менен жиберип, Жусуп миң башыны куптан маалында дасторкон четинен карматып өлтүрттү.

Мына, Шерали хандын кайдигерлигинен, мажрөөлүгүнөн, ушак укма-маңкурттугунан улам Шералинин өзүн өлүмдөн алып калып, 12 жашынан тайраңдатып чоңойткон кыргыз элинин бир улуу инсанын, өзүнүн эң зор тайанычын баталгыга салып берди. Муну Төлөгөн Касымбеков "Сынган кылыч" романында өтө ишеничтүү жана зор көркөмдүктө сүрөттөгөн. Шералинин

образын ачыш үчүн Ислам китептеринде илгертен уламыш катары жазылып келген чокой жөнүндөгү окуя-эпизодду Кокон ордосунда болуп көрбөгөнүнө карабастан, көркөм детал катары ыктуу пайдаланган. Ошондой эле Шералини биротоло колдон түшкөн жалдырама, иш билбес нонок кылып көрсөтүш үчүн романчы бул кол жазмада таптакыр эле аты аталбаган Исфаралык Сатыбалды дегенге өлтүрттүргөн. Тарыхый чындык бойунча романдагы Нүзүп (Жусуп) миң башынын өлүм алдында намаз окуган жери кол жазма бойунча Шерали хандын өлтүрүлгөн учурунда болот. Мурат хандын буйругу менен жаллаттар Шералини өлтүргөн атканда ал: "Мага суу берсеңер, даарат алып, намаз окуп алсам, андан кийин башымды кессеңер, кескиле!"-дегенде жаллаттар: "Ээ таксыр, сиздин өкүм кылчу убактыңыз өткөн. Падышалык тажы башка кишиге кийгизилген."- дешет. Ал жаллаттардын ичинен падышанын нанын жебеген, сый-урматын көрбөгөн, кызмат тийбеген бир киши туруп айтты: "Эй ырайымсыз жаллаттар, Падышанын алдында кызмат кылып, жакшылыктарын көрүп, бүтүндөй казынага ээ болуп жүрүп, эми ушундай сөздү айтып, жүзүңдү кара кылып турасың!"-деди. Ошондон кийин суу апкелишти. Авлияа Шер Мухаммат Али хан баатыр даарат алып, эки ирекет намаз окуду." (518-518а-беттер). Анан жаллаттар Шералини бак ичиндеги бир үйгө апкирип муздап, түндөп Чымындык деген көрүстөнгө апарып көөмп салышты.

Тарыхый чындык ушундай болгон экен, бул учурду романчы Жусуп миң башынын зоболосун огобетер көтөрүш максатында, ал эми Шералинин мажестигин, жетелемелигин айгинелеш үчүн алмаштырып берген. Мүмкүн, жазма факты-материал колуна тийбегендиктен жазуучу ушундай угуп жазгандыр.

Шералинин образын алдын ала пландаштырып алган романчы анын Таласта жүргөн көрүнүшүн да жогорудагы ыкма-бойокторго салган окшойт, дикилдеген көк байталды минип, түнкү жайыттан саан бээлерди күндө айдап келип, кулундарын байлап же бээге салып жүргөн бир жылкычы катары сүрөттөйт. Кол жазма бойунча Шералинин турмушу мындан таптакыр башкача: "...бир өрөөндө койлору, бир өрөөндө жылкылары, бир өрөөндө төөлөрү жайылып жүрдү. Элетийа бийлеринин баары Шахзадага

(Шералыга) кызматкер болушту. Мусапыр жер болсо да өз жериндеги падышадай жашады." (69-69а-бет). Бул айтылгандарга жана Жусуп миң башыларды кабыл алган учурун эске алганда таптакыр эки башка адамдын жашоо образы көрүнөт. Мүмкүн Кудайаркандын сүймөнчүлүгүнө ээ болгон, кол жазмаларын окуп берип турган автор Магзуни ашыра жазып ийгендир, андай-мындай деп кесе айтуу кыйын.

Сүйгөн каарманын же аздектеген окуя-идеяларын көтөрө айтып, ашыра сүрөттөп иймей кумарынын натыйжасында романчыда да , кол жазма авторунда да оош-кыйыштар боло кетиши закон ченемдүү көрүнүш. Романдагы Шералини хан көтөрүү каадасында Ашир аттуу жигитти мууздап, садага чалып ийген жер Кол жазмада жок, кыргыз салтында да болбосо керек, мен эч бир жазма булактардан жолуктурган жокмун.

Кол жазмада Абдырахманбек аттуу эки ысым бар. Анын биринчисинин аты менен Кол жазмадагы окуялар башталса (Шералинин чоң атасы), экинчиси Шерали хандын тун уулу болуу менен анын тактыга отурушунда эң эле зор роль ойнойт, аскер башчы катары командачынын милдетин аткаруу менен бирге ар дайым майдандагы жекеме-жекеге өзү биринчи чыгып, айабагндай кыраандыгын көрсөтөт. Жусуп миң башыдан кем сүрөттөлбөйт. Шералини Кокон тагына отургузганга чейинки согуштардын баарында Жусуп миң башы эмес, Абдырахманбек командачылык кылып, бардык майданда бетме-бетке өзү биринчи чыгып салгылашканы жазылат. Кол жазманын 165-бетинде Абдырахманбек экинчинин ысмы бубасы (Шералинин чоң атасы) Абдырахманбектин атынан алынып койулганы, Таласта аны Сарымсакбек деп атаары туурасында жазылат.

Абдырахманбек (Сарымсакбек) Шерали уулунун кыскача тарыхы мындай: Мусулманкул кыпчактарды бөлүп алып, ордо менен беттешкен учурда эки бир тууган - Абдырахманбек ордо тарапта, Кудайаркан кыпчактар тарабында туруп бир бирине каршы согушат. Ошондо ордо тарап жеңилип калып, Абдырахманбек адамдары менен Бухара-и Шаипке кетип, анда көп турбай, Амир Насурулланын (Бухар эмири) жиберүүсү менен Ташкентке барып аким болот. Кууланган Мусулманкул иниси Кудайаркан экөө биригишип кетпесин дегендей амал менен

кууланып кат жазып чакыра берип, Коконго келтирип, Балыкчы деген шаарга аким кылыл жиберип, акырында Кудайкул аттуу кыпчактын колу менен өлтүртөт. Ошондо хан аталып турган менен колунда бийлиги жок жаш бала Кудайаркан "...агасы Абдырахманбектин өлүмүнөн кийин күйгөнүнөн улам алардан кек алмай болду. Колуна кылыч алып "Бүт кыпчакты кырсам!" деди. Баарын өлтүрүп, өзүм бийлик жүргүзсөм!" деп ойлоду. Бирок бийликтин көпчүлүгү кыпчактарда эле. (Кж. 576-бет). Ошентип, Кудайаркан 18ге чыкканча - бүт бийликти өз колуна кармаганча кыпчактардан агасынын өчүн ала алган эмес.

Ушундай ордо окуяларына активдүү катышып, канчалаган согуш майданында эрдиктер көрсөткөн, атүгүл эл оозунда Сахибкыраан деп аталганга чейин жеткен баатыр Абдырахманбек "Сынган кылыч" романында аталбай, тарыхый эмгектерде айтылбай келатат.

Ушундай эле өкүнүчтүү сөздү Малика-и Шахубан (Кыргыздар Жаркынайым деп билишет), Алымкул аталык, Мукаммат Назарбек, Көрүулу баатыр ж.б. айтса да болот. Булардын ичиндеги Малика-и Шахубан жөнүндөгү А.Т Абасбеков менен К.С.Молдокасымовдун "Кыргыз айымдары тарых таразасында" (Б., ОсОО "Промтехком", 2004-ж.) аттуу китебинде бир топ тарыхый булактарга, элдик санжыраларга сереп салынып, Ханайымдын өмүрү, иш-аракети, жашоо образы туурасында далай фактылар келтирилген. Ошого карабастан Малика-и Шахубандын (Жаркынайымдын) кыргыздардын көрүнүктүү айымдарынын арасынан бөлүнүп көрүнгөн туруктуу, эрктүү, өктөм-баатыр мүнөзү, окумал-авлиялиги калк кулагына жакшылап илине элек.

Кол жазмада Шерали тактыга отургандан кийин Али Риза төрө, Али Кожо Эшенди баш кылып бир топ адамды өз үй-бүлөсүн Таластан апкелүүгө жибергенде, Малика-и Шахубан: "Ээ төрөлөр, бизди эмне себептен алып баратасыздар? Кудайга шүгүр, Алла Тааланын берген дөөлөтүн ушул жерде деле көрүп жашап атабыз..." (197-бет) - деп, хан ордосуна жулунбай, өзүн өтө токтоо кармаганы, Маргланга барып түшкөндө Шерали тез келишин сурап кат жөнөткөндө. Хан айым уулу Кудайарканга: "Ээ Шахзада, кагылайын орун басарым, көзүмдүн нуру, бозгунда жүрүп сендей уул, канча кыздарды таптым, ысык-суук, жакшы-

жаманды көрдүм. Атаңдын үстүңө айал албайм деген убадасы бар болчу, эми билсек, айал алыптыр. Жакшысы бизге жооп берсе, өз жагыбызга кетсек..." (205-бет) дегени, Хан канчалаган аттуу-баштууларды белек-бечкектер менен жиберип, Коконго келишин өтүнө бергенинен улам араң барып анан жумшарганы Малика-и Шахубандын принциптүүлүгүн, керек болсо, Шералидан да барк-башараттуулугун көрсөтүп турат.

Малика-и Шахубан Таластан чыккандан кийин Афлатунга түшүп, "Шахи Бухара Кокон шаарын басып алды" деген ушак сөздү угуп, ага ишенип, Мухаммат Назарбек Тактакүй тоосунда жүрөт дегенди эстеп, тоого чыкса, көптөгөн кишилер бейгам ат бастырып жүрүшүптүр. Ал Кожомурат бийдин жигиттери экенин билген соң, "Эй Кожомурат бий, Саид Мухаммат Шерали хан мамлекет башчысы болуп, силер анын кызматчысы болсоңор, бул салкын жайларда сайлап ойноп жүрсөңөр, бул кылганыңар кандай!? Лашкар чогултуп, Тактакүй тоосунан Мухаммат Назарбекти апкелгиле! Антпесеңер мен өзүм лашкар чогултуп Коконго барам!"-деп ачууланганы (200-бет) эмне деген эрдик. Айал эмес, көп эле эрдемсинген эркектердин да ойуна түшүп, колунан келе бербейт. Малика-и Шахубан ушундай баатыр да зайып экен.

Ислам илимин өздөштүргөн жагынан да Малика-и Шахубан ордо айалдарынан өзгөчөлөнүп, алардан алда канча жогору турган. Бул тууралуу "Мала ханды өз энеси Соно айым жана Малика-и Шахубан экөө тең эмизген... Мала хан экөөнү тең бирдей урматтайт. Айрыкча Шахубан энесин жогору сыйлайт, анткени ал өтө улуу айал болгон. Таң атканча зикир чалып, авлийалык макамга жеткен."(676а-бет)-деп жазылган Кол жазмада.

Малика-и Шахубан Абдырахманбек (Сарымсакбек), Кудайаркан, Султанмуратбектей уулдарды, Нарсүчүкайым, Айжанайым (Төрө айым), Саадатсүчүк айымдарды төрөп, Соно айымдын (катта айым) Аптабайым, Макларайым деген кыздарын, Малабек, Сопубек деген уулдарын кошо багышкан зор тарбийачы, таалимчи да болгон.

Алмазбек Абасбековдун "Жаркынайым (Хан айым), "Асперди (Ажыбек-датка)" деген, жогоруда аталган китептеги макалаларында "Жаркынайым 1802-жылы саруу уруусунун атактуу бийи

Асперди датканын үй-бүлөсүндө туулган" (16-бетте), Асперди датка алгач Талас өрөөнүндө, Нылданын жанында Шералыны хан көтөрүп...(30-бет), Хандын негизги тайанычы болгон Сыйдалыбектин аскеринин Таласка келиши Нүзүптүн, көп узабай Шералынын өлүмү менен аяктайт."(30-бетте) дегендей, Шералинин такка отурушунда жана хандык жүргүзүшүндө Асперди менен Сыйдалынын ролу айабай зор болгон дегендей кылып, бул эки инсанды көтөрө чалып айткан. Бирок биз сөз кылып келаткан Кол жазманын бир да жеринде бул ысымдар аталбайт. Анын себеби А.Абасбеков жергиликтүү санжырачылардын сөздөрүнө көбүрөөк ишенип алганына байланыштуу болсо керек. Көл жазма бойунча Шералини Таластан таап, Коконго алып келүүдө Жусуп миң башынын гана аты аталып, анын айабагандай зор кызматы айтылат. Лашкарга жетекчилик кылып, Касан, Наманган, Төрөкоргон шаарларын алууда Шералинин тун уулу Сарымсакбек (Абдырахманбек) өзү биринчи баштап жекеме-жекеге чыгып, жеңиштерге жетип отурат. Кезек Тус (Чус) шаарына келгенде аны алуу Падыша Кожо Мир Асатка тапшырылат. Андан кийинки уруштарда Шахзада Абдырахманбектин катарында бир нечелеген баатырлардын эрдиктери жазылат, бирок Асперди, Сыйдалы дегендер учурабайт.

Кол жазмада Малика-и Шахубан (Жаркынайым) А.Абасбеков айткандай Аспердинин кызы эмес, Токтоназар датканын кызы экени мындайча жазылат: "Малика-и Шахубан балдарын алып, төрөлөр менен жол жүрүп отуруп Афлатунга келишти. Ушул жерде "Токтоназар датканы Талас жеринен Шадманбек келип кармап кетти."-деген кабарды угушту. Малика айабай кайгырды. Мамашарип аталык (Бухара Амиринин Ташкенге койгон акими) Шадманбек дегенди Авлийатага (Олуйата) аким кылып дайындаган эле. "Саид Мухаммат Шерали хан Коконду алыптыр." деп, ага душмандык кылып, Малика-и Шахубандын атасынан өч алмай болуп, канча кишилер менен барып, Токтоназар датканы алдап байлап алды".(197а, 198-беттер).

Кол жазманын ошондо Кокон ордосунда турган автору Таластагы окуяларды билбей калып, Жаркынайымдын атасын чаташтырып жазып алышы да мүмкүн дейли десек, Кол жазмада

бул колкитепти Кудайаркан дайыма окуганы же башка бирөөгө окутуп укканы айтылат, таятасынын атын чаташтырбаса керек эле.

Кол жазма бойунча хан көтөрүүдө жана анын бийлигин Бухар эмири ж.б. басып алуусунан сактап калууда кыргыз, кыпчак деп бөлүнүшүү түштөрүнө да кирбей, бир муштумдай болуп түйүлүп аракеттенишкен. Маселен, Мамашарип аталык Кокондо жеңилип бараткан Бухара амирине жардамга келатканда лашкарлари кайерде эс алабыз деп сурашканда, аталык "Оо наадандар, өзүм отура турган ордого барып эс алабыз." деп мардаңдаганда, лашкарлари "Эй таксыр, Кокондо коргон болсо, анын он эки дарбзасы болсо, ал дарбазалар бек болсо, ичинде лашкарлари турса, сизди кантип ордого апкиребиз?"- деп сурашат. Ошондо Мамашарип аталык: "Ой акмактар силерге тең келүүчү күч бул жерде жок го. Болгону Кокон ордосунда 2-3 миң кыргыз бардыр, биздин айбатыбызды эшиткенде Саид Мухаммат Шерали хан бардык кыргыздарын ээрчитип качып кеткен чыгар..."-деп күпүлдөйт. (362-бет). Бул сөздөрдүн мазмунуна карасак, кыргыз, кыпчак деп бөлбөстөн эле, "кыргыз бардыр" деп бир ат менен атап атат. Чындыгында Кокондун негизги дарбазаларынын бири Наманган дарбазасында көп туу көтөргөн кыпчактар турган (366, 366а-беттер). Мала хан башында турган Ташкендеги согушта да кыргыз, кыпчак болуп бөлүнүп турду деген ныпындай да кабар жок. Бардык балээ Шерали хандын кайдыгер-нымтырлыгынан Шадыны миң башы койуп, анысы кыргыз, кыпчактарды куугунтуктай баштагандан, Мусулманкул бийликти алгандан башталат, Мусулманкулдун лашкарлари менен Алымбек датка жетектеген кыргыздардын беттешүүсү да болот. Демек, элди бузуп-жаруу башынан эле бийлик самаган лидерлердин каалоосуна байланыштуу болуп келет экен.

Он эки - он үчтөгү Кудайаркан 18 жашка чыкканча Мусулманкулдун бийлиги жүрөт. Мусулманкул ордо ойунунун дагы башка түрлөрүн ойлоп табат. Кудайарканды Кудайарбектин кызына үйлөнтөөр менен "...Мусулманкул миң башы баш болуп аксакалдары кеңешти: "Эми бардык журтка киши жиберели. Азиретке (Кудайарканга) перидей сулуу кыздар болсо алып береберели."-деп сүйлөштү.(553-бет). Ошентип, аз убактын ичинде эле казактын төрөсүнүн кызын, карас элинен дагы бир

сулуу кызды апкелдирди. Мусулманкул дагы ойлонуп отуруп, карындашынан калган бир сулуу кыз бар экен, аны да Кудайарканга нике байлатып, Ханга огобетер жакындашып алат. Андан кийин Эшен Жубаринин Малика-и Диларам деген сулуу кызын алып беришет, андан Кудайаркандын тун уулу Насирдинбек төрөлгөн.

Айал артынан айал алууга көнө түшкөн Кудайаркан бийлик өз колуна тийгенден кийин, өзү кыз издете баштайт. Маманийаз датка увазир болгондо Шугнан падышасынын кызын алдыртат. Анан Дарбаз падышасынын кызына үйлөнөт. Андан кийин кашкарлык Абдилла кожонун өтө сулуу кызын, анан Мунускан падышасынын уулу Газыкан төрөнүн кызын, анан Кожо Мир Асаттин уулунун кызын алат. "Ошентип, ордодо баары болуп Кудайаркандын айалдары 40ка жетет." (649-бет). Мына, Мусулманкулдун Ханга жагынуу, көзүн бойомолоо аракетинен улам Кудайаркан катынпозго айланып, "Падыша Аалам Султан Бакарамдин (Кудайаркандын) дөөлөтүнө доо кетти." деп жазылат. (650а-бет). Дегинкиси, адам баласы өзүнө бүткөн үч напсини (көз напсиси - жалтыр-жултурга кызыгуу, мансапкорлук ж.б.; ооз напсиси же дүйнөпараздык, ачкөздүк; киндиктен ылдыйкы напси - эркектер үчүн катынпоздук, ургачылар үчүн айагы суйуктук) тыйа албаса, үй ээси үйүн, мамлекет башчысы журтун түгөтөт. Ушерде улуу акын Жусуп Баласагундун:

"Ичимдикке өкүмдар жакын болсо,

Анда элине эң кыйын азап ошо.

Кедей ичсе түгөтөт өз тапканын.

Бектер ичсе ач кылат элдин баарын."-деген бейттерин кыстара кетүү жүйөлүү болот. Кудайаркандын түбүнө да мансапкорлук менен катынпоздук жеткен. Анын чоң аталарынан болгон Мадали ханды да катынпоздук менен аракеттик түгөтүп, Кокон элин Бухара падышасы басып алган. Дүнүйөпарастыктан биздин Аскар Акаевич да качып кетип, жумурай кыргыз журтун жер каратты. Ал эми Мусулманкулдун мансапкорлугунан бүтүндөй кыпчак эли Кудайаркандын колунан кырылган.

Буга мисал катары кол жазмадан Мусулманкулдун өлтүрүлгөн жеринен бир үзүм окуп көрсөк жетиштүү болот: "Ошол мезгилде Кокон шаарында Каримкул Мактар деген бар эле,

Мусулманкул анын алдына апкелинди. Колунда чынжыр, бутунда кишен. Аны Каримкул Мактар бийик жыгач орноттуруп, анын үстүнө отургузуп койду. Эл тамаша кылып турду. Андан кийин ар бир айыл-кыштак, тоо-чөлдөрдө качып жүргөн кыпчактарды кармап келип, ошол Мусулманкул отурган жыгачтын астына апкелип, баштарын кесе берди. Ошентип, он күнгө чейин Мусулманкул тактанын үстүндө отурду, кыпчактарды тынбай мууздай беришти. Анын ошончо көргөн дөөлөтү бир күнчөлүк көрүнбөй калды. Мусулманкул кыпчактарына боору ачыды, Хан Азиретти (Кудаярканды) бир көрсөм деп самады. Анын өмүрү бүтүп, ыкыбалы кайткан кези эле. Мусулманкулду он күн тактада отургузуп, он биринчи күнү жерге түшүрүп, Каримкул Мактар анын да башын алдырды" (598-599-беттер).

Мындан артык мыкаачылык болбос, он күн бою тынбастан мууздалып аткан кыпчактарын карап отургандан артык жазаны ким ойлоп таба алат? Бухенвальд, Освенцум өлүм лагерлеринен айырмасы канча? Бул тарыхый фактыны кара сөздүн залкары Төлөгөн Касымбеков дагы сүртүмдөрдү кошуп, трагедиянын кыргыз көркөм сөзүндө кездешпеген бийиктикте берген. Окуганда жүрөгүң титиреп кетет.

Кол жазмада көрсөтүлгөндөй, ушундан кийин, Кудаяркан биротоло сарттар тарапка өтүп, кыргыз менен кыпчактарды көзүнүн төбөсү менен карап, билген жамандыгын иштей берет. Бирок кыргыздар жөн жатып калбастан ордо бийлигин алуунун экинчи толкунун баштайт.

Жашы кичүүлүгүнө карабастан тактыга отуруп алган Кудаярканга ичи ачышып, Ташкенде аким болуп жүргөн Малабекти кыргыздар колдоп, урушка чыгышты. Дагы Шерали хандын эки баласы: Кудаяркан менен Малабек майданда карама-каршы согушушту. Биринчиси тарапта карачапандар турса, экинчиси - Малабек тарапта кыргыздар болду. Кол жазмада: "Кокондун 12 дарбазасынан лашкарлар (Кудаяркандын лашкарлари) чыгып карашса, кыргыздар каратаандай каптап кетишиптир" (660-бет) - деп жазылган. Ташкенге Малабектин ордуна жаңы эле аким болуп барган Султанмуратбекти Кудаяркан чакыртканда, ал казынада болгон байлыкты, лашкарларине Өтөмбай кыпчакты баш кылып (аскербашы кылып) ордого жөнөттү. Алар келишип, Сырдарыянын

боюна түшүштү" (660-661-беттер). Ошондо Өтөмбай кыпчак Султанмуратбекти алдап ордого жиберип ийип, байлыкты бүт алып, лашкарларды баштап, Малабекке кошулуп кетет. Кудаяркан жакта турган Сопубек менен Шамуратбек да (Абдыракманбектин баласы) Малабекке өтөт. Кыргыз элетинен эч ким калбай майданга чыгат. Ордого жеткенче эле ак кийизге салып, Малабекти хан көтөрүп ийишет. Кийиздин бир бурчун Алимбек кыргыз (Алимбек датка), экинчи бурчун Кыдыр кыргыз, үчүнчү бурчун Саитбек кыргыз, дагы бир бурчун Полот кыргыз кармайт (659-бетте). Кол жазманын 674-бетинде: "Малабек хан Кокон салтанатына кыргыз, кыпчактар менен кирди. Баары салтанат менен Малабекти (кайрадан) хан көтөрүштү" - деп жазылган. Мала хан 40 ай хандык жүргүзөт. Ал да кыргыз, кыпчактардын көңүлүнө толбой, кызмат орундарга койбой койгондуктан Сурманиса деген аял увазирин, дарылаган табыбын колго алып, Малабек жаткан жайга киришип, кылыч менен башын кыя чабышат да, ошол эле күнү Шамуратбекти апкелип зордоп хан көтөрүп коюшат. Анын башында Алымбек кыргыз, дагы Каримберди кыпчак, Кыдыр кыргыздар болушат. Андан ары Шамурат хандын жанындагылар бирин - бири өлтүрүп отуруп, Молдо Алимкул, Дост, Бекмат кыпчак дегендер Шамурат хандын жанында калды деп жазылат.

Букара-и Шариптин амири (эмири) Насурулла Баатыр Хандын керээзи менен ордуна отурган баласы Кудаярканды кайра апкелип такка отургузганына карабастан, башында Алимкул турган кыргыз, кыпчактар ордо менен тынбай согуш жүргүзүп, бирде Маргланды алып, Жакатытта туруп, тынчтык бербейт. Ушинтип, төрт жылга жакын убакыт өткөнү айтылат.

Кокон ордосуна пеш көрсөткөн жагынан кыргыз ичинде Молдо Алимкулчалык эч ким болбосо керек. Букара лашкарлари менен күргүчтөп келген Кудаярканды Ташкентте тосуп, үч ай камайт, ошондо да чыкпай койгондон кийин, кайра Коконго кетет. Кудаяркан менен иниси Султанмуратбек Ташкендин 6 жаштан 60 жашка чейинкисин каракалтак кылып алып чыгып, акырында Коконду ээлешкенден соң, Молдо Алимкул Шамурат ханды алып Кокондон качып келатып, бир кыштакта жолдон өткөндөргө суу берип, күлчөтөй таап жашаган кедей Сарымсак дегенди жакшылап кийиндирип, Шоорукбек деген ат менен хан көтөрүп, Маргланга

кирет. Андан Жакатытка барып жайгашат. Анын тарабындагы Сейитбек датка Андижандын сепилин курчаса, Наманганды Койчу датка курчоого алат. Кудаяркан канча аракеттенсе да Алимкулду жеңе албай, кеч кирет (721а-бет). Кудаяркандын майданда жүргөнүнөн пайдаланып, Кокон ордосуна кирип, андан кууп чыкса, кайра Маргланды ээлеп алат. Ушинтип төрт жыл бою ордого тынчтык бербейт. Аягында Амир Бухара түмөндөгөн аскерлери менен келип, Кудаяркан менен биргелешип согушуп да Алимкулду багындыра албай келишим түзүп, Кудаярканды Султанмурат менен кошо алып кетүүгө аргасыз болот. Ал кол жазмада: "Ошентип, Амири Бухара Саид Мухаммад Кудаярканды, Султанмуратбекти алып Букарага кетти. Шахзада Шамурат хан Алимкулдун кызматында болду" (732а-бет) - деп жазылат. Башкача айтканда бул хандык тактыда Абдырахманбектин уулу Шамуратбек отурду, бийликти Алимкул жүргүздү дегенди түшүндүрөт. Мындай ийгиликке Алимкул оңой эле жете койгон эмес, Амири Бухара Үргөнч, Шахрисабиз, Бухара, Самарканд, Оротөбө сыяктуу 40 шаардын аскерлерин жыйнап келип, ага Кудаяркандын лашкарларын да кошуп алып, Алимкулга каршы согушат. Ошого карабастан Алимкул багынып бербестен, лашкарлари менен Оштон Өзгөнгө, андан Кызылжар тоосуна, андан Дастарата, Хачике, Төбөчү тоолоруна барып, анан Каракулжадагы жолу өтө катаал бир жайга кирип кетет. Амири Бухара ага кире албай Коконго кайтып, анан кат жазып, жогоруда эскерилген келишимди түзүүгө аргасыз болгон. Мында Алимкулдун Амири Бухарага: "Сиздин кубатыңызга баш ийебиз..." дегендей сылык жооп кайтарып, Кудаярканды эл жактырбаганын түшүндүрүп, башка хан дайындап берүүсүн суранган зор дипломатиялык мамиле жасаганынан улам Кудаяркандын экинчи жолу тактан айдалышына жетишкен. Муну мамлекеттик көрөгөч ишкердүүлүк жана эбегейсиз баатырдык деп түшүнсө туура болот.

Алимкул деген ким өзү? Кол жазмада: "Молдо Алимкул деп Мала хандын бир макарамы (сырдашы) болгон. Аны өтө жакшы көрчү. Кыргыздардын ичинде бечарасы эле. Жетим өскөн. Энеси ар кимдин коюн саап, сүтүн ташып, үйүн шыпырып, Алимкулду көтөрүп жүрүп баккан. Кедейлик кыйынчылыгын көргөн. Анын атасы Курбанкул болгон. Амекиси Субанкул, Рахманкул -

булардын улуусу Курбанкул эле. Булар да кедейчиликти көп көрүшкөн. Алимкулдун атасы Курбанкул ар кимдин суусун ташып, ал үчүн бир парча нан алып, ак эмгеги менен күн көргөн. Алимкул Мала хан кыргыздардын арасына барып, лашкар жыйнаганда кошо келип калган. Бул да Мала хандын доорунда зор болгон" (693-694-беттерде) - деп жазылат. Буга караганда Алимкул кедей үй-бүлөдөн чыгып, турмуштук зор тажрыйбага ээ болгону, хандын сырдашы экени жана кыргыздан чыкканы баса белгиленип атат. Молдо Нияз акындын 373 саптан турган "1 Санат дигаринда" (Молдо Нияз, Санат дигарасттар. Б., "Учкун", 1993, 60-68-бб) да

"Кыргыз менен сарт эди,

Кыргыз, сарттын ичинде

Кыпчактан чыккан март эди" - деп, кыргыз ичинде кыпчак уруусунан экенин айтса, андан төрт сап өткөндөн кийин эле

"Кызыл-чаар шер эди,

Кыргыздан чыккан эр эди" - деп, кыргыз экенин баса белгилейт. Мындан, Алимкул кыпчак болгон күндө да сарт кыпчак эмес, кыргыз кыпчак экени даана болот. Демек, Мала хан өлгөндөн кийинки - Алимкул аталык орус баскынчылары менен Миңөрүктөгү беттешүүдө шейит болгонго чейинки мезгилде да Кокон ордосундагы бийликте кыргыздар башкы ролду ойногону Алимкулдун мисалында көрүнөт.

Кол жазманын 712-бетинде: "Алимкул өтө эстүү, акылдуу киши эле. Мурда лашкар башы болуп жүргөн. Алла Тааланын амири менен Кокон салтанатына башчы болду. Бул да анын акыл, эстүүлүгүнүн натыйжасы эле" - деп жазылган. Ал жогоруда айтылгандай, жетик акылдуу, кыраакы болуу менен бирге кол алдындагылардан адилдикти, чындыкты талап кылган, эки жүздүүлөрдү, өз кудугуна түкүргөндөрдү аябай жазалачуу экен. Маселен, Кудаяркандын башка аталаш эжеси Маклар айымдын (Сонно айымдан) күйөөсү Макмуткан төрө Малакандын Казатбек деген баласын алып качып, Алимкулга келип кошулган эле, Алимкул андан Кудаяркандан көргөн жакшылыктарын сурап алып, "Өз падышаңа жакшылык кылбаган сен кимди жыргатат элең" - деп туруп, башын алдыртып таштайт. Ошондой эле Шахзаадалардын бири Садыкбек, уулу Улукбек Бухар эмиринде жашап, анын көп жакшылыктарын көргөнүнө карабастан аны

таштап, Алимкулга келип кошулган, муну да жогоркудай кылды. Дагы Шадман кождон: "Сен көп жылдар Шахи Ааламдын вазири болуп иштедиң. Эмне себептен андан качып мында келдиң? Хандын учурунда жакшы дөөлөттү көрүп, аны таштап мында келдиң. Сенин колуңан жакшылык келбейт го?" - деп туруп, жаллаттарды чакыртып: "Өз падышасына сүт кылбаган бул төрөнүн башын алгыла!" - деп буйрук берди..." (738-бет) ж.б.

Кол жазманын 737-бетинде "Алимкул Мала хандын уулу Казатбекти (Казакбек болуп да окулушу мүмкүн) хан көтөрүп, чексиз зулумдукта эл башкарды" - деп жазылса, 740а-беттен башталган, кол жазмадагы окуялар тезис түрүндө кийин кайра жазылган тексттин 746а-бетинде: "...Ал Мала ханды да өз кишилери тактысында өлтүрүштү да, ордуна анын уулу Султансейитканды хан көтөрүштү. Кийин аны да өлтүрүп, бул арада көп окуялар өттү. Саид Мухаммат Кудайаркан тактысына кайра келип отурду" делет.

Бул Кудайаркандын Кокон тактысына үчүнчү ирет кайра отурушу эле. Ал эми ага чейин тактыда отурган Казатбек да, Султансейит да Мала хандын баласы деп айтылат. Биринчиси-синин ысмы кепке алынып келаткан "Фаргана хандарынын тарыхы" кол жазмасында гана сөзгө алынса, экинчиси азыр колдонулуп жүргөн тарыхтардын баарында бар, Алимкул ушул Султансейитке аталык болуп, Коконду 1863-1865-жылдарда башкарып турганы, орустар басып келгенде аскер башы катары да, Кокон хандыгынын ээси катары да бетме-бет чыгып, мамлекеттик масштабда согуш жүргүзөт. Султансейит менен Казатбекке байланыштуу фактылар тарыхчылар тарабынан изилдөөнү талап кылат.

Молдо Нияз акындын "I Санат дигари" боюнча Алимкул менен орустардын биринчи беттешүүсү жеңишсиз бүтүп, "Элчи койуп арага, Эки жакка айрылып" орустар Пишкекке (азыркы Бишкек"), Алимкулдар Коконго кетет. Ошондон эки жыл өткөндөн кийин "Кайра орус келди деп, Кабар келди Ташкенден" - деп айтылат. Кийинки согушта Алимкулга өз адамдарынын ичинен чыккан чыккынчынын огу жаңылып, Миңөрүктүн үстүндө курман болот. Аны Молдо Нияз:

"Мусапыр Ташкен шаарында

Бейит болдуң, Алимкул.

Чочкого уруп өзүңдү

Шейит болдуң, Алимкул" - деп айтып, ошондон кийин гана ордого Кудайаркан кайра келгенин:

"Ак жолборс көзүң өттү эди,

Кудайар келип Букарадан

Карынын көзү карыкты.

Жетим уул, тул катын

Жер көз болуп зарыкты" - деп жазган. Демек, Алимкулдун орус баскынчылары менен болгон согушта окко учканы Кудайаркандын чырагына май тамызып, Кокон тагына жеткирип, кыргыздарга карай кекээри ошондон кийин ого бетер күчөгөн.

Кудайаркан Мекенин басып келген орус баскынчыларына каршы майданга чыкмак түгүл 1875-жылы Коконду таштап, орустарга кире качкан. Ал, ага чейинки убактарда, Бухар эмиринин лашкакарларине тайанып, ордону былк эттирбей кармоого аракеттенген. Мындай ыкманы Шабдан Жантай уулу да орус аскерлерине жамынып алып (Шабданды кайтарып, жана баш көтөргөндөрдү башка койгулап багындырып берип турган ошол орус аскерлери болгон), Түндүк кыргыздарын былк эттирбей орус империясына баш ийдирип турган. Кийин Түштүк кыргыздарынын б.а. Кокон хандыгын оруска баш ийдирүүдө да Шабдан белгилүү ролду ойногон.

Башкаруунун мындай ыкмасы өз баласын башка бирөөнүн камчысына салып бергенге окшош болот. Бирөөнүн баласын башка бирөө (болгондо да башка тилдүү, башка диндеги басмачы) аймак беле, эл деле ошондой, башка карылуу кол камчы үйрүгөндө, чанда бирөө баш көтөрбөсө, көбүнчө дайыма тизе бүгүп, кулчулук мүнөзгө ооп кетиши толук ыктымал. Башка кубаттуу мамлекеттерден алынуучу жардам негизинен экономикалык жактан начарлаганда же үстөмдөп бараткан душмандан кутулуш үчүн жардамга чакырылса гана туура болот. Ал эми мамлекетин өз акылы, өз күчү менен башкара албаган хан хан эмес, президент президент эмес. Ал эми өз тактысын таштай качып, башка элди жамынып кеткен хан же президент өз элинин чыккынчысы экенин айтпаса да түшүнүктүү.

Кол жазма бойунча Кудайаркандын бийлигин ыдыратып, жоголуу абалына жеткирген өзүнүн балдары болгон окшойт. Кол жазманын 751а-бетинде "Эми Фаргананын бузулушуна ким себеп болгон? Ошол жөнүндө" - деген тема бар. Ал: "Саид Мухаммат Насурулла хан, анын жанында Саид Мухаммад Аминбек, Саид Насирдинбек, Саид Умарбек, Саид Султанмуратбек Фаргана шаарын үчкө бөлүштү. Бир бөлүгү Махаммат Аминбек, Саид Умарбек, Саид Насуруллабек, Эминбектерге тийди. Бир бөлүгүн Саид Насирдинбекке, бир бөлүгүн Султанмуратбекке беришти. Ар бири өз бөлүктөрүндө бийлик кылып турушту" (752-бет) - деп байандалат. Булардын ичинен Саид Султанмуратбек Кудайаркандын бир тууган иниси, башка калгандарынын баары Кудайаркандын балдары болуп саналат. Насирдинбек Эшен Жубаринин кызы Малика-и Диларамдан төрөлгөн тун уулу болсо, Саид Мухаммат Насурулла Дарбаз падышасынын кызы Суханнаараханумдан төрөлгөн, кийин Ормон хан деген лакап ат алган, Кудайаркан мураскорум деп жарыялаган уулу эле. Ал жөнүндө кол жазмада: "Кудайаркандын Дарбаз шаарынан келген айалынын аты Суханнара ханым деген эле, аны 8 жаш курагында алган болучу. Ал эки кыз төрөп, экөө тең чарчап калган. Кудайаркан ушул зайыбын баарынан жакшы көрчү. Кийин бул зайыбынан уул төрөлүп, аты Саид Мухаммат Насуруллакан койушту. Лакап аты Ормонкан болду. Бул бала төрөлгөнүнө 40 күн болгондо Суханнаараханым көз жумду. Кудайаркан андан ажыраганына өкүнүп, көпкө ыйлады" (747-бет) - деп жазылган.

Ошентип, Хандык бузулгандын артынан бузулуп отурду. Фаргана шаары ойрон болуп, Кожонтко өттү. Махаммат Аминбек деген бир ханзадасы он күн тактыга отурду эле, хандык дагы бузулду. "Муну да каапырлар арага кирип бузду" (760а-бет) - делген кол жазмада.

Андан ары кол жазманын 760а-бетинде: "Кыргыз, кыпчак биригип Полоткан деген бир жетим баланы хан көтөрүштү. Бардык лашкарлар ошого баш койуп, каапырлар менен согушту" - деп жазса, 769-бетте: "Аалам бузулду. Кыргыздар Полоткан дегенди хан көтөрүшүп, анан бийлик кыргыздарга өттү" - деп Кокон бийлиги үчүнчү жолу кыргыздарга өткөнүн дааналап жазган. Орус бийлигине өтө качкан Кудайарканды орустар

"...Кожонтко да койбой, Ташкентке жиберди. Ал жерге да койбой, андан нары Түркстанга жиберди" (761а-бет). Андан нары жөнөткөндө Оренбургка Кудайаркан Ханзада ханы (мураскору Ормон ханды) да кошо ала кетет. Ошентип, Кудайаркандын бийлиги биротоло бүтөт. Кудайаркан өзү болсо Меккеге ажылыкка жөнөп, Стамбул шаарына барат. Анда Абдираим Баз Апанди деген, Нуха шаарынан келген акылман адамга жолугуп, бардык арыз-арманын айтат. Андан Фарганага барып калса, ар кимде калган акчаларын балдарына алып берүүсүн өтүнөт. Андан Афганистанга Гаракт* шаарына барып, ошерде көз жумат.

Кол жазма Кудайарканга жана анын бийлигине өтө берилген Магзуни деген адам тарабынан жазылган. Аны тарыхчылар Зиябидин Максым деп далилдеп атышат. Кол жазманын автору Кокон ордосунун ички турмушун өтө жакшы билген жана Кудайарканга ишенимдүү адам экени көрүнүп турат. Шерали хандан баштап, Кудайаркандын мураскору Ормонканга чейинки хандардын турмушун публицистика, кээде жай прозанын тили менен жазып отурат. Баатырдык сценаларга да өтө көп кайрылып, эпостук боөктор менен тартат. Кыргызча текстин ичине киргизилген (мисал келтирилген) ыр саптарынан башка дагы түп нусканын 212 бетин ээлеген ырлар котормого киргизилген жок. Бул Магзунинин зор акын экенинен да кабар берет.

Кол жазманын 108 бети жок болуп чыкты, андан башка дагы 62, 98, 122, 164, 262, 368, 500, 510а, 754-беттерди окуганда окуйа үзүлүп калып атканы байкалат. Бул үзүлгөн жерлерде да бир нече беттик материалдар болгонунда талаш жок. Ал беттер кол жазма Стамбул университетинин китепканасына тапшырылганга чейин жоголсо керек, анткени кол жазма сан (цифра) менен беттөө жолу менен эмес, араб жазмасынын көбүнө мүнөздүү болгон экинчи бетке жазууга киришээрдеги сөздү же сөздүн башкы муунун мурунку беттин айагына өзүнчө бөлүп жазып койуу жолу менен бет ажыраткан ыкмада жазылган. Кийин беттелген сандар да тексттеги жоон жазылган (тартылган) тамгалардан айырмаланып, цифралар ичке калем сап менен жазылгандай көрүнөт, бул кийин китепканага өткөрөөрдө башка бирөө

*Азыркы Герат шары болсо керек. Кол жазмадан ушундай окулду.

тарабынан же автор Абдираим Баз Афандига тапшырар алдында беттеп бериши да мүмкүн. (9). Кыскасы, жок беттерди такташ үчүн Стамбулдагы түпнусканын ксеренускасын алуу керек же микрокассетага түшүрүлгөн текстти кайра кагазга түшүрүп, ошол учурда ар бир бетин кагазга чыгарган сайын дагы бир сыйра беттеп отуруу керек. Антпесе бет койулганы билинбей калган "ашыкча" барактар тексттен орун албаган бойунча кала берет.

Кол жазманын китепке сунушталып аткан текстин негизинен үч бөлүккө бөлүп караса болот. Биринчисине санжыра санактын башында турган Абдырахманбектен Шералинин эр ортону элүүгө чыгып калганга чейинки Таластагы күндөрү кирет. Бул Кол жазманын 1-61-беттерин ээлейт.

Экинчи бөлүк - негизги бөлүк болуп саналат. Анда Мадали хан (Саид Мухаммат Али хан) талкаланып, Коконго Бухар эмиринин өкүлү Ибраим Хайал отургандан тарта, Алымкул аталык орустарга каршы согушуп атып, майданда шейит болгону менен бүтөт (64-739-беттер). Бул түпнусканын 675 бетин ээлейт.

Үчүнчү бөлүк 740а-беттен башталып, 831-бет менен аяктаганына б.а. 90 гана бетти камтыганына карабастан, бул да Экинчи бөлүктөгүдөй, Мадали хандын талкаланышынан Алымкулдун курман болгонуна, такка Кудайаркан кайра келип отурганына чейинки учурду кыскача санак (тезис) түрүндө жазып, 740-а - 751-а беттер менен бүтүрөт да, андан ары Кудайаркандын балдары, туугандары Фаргананы бөлүштүргөнүнөн тарта Полот хандын бийликке келиши, Кудайаркан орустарга өтүп, андан Меккеге жөнөп, Авганстандын Гарахт (Герат) шаарында өлгөнү, Ага Абдираим Баз Афанди Түркстанга келип, Кудайаркандын балдарынын аласаларын өндүрүп бергени, сөз болупаткан Кол жазманы алып кеткени менен бүтөт.

Дагы эскерте кетчү сөз - "Чагатай тилиндеги" түпнусканын беттерин кыргыз тилине которулган тексттин ичинде кашага алып көрсөтө кеттик. Кол жазмада эки бет бир сан менен белгиленгендиктен, экинчисине "а" тамгасын кошуп койдук. М.: "200", "200-а" бет ж.б. Кол жазмадагы окуялар алмашылып беттелип калгандыктан, түпнусканын беттери которулган текстте ырааты менен берилген жок. Тактаганда 1-беттен 123-бетке чейин катарынан келип, андан кийин 250-а - 368-а, анан 164-а -

250, анан 368-а - 451, анан 123-а - 164-а - беттер, андан ары 451-беттен 831-бетке чейинки тексттер берилет. Ар бир Бетти экиден эсептегенде б.а. "а"сы бар беттерди кошкондо (831x2) 1662 бет болот. Буга кошумча кыргызча тексттеги "маңкурт" деген сөздү "маңгыт" деп окуса да боло тургандыгын эскерте кетебиз.

Сөзүмдүн айагында айтаарым - Кыргыз тарыхын тактоодо жана байытууда өтө зор мааниси бар бул жазманы Стамбул университетинин китепканасынан "таап", микрокассетага түшүрүп келген окумуштуу-тарыхчы Анвар Мокеевге, кол жазманы микрокассадан кагазга түшүртүп, котортууга зор далалат жасаган дагы бир тарых окумуштуусу Кыяс Молдокасымовго жана бул кол жазманы жарыкка чыгарууну колго алган Зиябидин Максым атындагы фондунун мүчөлөрүнө, анын башчысы Бостонбаев Муктарга чоң рахматыбызды айтсак өтө жарашканы турат.

Омор СООРОНОВ.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الحمد لله رب العالمين والعاقيت للمتقين واصلوا
وسلام على رسول الله وآله وصحبه أجمعين بعد ان
تم كان كذا شئته كان لا رسل به حركات باسلا ما بق
تر اك دور كه اولو قزنده حوق نعا حضرت آووم علمه سلا
اوز فضله كره هر يزيه انتي اندن كيدن الاركه جفت
قيما ف او چويز حضرت ما ما هو اني بير انتي ايكو
يني جفت قيب جنت دن چا بر دملار خج و وقت ايكو
ان جنت ده قارنا بدملار احمر المير بولا كه شيبطان لعين
ننگ ننگ دوشمنه قبله اول لعين ننگ هر اغيزه پوزي الا
ننگ بولدن چناردي حوق نعا قهر بهرله ايكوري بيرلاري
دنيا في اول بر جفته بيرلار يعني مونياني بولا بو چنجه سلا
الار ايكولاري بئر بولادي طرف او تبغه كولا ليني فوج
يوز بيل بولار او بولار اير اولوب بولار اير اولوب
تا بعا بولوب اغيزه اغيزه اوچ كوز بيل ده ده دعيلاري بولوب

Түп нусканын 1-бети

السلام لرحمة الرحمن الرحيم

بسم الله الرحمن الرحيم

نحمدس ائمت ماك دور كه اوروز انكه پادشاهر بخاراى محمد علي
خانفد شهيد جيلدار اندون كين هته اول هگي محمد خاندون قلد
نماي تما قد سرتوان لار هته پهنه بر ياد بورد لار اخر المرى خاقان هغه
شهيد فر ابر هم خيال دبستان بر سبر كرده لار ي بار بورد شو نكابر ديلا
اندون كين مرغلان شهري ننگ بر سپه كرده مانغه بر ديلا اندون
كين اندونجا شهديش بر سپه كرده سپنه بر ديلا باز شهري خان
شهريش بر سپه كرده لار هته بر ملار اندون كين او شي شهديكاهم بر سپه
كرده مانغه قويدلار اندون ججه نيمكانه لويس تا سگند و قوه
همه شهيد عظيم لار نيك بر يكا اولار يدين چا كه قويدوب هته نكه
عهدد اما قويدلار اندون كين اولار ي پادشاهر بخارا اولار
هته نيك شهيد مانغه زانه بو اولار اندون كين بر نجه قويدلار
و جا بهر قويدلار و يكيت لار هته پسي زار زار جود ابر و ديها
غلابا بر قويدبسته هر يانه قا جيب ياتر ابر ديلا زانده

МАГЗУНИ (Зиябидин Максым)

Фаргана хандарынын тарыхы

Биссмиллахир рахманир рахим. Алхамдулилла роббил ааламин. Валакибату лилмуттаким. Вассалату ала Расулихи Мухаммадин ваалихи ажмайин.

Эми өткөндөрдөн бир икайа баштамак керек. Бир кезде Алла Таала өз ыктыяры менен Азирети Адамды жаратты. Андан кийин ага жуп кылып Азирети Ава энени жаратты. Эки жупка жаннаттан жай берди. Экөө көп мезгилдер бойу жаннатта жашашты. Буларга Шайтанды душман кылды. Наалаты Шайтандын бир сөзү аларды адаштырды. Алла Тааланын каары келип, алардын бирин ааламдын бир бурчуна, экинчисин экинчи бурчуна алып барып таштады. Экөө бир бирин көрө албай, зар-зар ыйлап, үч жүз жыл жүрүштү. Ошончо убакыттан кийин Алла Таала райым этип, тилектерин кабыл кылды. (2-бет). Экөө биригип жашап калышты.

Алардан кийин Алла Таала Нухту пайгамбар кылды. Анын үммөттөрүнүн күнөөлөрү ашып-ташып кеткендиктен Топон суу балээсин жиберди. Азирети Нух пайгамбар: "Бир кемечи, бир темир уста, бир жыгач уста - үчөөң бир болуп кеме жасагыла. Бул балаадан кутулуп кетсек, кызымды берем."-деди. Анан үчөө канчалаган азап-тозок менен кеме жасап бүтүштү. Анан жаныбарлардын ар бир түрүнөн бир жуптан кемеге салышты. Ааламга топон суу толду. Кемедегилерден башкалардын баары Топон суу балээсине калып, жок болушту. Көп замандар бойу суу көтөрүлүп отуруп, булар суу менен кошо көтөрүлүп отуруп асманга жеткендей болушту. Паришталардин таспилери угула баштады. (2а-бет). Ошондо Шайтан менен чычкан биригип, кемени тешип койушту. Кемеге суу кире баштады. Ошондо Нух Алейхиссалам эмне кылаарын билбей, башы катып турганда

жылан: "Менин бир талабым бар, эгер ошого маакул болсоңуз, тешикти тосуп, сууну токтотом"-деди. Нух пайгамбар: "Ушул сууну токтотсоң, кандай талабың болсо да аткарам"-деди. Жылан заматта токоч болуп, тешикти тосуп жатып калды. Топон суу да соолуп, аалам жарып, кемеден жерге түшүштү. Андан кийин кемечи, темирчи, дураткар (жыгыч уста): "Айтканыбызды аткардык, эми кызыңызды бериңиз!?"-дешти. (3-бет). Нух пайгамбардын бир эле кызы болгондуктан "үчөөнө үч кызды кайдан табам" - деп башы катты. Ошондой кыжаалаттыктан улам Алла Тааладан мунажат кылып суранды. Алла дубасын кабыл кылып, ит менен эшегин кызына окшоштуруп кыз кылып койду. Ошондо өзүнүн кызы кайсынысы экенин тааный албай калды. Үч кыздын бирин кемечиге, экинчисин темирчиге, үчүнчүсүн дураткарга (жыгач устага) берди.

Күндөрдүн биринде Нух пайгамбар өз кызы кимге чыкканын билиш үчүн кемечиден сурады: -Ээ перзентим, үй-бүлөөң жакшыбы? Кыздын мүнөзү кандай экен? Кем-карчыңар барбы?"-деди. Кемечи: -Жакшы.Кызыңыз акыл-эстүү жан экен, бир айыбы, кишини беттен алмай жайы бар экен". - деди. Анда Нух пайгамбар "Бул иттен болгон кызым экен" деп ичинен ойлоп койду. Кишинин жүзүнө карабай, абийрин төккөндөр ошол иттен тарагандар.

Андан кийин экинчи күйөө баласынан сураса, ал: -Кызыңыз акыл-эстүү жан экен, бир гана айыбы - эшектей айкырып сүйлөйт экен.-деди. Ошондо Нух пайгамбар эшектен болгон кыз экенин билди. Эл арасында көңүл оорутуп, катуу сүйлөп, текеберчилик кылчулар ошол эшектен жаралгандар дешет.

Андан кийин үчүнчү күйөө баласынан сураганда (4-бет). ал: - Таксыр сиздей улуу кишиден жаман перзент жаралмак беле."-деп айабай мактайт. Ошондо бул өзүнүн кызы экенин билди. Ошентип, Нух пайгамбар Топон балээсинен кутулуп, жер жүзүндө жашап калат.

Эмки сөздү Ибраим Халилулла пайгамбардан эшитмек керек

Каапырлар чогулуп Ибраим пайгамбарды отко күйдүрмөк болушат. Отун жыйып, үстүнө Ибраим пайгамбарды отургузуп, чартарабынан от койушат. Ошондо Ибраим пайгамбар Алла Таалага мунажат кылып жалбарат. Анын тилеги кабыл болуп, от гүлзарга айланып, (4а-бет). аман калат. Алла Тааланын кудурети менен ушундай болот.

Эми сөздү Мухаммат алейхиссаламдан эшитмек керек

Бил! Кабардар бол! Ушундай улуу пайгамбарга каапырлар кандай кордуктарды көрсөттү. Өмүрү өткөнчө душмандардан кайгы-капада жүрдү. Жараткан жактырган кишисин жамандык менен сынап көрөт экен, бул Мухаммат пайгамбарга болгон ошондой сыноолордун бири эле. Пайгамбар өзү болсо күнү-түнү үмөттөрүнүн камын көрүп: "Акыретте үмөттөрүмдү азапка салбаса экен!" - деп кайгырып жүрүп өттү. (5-бет).

Аттиң, Адам ата, Ава эне кетти.

Жаннатти жай кылып кетти.

Ыса нафсикарам масихак кетти.

Алла менен сүйлөшкөн Муса пайгамбар кетти.

Ашыктык менен

Жалил Мавло кетти.

Ул шахи Наби Ахмади Барна кетти. (Ыр ушундай мазмунда 5а-бетте да уланат). (6-бет).

Эмки сөздү шахнаама падышалардан эшитмек керек

Падышаларга байланышкан канчалаган окуялар бар. Падышалык тактыга биринчилерден болуп Мухаммат алейхиссалам отурган. Акыры ал да ааламдан өтүп, акыретке сапар тартты. Андан кийин Абубакир Сыдык такка отурду. Аны да ажал алып, азирети Пайгамбардын жанынан орун алды. Андан соң Азирети Омор такка отурду. Ал адилдик менен өкүм жүргүзүп,

акыры түбү ал да адамдар тарабынан шейит кетти. (6а-бет). Андан соң кезек Азирети Осмон Зиннураинга (эки нурдун ээси деген сөз) жетти. Анын падышалыгы да армандуу аяктады. Андан соң кезек Азирети Аалиге жетти. Ал такка мингенден кийин канча чыр- чатактар болуп, аны да каапырлар шейит кылды. Андан кийин кезек Имам Асанга (Имам Хасанга) жетти. (7-бет). Ал такка отуруп, ага да шейиттик буйруду. Анан так Имам Үсөнгө (Имам Хусейинге) тийди. Аны да йазидчилер Карбала-даштиде шейит кылышты. Ошентип, жакшыларга мапаа (бапаа) кылбаган дүйнө кимге мапаа кылсын. Бул сөз мында калсын.

Эмки сөздү опасыз дүйнөдө кандай падышалар, молдо, кожо, аалым, улама, олуя, баатырлар, акылман-даанышмандар, султандар, сулуулар, акындар, ашыктар, билармандар, садыктар (туура жүргөндөр), эстүүлөр болгондугу жөнүндө угун

Алла Таала он сегиз миң ааламды өз ыктыяры менен жаратып, адамдар конок болсун деп бул өтмө дүйнөнү да жаратыптыр. Ошентип, бул дүйнөдөн нечендеген залымдар да өткөн. (7а-бет). Бул сөз мында турсун.

Эми бир нече сөздү Кокончин шаарында бир падыша бар эле, ошондон эшитиң

Ал падышанын аты Абдырахманбек, анын үч уулу болгон: улуусу Нарботобек, ортончусу Шоорукбек, кичүүсү Ажыбек эле. Абдырахманбектин Эрданабек деген энелеш иниси болгон. Абдырахманбек дүйнөдөн өткөндөн кийин, такка Эрданабек отурду. Көпкө доор сүрүп, ал да жарык дүйнө менен коштошкондо, Нарботобек такка минди. Бул да доор сүрүп акыры Нарботобекти Алимбек деген бир тууганы шейит кылып, такты эзледи. (8-бет). Алимбек (Алим хан) нечен заман падышалык доор сүрдү. Ал өтө залым хан болду. Акырында Алимбекти Залимбек деп атап койушту. Нарботонун кичүү иниси Ажибекти да Алимбек шейит кылды. Журт зилзалага түшүп, үшү кетип, Ажибектин кадырдандары үч перзентин алып бир түнү качып,

көп жол жүрүп отуруп, Талас вилаетине жетишти. Падышазаадалар келгендиги үчүн Таластыктар өтө сүйүнүшүп, улуу-кичүү дебей алардын кызматында болушту. Ошентип, шахзадалар элет ичинде туруп калышты. (8а-бет).

Эми бир сөздү Алимбектен (Алим хандан) эшитмек керек

Алим хандын зулумдугуна эч ким такат кыла албай, акыры аны өз бир тууганы Оморбек шейит кылды. Такка Омор хан өзү отурду. Адил падыша болду. Калкы ыраазы болгондуктан ага Жаннатмакан деген ысым беришти. (9-бет). Адилдикте ага тең келчү жан болбоду. Жетим-жесир кембагалдарга жардам берип турду. Арыздангандарды өзү угуп, арыздарына өз убагында чечим чыгарып турду. Кайсы жерде акындар болсо алдырып, өзүнүн жанынан орун берди. Ошентип даңктуу падышалык сүрдү. Ал бир уулдуу болуп, ага уламалар Саид Мухаммат Али хан Баатыр деп ат койушту. Кийинки уулуна Султан Махмуткан деген ысым беришти. Ошентип, күндөр өтүп, балдары бойго жетип, уулу Саид Мухаммат Али хан атасына уу берип өлтүрүп, такка олтурду. (9а-бет).

Саид Мухаммат Али хан (Мадали хан) ойун-зоок, таң-тамашага берилип, өз кызыкчылыгын гана ойлоп калды. Атасы кашыктап жыйнаган казынаны чөмүчтөп чачты. Той-тамаша, ойун зоок, кыз-келиндер менен көңүл ачмай...

Мухаммат Али хан кайсы жерде болбосун (10-бет) ойун-күлкүнүн гүлү болгон жигит, кыздарды чогултуп, таң-тамаша кыла бермейге өттү. Анан "Кайсы жерде сулуу кыздар болсо, таап келгиле!"-деп буйрук берди. Жер-жерлерди кыдырып, эң сулуу деген кыздарды ордого чогултуп, аларга алтын, күмүш тагып, таза кийимдерди кийгизип, казынадагылардын баарын ошолорго чачты. Ыр кесе уйуштуруп, таң-тамашага батмай адат алды. Саат өткөрбөй алар менен бирге болуп турду. (10а-бет). Бирок бул кыздарды эчкимге көрсөтпөй, күндө кечинде ойун-тамаша өткөрө берди. Кызматчылары керектүүнүн баарын дайардап, арак берип, аны ичип көңүл аччу болду. Үнү келишкен ырчыларды чогултуп, ырларына кумарланып, өзү шараптан жутуп койуп, жамбаштап жатчу болду. Ойунга түшкөндөрдүн, ырдагандардын

өзүнө жаккандарына тилла, күмүш тартуулачу. (11-бет). Катын-кыздар суктандырган кийимдерди кийишип, Саид Мухаммат Али хандын көңүлүн көтөрүш үчүн ыр окуп, аны ырдап, сүйүү ырларын созолонтушчу:

"Билбедим, ал эки желдет эркинде эле шамшар ышкы,

Бир тону элде, ичинде эле шакар ышкы." (Ыр ушундай ыкма, ыргак менен 11-беттѳ да уланып отурат.) (12-бет). Ошентип, кыздарга кыздардай, айалдарга айалдардай, аалымдарга аалымдардай, аксакалдарга аксакалдардай мамиле жасап, элдин ыраазылыгына жетишти. Анын падышалыгы алыс жерлерге угулду.

Мухаммат Али хандын өгѳй энеси бар эле, анын атын Ханпадыша дээр эле. Ошого ашык болуп, уламаларды чогултуп, "Ага үйлөнүүгѳ жол тапкыла! Антпесеңер баарыңардын башыңарды алам!"-деди. Жол таап алды. (12а-бет). Саид Мухаммат Алихан ошол айалдын айтканын аткарчу болду. Кайсы жерде сулуу кыз, келишкен уландар болсо койбой, жакшы ырдагандарды издетип таптырып келип, ырдан жеңгендерге алтын, күмүш, жакшы кийимдер бердиртти. Комузчу, домбурачы, чоорчуларды жыйнап, алардын өнѳрлѳрүн кѳрүп, баарын сыйлады. (13-бет). Уламаларды жыйнап кеңешип турду. Айагында айалдар менен кѳп болуп кеткенден улам, аксакалдар алыстай баштады. Кечеи-күндүз кыз-келиндер менен күн өткѳрмѳй болуп алды. Эшен, кожо, молдолор Саид Мухаммат Алиханды айалдардын ханы дей турган болушту. Баатырлар мындай падышанын бизге кереги жок дей башташты. "Эми кандай кылсак? Эмине дейсиздер, Букара-и Шарипке элчи жиберип, Коконго келтирип, ошого ыкпар кылсакпы?" деген ойлорун билдире башташты. (13а-бет). Ошондо уламалар баатырларга кайрылып: "Эй баатырлар, сабыр эткиле! Бул жаштык кылып атат окшойт, акылына келип калаар."-дешти. Кѳпкѳ күтүштү, ал өзгѳрбѳдү. Молдо, кожо, эшен, уламалар чогулушуп, Бухара амирине төмѳндөгүдѳй мааниде кат жазышты: "Эй, падыша аалам, эй Султан Бакарам, эй, Баатыр ханым, кабыл алсаңыз, биз сизге арыз менен кайрылабыз. Арызыбыз мындай: кѳп убакыт болду, бизде падыша деген жок. Биздин падышабыз Мухаммат Алихандын катындан миң башысы бар, катындан

дасторкончусу, вазири бар. Падышалыктагылардын бардыгы катындар..." Улуу-кичүү кол койду. Молдо, кожолор мөөрлөрүн басып, жашыруун бир адамдын колуна берип, аны күлүк атка мингизип, Бухара-и Шарипке жөнөтүштү. Ал жигит жетип, катты Бухар падышасынын колуна берди. Падыша ал катты окуп көрдү. Баарынын мөөрлөрү басылып турат, бул окуяга таң калды. Бухара амири ишенген кишилеринин баарын чогултуп, кеңешип туруп жооп кат жазды: "Эй, Саид Мухаммат Алихан Баатыр, сиздин үстүңүздөн бир топ сөздөрдү уктук. Мындай иштер сизге мунасип (ылайык) эмес. Падышалыкка да мунасип болбойт. (14а-бет). Өзүңүздөн мурда өткөн падышалардын ишине карап иш тутканыңыз оң. Сизден мурун падышалык кылган ата-бабаңыз мындай иштерди кылган эмес. Падышалык күчтүү лашкар менен бекем болот. Ошондуктан өткөн падышалар жигиттерди дайардаган, лашкарларды чыңдаган, тапканын ошолорго берген, баатырлардын кадырына жеткен. Падышанын башына иш түшкөндө ошолор жараган, падышасы үчүн жандарын айбаган. Бул падыша тапканын ошолорго сарптаганынан болгон. Сиз да ошондой кылышыңыз керек, анткени, душмансыз киши болбойт. Падышалык аалымдардын насыйкатына, жигиттердин кайратына таянат. Жалпы журттун рахатта жашашы падышанын аларга жасаган кайрымдуулугунан болот. (15-бет). Кандай болбосун, сиз, Мухаммат Алихан, мындай тескери иштерди таштаңыз! Ырчы ургаачылардын сизге пайдасы жок, убактысы келгенде кылыч алып, жан бергенге жарабайт. Кези келсе, душман тарапка өтүп кетип, сизди унутуп койот. Анткени айалдар эч кимге бапаа кылбайт. Эгер ушундай кете берсеңиз, журтуңуздан ажырап каласыз. Мындай ойун-зоок өзүңүзгө уу болуп кайтат. Ээ, Мухаммат Алихан, келиң, али да болсо, бул ургаачыларды таштаң да, аалым, уламаларды, даана вазирлерди, кайраттуу жигиттерди жаныңызга алың. Кылыч чаап, найза сайып, мылтык атканды үйрөтүң. Мырзаларды, молдолорду кызматыңызда сактаң, аларга жакшылык кылың, ошондо сиздин кадырыңызды билет, айткандарыңызды аткарат. (15а-бет). Душман келсе, дөөлөтүңүзгө кылча да кыйанат кыла албайт. Ал эми алдыңыздагы ургаачылардан эч кандай пайда жок. Сизге айткан достук насаатыбыз ушул."

Бул кат Саид Мухаммат Алиханга жетти. Катты окуп катуу каарданып, төбө чачы кирпичей тике турду. Ошондо Мухаммат Алихан элчилерге карап айтты: "Бул менин журтум, башканыкы эмес. Бул тажы, тактым ата-бабамдан калган мурасым, ким менин падышалыгыма келип бир тал чачымды түшүргөнгө акысы бар? Бул беш күндүк өтөр дүйнө, беш күндүк көңүл ачуу. Менин ойногонум калат. (16-бет). Бул дүйнө эч кимге бапаа кылган эмес, бул беш күндүк дүйнөдөн жаман да өтөт, жакшы да өтөт. Менин журтума эч ким кийлигише албайт."-деп тескери карады. Букардан келген элчи да улуу киши болчу, ал Алиханга карап: "Эй ханым, ыктыяр сизде, бирок бул ишиңиз хандардын эмес, катындардын иши."-деп туруп, жооп алып өз шаарына жөнөп кетти. Бухар-и Шарипке барып, болгонун болгондой Амирге айтып берди. Бухара амири Кокончиндин улук-кичик, аалым, уламаларына, эшен, молдо, көжолоруна, аксакалдарга жана жаамы журтка кайрылуу-насаат жазды: "Эй, Кокончиндин азиздери, (16а-бет) аксакалдары, бизден сиздерге бир нече акыл-насаат калмак лазим. Анткени өзүңүздөрдүн ханыңыздар, төрөңүздөр. Эгер сиздерге жат киши барып падыша болчу болсо, азыркы абалыңыздардан да бетер болосуздар, аяк-асты кылып кордойт. Ал убакта бушаймандануу пайда бербейт, кеч болот." Кокончиндик улуу-кичүүлөр бул катты окушуп айран болушту. Мухаммат Алихан өзүнө баш салып, кошомат кылгандарга тийбеди да, кошомат кылбагандарды жазалай баштады. Андан кийин эл ичиндеги нааразычылык огобетер күчөдү, Амири Бухарага кат жазып, элчи жиберисти: "Эй Падыша-и Аалам, Султан-и Бакарам, албатта (сөзсүз) жетип келиң!" - деген пикирлерин билдиришти. Бул сөз мында турсун. (17-бет).

Бир сөздү Султан Махмудхандан эшитмек керек

Махмудхан деген Саид Мухаммат Алихандын бир уйалаш (атасы да, энеси да бир) үкаси (иниси) бар эле, ал өтө зирек, даана бала болчу. Саид Мухаммат Алихан жоруктарын үкасына билдирчү эмес. Бир күнү, бир себептерден улам, Султан Махмудхан ойун-зооктун ичине кирип калат. Карнай, сурнай тартылып, ырчы, апыздар ырдап, канды-нават, кавап (шашлык),

писта (мисте), бадам - тамам мөмөлөр; ак чай, көк чай, (17а-бет) алдыда сулуу кыздар, тамеки ордуна көкнаар (наша) салып түтөтүп, андан өтүп шарап ичип, мас болуп жыгылып атышат. Акылына келгенден кийин, ырчылар уруксат алып тарамак болушту. Ошондо Саид Мухаммат Алихан табактагы алтын, күмүштү аларга карматып, дагы кийимдерди бердирди. Ошол жыйынга катышкандардын баарын сыйлады. (18-бет). Алар алтын, күмүштөрдү алып кете беришти. Ошондо Султан Махмудханга бул көрүнүш теңирден тескери учурап: - Эй мээрибан ака, бул кылган ишиңиз уят, сизге мунасиб эмес, бул көрүнүш дөөлөттүн кайтканы. Эгер, кокус, бир жактан душман чыга турган болсо, бул ургаачылардын ахвалы кандай болот, күзгү, тарак, уңасын алып качаар жер таппай калышат, бул кылганыңыз Кудайга да жакпайт, кайра каары келет. Кокус Кудайдын каарына каласызбы деп корком,"- деди да, айалдарга кайрылып, - Эй, катындар, мындай иштерге акамди кызыктырып, өмүрүн өткөрүп, бир күнү акамдин башына мүшкүл иш түшсө, колуңардан эч нерсе келбей, алды-артыңарды карабай качып кетесиңер, - деди. (18а-бет).

Ошондо Саид Мухаммат Алихан үкасина: - Эй, үка, душман келчү болсо, сен мага жардамдашпай эле кой, билгенин кылсын! - деди. Султан Махмудхан ачууланып чыгып кетти. Андан кийин ошол жердеги катындар чогулуп, Саид Мухаммат Алихандын колу, буттарын кармалап, ушалап, - Эй, таксыр, биз бул үкаңизга калчу болсок кууратат го? Сизди да өлтүрүп, падыша болуу үмүтү бар окшойт, - дешти. Анда Саид Мухаммат Алихан ачуусу келип, желдетке: -Султан Махмудхандын башын алгыла! - деп буйрат. (19-бет). Ошондо баары бул сөздөн коркуп калышты. Жаллаттар бул өкүмдү аткарышпаганын жашырышты. Жаллаттарды издеп Саид Мухаммат Алихан ачуусу менен энеси Махлар айымдын алдына келди. Махлар айым анын ачууланып жүргөнүн сезип, ачуусун таратыш үчүн айтып турган сөзү:

"Не максатта бул халат менен жүрөсүз, парзантим?

Көзүмдүн нуру, дардима дарман, эй, бир боор пендем,

Ажап хали паришансиз балам. бул алың кандай?

Мага айткын сөзүңдү решта жаныма пайвандим!?" (19а-бет).

Мухаммат Алихан бул сөздөрдү укса да, кулак салбай чыгып кетти. Эл башчылар, эшендер, азиздер чогулушуп, кеңеш кылып, Саид Мухаммат Алихандан суранып отуруп Султан Махмудханды Бухара-и Шарипке жөнөтмөк болушту. Чогулуп келишип, Падышага карап минтип айтышты: "Эй Падышам, бул үкаңиз жаштык кылыптыр, наадандык кылыптыр, үкаңиздин күнөөсүн кечириң!? Бул шаардан чыгарып, башка шаарга жиберсек кантет? Эгер муну өлтүрчү болсоңуз, баарыбызды кошо өлтүрүңүз!"-деп кол куушуруп турушту. (20-бет). Мухаммат Алихандын райымы келип, уруксат берди, бирок, "Көзүмө көргөзбөгүлө!"-деди. Ошондо Жусуп миң башы, Аккулу миң башы деген даана увазирлери болгон. Ал экөө биригип Султан Махмудханга ат, алтын, күмүш дайардап, мусаапырлык жолуна жөнөтөөр алдында энесине апкелип учуратышты. Энеси баласын кучактап, Алла Таалага жалбарып, перзенти өз журтуна батпаганына өкүнүп ыйлады. (20а-бет).

Султан Махмудхан 12 жашында атасыздыгы маалим болуп, энесинен ажырап, алыска кетипаткандыгы билинди. Махлар айым баласы Султан Махмудханга айтып турган сөзү:

"Көзүмни равшани балам, сандин ждав болдум,
Жахан сансиз көрүнмастир на тайман бейнаво болдум.
Ждалык дардидин найлай жүз пардадур көзүм
Букүн каддым дута болдум гамиңдин ман ада болдум.
Сан эрдиң шахиди вазмин үзүлдү ришта жаным,
Жасми татаван болдум." (21-бет).

Энесинен бул сөздөрдү угуп, көзүнөн жаш агып, Султан Махмудхан энесине айтып турган сөзү:

"Ман үчүн авкор болган Мээрибаным, йакшы кал.
Бул жидалик бирла калган дилстаным, йакшы кал.
Гарнасиб этса карармиз бир дидаар.
Гар каза жетса эгар, эй жана-жаным, йакшы кал.
Бул фалак салды мани Сиздик азиздан ждаа
Арна хурши тадым гам гүзарим, йакшы кал!
Менкетарман баш алып энди жахан үй башы
Мен үчүн жан күйдүрган дилфикарым, йакшы кал! (21а-бет).
Ул мусафыр шахрида накүн башимга келадур
Сиз-ки бейгамдур, эй гүлзарым, йакшы кал!

Ушбу магзун бейнава анлар үчүн айлап дува

Өттү жаханда мушталаа, эй йар-дослар, йакшы кал!"- деп, энеси менен кайырлашып чыгып кетти. Ошол жүрүшүндө барып Бахадур ханды зыйарат кылды. Бухара Бахадур ханы ага жакшы мамиле кылып, жакшы жай дайардап берди. Ошентип, шахзада Султан Махмудхан Бухара-и Шарипте туруп калды. (22-бет). Бул сөз мында турсун.

Эми Аккулу миң башыны өлтүргөнү тууралуу угун

Аккулу миң башы Саид Мухаммад Алиханды жанынан артык көрүп кызмат кылган эле. Ал "Мухаммат Алиханга келчү балаа мага келсин" дегендерден эле. Саид Мухаммат Алихан айалдар менен отурган жерде миң башылар да болчу. Бул авалды көрүп кеңешип, Бухара падышасына нечен курдай кат жазышты. Бирок Бухара падышасы аны көңүлгө албады. Күндөрдүн биринде келген каттардын бири Аккулу миң башынын колуна тийип калды. Окуп көрсө, болбогон сөздөр жазылган, ачуусу келип, алардын алдыларына кирип, насаат айтып турган жери: "Эй баатырлар, наамарттар, акылсыздар, уятсыздар, бул ханыңар канчалык жаман болсо да, силерге жакшылык кылып атат. Күндө бирге болуп, башкаларга караганда жакшылыгын көбүрөөк көрүп атасыңар. Өкүмөттү башкарып атасыңар, мындай дөөлөткө түкүргөнүңөр жакшы эмес. Бул тектүү падышаны койуп, өзгөнү издеп, бул шаарыңарга башка падышаны апкелсеңер, ошондо кор болосуңар. Үйүңөрдөн ажырап, бозгунда каласыңар. Башыңарга балаани үйүп аласыңар. Кыздарыңарды, айалдарыңарды күң кылып, өзүңөрдү кул кылып алат, башыңардан тайак кетпейт. (23-бет). Ошондо бушайман болуп баш чайкайсыңар, бирок кеч болот."-деди Аккулу миң башы. Бул сөздөрдү уккандан кийин алар: "Колундагы катты Саид Мухаммат Алиханга берсе, иш тескерисине айланат. Эртэрээк Аккулу миң башынын бир айласын таппасак болбойт." - дешип, Саид Мухаммат Алиханга арак беришип, мас кылып туруп айтышты: "Эй падышам, Аккулу миң башы сизди өлтүрүп, бизди да жок кылмакчы экен..." дегенде, Мухаммат Алихан:

"Аккулунун башын алгыла!" - деп буйрук берди. Алар заматта барып, жаткан жеринен чакырышты. (23а-бет). Аккулу миң башы: "Бул чакырган ким?" - дегенде, Саид Мухаммат Алихандын баатырлары,"- дешти. Ордуна ыргып туруп "Аттиң! Күнүм бүттү. Хандын дөөлөтү да бүттү. Бул душмандардын кылганы."-деп, балдарына: "Силерди Аллага тапшырдым, эми акыретте көрүшөбүз!"-деди да, сыртка чыкты эле, жаллаттар дароо башын алышты. (24-бет).

Эртеси масы тараган Саид Мухаммат Алихан: "Аккулу акам саламдашканы келбеди го" - деди. Ошондо кызматчылар: - Ээ, таксыр, кандай болду, кечээ өзүңүз Аккулу миң башыны өлтүрүүгө буйрук бердиңиз го. Буйругуңузду эч ким буза албай, кыйналып отуруп араң аткарышты."-дешти. Аны угуп ачуусу келген Мухаммат Алихан кыжына кылычын кармады да, колунан эми эч нерсе келбешин билип отуруп калды. "Дөөлөтүмдүн кайтканы ушул!" - деди. Дароо кара кийинип, матам тутту (өкүрдү). Ошентип, Саид Мухаммат Алихандын достору өлүп, душмандары калды. (24а-бет).

Эми Аккулу миң башыны өлтүрүп, Бухара падышасына кат жазганы

Бухар падышасына мурда жазган каттарда Аккулу миң башынын мөөрү жок эле, анткени, Саид Мухаммат Алиханга өтө жакын киши ушу эле. Анын баатырдыгы бардыгына белгилүү болучу. Ханга мындан артык кызмат кылган эч ким жок эле. Бул учурда Кашкар, Жаркент шаарларын алып, каапырларды кырган ушул Аккулу миң башы эле. Аккулу десе капырлардын жүрөгү түшчү. Эми ушундай баатырдын көзүн тазалашып, (25-бет). Бухар падышасына: "Эми келе берсеңиз болот," - деп кат жазышты. Аккулу миң башыны айла-амал менен өлтүргөндөрүн билдиришти. Ал катты молдо, кожо, эшен, бийликтегилер, байлар, жигиттер, нөөкөрлөр чогулуп жазышты. Жүздөн ашык мөөрлөр басып, дагы киши жиберешти. Айалдардан Падыша айым да: "Мен энеси элем, энесин алуу шарийатта жок эмеспи!? - деп жашыруун кат жиберди.

Бул каттар жеткенден кийин Бухар падышасы бийликтегилерди чогултуп: "Кокон шаарына барууга дайардангыла!" - деп буйрук берди. (25а-бет). "Ким барып, эмнени алса өзүнүкү болот," деген жардык айтты. Өтө көп лашкар чогулуп, жол жүрүп, Оротөбөдөн өтүп, Кожонт шаарын чар тарабынан курчап алып, ошерге конушту. Ал кезде Кожонтту Наркозу датка бийлеп турган. Бул дагы Саид Мухаммат Алихандын ишенимдүү кишилеринен эле. Муну ортого алышты. (26-бет).

Букара тараптан да, Наркозу тараптан да добул урулду. Кырк миң лашкар менен Бухара, отуз миң лашкар менен Наркозу сапка турду. Амирдин лашкарлари көптүк кылды. Ал тараптан да, бул тараптан да бирден баатыр ортого чыкты. Экөө кечке салгылашып, жеңише албады. Түнүндө эс алып, эртеси дагы сап тартышты. (Ушерден 29-бетке чейин башка окуя байандалат. Ошондуктан ал беттерди таштап, 29-беттен уланттык. О.С.).

Добул урулду. Жогорку тариздеги согуш бир айга созулду. Көп баатырлар шейит болду. Акыры Амир Бухара жеңип, Кожонт шаарын алды. Султан Махмудханды Кожонтко аким кылып, Коконго барбай, Бухарга кайтты. Ошондо Бухар амири Султан Махмудханга мындай деди: - Эй, перзентим, сизди бир Кудайга тапшырдым. (30-бет). Өз ата мүлкүңүздү ажыратып алың! Ошентип, Амир Бухара Бухар шаарын көздөй жол тартты.

Эми сөздү Султан Махмудхан, Саид Мухаммат Алихан жана Маклар Айымдын биригишкенинен эшитиң

Саид Мухаммат Алиханга энеси Маклар айым мындай деди: - Эй, перзентим, үкаңиз Султан Махмудхан менен биригип, бир иш алып барсаңыздар, достор сүйүнүп, душмандар күйүнсө кандай болот? Жакын санаалаштардан бир тобу өлүп, жаныңызда жакшылар калбады, эмне болсо да ал өз бооруңуз го?"-деп көпкө жалбарды. (31-бет). Андан кийин Саид Мухаммат Алихан айтты: - Өзүңүз барып сүйлөшүп келиң, - деп, көп белектер менен апасын узатты. Маклар айым Кожонтко келип, Шахзада Султан Махмудханды сураганда, аны уккан баласы жетип келди. Эне-бала бир бирин көрүп зар-зар ыйлашты. Султан Махмудхан энесин ордого алып барды, ызат-урмат көрсөтүп,

энесине башынан өткөргөндөрүн айтып берди. Анан энеси ага: - Жаным балам, эмне болсо да бир туугансыңар, жарашкыла, бир болгула! - деди. Ошондо Султан Махмудхан энесине: - Эй мээрбан энем, (31а-бет). салтанатта сайрандап жүргөндө бизди акабиз эстебесе, бизге караганда ага жаттар жакын болсо, эми иш мындай болуп калганда анын алдына барбаймын.- деди.Энеси Султан Махмудханды Саид Мухаммат Алихан менен жараштыруу айласын издеп айткан сөзү:

"Сөзүм алгил, нури дидам, шах шахбазым бу дам,

Тилмүрүп йолиңга неча зар болгонум йетар.

Наар тартып жыгылсам аздуру мага

Кездаримдан кан жашымды жоола кылганым йетар.

Кел балам, энди баралык акаңизни йанига

Неча йыллардан бери афкар болганим йетар..." (32-бет) - деди. Мухаммат Алихан артынан дагы көп белектер менен "Ташкент шаарын үкама бердим," - деген жарлык жиберди.

Султан Махмудхан жиберилген кийимдерди кийип, энеси менен Ташкент шаарына жөнөдү. Барып 3 ай акимдик кылды. Бул сөз мында турсун.

Эмки сөздү Амир Бухардан угун

Амир Бухарга элчилер кат жазышты: "Эй, Падыша Аалам, Султан Бакарам, Султан Махмудханды 12 жашынан тарбияладыңыз эле, эми журтунан кууп чыгарган акаси менен биригип кетти." Муну окуган Букар падышасынын ар бир түгү найзадай тик турду. Карап тургандарга каары келип, "Эгер мен барып, Саид Мухаммат Алихан менен Султан Махмудхандын ойронун чыгарбасам, башын алып, денесин тактага салбасам, мени Кудай урсун!"-деп касам ичти (33-бет). Ачуусун баспай туруп, бар лашкарларин чогултуп, Кокончинге жол тартты. Кожонт шаарына келди, лашкарлардин авазы ааламга толду. Бул кооганы Ташкентте туруп уккан Султан Махмудхан да лашкар дайардады. Бухар падышасы Кожонтко киргенде, Султан Махмудхан Саид Мухаммат Алихандын алдына келди. Ал үкасин күтүп алды. Султанмахмудхандын келгенин куттуктап Саид Мухаммат Алихан айтып турган сөзү:

"Шүкүрү Кудда, йаранлар, давлати заман келди.

Тахти-таажым эгаси - ол Шахи Жахан келди.

Бу жисми харбимга чун руху - рован келди." (33а, 34-беттерде бул ыр ушундай мазмунда уланып отурат) - деп эки бир тууган (34а-бет) кучакташып көрүшүп, баштан өткөндөрүн айтып ыйлашты. Саид Мухаммат Алихан Султан Махмудханга айтып турган сөзү:

"Мусафырлык бирла жафалар чеккан, бармысыз?

Душман сөзү бирла гарып болган,

Кызыл гүлдак йүзү запрак болган,

Жидавлик совдаси башига түшкан

Мээрибаным, эсен-аман бармысыз?.." (35-беттин жарымына чейин ыр ушундай мазмунда уланып отурат) - деп экөө көрүшүп, бийлик адамдары менен бирге Султан Махмудханды ордого алып киришти. Он күн тургандан кийин, "Амир Бухара Бешарыкка жетти." деген кабар келип, чоң-кичиктин баары качып кетишиптир. (35а-бет). Мухаммат Алихан караса, эчким калбаптыр. Ага-иниден башка эчким жок. Күндө көңүл ачкан катындардын бири да калбаптыр. Жакшылыгын көргөн жан-жөкөрлөрү да жок. Ат, тон, атүгүл эшек тийбеген, салам берсе алик албаган бечаралар гана калыптыр. (36-бет). Саид Мухаммат Алихандын тузун актап майданга чыкчулар калбаптыр. Султан Махмудхан чартарапка назар салса, акасина жардамдашар эчким көрүнбөйт. Анан акасина карап: - Эй лаадан ака, башыбызда ушундай күн бар экен, 12 жашымда сизге не сөз айткан элем, ошол башыбызга келди. Бир сөз менен мени шаардан кууп чыктыңыз. Көп жылдар бойу мусаапыр болдум, анан сизге келдим. Эми ахвалыбыз кандай болот? - деди. Үшү кеткен Саид Мухаммат Алихан: - Эми урушка өзүм чыгам, башыма эмне салса ошону көрөм. - деп, бир жагына Абдырахман Матанди, экинчи жагына Кедейбайды алды. Дагы башка өзүнө жакын кишилерди алып, Амир Бухара менен урушууга чыкты. (36а-бет).

Ал күнү кечке уруш болду, канча кишинин башы кетти. Акыры лашкарлар бир дарбазаны ачып, Бухар падышасын ордого киргизишти. Ошондо душмандардын бири Султан Махмудхандын алдына келип, "Ээ, бегим, Бухар падышасы журтуңузду алды, эми качып кутулбасаңыз болбойт." - деди. Султан Махмудхан

Саид Мухаммат Алихандын алдына келсе, башында допусу, бутунда бут кийими да жок, (37-бет). Султан Махмудхан: - Эй ака, эми эмне кылабыз? Сиз көңүл ачкан сулуулар кана? Сыйыңызды көргөн ырчыларыңыз кана? Комузчу, дутарчи, чоорчуларыңыз кана? Бирге сайрандап шарап ичишкендериңиз кана? Көк чай ичишчү көп досторуңуз кана? "Башыңызга балаа келсе, биз дайарбыз!" дегендериңиз кана? - дегенде, Саид Мухаммат айтып турган жайы: (37а-бет).

"Эз фалак сагы болуп сунган маниңдин дагыман

Дахар элидин башыма салган гамдын дагыман.

Масликта пахам кылбай йар ила ак йарны

Сахатым кеча үгүрган йулдизиңдин дагыман.

Захрын жанана айлап, ханыманып тарап этип

Эй үка, факым айламай барган тузумнан дагыман..." (38, 38а-беттерде ыр ушундай мазмун, ыргакта уланып отурат). (39-бет). - деп бул сөздөрдү айтып, кылган иштерине өкүнүп, арманын айткан менен кеч болгонун, пайдасыз экенин билди. Ага-ини экөө ат таап минип, бир атка жүгүн жүктөп жөнөсө, жети адамдан башка эч ким ээрчибеди. Ал жетөө "Сиз кайда барсаңыз биз да ошерге барабыз" - деп аттанып жөнөштү. Түнү менен жүрүп отуруп бири Жармазарга жетти, экинчиси Шааркан шаарына барды. Саид Мухаммат Алихандын жакшылыгын көргөн Жармазардагылардан Саид Мухаммат Алихан жол көргөзүп берээр деп үмүт кылды. (39а-бет). Алар жол көрсөтмөк турсун кармап алып, байлап койушту. Бухар падышасы жиберген жаллаттар да жетип келишти. Саид Мухаммат Алиханды арабага салып кетишти. Андан кийин Султан Махмудхан канча аракет кылса да, жол таппай, айласы кетип, бир кемпирдин үйүнө кирди да "Эй, мама, биз ачкабыз, бир нерсеңиз барбы?"-деди. Кемпир караса, жылдыздуу, шахзадалардай көрүндү, Кемпир ага: "Балам, атала бар, ичесиңби?-деди. Султан Махмудхан ачка болгондуктан, ошерге түштү да, кемпирдин колуна алтын карматып, "Эй, мама, бизди эч кимге айтпаң!-деп, өзү атала менен алек болду. Шул заман ымансыз кемпир элге чыгып, "Эй, эли-журт, үйүмө хандар качып келди, эчкимге айтпаң деди" (40-бет). -деп элге жар салды. Адамдар чогула калып, Шахзада бекинген үйгө барышып, аны кармап байлап алышты. Аны менен

жүргөн адамдарды да кармап байлап, катарлаштырып, Бухар падышасынын алдына жиберешти. Бул сөз мында турсун.

Эмки сөздү Бухар падышасынан угун

Бухар падышасы Кокон ордосуна кирер замат "Бул батпактардын журтун талап, тоногула!" - деп буйрук берди. (40а-бет). Кабарсыз тынч жаткан элдин каткандарынын баарын калтырбай тоноп алышты. Ал тургай кыздардын билерик, сыргаларына, кемпирлердин мончокторуна чейин, очоктогу тулгаларына чейин калтырбай тоноп алышты. Эркектердин болсо белинде куру да калбады, асынып жүргөн кабагына чейин алышты. Үйлөргө бир сындырым нан да калтырышпады. Чүпүрөк-чапрактарын көчө менен бир кылып ташташты. Кара топурактан башка эч нерсе калбай, бай, кедейдин баары бирдей болуп калды. (41-бет). Журт эмне кылаарын билбей сарсан (сары санаа) болду. Бухар падышасы Саид Мухаммат Алихандын адамдарын бирден- бирден мууздай баштады. Өз ханынын тузун татып, тузбаштыгына түкүргөн Бухар падышасына кат жазгандарды кармап келип, аларга: "Элиңерге кылганыңар ушул болсо, өзгө элге колуңардан түк жакшылык келбейт"-деп, баарынын баштарын кестирип салды. Ошентип, ажал соймоңдоду, кан дарыйа болуп акты. Хандын дагы башка жакындары качып бекинип калышты. (41а-бет). Андан кийин журт башына жут түштү. Амир Бухара Хан тукумдарын тукумкурут кылуу үчүн изилдөө салды. Мухаммат Алихандын тузун таткандар хандын өзүн туткундап алып келишти. Жарык күндү караңгы басып, Саид Мухаммат Алихандын башына ушундай балаанын туманы түштү. Акырында аны жайдак атка миндирип, жаллаттар алдыга түшүп, шамшарларын кармап, (42-бет). Сарбаздар октолгон тапанчаларын кармап, миршаптар найзалары менен эки жагында бара жатышты.

Саид Мухаммат Алихан аларды көрүп, ылаачындан корккон кептердей болуп жүрөгү дүкүлдөп, алып бараткан жаллаттар менен миршаптарга карап, чычканга жалынгандай, жашоонун өйдө-ылдыйын айтып турган жери: (42а-бет).

"Эй, жаллатлар, тезирээк алып жүрүңлар

Фалак тамашалар кылсын алыма,

Ар на десем парман бирла тутуңлар!

Фалак тамашалар кылсын алыма

Марди марданалардин сөзүн алмадим

Кылган ишларимдан рахат кармадым,

О дариги, мурадымга йетмадим. (43, 43а-беттерде да бул ыр ушундай эле мазмунда уланып отурат). (44-бет).

Ошентип, Саид Мухаммат Алихан жогорудагыларды айтып келе жатып, бир көчөдөн Султан Махмудханды жаллаттар жылаңач мойнуна занжир (чынжыр) байлап, бутуна күндө (жыгач кишен) салып, анын бир жагынан миршаптар кармап арабада алып келе жатыптыр. Ака-үка шахзадалар бири бирине айткан сөздөрү:

"Садака болай, жигар бандим, мардана бол, мардана бол.

Акка чыксын окусардим мардана бол, мардана бол

Бул сахати болдум хамуш сизни көрүбан кетти үш

Күнүм каршы айлар хуруш мардана бол, мардана бол. (Бул ыр ушул мазмунда 44а-бетте да уланат). (45-бет). Саид Мухаммад хандын бул сөздөрүн Султан Махмудхан угуп, күйгөнүнөн: "Мен бул дүйнөгө келип эмнени көрдүм? Алла Таала башыма ушундай сарсанди салды. Он эки жашымда шаарга батпай куулдум, Бухар падышасынын тузун ичтим. Ал мага көп жакшылыктар кылды. Ошого карабай тууганым деп сизге келип, мындай балаага жоолуктум."- деп айтып турган арманы:

"Акажаным, айтмай болдум сизга бир асират,

Бу фани дүнүйада на күн көрдүм?

Он эки йашимда атамдан калдым,

Кокончин шаари ичина сыгдадым..." (45а-46-беттерде ыр ушул мазмунда уланып отурат). (46а-бет).

Эки шахзаданы Букар падышасынын алдына апкелишти. Анда Амир Бухара Саид Мухаммад Алиханга карап: "Ата-бабаңдын жолун жолдободуң. Эмне үчүн шариаттан тыш иштерди жасадың? Бул үчүн Алла Тааланын ак экенине ишенбедиңби? Алла Таала жазалайт деп ойлободуңбу? Кылгылыкты кылып койуп кызарбай кантип турасың? Увазирлериң, кеңешчилериң кана? Күндө көңүл ачкан кыздарың

кана? Мындай күндөрдүн башыңа түшөөрүн билбедиң беле?"- деди. (47-бет). Ошондо Саид Мухаммад Алихан Бухар падышасына карап ачуу сөзүн айтып турган жери:

"Эй, бурадар, өз шааримдан башкага барганым жок,

Бу дүнүйөдө залым болуп, киши малын алганым жок.

Эл башыга гога салып, киши журтун бузганым жок.

Бөөдө кан төгүп, Карынбайдай болгонум жок.

Эл башыга талоон салып, жетим-жесир ыйлатып,

Залым падыша атка конуп, бул дүйнөдө жүргөнүм жок.

Канча шаарды шаштырып, кылычтан кандар актырып,

Падышасын байлатып эл ичине салганым жок.

Нече шаарларди кырып, падышасын байлатып,

Мойнуна чынжыр салып жетелеп аны жүргөнүм жок."-

дегенде, Бухар Падышасынын каары кайнап, ар бир түгү найзадай тик турду. Анын каары, болжолдо, жердин туткасы болсо, майда-майда кылып быркыратып жибергендей болду. (47а-бет). "Эй жаллаттар, шахзадалардын баштарын кескиле! Биртке дем алып алышсын!"-дегенде, жаллаттар аларды кептерканага алып барып, буйрукту ишке ашырышты.

Эмки сөздү Саид Мухаммад Алихандан калган жалгыз уулу жөнүндө угуң

Саид Мухаммад Алихандын Шахзада Мухаммад Амин деп аталган бир уулу болгон. Акыл-эстүүлүктө, адептүүлүктө анын астына эч ким чыкпаган. Атамтайдан калышпаган Махаммад Амин Бухар падышасына өтө көп мал-мүлк тартуулар менен киши жиберип, артынан жакын кишилер менен Бухар падышасынын алдына келди. Аскердин көптүгүн көрүп, (48а-бет). Акыл-эсинен, үшүнөн кетип, жүрөгү титиреп, түрдүү куралчандардын арасынан өттү. Ошентип, жүрүп отуруп Падышага жакындаганда бир киши баштап Амир Бухаранын алдына аңкелди. (49-бет). Шахзада Амирдин айбатын көрүп, андан бетер коркту. Мухаммад Аминбек канчалык жалбарса да Бухар падышасынын райымы келбеди. Ачуусу таркабады. Анткени Алланын ачуусу келсе, пендеге ким райым кылмак. Ажал жетсе аны ким токтотуп калмак. Эзелде

Алла өмүрүн кыска берсе, аны ким узартат. (49а-бет). Мухаммат Аминбек Бухар падышасына жалынып айтып турган сөзү:

"Азизим, даргөйиңга мустар болуп келдим,
Үмүтнү бенихайат айлап жүгүрүп келдим.

Шарафли мүтфиндин падышахым, үмүт айлап,

Атам, акам гүнахини тилеп жүгүрүп келдим..." (Ыр ушундай мазмунда 50-50а-беттерде да уланат). (51-бет). Мухаммат Аминдин ушунчалык жалынып-жалбарганына карабастан Бухар падышасы анын башын алып таштоого буйрук берди. Жаллаттар башын алаарда Шахзада Мухаммат Амин жаллаттарга карап жалдырап айткан сөзү:

"Кудадын коркпогон бейрахым жаллат,
Рахым айлагин бул дам кеспе башымды!

Канжар менен мени кылдың набунйат

Рахым айлагил, бул дам кеспе башымды!?

Мен хам Кокончин Шахзадасы эрдим

Саниқдик нечалардин сардари эрдим.

Кудаа ираадаси бирла бу халга түштүм

Бейрахым жаллатлар, кесма башымды!?

Канжар бирла назик башым кесарсан

Кызыл канын кара жерге төкарсан.

Мандай Шахзаданы набыт кыларсан,

Бейрахым жаллатлар, кесма башымды!.." (51а-53-беттерде да бул ыр ушундай мазмунда уланат).

Эми Маклар айымдын шейит болушу тууралуу сөз

Душмандардын бир нечеси Букар падышасына барып айтышты: "Эгер булардын энеси Маклар айымды өлтүрбөсөңүз, балдарынын ордуна падыша боло турган чагы жана ниети бар". Муну уккан Букар падышасы: "Анын да башын алгыла!"-деди. Жаллаттар Маклар айымга барып: "Үйдөн чык!" дешти. Маклар айым бул дүйнөгө келип жакшылык көрбөгөнүнө нааразы болуп, айтып турган сөзү:

"Күнүм шад болмади, сандин шул заман,

Саргардан айладинг башымны фалак.

На келтирдиң билмадим качан,
Душманлар битирди ишимни фалак..." (54- бетте да бул ыр ушундай мазмун, ыргакта уланат). (54а-бет).

Жаллаттар эч нерсеге карабай, саманканага апкирип, башын кесишти. Андан кийин Саид Мухаммат Алихан менен ойун-зоок өткөргөн келин-кыздардын баарынын баштарын алдырды. Андан кийин Амир Бухарага кат жазгандарды бирден-бирден таптырып, Баарынын баштарын алдырды. "Өз улугун сыйлабаган өзгөнү сыйлап жарытпайт" деген ой менен эч кимисин калтырбады. (155-бет). Ошондойлордон көзгө көрүнгөндөрдүн бирин калтырбай өлтүрүп, анан "Эч ким калбады, эл меники болду" деген ишеничке жеткенден кийин, анан шаарларга акимдерди дайындоого киришти. Бирөөнү Андижанга, экинчисин Маргланга, үчүнчүсүн Наманганга, анан Касанга, анан Кашкарга жиберди. Кокончиндин өзүнө Ибраим Хайал дегенди башчы кылды. Бир нече эшен, кожо, молдону ага жардамчы кылып, Амир Бухара өзү Бухар шаарына карап кетти. (55а-бет).

Кокончинде Ибраим Хайал калды, көп убак бул журттун адебин берип кыйнады. Үч ай бойу эл айабай жабыр көргөндүктөн Жаратканга жалбарып: "Өзүбүздүн жакшы падышабыздан айрылып, буларга кул болуп калдык, Оо, Жараткан, өзүбүздүн падышабыздын тукумунан бирөөнү апкелип, башыбызга сайа кылбасаң болбой калды."-деп жалбара башташты. Бул сөз мында турсун.

Эми бир сөздү Авлияа Бахадур хандан эшитмек керек

(56-бет). Хандын тузун таткан жанжөкөрлөрүнүн бир канчасы качып жүрүшкөн, алар Ханзадалардын бирөө 12 жашында шаардан чыгып кеткенин билишээр эле. Андан бери көп жылдар өттү. Ал Шахзада кайда экенин башкалар билбейт, билгендердин ошондон үмүттөрү чоң эле. Жусуп миң башы деген баатыр ал Шахзаданын аталарына кызмат кылган эң жакын кишилеринен эле. (56а-бет). Күндөрдүн биринде ал "Ошол Шахзаданы таппасам Кокон шаарына кадам койбойм!" деп касам ичти да, жигиттерине: "Ошол Шахзаданы тапкыла!" деген буйрук берди. Ошентип, жигиттер туш-тушка кетишти. Жусуп миң башы өзү бир

топ жигиттери менен Талас тарапка жол тартты. Көп күндөр жол жүрүп отуруп Таласка жетти. (57-бет).

Бир жерден адам суктанаарлык, өтө бийик сарайды көрдү. Ошондо бийлик башында тургандардан да бактылуу, толгон Айдай жүзү жарык Жамшид падышаны ким көргүсү келсе, ушерге келсе болмок. Сүрүк-сүрүк жылкы, өрөөндөр толо койлор, төөлөр, ак үйлөр. Колдорунда көптөгөн кыйгыр, ылаачындар, бүркүттөр... Мындай шаани-шөкөттөгү кишини эч бир адам көрбөгөн. Анын 12 перзенти бар экен: 6 уул, 6 кыз. (57-бет). Уулдарынын маңдайларынан падышалык нышаана көрүнүп турат. Кыздары болсо сулуулукта теңи жок. Кызматта болсо улуу-кичүү дебей баары кол куушуруп иштеп жүрүшөт. Бир топ сарай кызматчылары, бир топ ашпоздор... Келген-кеткендерге падышалардай кайыр-эсен кылып, колу ачык экен. Айткан сөздөрү акимдердей өтүмдүү экен. Ал бир күнү бул мусапырларды (Жусуп миң башыларды.О.С.) чакырып, жылкы, койлор сойдуруп, конок кылды. Жанына отургузуп, жакшы сыйурмат көрсөттү. Мындай салтанатты көрүп Жусуп миң башы "Ээ Кудай, биздин үмүтүбүздү таш каптырба! Максатыбызга жеткире көр!" деп тилеп, дуба кылды. Ал Жусуп миң башынын ким экенин, кайдан келгенин сурап турган жери: (58-бет).

"Ээ, йар, мехмансан, кайдан келарсан, айткын?"

Йа инки инсансан кайдан келарсан, айткын?"

Бооруңны кылурсан кан, ар дам кыласан афган

Көзүңнү кылып гириан, кайдан келасан, айткын!?" (56а-59а-

беттерде бул ыр ушул ыргакта, ушундай мазмунда уланып отурат). (60-бет). Бул сөздөрдү айтып Авлияа Баатыр Жусуп миң башынын жөн-жайын сураганда, Жусуп миң башы ага карап айтып турган сөзү:

"Мен йүрүпман, эй Шахым, бир дил рабоны актарып,

Шахридан болгон ждаа бир махлаканы актарып.

Неча йылдар шахридан ждаа болгонду актарып

Бу мусапыр шахридагы алы жагни актарып.

Саргардан болдум нетайин, падышаны актарып,

Бул мусапыр шахрина баркараар болгон экан,

Чун рахыплардан качып чөл-ара кезган экан

Зар-зар олдум нетай, падышаны актарып, (60а-бет).
Таг ашып, дарыйа кезип келдим, үмүт айлап бүгүн,
Чунки болгаймы Кудайымдан инайат деп бүгүн.
Амбийа ва авлийа кылгай фаркат деп бүгүн
Интизар болдум нетайин, падышаны актарып.
Ул Кудайым ломаканым лүтфи эсан айласа,
Шахи давраным бул йердан азми жулан айласа,
Бир неча келган гламлар өзүнү курбан айласа
Көп кумар болдум, айтайин, падышаны актарып.
Бул Кудайым кылмасын бизди мындан на үмүт,
Чун мадаткари болсунлар падышахи Байазит
Бир неча шахри азимни шул ерда кылды, (61-бет).
Ман йүрүпман ах уруп бул падышаны актарып.
Махзуна шул сөзүң манзур болдурму шахка,
Йаки манзур болмагайму бул улуг даргакка?
Чун үмүт бирла кылыпман даргахи а"лага
Ман дува айлап йүрүпман падышаны актарып." Бул сөздөрдү
Жусуп миң башы бир-бир байан кылгандан кийин, Авлийа Баатыр
"Өз шаарынан кеткен ханзада мен болом"-дегенде, келген
коноктордун баары анын бутуна жыгылды. (Ушул жерден тарта
64-бетке чейин жок).

(64-бет). Ал заман Бухара падышасы Саид Мухаммат Алиханды шейит кылды. Андан кийин Мухаммад Алихандын жанжөкөрлөрүнүн (кадырдандарынын) баарын өлтүрдү. Анан Кокончин шаарын Ибраим Хайал деген аскер башчысына берди. Андан кийин Марглан шаарын дагы бир аскер башчысына берди. Андан соң Андижан шаарын дагы бир аскер башчысына берди. Анан Шааркан шаарын дагы бир аскер башчысына берди. Андан кийин Ош шаарына да бир башчы дайындады. Андан кийин Наманган, Тус, Ташкент, Курама ж.б. шаарларга өз адамдарынан аким койуп, аларга тапшырма берип, өзү Бухара шаарына кетти. Андан кийин Саид Мухаммад Алихандын аман калган жанжөкөрлөрү, жигиттери ар кимиси ар жактарда качып жүрүштү. (65-65а-беттер). Андан кийин ушул арада Жусуп миң башы деген Саид Мухаммат Алихандын заманында өкүмөт башчысы болуп иштеп, өтө этибарлуу эле. Мухаммат Алихандын өлтүрүлгөнүнө өтө кайгырып, кылбатта бир канча жигиттери менен жашыруун

сактанып жүрдү. Көңүлү чөгүп кайгырып, Кудай Таалага жалбарып: "Ээ, бар Кудай, бизди ушундай жакшы падышабыздан ажыратып, мындай акмактарга кул кылып, башыбызды байлаба!? Бизди намартка муктаж кылба!?"-деп, Алла Тааладан сурады. Алла анын дубасын кабыл кылды.

Саид Мухаммат Авлия Баатыр хандан бир сөз айтмак керек

Ал заманда бир Шахзада бар эле, ал Ажыбек Валамирден калган эле. Ажыбек Валамир Нарботобек, Шоорукбек - үчөө Абдырахманбектин уулдары эле. Бул арада көп окуялар, адисалар өткөн эле. Ажыбек Валамирден үч уул калган. Алымбек хан (Алимхан) тактыга отурду. Бул бек өтө залым болгондуктан, Алымбек аты Залымбек деп аталып калды. Ошол убакытта Ажыбек Валамирдин үч уулун бир нече кадырдан адамдары алып качып кетишти. Бир күндө эле кайып болуп кеткендей болду. Ошол кеткендеринче Талас жерине барышты. Ушул жерде - элетийа ичинде бир акабир датка бар эле, ал өтө улуу киши болгон. Ар кандай мусаапыр ал жерге барса, орун-очок берет. Ал-ахвалын сурап турат эле. Булар (Ажыбектин уулдары.О.С.) ошол акабир датканын алдына барышты. Ошондо ал улуу киши сурады: -Ээ, балам, кайдан келдиңиздер? Кайда барасыздар? Эмне иш кылып жүрөсүздөр? Эмне мүшкүл башыңарга түштү? Кандай коогалаң көрдүңүздөр? Не себептен бул жерге келдиңиздер? Шахзада менен баргандар: - Ээ улугум, биз мында мусаапырбыз, Кокончин шаарынан келдик. Булар баары Шахзадалар, (66-66а-беттер). Аталарын Ажыбек Валамир дейт эле, аны өзүнүн бир тууганы шейит кылган. Андан бул шахзадалар жетим калышты. Биз буларга да бир зыйан жетпесин деп алып качкан элек. Алла Таала бул жерге, сиздей улуу кишиге жолуктурду.- деп турушту. Ошондо бул улуу датка мындай деди: -Ээ, жарандар, жакшы келипсиздер, куш келиңиздер! Мындай Шахзадаларды Алла Таала бизге жеткириптир. Бул жер сиздерге маарек болсун!-дегенде, шахзадалар ага таазим кылышты. Андан соң бул шахзадалар көп ат, тон, курал-жарак, канча кыйгыр, ылаачын, бүркүттөрдү тартуу кылып, көңүлүн алышты. Анан бул шахзадалар өтө кубанычта

болуп, нече күндөр уу уулап, дуу дуулап, хай-хайлап ойноп жүрүштү. Шаа-Маширап айткандай:

"Сан азиз эткан кулуңну эч киши кар айлабайт,
Сан агар кар айласаң ар жерге барса кордур."

Азалда коолубалаада аларды Алла Таала улуу урматтуу кылып жараткан болсо, кандай киши буларды кор кыла алсын.

Мындай мусаапыр шаарда алар дөөлөттүү болушту. Көп жылдар бул жерде ээн-эркин жашашып, балдар бойго жетти. Андан кийин улуусу дүйнөдөн өттү. Калган экөө Талас жеринде - элетийа ичинде өтө сый-урматка ээ болуп жүрүштү. Падышалыктан да зор сый-урматта болушту.

Күндөрдүн биринде бир нече киши келип, улуу кишиге кайрылышты: -Бул шахзадалар бойго жетишти, буларды үйлөндүрсө болот. Анткени Алла Таала өзү жалгыз, адамзатын жубу менен жараткан. Булар үйлөнүшсө жакшы болот эле, - деп аксакалдар масилат курушуп, - паланча дегендин кызы бар экен, ошону алып беришибиз мунасиб - дешип, ошол кызды алып беришти. (67-67а-беттер). Бул сөз мында турсун.

Эми жана бир дастан сөз Авлия Баатыр хан, датка кызын күйөөгө берип, таң-тамаша кылганы

Бул датканын бир кызы бар эле, ысмы Малика эле. Сулуулугу Бүбүзулайкадай назиктиги Бүбүсара менен Бүбүажардай, жүзү ачылган кызыл гүлдөй эле. Бул кызга падышалардан тартып жөнөкөй адамдарга чейин ашык болуп, арзуу кылышкан. Ушул кызга Шахзаданы мунасиб кылды. Көп күн той-тамаша болуп, ааламга аш, тон берип, той өткөрдү. Бул Шахзада ыкыбалдуу экен, Алла Таала оңойунан дөөлөт тартуулады. Бир канча убак бул кыз менен өмүр кечирди, кыздын бойуна бүттү. (68-68а-беттер). Ошол убакта бир дубана келип, Малика айымга дуба кылып, мындай деди: "Кызым, Сизге Алла Таала бир уул парзант тартуулайт, ага Алла Таала өзү жар болот. Ал парзантиңиз Искендердей падыша болот, Азирети Сулайман пайгамбардай аалам жүзүн алат. Бул уулуңуздун аркасы менен көптөгөн салтанаттар көрөсүздөр. Уулуңуздун атын Шахзада Кудайаркан Валамир койуң, ал парзантиңизге Кудайым өзү

жардур. Алло акбар!"-деп ордунан турду. Ошондо Малика айым бул дубанага тон кийгизейин деп үйгө кирип, тон алып чыкса, дубана турган жеринде жок. Көздөн кайым болуптур. Малика таң калып, бул сөздөрдү Авлияа Баатыр ханга айтты. Авлияа Баатыр хан Маликага: "Алла Таала сизге падыша болчу кыраан, чыгаан, Атамтайдай берешен, Үрүстөмдөй кыраан уул берет."-деди. Андан канча ай, күн өткөндөн кийин Алла Таала Маликага бир уул берди. Анын жылдыздуулугу Азирети Жусуптай, сабырдуулугу Азирети Айыптай, закирлиги Азирети Закирийадай болду, анын аты ааламга кетти. (69-69а-беттер).

Шахзаданын сыпаты булар эле: ачык жүз, куш таалим, куш сыпат, куш адеп, куш латафат (кичипейил), куш шарапат эле. Бул Шахзаданы көргөн адам ауфарин (таң) калат эле. Малика айым анын артынан дагы бир уул тапты, Анын атын Шахзада Султанмураткан койду. Андан кийин төрт кыздуу болду: Бүбү Анар айым, экинчиси Айжан айым, үчүнчүсү Саадат айым (Саадатсүчүк айым деп да койушат.), төртүнчүсү Нарсүчүк айым. Бул кыздардын сулуулугу да ааламга жайылды.

Авлиаа Баатыр хандын байбичесинин аты Соно айым эле, андан да бир нече парзант болду: биринин аты Аптабайым, экинчиси Маклар айым, дагы биринин аты Малабек, дагы биринин аты Сопубек эле. Малабек баатыр чыкты, эч ким беттешүүгө даабайт эле. Ушинтип, бул Талас жеринде көп жыл турду, 12 перзенттүү болду. Акырын-акырын аттары алыска кетебаштады. Бир өрөөндө койлору, бир өрөөндө жылкылары жайылып жүрдү. Элетийа бийлеринин баары Шахзадага кызматкер болушту. Мусаапыр жер болсо да, өз жериндеги падышалардай жашашты. (70-70а-беттер). Бул мында турсун.

Эми бир канча сөз ушул Шахзаданы алып келгени, бир нече кадырдандар бул шахзаданы актырып (издеп) таап, анан апарып Кокончинге падыша кылганы жөнүндө болот. Бул мында турсун.

Эми бир канча сөздү Жусуп миң башыдан эшитмек керек

Жусуп миң башы Маликанин тагасы эле. Ал Саид Мухаммат Алихандын улуу саркардаси, өтө жакын кадырданы эле. Жусуп миң башы Саид Мухаммат Алихандын жок болушуна, элдин

качкынга айланганына камгин болуп, өтө кайгырып, анан кайраттанып, өзүн кадимки баатырдай сезді. Өзүнө караштуу жигиттерге карап буларды айтты: "Тургула! Жүргүлө! Кызматка белиңерди байлагыла! Жаныңарды ошол шахзаданы табуу жолуна койгула!" - деп, айтаар насаатын айтып, жолго чыгып, көп күн жүрүп отуруп Таласка жетти. Улуу шахтын кызматы үчүн келишти. Ал Шахзада буларга урмат-сый көрсөтүп, өзү үчүн келишкенин билип, мына бул сөздөрдү бейт менен айтты:

"Бул жерге сен меймансын, кайдан келгениңди айт.

Адамбысын, жинбисин, кайдан келгениңди айт.

Бооруң күйүп, үнүң асманга жеткен, эй адам,

Жакаңды жыртып, кайдан келгениңди айт.

Жүрөгүңдү кылып кан, ар дайым кыласын афган

Көзүңдү жашка толтуруп, кайдан келгениңди айт. (Ушунтип 71-71а-беттерде "дубанасыңбы", "ашыксынбы", "сүйгөнүнөн ажырагандардансынбы" айткын дегендей суроолор менен уланып отурат).

Кокончинден келген меймандар Шахзадага өз акыбалдарын жана келген себептерин билдирип, өз ханынан, журтунан айрылып саргардан болуп, Шахзадага келип, арыз-муңдарын айтып отургандарын мындайча билдиришти:

"Эч ким биздей ааламда сарсанаалуу болбосун.

Падышасын актарып, андан айрылып зар болбосун.

Тоо-чөлдөрдү кезип, ал падышасын издеп,

Биз, карыптардай ааламда бейхаридар болбосун. (72-72а-беттер).

Падышасын актарып, кызмат үчүн бел байлап,

Эгерим таппай арманда зар болбосун. (Ыр уланат). Бул сөздөрдү айтып ал Авлия хандын бутуна өзүн таштап, жүзүн сүртүп, жерди өөп турду. Ага дагы бир топ куралданган кишилер келип кошулушту. Алар да авлия хандын кызматына келип ыйлап турушту. Авлия хан ырайым менен мындай деди: -Ээ, бурадарлар, неге ыйлайсыңар? Кандай арыз-муңуңар бар? Эмне деп айтмакчысыңар?-деп бир канча суроолор сурады. Келген жигиттер бул падышаны көрүп, ыйлап туруп мындай деди:

"Биз жүрүпбүз бир дилрабаны актарып,

Шаарыдан болгон ждаа бир маклаканы актарып.

Көп жылдар шаарынан болгон жданы актарып,
Бул мусаапыр шаарында кадыр-барктууну актарып.
Саргардан болдук кантели падышаны актарып.
Он эки жашында шаарынан ждаа болгон экен,
Өлкө ичинде баркарап болгон экен.
Чун рахиблардан качып чөлдөн чөл кезген экен.

Зар-зар болдук кантели падышаны актарып..." (73-бетте бул ыр ушундай мазмунда уланат). (73а-бет). Бул сөздөрдү айтып кол байлап (колдорун көкүрөктөрүнө койуп) турушту. Ошол чакта Авлия хан булардын сөздөрүнө ишенбей турду. Барган адамдар ыйлап: "Ээ падышам, мындай кылбаңыз!? Себеби ата-бабаңыздан калган мурас, таажы, давлатиңиз, тактыңызды өзүңүзгө насип кылсын."-деп баары ыйлап, жер өөп турушту. Дагы мындай дешти:

"Ээ, падышам. Тактыңыз сизге насип болсун.
Ошол Кокончиндек шахриңиз сизге насип болсун.
Калган мурас - алтын тактыңыз сизге насип болсун.
Тамамы даври давранлар сизге насип болсун.
Агар болсо рахиплар айагыңыз астында кор болсун!
Агар аттансаңыз бул дам болутан Рустам давран
Бизиңдек куллариңиз дөөлөтүңүздө сүргүсү давран,
Тамамы хал аалам болгус үчүн гүл сыпат шадан
Айагың астыга баскан тикан чүнгүл азар болгай."- деп көпкө ыйлашты. Андан кийин бул жерге бир улуу киши кирип келди. Атамтайдай таңкалаарлык адам экен. Аны эч кимге салыштырып болбойт, ар бир айткан сөзү көхардай баалуу. Он төрт күндүк Айдай толуп турат, адылдыгы ааламга белгилүүдөй эле. Ошол улуу киши Маликанин атасы экен. Ал бул чогулуп келгендерге: - Силер кайдан, эмне себеп менен келдиңер?-деди. (75-75а-беттер).

Баргандар бар армандарын айтышып, кол куушуруп турушту. "Биз бул жерге жок жоготуп келгенбиз, бул талабыбызды Алла өзү берди."-дешкенде, ал улуу киши айтты: - Ээ меймандар, эмнени жоготуп, эмнени издеп жүрөсүңөр? Анда алар: -Ээ даткам, биз Кокончин шаарынан келдик.Өз ханыбыздан айрылдык. Бул жерге бир үмүт менен келдик. Өткөн замандарда бир канча окуялар болгон экен, ошондо үч шахзада Кокончинден качкан экен, аларды кадырдандары алып келишип, алар ушул

жерде туруп калышкан экен. Алардын бирөөсү дүйнөдөн өтүп, акыретке кеткен экен. Эки шахзада бир улуу урматтуу кишинин кызматына келген экен. Ал улуу датка шахзадалардын жүздөрүнөн таанып, көп убакыт аларга урмат-сый көрсөтүп, акырында өзүнө күйөө бала кылып алган экен. Шахзада быйакка келгенде 12 жашта экен, ошол шахзаданы издеп келдик. Азыр, ушул күндө, ал Шахзада менен барып, аны өз тактысына отургузсак, Алла Таала насип этсе, падышалык кылса, биз да максатыбызга жетет элек.-деп суранып турушту. Буга себеп Кокончин падышасы Саид Мухаммат Алихан Баатырды, анын иниси Султан Махмудду, Аминбекти Бухар падышасы келип, (76-76а-беттер). шаарды талкалап, аларды шейит кылып, андан кийин журтка өзүнүн адамдарын койуп, Бухарага карап кетти. Биз алардан качып, мына бул жерге келип отурабыз. Дагы көптөгөн окуяларды айтышып, колдорун көкүрөгүнө алып суранып турушту. Андан соң датка айтты: -Ээ мейман жигиттер, жакшы айттыңар. Мен да көп жылдардан бери бул Шахзадага ушул жерде кудуретим жетишинче кызмат кылдым. Анан кызымды берип, күйөө бала кылдым. Дүнүйөмдүн баарын сарптадым, Азырга чейин көңүлүнө карайм, анткени бул хан тукумунан. Силер айткандай, салтанаты болсо, ата-бабасынын тагы болсо, барганы жакшы.-деп алардын көңүлүн көтөрүп, Авлия Баатыр хандын алдына кирди. Ал Авлия Баатыр ханга айтты: -Ээ, перзентим, өкүмөт ээси, сиз барышка макул болбоптурсуз, Ушунча адам ынтызарлыкта сизге келишсе, сиздин барбай койушуңуз адамкерчиликке жатпайт. Кандай болсо да барганыңыз жакшы. Эгер биздин ыраазылыкты көздөсөңүз, барганыңыз жакшы. Анткени, бул падышалыкты көрүнгөнгө эле насип кыла бербейт. Мындай орунду өзүнө жаккан ылайыктуу кишиге берет. Сиз деп ушунча киши жөн келбесе керек! (77-77а-беттер). Мунун баары Алла Тааланын сизге көрсөткөн сый-урматынын белгиси.-деди. Ал датка атасы Авлия ханга көп насааттар айтты.

Андан соң Авлия хан Датка атасынын (кайнатасынын) насааты менен көп кошун жыйнады. Канчалаган адамдар элетийадан чогулушту. Чоң уулу Сарымсакбек (Асили аты Абдырахманбек болуп, чоң атасынын атындай эле, кийин

Сарымсакбек деп аталып кеткен), анын эрдиги ааламга белгилүү кудум Үрүстөмдөй эле. Авлия хан ушул баатыр уулун өзү менен бирге алып, көп жол жүрүп отуруп, жолката дагы көп адамдар кошулду. Азиздер деген мазарга келип түшүшүп, ага зыйрат кылышты. Авлия Баатыр хан менен Сарымсакбек Азиздер мазарына жылкы, кой сойдуруп, катмы-куран окутуп, ошондо Авлия ханым буларды айтты:

Кудайым азиз эткен улуулар,
Медет, жардам сизден тилээрим
Райым кылсын бизге Жараткан Жаббар,
Медет, жардам сизден тилээрим.
Бир нече жыл жүрдүм мусаапыр болуп,
Мусаапырлар арасында карыптар болуп,
Нече жыл жүрүп жапаа чегип,
Медет, жардам сизден тилээрим.
Он эки жашымда шаарымдан чыгып,
Тууган-уругумдан бегаана болуп,
Тоо, чөлдөрдө саргардан болуп,
Медет, жардам сизден тилээрим.
Нече жылдар, нече айлар өттү,
Башымдан далай иштер өттү,
Тагдыр бизге мынча жапаа этти?
Медет, жардам сизден тилээрим.
Нече убактар мындай жапаалар чектим,
Алла буйруду бул жерге келдим.
Сиздей улуулардан медет тиледим,

Медет, жардам сизден тилээрим."-деди. Ушул жерде бир түн Алла Таалага мунажат кылып, тилегин тилеп, Авлия хандын көзү уйкуга кетти. Түшүндө бир терек көрдү. Ал теректин учу асманга жеткен, Авлия хан ошол терекке чыкты, жарымына барып, андан ары бара албай, чыга албай калды. Улуу Кудайаркан валамир ушул теректин учуна көз ачып-жумганча чыгып, кылда учунда отурду. Авлия Баатыр хан уйкусунан ойгонуп, айтты: "Мен бараарын барам, падышалыкты көзүмдүн нуру - перзентим Кудайарканга Алла Таала тартуулайт экен. Кудуа кааласа ал Жахангир болгой. (79-79а-беттер). Кудум

падыша Жамшиттай, падыша Искандардай доор сүрөт."-деп, Кудайаркан валамирге дуба кылды.

Андан кийин ушул жерде бир канча катты Касан шаарына, Наманган шаарына, Тус (Чус) шаарына, Марглан шаарына, Андижан шаарына, Кокончин шаарына, Ташкент, Кожонт шаарларына жиберди. Анда: "Ээ, молдо, кожолор, казы, уламалар, улуу, кичүү падыр, дубаналар, баарыңарга кат-наама ушул. Баарыңыздар мага кошулуңуздар! Мен Авлия Баатыр хан, сиздерди издеп, ата-бабадан калган мурас шаарым, элим деп келдим. Эгер келсеңиздер, ээрчисеңиздер доо-давран менен жүрөсүздөр. Антпесеңер жериңерди тартып алып, чоң-кичинеңин баарыңын башыңарды алам. Каныңарды суудай агызам. Шамшарымды силердин каныңарга сугарам!" - деп жазып, бүт вилайеттерге киши жиберди.. Ошол каттар кимге тийсе, көздөрүнө сүртүп, маңдайына тийгизип, өөп, куттай кабыл алышты. "Биздин миң жаныбыз болсо, бардыгын бул шахыбызга белек кылабыз."- дешти. Бул катты көрүп, окугандар жамаат-жамаат болуп келип кошулушуп, (80-80а-беттер). "Биз эгер беш жүз жыл өмүр сүрсөк да, сиздей падышанын аяк астында кызмат кылабыз!"-деп бел байлап турушту. Анан мындай деп тилек тилешти:

"Бу дам айтай бир сөз, Шахи-шаханым,

Кудай берсин сизге дайым иманын.

Сизге болсун нахбааным ул Худайым

Йана,эй сарвари Шахи-шаханым,

Бу йоллар барчаси болсун мубарак!.." (Ыр уланат.) - деп, баары Авлия маркум ханы Шахи-султан сарвар жахан шул жерде бар мактумдар (кызматчылар) масилат кылып, айтышты: - Эй жигиттер, баарыңар туура болуп, түз жүргүлө! Анткени Алла Таала туура, таза жүргөн кишиге көп сооп берет.-деп, жигиттердин баарына ширин сөздөрүн айтып, көңүлдөрүн көтөрүп, сарпай кийгизип, белек-бечкектер берип, (81-81а-беттер) дагы мындай деди: "Эй келген баатырлар, колуңуздарга найза алыңыздар!" Авлия Баатыр хан ушундай амир кылды. Андан соң алардын баары колдоруна найза алышып, найзабаздык кылышты. Дагы сап-сап болуп көп кишилер байрактары менен келишти да: "Ээ Падыша Аалам, ээ Султан Бакарам, сиздин мубарак сөздөрүңүздү эшитип, босогоңузга

жүзүбүздү сүртүп, сиздей шахи-бүзүрүк вардын мубарак сөздөрүн угуп, жан фида кылмак үчүн келдик."-деп баары баштарын жерге койуп, суранып турушту.

Шахи-бүзүрүквардын ырайымы келип: "Баракалла! Эй баатырлар, куш келипсиздер! Ким биздин кызматыбызга келсе, иншалла, аманчылыкта болсо, сый-урматтар көрөт."-деп аларга да тамак-аш тарттырып, сарпай бердиртти да, "Баарың найза алып найзабаздык кылгыла!"-деп, соот кийимдерин кийгизип, көңүлдөрүн алып, сөздөр айтты:

"Келиң-келиң, март йигитлар,

Бир болуп доорон сүрөлү.

Отуруп мажилис куруңлар,

Бир болуп доорон сүрөлү.

Падышалар болсо гайратта,

Жигиттер болсо кызматта

Душмандар калур кызматтан,

Бир болуп доорон сүрөлү..." (ыр уланат). Бул (83-

83а-беттер). Сөздөрдү Падышахи Авлия хан айтканда, жигиттердин баары өзүнөн кетишип, өтө сүйүнүшүп мындай дешти: "Ээ Падыша-и Аалам, ээ Султан-и Бакарам, биздин жүз миң жаныбыз болсо, сиздин мубарак айагыңызда топурак болсун! Ээ Падыша-и Аалам, кандай амирди, биз, кулдарыңызга буйрусаңыз, бажанидил кабыл кылабыз. Анткени сиздей адил падышаны, сиздей даана падышаны, сиздей акылдуу падышаны, сиздей кыраакы падышаны кайдан табабыз. Сиздин мубарак жама-лыңызды Ак Таала өз мээрбанчылыгы менен бизге жеткириптир. Эй Падыша-и Аалам, эмнени буйрусаңыз биз баарына дайарбыз, жан-дилибиз менен кабыл кылабыз!"-дешип, баары баштарын жерге салып, суранып турушканда, дагы бир нече жамаат-жамаат, сап-сап болуп көп жигиттер келишти. Карчыгадай Авлия хандын айагына өздөрүн ташташты: "Падыша-и Аалам, сизге кулдардай кызмат кылсак деп (84-84а-беттер). келдик"- дешип, баары кол куушуруп, баштарын ийип турушту. Анда Авлия падыша: "Эй жигиттер, кызмат үчүн белиңерди бек байлагыла!"-деп көп лашкар жам кылды (чогултту), көз көрүп, кулак эшитпегендей лашкарларди көп жыйнап жигиттердин баарына кылыч чаап, найза сайганга машыктырды.

Бир маалда келген көп жамаатка: "Эй жигиттер, силер колуңарга фарханги (франсуз) тапанча алгыла!"-деди. Дагы бир канча адамдарга: "Ээ баатырлар, силер колуңарга кара мылтык алгыла да, булардын артынан жөнөгүлө!" - деди. Дагы бир канча баатырларга: "Силер колуңарга жашыл найза алгыла! Бул шаарга чабуул койолу, не болсо да Кудайдан көрөлү!"-деп, Авлия Баатыр хан амир кылганда, бул тургандардын баары алга карай катуу жүрүштү. Ушул жүрүштөрүнчө барып Касан шаарынын төрт тарабын камап калышты. (85-85а-беттер). Барган жерлерин дароо тазалашып, кыргыз үй (боз үй) тигип, зар көрпөчөлөрдү салып, дайар кылып турушту. Ошондо Падыша Аалам Султан Бакарам падышалык алтын белбоо кийими менен келип түштү. Жигиттер салам беришип, "Падышалыгыңыз, өмүр-давлатиңиз зыйада болгой!"-деп куттук айтышты, тилек тилешти.

Ошол замат бир нече чабармандар чапкылап келишип: "Падыша Аалам Султан Бакарам, Шахзадабегим жакын жерге келип калды."-деп, кол куушуруп, Шахзаданын келээрине карата ыр окуп, бардык лашкарлар күтүп турушту. Сарымсакбек карнай, сурнай менен ак, сары, кызыл байрактар көтөрүшкөн топ-топ жигиттер менен келип түшүштү. Авлия Баатыр хан "Шахзада баатырды зор көрпөчөлөр салынган кыргыз үйгө түшүргүлө!"-деп амир кылды. Ошол замат Шахзаданы көптөгөн улуу, кадырдан адамдар тосуп алып, Авлия Баатыр хандын жанындагы кыргыз үйгө түшүрүштү, (86-86а-беттер). (Ушерде бир бет ыр бар).

Ошол убакта Касан ичинде Амир Бухара бийликке койуп кеткен маңкуртсифалар бар эле, алар баары айран, саркардан болушту. Бирок, намыстанып, шаардан чыгып, сапка турушту. Андан кийин Падыша Аалам Султан Бакарам тараптагылар да сапка турушту. Шахзада Сарымсакбек жигиттерине: "Падар пүзүрварым (атам дегени) Падыша Аалам беймалал отура берсин. Бул шаар менен салгылашууну мага, перзентине, тапшырсын, ушуну айтып баргыла!"-деп амир кылды. Жигиттер айтып барышканда Падыша Аалам: "Ай! Муктарам Шахзада баыкбал урушка кирбесин! Анткени лашкарлар арасында канчалаган баатырлар бар, ошолордун урушка киргени жакшы."-деди. (87-87а-беттер).

Шахзада урушка кирүүгө уруксат алыш үчүн атасынын алдына барып, адеп менен салам берди, Падыша Аалам урмат

менен күтүп алды да: - Сиздин урушка киришиңиз мунасиб эмес, себеби аскерлердин арасында баатырлар бар, аларды кызматка киргизип, урушка койуп, байкоо салып турганыңыз жакшы."- дегенде, (88-88а-беттер). Шахзада баатыр ордунан туруп, кол куушуруп, дааналык менен сөз сүйлөп, атасынан урушка кирүүгө уруксат сурады: - Майданга өзүм кирип, ал акмактардын адебин бербесем, душмандардын баштарын алып, канын агызбасам, кылычымды сугарбасам, эч качан көңүлүм тынбайт!"-деп, атасына бир сөз деди (Жогорку айткан сөздөрүн ыр менен кайталайт. О.С.). Ошондон кийин (89-89а-беттер). Падыша Аалам: "Перзентим, Шахзада баатыр, эми сизди Алла Таалага тапшырдым. Алла Таала өзү жардам бергей, андан кийин жаамы пайгамбарлар жардам кылаар. Азирети Кызыр Алейхиссалам сага шерик болсун!"-деп, дуба кылды. "Лашкарлариңа Ак Таала зафар (жеңиш) берсин!"-деп, уруксат берди. Шахзада Сарымсакбек хуш хал болуп (кубанып), адеп менен Падыша Ааламдын алдынан чыгып, өз кошунуна барды. Аскер кийимин кийип, лашкарларын сап тарттырып, ууга сугарылган кылычын алып, дагы бир колуна чочморун кармады. Андан кийин Жамшиттей, Үрүстөмдөй, Фаркаттай болуп, (90-90а-беттер). Табалижан (барабан, добул) урду. Наркы тарапта Бухар падышасынын тарапкерлери сап тартып турушту. Шул замат Шахзада атына минип, өзүн Аллага тапшырып, Искендердей кайрат менен көрүндү. Майданда турганда 14 күндүк Айдай нур чачып, кызыл гүлдөй гүлүңдөп, ат ойнотуп, курсанттык менен беттешээр душманды талап кылып турду. Шахзаданын мындай турушуна шаирлар (ырчылар) бир нече сөз айтышты:

"Майдан аро азим ойлогоч ул шахуштамгар нурланган
Майдан йүзи акси билан болду мунаввар.

Мендак шаир чунки арфа болуп рована

Майдан клауп ерши бирла болду маззам..." (91-91а-беттер).

Шахзада рубарларына (каршыларына) айтты: "Мен Шахзадамын. Бери кел! Бейнаам, бейнышаана (белгисиз) өлбөй, ата-тегиңди айткын!"-деп туруп, анан өзүнүн насабаларын (уруусун) байан кылып айтты.: "Ман мандурман - Абдырахманбек-дурман, Авлияа Баатыр хандын парзанттаринандурман. Силерди жок кылуучу кылычы бар намыстуу шахзададурман"-дегендей

бир нече сүрдүү сөздөрдү айтып турду: "Бул жерге силерди актарып (издеп) келдим. Мираз (мурас) таажы-тактым деп издеп келдим. Бабаларыбыздан калган шаар деп издеп келдим. Бул падыша үйүнүн ээсимин. Бул шаардын такты-бактынын шахзадасымын, шахзадалар ичинде азадасымын. Бул күндөрү жакындарымды издеп келдим, улук-кичиктер, менин кызматыма келгиле!" (92-92а-беттер). -деп ат ойнотуп турду эле, тиги жактан келген баатыр Шахзадага кылыч салды. Шахзада Абдырахманбек тиги баатырдын кылычынын учунан тутуп туруп, көккө атып жиберди. Андан кийин айтты: "Эй фалноф наадони, сенин не хадиң бар, менин майданыма келгенге!?"-деп туруп шамшар менен урду эле, ал баатыр эки бөлүнүп калды..

Абдырахманбек тиги жактын баатырларынан дагы бирин талап кылып майданга кирди. Ал тараптан чыккан баатыр Шахзада Абдырахманбекке кылыч салды эле, Абдырахманбек: "Эй бейадап, мага беттешкени келдиңби? Башыңа эмне күн түштү, менин маңдайыма келипсиң?.." -деп туруп, кылычын колунан тартып алып, көккө ыргытып жиберди. Өзүн келтире урду эле, денеси илегилектин париндей тозуп кетти. Аны көрүп тургандардын үшү кетти. "Кудай урду окшойт, арбактар урду окшойт, ушундай бир Шахзада баатырга туш келдик, (93-93а-беттер). Эми мындан кутулуш асан эмес."-деп, жүрөктөрүнө коркунуч түштү. Анан ойлоно калышып, топтошуп туруп ат койушту. Шахзада иранга каршы беттешти. Шахзада да аларга каршы ат койду. Майсараны Майманага, Маймананы Майсарага чапты. Кан дарыйа болуп акты. Адамдардын башы сайдын ташындай жумаланып жатты. Ал күнкү урушта Шахзаданын кыйкырганы жети кабат асманга жетти; жин, дөөлөр, перилер титиреди. Сап тартып турушту. Андан кийин ал фалтоглар өздөрүнчө наалышып: "Эй Шахзада Ирана, биздин жаныбызды аман койгун, мунасага келели, эртеге жообун берели."-дешип, баштарынын аман калышын тилеп турушту. Теректин жалбырагындай дилдиреп, титиреп ыйлап турушту. Күн кеч кирди, намазы-шам убакты болду. Баары өз жайларына кетип, чатыр-чатырларына киришти. Уруш кийимдерин башка кийимдер менен алмаштырышты.

Шахзада Ирана Абдырахманбек улук падышанын, атасынын, алдына кирип дуба кылды. Авлияа Падыша хан абдан ыраазы болду. Уулунун эрдиктерине таң калды. Шахзаданын баатырлыгына дуба кылып: "Кудай, өзүң сакта!?"-деди. (94-94а-беттер). Шахзада Баатыр атасынан уруксат алып, жарандарына барып, баатырлар кирчү жайына барып дем алды. Кырааты жакшы бир нече карылар Куран окушту, андан кийин балыштарына (жаздыктарына) баш койуп, уйкуга кетишти.

Таң атты. Даарат алып, Багымдат намазын окушту. Шахзада Баатыр уруш кийимдерин кийип, бир колуна шамшар, бир колуна калкан кармап, атына минип, улуу Падыша атасына кирип салам берди. Атасы саламын кабыл алып, - Эй баатырым, абалың кандай? Согушка дагы өзүң киресиңби?-деди. Шахзада: - Менин кылычымдын зарпидан душман аман калбайт, бардыгын жок кылам, ошондо көңүлүм тынат.-деп, атасынан уруксат алып, аскер башына келип, калган курал-жарактарын алып, согушка добулбас урдурду. Душмандар да сап тартып турушту. Бул тарапта Шахзаданын аскерлери болду. (95-95а-беттер).

Шахзада майданга өзү кирип, ат ойнотуп, шамшарын шилтеп, өзүн көрсөтүп ары-бери бастырып турду. Ошол учурда тиги саптан бир баатыр чыгып, Шахзадага каршы келди. Шахзада: - Эмне үчүн бейадаптик кылып менин майданыма келдиң? Сен кимсиң? Сени менен беттешкенге намыс кылам, сендей наамарттар менен урушкандан уялам. Эй наадан, эмнеге келдиң? Кандай жумушуң бар?-деди. Шахзаданын кыжыры кайнап, кылыч менен урду эле, ал баатыр эки бөлүнүп калды. Андан кийин дагы бир баатыр бетме-бет чыкты. Шахзада: - Эй наадан, сен кимсиң? Менин майданыма уялбай неге келдиң? Батыраак айт, насилиң кайсыдур!? На себептен мында келдиң? Али да болсо кайт, бекерден-бекер өлүп калба. Эсили насилиңди байан кылгын, дайынсыз өлүп кете бербе.-деп көп такыт кылды. Ал жигит да тоотпой келип канжар салды. Шахзада кайтарды да, "Йа Пирим!"-деп, кылычын колунан сууруп алып, мойнунан кармап туруп көтөрүп урду эле, ал баатырдын устакандары сынып, быркырап кетти. Ошондо Шахзада Алла Таалага шүгүр кылып турду. Андан кийин бир нече муцхиттер (96-96а-беттер). жуп-жуп болуп, ит бөөрүгө жүгүргөндөй

Шахзадага жабышышты. Шахзада катуу урушкандыктан, жүрөгү дүкүлдөп чыкты. Кан дайра болуп акты, топурактар кыпкызыл болуп жатып калды. Душмандар качышты. (97-97а-беттер).

Аскерлер жай-жайларына кетишти. Шахзада атасынын алдына барды. Дуба кылынган соң, Улуу Падыша Шахзаданы чакырып, маңдайынан өөп туруп айтты: - Ээ Шахзада баатырым, Эй көзүмдүн нуру, барсыңбы? Эсен-амансыңбы, согуштан чыктыңбы?-деп оң жагынан жай берип, отургузду. Алдына түрлүү-түрлүү тамактар апкелдирди. Шахзада ошол күнкү согушту бир-бирден байан кылып берди. Отургандар аны угуп таң калышты. Анан тамакка бата кылышып, жай-жайларына кетишти. Шахзада да өз жайына барып, курал-жарактарын чечип, дем алчу жерине жатты. Уктап кетти. Ошондо бардык аскерлер да жаймажай уйкуга киришишти. Бул сөз шунда турсун.

Эми бир сөздү Кокон халифасынан айтмак керек

Ошол түнү Кокон халифалары өз шаарына кайтышты да, жаамы улук-кичиктер, бардык кызматчылар, аалымдар чогулушуп, масилат кылышты. "Эми кандай болот? Манкурттарды Шахзаданын кызматына алып барсак, ошондо биздин ишибиз оңолот."-дешип, шаардын аскерлери экиге бөлүнүшүп, бир-бирине жоо болушту. Ошондо букаралык сыпайларды (коопсуздукту сактоочу атайын адамдар) (98-бет). кармамак болушту. Андан соң кат жазышты. "Эй Падышам, ээ Султаным, биздин арзабиз мындайча: Букар жигиттерин кармап барып, өзүбүз тообабызга кайтып алдыңызга түшсөк, биздин күнөөлөрүбүздү кечесизби!?"-деп жазышты. Бул каттын жообуна Падыша Аалам "Ээ калнактар (коркоктор), кимде ким мага жар болуп кызмат кылса, мен ага жакшылык кылам, эгер душмандык менен уруш кылса, кылычым менен башын алам, канын төгөм."-деп, Падыша жооп жазды. Бул кат жеткенде Касан жигиттери чогулуп, Бухара жигиттерине кол салышты. Эки тарап болуп урушуп, көптөгөн манкурттарды кармап, байлап алышты. (98а-бет) (Ушул жерден беттер жок.О.С.).

...атчандардын көбү чыгып кетишти, ошол заман жеңиш менен таң атты. Баары ордуларынан турушуп, даарат алышып,

Багымдат намаздарын окушту. Шахзада да ошентти. Ошол убакта Касандан келген улуу-кичүү, молдо, кожо, улуктары баш болуп мойундарына курун салып, күнөөлөрүн кечиришин тилеп, Букара жигиттерин байлаган бойдон буттарына кишен салып, Шахзаданын алдына апкелип, "Күнөөбүздү кечириңиз!?"-деп өтүнүп, (99-99а-беттер) кол куушуруп, баштарын ийип, барар жерлери жок экенин байан кылып турушту. Алардын күнөөлөрүн Шахзада кечирип, баарына сарпай кийгизип сыйлады. Достор сүйүнүп, душмандар күйүндү. Шахзадалар шаани-шөкөт менен Касанга киришти. Лашкарлар бул жерде көп күн турушту.

Наманган калкынан бир сөз эшитиң

Касан шаарында болгон окуяны намангандик улуу-кичүүлөр баары эшитип, эми эмне кылаарын билишпей, акырында мындай чечимге келишти: "Арабыздан аксакалдар Падышанын алдына барып, кол куушуруп, баш ийип турганыбыз оң. Эгер Шахтын алдына алдын ала барбасак, биздин шаарыбыздын да ойронун чыгарып, куугунтукка алат."-дешип, аалым, уламаларды, молдо, кожолорду чогултуп, мындай отурганыбыз жарабайт, жакшыларыбыз баш болуп, Падышанын алдына белек алып барып, кызматына дайар турушубуз керек."-дешти. (100-бет). Ошентип, Наманган калкынын улуу-кичүүсү бир болуп, Падышанын алдына барып, кол куушуруп, баш ийип, "Башка барар жерибиз жок."-деп турушту. Падыша Наманган шаарынан келгендердин баарына сарпай кийгизип, сыйурмат көргөздү. Падышаны бардык лашкари менен Наманган шаарына алып киришти. Падышаны өтө зор урмат менен ордого түшүрүшүп, кыргыз үйүн тигип, лашкарлари менен ошерге жайгаштырышты. (100а-бет).

Эми бир сөздү Төрөкоргондогу Бухара жигиттеринен айтмак керек

Касан, Наманган шаарларына байланыштуу окуяларды угуп, Төрөкоргондуктар урушмак болуп, өз алдарына жараша кошун жыйып, согушка дайарданып турушту. Төрөкоргон Наманган шаарынын ордосу болгон. Наманганга ким аким болсо

да Төрөкоргонго баш ийген. Манкурттардын баары Төрөкоргондо болгон. Алардын башчысы коркконунан кайда бараарын билбей, башы айланып, "Эмне болсо да..." деп согушка дайарданып турду. Муну байкаган Шахзада Падыша атасынын алдына барып, (101-бет). уруксат сурап, "Бул согушту мага бериңиз, биринчилерден болуп баатырдыгымды көргөзүп, бул коркктордун катыгын берсем! Бул шаарды мындай балаалардан тазаласам!"-деп атасынын алдында кол куушуруп, уруксат күтүп турду. Анда атасы: - Сиз бул жигиттердин арасында жалгыз аскер башчысыз, майданга өзүңүз кирбең, кол алдыңыздагы баатырларды алдыга салып, карап туруң!-деп амир кылды. Анда Шахзада айтты: (101а-бет). - Ээ улуу урматтуу Султаным! Алла Таала мага ушунчалык күч берсе, өзүм четте туруп, баатырларды майданга чыгарышым лашкар башчылыгына жарашпаган иш болор. Андан көрөкчө эрдигимди көрсөтүп, майданга өзүм баш болуп чыкканым оң.-деп, уруксат сурап, мындай деди:

"Ижазат берсеңиз Шахым, башыма келди бу савда,
Кылыч алып колума айласам лашкар ара гавга.
Ракыптардын кесип башын, канын лола гүл айлай.
Хаммасин айласам бул дам отургай жайда расфа
Кудайдан тилап рахмат, Мухамматтан шапаатты
Али шери Кудаа жанымга бирла салгусу хайхаа...
(Ыр уланат).

Шахзада бул сөздөрдү айтып, кол куушуруп, баш уруп турду. Ошондо атасы (102а-бет). жооп берип, мындай деди: "Барсаң бар, балам! Алла сага жар болсун! Олуйалар жаныңда бар болсун!"-деп алакан жайып, батасын берди. Ак Таала өзү жар болуп, Азирети Кызыр жылоолоп алып чыкты. Шахзада өз кыргыз үйүнө барып, курал-жарагын алып, соотун кийип, колуна шамшар кармап, башына туулгасын кийип, канаттуу аргымагын минип, Ак Таалага өзүн тапшырып, мунажат айтып (жалбарып) турган жери. (103-бет).

"Эй бахаккы затыпакиң "Кулхуваллоху ахат"
Эй бахаккы урматы вафың "Аллоху самад".
Кадыры бархак эрусан бейшарику, бейвалат.
Мүшкүл иштерди кифайат кылуучу "Күфванахат"
Нүсүрат кылып зафар баргин бу дамда йа Самад

Калк кылдың Адам, Хапваны эй кудурат-нама..." (Ыр 103а-бетте да уланат). - деп барып, бир канча баатырлар менен көп лашкарларди ээрчитип, ар бир жигит байрагын көтөрүп, аттарына минип, жарактарын колдоруна алып, Төрөкоргон шаарын курчап калышты. Ошондо Бухара лашкарлари үшү кетип, "Ээ бар Кудай аа! Мындай Шахзадага биз кантип беттеше алабыз? Анда Кудай ургаиы да, арбак урганы да ошол болот. Анда миң жаныбыздан бир жаныбыз да калбайт" (104-бет). -дешип, өздөрүнүн алына өздөрү ыйлап турушту. Чамалары чак болгонуна карабай, манкурттар сап тартышты. Экинчи тарапта Шахзадалар сап тартып турушту. Ошол замат согуш добулбасы кагылды. Лашкарлардин баары чогулду. Ошондо Шахзада өз баатырларына майданга киргенге уруксат этпей, өзү чыкты. Манкурттар тарабынан бир баатыр майданга кирди. Ага карап Шахзада мындай деди: "Эй жигит, бул жерге эмне себептен келдиң? Кандай талабың бар, айт!? Майданга кандай максат менен кирсең ошого жараша беттешем. (104а-бет). Эгер ойу түз, максаты жакшы болсо, аны менен достошом да, ага белектер берип, сыйлайм."-дегенде, ал жигит акылы кыскалыгынан: "Эй, сага окшогон баатырлардын канчасы менен кармашкамын."-деп дароо Шахзадага шамшар салды. Анын айткан сөзүнө, кылган ишине Шахзада күлдү да, колунан шамшарын тартып алып, өзүн асманга ыргытып жиберди. Ал баатыр манкурттардын алдына барып түшүп, ошерде өлдү.

...уруш башталды. Ал күнү өтө чоң кызыл кыргын, алаамат болду. Уруш Шам намазына чейин уланды. Добул согулду. Эки жактын лашкарлари ажырап, өз жайларына барып, ар кимиси өз кыргыз үйлөрүнө кирип кетишти. Бул окуяга баары ыраазы болушту. Андан кийин Шахзада улуу урматтуу атасынын алдына барып, кол куушуруп турду. (105а-бет). Падыша перзентинин маңдайынан өөп, ыраазылык батасын берди: "Ылайым өмүрүң узун болсун! Ак Таала Үрүстөмдүн күчүн берсин! Жамшиттин өкүмдүгүн берсин! Атантайдын дөөлөтүн, Азирети Сулайман пайгамбардын өкүмдарлигин берсин! Кайсы жерде жүрсөң да Алла сага жар болсун. Оомин Аллоакбар!"-деп бата тартты. Эртеси кечке дагы согуш уланды. Кечинде жатак орундарына келишип, дем алышты. Күн көтөрүлгөндө (106-бет). Шахзада

урматтуу падыша атасынын батасын алмак үчүн ага барып салам кылды. Атасы алик алып, Шахзаданы жанына отургузуп, мухаммас (ыр менен) айтып көңүлүн көтөрдү. Шахзаданын эрдиктерин мактап айткан сөзү:

"Ээ жаным, парзантим, Кудайым сага жар болсун.

Мухаммат Мустафа дайым сага мейман болсун.

Дайым тарбия кылган Чарйар болсун.

Али Шер, Кудай дайыма бирге болсун..." (Ыр уланат) -деп сөз айтып, Шахзадага уруксат берди. Шахзада атасынан бул сөздөрдү угуп, көңүлү көтөрүлүп турду да, өз кыргыз үйүнө барды. Дароо уруш кийимин кийип, (107-бет). колуна кылыч алып, бир колуна калканын кармап, атка минип, өтө кайраттуулук менен бир бакырганда, жер титиреп кеткендей болду. Лашкарлар бул кыйкырыктан коркуп турушту. Ошол жүрүшү менен майданга кирип, кылычын сууруп, атын ары-бери чапкылап, "Баатырлар, келгиле, бир бирден таанышалы, алахвалыбызды сурашып, көңүл ачалы..." (107а-бет). Ошондо наркы тараптан бир акылсыз адам Шахзаданын бет маңдайына келип турду. Шахзада айтты: "Ээ баатыр, өнөрүң болсо көрсөт!"-деди. Ал баатыр өзүн өлө мактап, "Эй Шахзада, сиз жаш экенсиз, майданга чыкканга сизге болбойт, жаш кезде урушка чыгуу жакшы эмес. Урушка биздейлер жарашат. Бойум алты кулач, башым уйдун башындай, буттурым төөнүн бутундай, мурдум чөмүчтөй, кардым бойунда бар айалдардыкындай, сакалым бир боо ысырыктай. Уруш ушундай адамдарга жарашат."-деп өзүн өлө мактады. Аны уккан Шахзада каткыра күлүп, "Ээ адамзат, бери кел! Сөзүңдү укпадым, кулагым оор. Ээ баатырым, жакын кел! (108-бет). Мен сени менен сүйлөшөйүн" - дегенде, ал баатыр дароо жетип келип кылыч урду. Шахзада аны кайтарды. Баатыр экинчи кайта урганда, Шахзада кайтарганда баатырдын кылычы кайра өзүнө тийди. Шахзада ачууланып кылыч салды. Эгер төө болгондо экиге бөлүнмөк, бирок бул баатырга таасир этпеди, аман калды. Ошентип, Шахзада бул баатыр менен кечке кармашты. Кылыч салышты, найза сайышты. Найзаларынан от чыгып, бир карыштан болуп сынып түштү. Андан соң колдоруна күрсү кармап согушту. (108а-бет). (109-бет). Куптан намазына чейин уруш кылышты. Бир нече маңкурттарды кармап, занжирга (чынжырга) байлашты, бир

нечеси өлүп, бир нечеси качып кетишти. Андан кийин бир канча улу-кичүүлөр мойундарына курларын салып, тооба кылышып, Шахзаданын алдында ыйлап турушту да, Шахзадага карап мындай дешти:

"Күнөөм чексиз эле, эй Шахым,

Даат эткени келдим.

Өкүнүп, өксүп ыйлаганы келдим.

Чөккөн көңүлүмдү булбулдай шат эткени келдим.

Кара болгон жүзүмдү бутуңа сүрткөнү келдим...

Айагыңдагы топуракка зыйарат кылганы келдим.

Не иш - тагдыр болсо көргөнү келдим." Бул сөздөрдү (109а-бет). айтып ыйлап турганда Шахзаданын ырайымы келип, күнөөлөрүн кечирди да, чынжырда байлангандарды бошоттурду. Улуу-кичүү чогулуп Төрөкоргонго алып киришти. Керней, сурнай тартылды. Достор сүйүнүп, душмандар күйүндү.

Бир сөздү Кан Кожо Мир Асат деген улуу киши болгон эле, ошондон угуң

Кан Кожо Мир Асат Нарботобектин заманында лашкар болуп көп жылдар салтанат көргөн эле. Андан кийин Алимбек хандын (Алим хандан) заманында сыпайы, лашкар болуп жүргөн. Көп жылдар доор сүрүп, акыры (110-бет). жүрүп пикир келишпестиктин айынан Алим хан Кан Кожо Мир Асатти шейит кылды. Андан эки уул бар эле, улуусунун аты Жусупали Кожо, кичүүсү Оморали Кожо эле. Жусупали Кожо Омор хандын тушунда шейит болгон. Канкожодон Оморали Кожо калган. Оморали Кожонун агасы Жусупали Кожодон бир уул калган, аты Пааша Кожо эле. Ал Пааша Кожо улуулукта теңи жок, дааналыкта, акылдуулукта, молдолукта, шайырлыкта, баатырлыкта ага тең келүүчү эч кандай киши болбогон. Амекиси (атасынын иниси) Оморали Кожого да баатырлыкта тең келчүү киши болбогон. (110а-бет).

Оморали Кожо, Жусупали Кожо экөө Саид Мухаммат Авлия хандын бозгунда жүргөн учурунда анча-мынча барып, ал-ахвалын сурап турчу. Саид Мухаммат Авлия хан аларды өтө жакшы көрчү. Хушаң падышанын Кахраман, Кактараң баатырларына салыштырчу. Лашкарлардин ичинде Оморали Кожо

сыпайы лашкар болуп, Баатыр ханга жаны менен кызмат кылган жана увазирлик кызматты да аткарган. (111-бет).

Баары Төрөкоргондо үч-төрт күн туруп калышты. Андан кийин Авлия хан өкүм чыгарды: "Бул жерде тура бергенибиз жакшы эмес, тез арада жүрүшкө чыкканыбыз оң. Себеби бул жерде үндөбөй отурушубуз айалдардын ишине окшойт."-деди. Ошол замат Кожо Мир Асат чыгып: "Туура айтасыз, Падышам, кандай өкүм айтсаңыз жаныбыз менен аткарганга дайарбыз. Менин ойумча Тус (азыр Чус деп аталат) шаарына киргенибиз оң."-деди. Ошол замат бул эки кожо лашкарларина кабар беришти. Лашкарлар жолго чыкты. Топ-топ болушуп, шамшар-баздар, кылычбаздар, найзабаздар, мылтыкчандар, чочмор көтөргөн баатырлар жол алышты. Шахзада баатырдын артынан эки Кожо Асат бири-биринин баатырлыгына такат кылбай (чыдабай) аттарына минип жолго чыгышты. Даңазасы таш жара баштаган лашкарлар бир канча жайлардан өтүшүп, Тус шаарына кирип барып Тус шаарынын төрт тарабын курчап алышты. Кыргыз үйлөрүн тигишип, түрлүү. (112-бет). түстүү байрактарды илишип, кызматчылар кыргыз үйдүн тегерегин тазалашып, күтүп турушту. Түрлүү түстөгү байрактарды булгалаган көп кишилер "Хай-хайлап" алдыдан келишип: "Билгиле! Кабардар болгула! Бул келген Падышанын уулу Шахзада, аты Абдырахманбек баатыр. Мунун баатырлагына Көйкаптагы дөөлөр да чыдап уруш кыла албайт"-деп турушканда, "дуу-дуу" менен Падыша келип түштү. (112а-бет). Андан кийин бир тараптан бир топ атчандар байрак көтөрүп келе жатышты. Эл: "Бул кимдер?"-деп сураганда, "Экинчи аскербашы Оморали Кожо Асат"- деп жооп беришти. Ал да өз кыргыз үйүнө келип түштү. Мунун аскерлерине баары ыраазычылык билгизишти. Андан кийин дагы бир топ аскер көрүндү, булар мурдагыдан да көбүрөөк эле.

Көптүгү кара булуттай каптап келатты. Эл сурады: "Булар кимдер болду экен?" (113-бет). "Бул деген Падыша Кожо Шайыр. Жер жүзүнө мындай шайыр келген эмес. Бул Авлия Баатыр хандын увазири - үчүнчү лашкар башчы".-деди. Булар да келишип өз кыргыз үйлөрүнө конушту. Нарытан дагы бир көп аскер көрүндү. Булар мурдагылардан да караандуу эле. Эл таң калып, кимдер экенин сурашты. Булар да келишип өз орундарын

алышты. Андан соң бир канча Хафиз акындар ыр ырдап келатышты. Алардын артынан Авлия хан өзү келди. (113а-бет). Аны менен бирге амалдарлар, бийликтегилер да келип өз кыргыз үйлөрүнөн орундарын алышты. Муну көргөн Тус шаарынын адамдары жүрөгү түшүп, канчасы өлдү. Андан кийин бул Тус шаарына согушмак болуп... (Автор ушерде 6 сапты чийип салган). Лашкарлар чогулуп шаарды курчап турушту. (114-бет).

Добулбас урулду. Баатырлар оозунан жалын чачып, Падышанын амирин күтүп турушту. Падыша буйрук берсе эле буларды тооктун парин чачкандай чачсак, өлүктөрүн табытка салсак" дешип күтүшүп турганда, Падыша Авлия хан баатырларга: "Бир аз сабыр кылгыла, буларды байкап көрөлүчү, эгер бизге келип кол беришпесе, анда уруш кылалык."-деп аларды жоошутуп, алдыларын тосуп турду. (114а-бет).

Ошол заман Шахзада өзүн токтото албай, Падыша атасынын алдына келип салам айтып, кол куушуруп, атасынан уруксат сурап, "Эгер уруксат берсеңиз, бул маңкурттар менен өзүм кармашсам, арманым азаймак."-деди. Анда атасы ага: - Балам, Шахзада баатыр, лашкарлар арасында көп баатырлар бар, аларды сайышууга чыгарып, өзүңүз көз салып туруң!"-деди. Атасынан бул жоопту алган соң, Шахзада лашкарларына буйрук берди. (115-бет).

Добул урулгандан кийин экинчи жактан да добулбастын үнү угулду. Эки тараптын лашкарлари бетме-бет болду. Эки ажыдаарды бири бирине койо бергенде кандай болсо, бул эки тараптын лашкарлари да ошентип турушту. Муну карап турган Шахзада чыдамы кетип, кызматчыларына "Куралымды апкел!"-деди. Муну байкай калган кызматчылардын бирөөсү Падышага билдирди эле, Падыша баласын чакыртты. (115а-бет). Шахзада дароо атасынын алдына барып, кол куушуруп турду. Атасы ага: "- Эй көзүмдүн нуру Шахзада, сиз урушка кирбең, сиз мени менен Кокончинге барасыз. Оморали Кожо менен Кокончинге жөнөйлү. Бул жерге Падыша Кожо Асат бекти койуп кетели. Падыша Кожо Асат биз үчүн кандай кызмат болсо да аткарат, бул биз үчүн каны-жанын айабаган кызматчы. Ал ата-бабаларыбыз менен бирге журт сураган", - деди.

Падыша Аалам Туска токтобой, бир жагына Шахзаданы лашкарлари менен алып, экинчи жагына Оморали Кожо Асатти алып, Падыша Кожо Асатка буйрук кылды: " - Эй Падыша Кожо Асат, сизди Кудай Таалага тапшырдым, (116-бет). Колуңуздагы лашкарлар менен, Алла жардам берсе, бул шаарды өзүңүз каратып алың, анан барып бизге кошуласыз."-деп батасын берди да, Коконго карап жол тартты.

Эми бир сөздү Падыша Кожо Асаттан угуңуздар

Бул күнү Падыша ага өтө мээрбанчылык кылып, ыраазылык билдирип, алтын жабдыктуу ат тартуулап, Кокон шаарына жөнөп кеткенден кийин, Падыша Кожо Асат Алла Тааладан, олуйа, пайгамбарлардан медет сурап, (116а-бет). Тус шаарына жүрүш кылды. Кеч киргенче согушуп, түнү эс алып, эрте менен багымдатты окугандан кийин дагы добулбас урулду. Экинчи тараптан дагы добул кагылды. Биринчи тараптан Падыша Кожо Асат өзү баш болуп майданга кирип, ат ойнотуп, экинчи тарапка карап мындай деди: "Ээ манкурттар, тексиздер, ээ бейдарактар, бирөөнүн шаарына келип, (117-бет). уйалбай бийлик кылып..." дегенге окшогон бир топ сөздөрдү айтып турган учурда, маңкурттар арасынан бир баатыр келип, Кожо Асатка бетме-бет болду. Кожо Асат ага карап: "Эй, баатыр жигит, жакын кел, ата-тегиңди айт!? Бул майданда ата-тегиң билинбей өтүп кетпе, бири биринин ата-тегин билген жакшы. Эгер менин ата-бабамды сурасаң, мен Кан Төрөгө небере, Жусупали Кожо Асаттин уулу болом. Биздин ата-бабабыз падышалар менен бир болуп, мындай согуштарда сага окшогон бейдарактардин көптөрүнүн баштарына кылыч ойнотуп, баштарын денесинен учуруп, кандарын булактай агызган, (117а-бет). денесин табытка салган. А силер кандай жансыңар?"-деп, өз ата-тегин байан кылып, бул казалды айтты:

"Эурман ман, эй палитлар, ман авладу пайгамбардын
Эки шахзада жаннат гүлү андай ымамдардын.
Саиди Саодат йаники ошал занин затлардин,
Кудаа сүйгөн ошондой амбиа авлийалардин
Билиңлар, эй палитлар, ман авлоди пайгамбардин

Кудаанын досту Рахматан лилааламиндурлар...

Билиңлар, ээ палитлар, мен аларниң парзантидурман..." (Ыр ушул мазмун жана ыргакта 118, 118а-беттерде да уланат) - бул сөздөрдү айтып, өзүнүн ким экенин байан кылгандан кийин, ал манкурттардын баштарынан үшү кетип, эси ооп (119-бет). коркконунан, булардын арасынан майданга чыкканга эч кимиси даай албады. Акырында алардан бирөө айтты: "Булар менен согушпай койсок наамарттык болот."-деп атын минип, майданга кирди да: - Эй Кожо Асат, болбогон сөздөрдү айтып бизди коркутуп атасың. Кана, өнөрүң болсо көрсөт, бир бирибизди сынайлы!"-деп, шамшарын кынынан сууруп, Падыша Кожо Асатка айбат кылды. Ошондо Кожо Асат жигиттин ала өпкөлүгүнө күлүп: - Эй, баатыр, өнөрүңдү көрсөтө бер!"-деди да, (119а-бет) ал баатырдын шамшарын колунан жулуп алып, өз лашкарлари тарапка ыргытып жиберди. Арттагы бир баатырдын башына тийди. Манкурттардан бир канчасы өлдү. Кожо Асат байагы баатырды белбоодон кармап, атынан тартып алып жерге урганда, баатыр парча-парча болуп майдаланып кетти. Манкурттарга карап Кожо Асат: "Эй наамарттар, каалоочуларыңар болсо майданга чыккыла! Карап турчу учур эмес!"-деди. Бир баатыр аттанып майданга келди да: - Эй Кожо Асат, (120-бет) бизде тигиндей баатырыбыз жок эле, бул кылганыңа сүйүнбө! Эми мендей баатырга беттешчи, кана, миң жаның болсо да менден кутулуп көр! Кутула албасаң керек!?"-деп, Кожо Асаттин башына кылыч салды. Кожо Асат аны кайтарды. Кезек Кожо Асатка келди эле, ал колуна шамшар алып, баатырдын башына айлантып туруп урду эле, анын денеси экиге бөлүнүп калды. Кожо Асат: "Эй баатырлар, келгиле, жекеме-жеке сүйлөшөлү!"-деп чакырык таштап турду. Маңкурттар кеңешип, "Бизди бир бирден кырып салат, мындай баатырга жабыла ат койолу, анан көргүлүгүн көрсүн."-дешти. (120а-бет). Ошол мезгилде Кожо Асат майданда жалгыз болсо да, Алла Таала күчкүбат берип, Үрүстөмдүн урушун баштады. Ал күнү Багымдат намаздан кеч киргенге чейин кызылкыргын токтободу. Адамдардын баштары сайдын таштарындай болуп, кан булактай акты. Шамда добулбас кагылды. Эки жактын лашкарлари эки жакка карап кетишти. (121-бет).

Лашкарлар тамактанышып, намаздарын окуп бүтүп, уйкуга кетишти. Таң атканда даараттарын алышып, Багымдат намазын окушту. Эки тараптан тең добул урулду. Лашкарлар сап тартып турушту.. Баатырлардын ооздорунан от чыгып, ар кайсысы мас төөдөй бууракандап турушту. Ошол учурда Кожо Асат уруш байрагын көтөрүп, бир колуна кылыч, дагы бир колуна добул алып, атына минип, (121а-бет) ылаачын куштай чабыттап, майдан ичинде ат ойнотуп, ааламды ойрон кылчуудай болуп турду. Өзүнө өзү: "Эй Падыша Мир Асат, тур! Карап турба, бул бейдарактардин катыгын колуна бер! Азыр карап турчуу учур эмес!"-деп, майданга ат атырылтып кирди. Намыстанып, тигил тараптан да бир баатыр майданга чыкты. (122-бет). Ага Кожо Мир Асат: "Эй, баатыр, кел, бул майданда экөөбүз өнөрлөрүбүздү көрсөтөлү!"-деп, экөө бир бирине ушунчалык шамшарбаздык кылышты, кытайлар да таңдана тургандай болду. Кылычтарынын кагылышынан чыккан үн жети кабат асманга жетип турду. Мындай согуш эч жерде болуп көргөн эмес. Мындай урушка аалам калкы... (Ушул жерден беттер жок, О.С.) (122а-бет).

...Шахзада амир кылды: "Байлангандарды алып келгиле!"- деди. Байлангандарды алып келишип тапшырышты. Ушул жерде бир нече чоң-кичинелерге сарпай берилди. Колго түшкөндөрдү бөлүштүрүп, баатырларга кызматчы кылып берди. Көптөрүн алып чыгып, баштарын алдырды. Кан суудай акты, кишилердин баштары сайдын таштарындай тумаланып жатты... (Ушул жерден беттер жок. О.С.). Бул сөз мында турсун. (123-бет).

...Баштарын сайдын ташындай кесип, канын суудай агызып, койго тийген карышкырдай, маңкурттарды туш-тушка качырды. Мындай кызыл-кыргын кыйамат түк болгон эмес. Кечке согушуп, кечинде өз жайларына кетишип, аш-тамак жеп, дем алышты. Баары үмүттөрү үзүлүп, "Эми Кожо Асатка Кудай өзү нысап бербесе, Тус шаарынын астын-үстүн болушу ажеп эмес."-дешти. Кожо Асаттин алдына аксакалдар барышып, уруштан саламат чыкканын куттуктап, өз жайларына киришти (251-бет).

Таң сүргөндөн баштап добул урулуп, эки тарап урушка дайарданышты. Кожо Асат уруш кийимин кийип, "Баатырың болсо чык!"-деп, ары-бери бастырып турду (251а-бет). Маңкурттардын арасында "Мен баатырмын!"-деп жүргөн

бирөөсү бар эле, ошо Кожо Асатка беттешти. Кожо Асат ошол адам менен урушуп, жеңише албай көпкө кармашты. Бул урушту көргөн эл чыдабай, (252-бет) шаардан кача башташты. Тустун улуктары шаардан чыгып, Кожо Асаттин алдына барып, кол куушуруп, маңкурттардын өлгөнүнөн калгандары Кокончинге карап качып, Ибраим Хайал деген саркардасина кошулду. Туста калгандары Кожо Мир Асатка (252а-бет) келип, кечирим сурашты. Ал кечирди. "Авлийа ханды биз да зыйарат кылалы!:"-деп өтүнүштү. Өтүнүчтөрүн кабылдап, аларды Падыша Ааламдын алдына киргизди. Авлийа Баатыр хан алардын күнөөлөрүн кечирди. Алар кол куушуруп турушту (253-бет). Достор сүйүндү, душмандар күйүндү.

Кожо Асат Тус шаарын колго алыш үчүн кандай иш кылганынан эшитиң

...Ошол күнү Падыша Аалам "Сиз барып Тус шаарын бошотуп алың да, өзүңүз башкарың" - деп Кожо Асатка тапшырган. Дагы "Биз чоң шаарларды алганча, сиз ушул жерге ээлик кылып туруң" - деп кошумчалаган. Оморали Кожо, Кожо Асат, Абдырахманбек ж.б. калтырды. Өзү жол жүрүп отуруп (253а-бет). бир дайранын жээгине келип түштү. Андан мурда кызматчылары кыргыз үй тигип, дайрданып турушкан эле. Падыша Ааламды шаани-шөкөт менен ошол жерге түшүрүп "Падышанын иштери ийгиликтүү болсун! Чоң шаарларды багындыруу Падышага насип кылсын! Аллоуху акбар!"-деп бата тилешип, түшкөн жерден жай алышты.

Бир топ күн өткөндөн кийин, алыстан көп аскер көрүндү (254-бет). Жакындап келсе, Абдырахманбек экен. Ал да ошол жерге түштү. "Падышанын дөөлөтүнүн өмүрү узун болсун! Аллоуху акбар!"-деп дува кылды. Андан кийин дагы көп аскер көрүндү. Ал Оморали Кожо , Кожо Асаттин колу эле. Булар да ошерге келип түшүштү. Андан кийин дагы көптөгөн баатырлар менен Жусуп миң башы келди. Аскерлердин баары ушул жерге чогулду (254а-бет). Анан чоң шаарларга кат жазып, киши жиберешти. "Эй журт башчылары, билгиле! Кабардар болгула! Мен Авлийа мархамат ханмын, кимде ким мага баш ийип келсе, мен ага

жардам кыламын, райым этемин. Эгер баш ийбесе, кармап алып журтуңардын тостополоңун чыгарамын! "-деп айтылган катта. Бул каттарды алып барып журт башчыларына беришти. Алар катты алаары менен көздөрүнө сүртүшүп, (255-бет). "Эгер Алла буйруп, Султан Ааламды бизге жеткирсе, бир жаныбыз болсо да айабай кызмат кылууга дайарбыз. Өзүбүз да тапканыбыз да ошонуку. Кат келгенине калайык сүйүнүп, терисине батпай калды. Жалпы журт бөлүнүп-бөлүнүп, топ-топ болуп Авлияа Баатырдын алдына барууга шашылышты. Баргандарга Падыша белек-бечкектерин айаган жок (255а-бет). Келгендердин баары Падышанын айткандарын аткарууга дайар турушту. Келгендер Падышага кайрылып "Бул жерде турбай тезирээк Кокон шаарына кирсеңиз, ал жердеги сизге каршылар качып кетишет"-дешти. Ушул жерде Оморали Кожо Асатка Омор хан адил наамын берди. Авлияа хан өз Ата журту Коконго кирип, такка мингенден кийин Кожо Асатка "Оморали Кожо Накып" деген наам ыйгарды. (256-бет)

Баары аттанып, жол жүрүп отуруп Азрети Шах Жалил падышага жетишти. Ушул жерге орун дайардап, Падышаны түшүрүштү. Анын артынан Шахзада Баатыр, андан кийин Эшен Накып, андан кийин Жусуп миң башы аскерлери менен келип түшүштү (256а-бет). Бардык аскерлер Падыша Ааламдын айланасына чогулушту. Авлияа хандын алдына Шахзада Баатыр, Эшен Накып, Жусуп миң башылар барып кайрылышты: "Эй Падыша Аалам, эгер ыраазычылыгыңыз менен маакулдугуңузду билдирсеңиз, Кокон шаары менен салгылашып, каалаганыңызды аткарсак, кээ бирибиз жан берип, кээ бирибиз баш алсак!"-деп айтышты. Анда Падыша Аалам: "Ээ перзентим Шахзада, (257-бет) сабырдууну Жараткан жактырат. Сабыр кыла турсаңыз? А дегенде баары жерге кат менен кайрылсак, эгер кат менен мунасага келсе келгени, келбесе анан кылыч колдонсок. Менимче ушундай кылганыбыз оң"-дегенде, баары маакул болуп, кат жазылды. "Ээ улуу урматтуулар! Ээ казы, муфтийлер! Ээ жогорку даражалуулар! Ээ улуу-кичүү жалпы журт! Сиздерге кат менен кайрылып атам, билсеңиздер керек, мен Саид Мухаммат Шерали хан Баатыр болом. Он эки жашымда бул туулуп өскөн шаарымдан чыгып, бозгунчулукта жүргөн элем. Падышалыкты эңсеген (257а-бет) жерим деле жок, бирок ата-бабаларым бул Кокон шаарында

көп жыл падышалык доорон сүрүп, акыры акыретке сапар тартышкан. Анын артынан укум-тукумдарын кырып жок кылып, ага мураскор болуп падышалык кылганга бир да жан калбаптыр. Жаткишилер жалпыңыздарга өкүмдар болуп алыптыр. Маңкурттарга баш ийип калыпсыздар. Ушундан улам намыска келип, сиздер менен бирге жашап, бирге чоңойбосом да, сиздерди тааныбасам да, акыбалыңыздарга ачынып, ырайым келип, өз шаарым, өз жерим, Мекеним деп сиздер үчүн келип отурам. Эгер бул сөзүмө ишенсеңиздер, бизге келип кошулуп колдоңуздар!" (258-бет), -деп жазылды катка. Кокон Марглан, Ош, Андижан шаарларына ушундай маанидеги каттарды өз-өзүнчө жиберди. Падыша Аалам Шахзаданын колун кармап туруп: "Шахзада, эми Алла Тааланын сүйгөн азиз досторун барып зыйарат кылганыңыз жакшы. Анткени, алардан да мадат болот" - деди. Анан Шахзада Шах Жалилди зыйарат кылып айтып турган жери:

"Зыйарат кылганы келдим,

Ээ Шах Жалил падыша.

Фиратыңда жанып келдим,

Ээ Шах Жалил Падыша..." (Ыр ушундай ыргакта

258а, 259, 259а-беттерде да уланат) (260-бет). Ошентип, Шах Жалилди зыйарат кылып, Жараткандан жардам сурады. Эми бул сөз мында турсун.

Чабармандар кат берген жерлердин улуктары, кожо, молдо, аалымдары катты алар замат Авлия хандын алдына жөнөштү. Падышанын алдына келишип, саламдашып, анан: "Биздин миң жаныбыз болсо да сиз үчүн кызмат кылууга дайарбыз."-дешти. Авлия хандын келгенин куттукташып ыр ырдашты:

"Азизим, дөөлати кайым

Хамиша баркара болсун!

Ливаи ра"йатиң маккам туруп да

Устувар болсун!.." (Ыр ушундай мазмун-ыргакта

260а, 261, 261а-беттерде да уланат). (262-бет) Чар тараптан чогулган молдо, кожо, эшен, улама, жогорку даражалуулар ж.б. Саид Мухаммат Шерали хан Баатырдын алдына келе башташты. Баары чогулуп кызматка бел байлашып, лашкарлари менен Оморали Кожо Накып, Шахзада алдыга түшүп, Саид Мухаммат Шерали ханды Кокон шаарына алып жөнөштү. Жүрүп отуруп

шаарга киргенче миңдеген кишилер келишип, кол берип кошулушту. Ошентип, Кокончиндин төрт тарабын курчап турушту. Бир тарабында Авлия Баатыр хан лашкарлари менен, экинчи тарабында Шахзада лашкарлари менен, (ушерден беттер жок).(262а-бет).

...Ошол мезгилде беш жүз чамалуу жигит менен жетип келгенде, Падыша Аалам "Бул ким?"-деп сураганда, "Иса датка лашкарлари менен сиздин кызматыңызга келди."-деп айтышты. Иса датка келээри менен Падыша Ааламдын алдына чөк түшүп: - Калган өмүрүмдү сиздин кызматыңызга арнадым, - деп турду. Анан ага сый-урмат көрсөтүлүп, белектер берилди. Андан кийин дагы көп лашкарлар көрүндү. "Бул ким?" дегенде, "Сиздин кызматыңызга Көрүулу келатат," - деп жооп беришти. (263-бет). Өтө көп лашкарларга баш болуп Көрүулу келээри менен кол куушуруп, максатын айтты: "Көрүулу баатыр мен болوم. Жазган катыңызды алып өтө курсант болдук. Өзүңүзгө кызмат кылсак деген ойдо элек, ылайык көрсөңүз, жан-дилибиз менен кызмат кылалы" - деди. Падыша Аалам ага жакшы назар салып: - Кудай береке берсин, Көрүулу баатыр. Атың Көрүулу датка болсун!-деп, сый-урмат менен чапан кийгизди. (263а-бет).

Туу, байрак көтөргөн аскерлер дагы келе башташты. Караса, миң лашкари менен Рахманча датка экен. Ал Падыша Ааламдын алдына кыргыздай шамдагайлык менен келип, этегин көзүнө сүртүп: - Ээ Падыша Аалам, менин калган өмүрүм аяк астыңызда өтсүн!-деп турду. Буларга да кийим-кече тартууланды. (264-бет). Беш жүз жигити менен Жумабай датка келди. Андан кийин көп жигиттери менен Каримкул-кыпчак келди. Ал: "Падыша Аалам, миң жаным болсо да сизге кызмат кылам, бир кашык каным калганча сизге кызмат кылсам арманым жок" - деди. (264а-бет). Буларга да сый-урмат көрсөтүлүп, кийим-кечелер тартууланды. Дагы алты жүз адам менен Кулман баатыр жетип келди. Ал да Падыша Ааламга "Кашык каным калганча кызмат кылам. Калган өмүрүмдү сиздин жолуңузга арнадым" - деди. (265-бет). Падыша буларга да сый-урмат көрсөттү, кийим-кече бердирди.

Андан кийин дагы көп лашкар менен келип, Падыша Ааламдын алдына чөк түшүп: "Мен Саид Алибек даткамын, сизге кызмат кылганы келдим. Бул тилегим аткарылса, арманым жок"

- деди. Падыша буларга да жакшы сөз айтып, сарпайлар тартуулады.

Андан кийин оголе көп аскерлер алып карнай, сурнай менен Падыша Ааламдын алдына келип, "Мен Мамадийар даткамын, булар жигиттерим. Кызмат кылып алдыңызда өлсөк деп келдик" - деди. (266, 266а-беттер). Буларга да сый-урмат көрсөтүлүп, кийим-кечелер берилди.

Дагы карнай, сурнай менен көп кишилер келе жатышты. Падыша:- Булар кимдер болду экен?-деди. - Беш жүз аскери менен Эркебай датка келе жатат.-дешти. Ал да келээри менен Падышага кызмат кылаарын билдирди да, "Падышалык кут болсун!"-деп, жакшы каалоолорун айтып турду. (267-бет).

Молло Калбек датка беш-алты жүзчө атчан жигиттери менен келди да: - Биз жеңилбес аскерлерденбиз. Сиздин атыңызды алыстан угуп, өз каалообуз менен сизге кызмат кылганы келдик, кааласаңыз кызматчыларыңыздын катарына кошуп алың!?-дегенде, аларга да Падыша жакшы сөз айтып, сарпайлар берди. Дагы бир топ адамдар көрүндү. Падыша: - Булар кимдер?-дегенде, - Шады миң башы деп жооп беришти. Ал да келип, Падышанын бутуна башын койуп, (267а-бет). "Эй Падыша Аалам, эй Султан-и Бакарам, сиздин улуу атыңызды алыстан угуп, ордумда отура албай, кызматыңызда болсом деп жетип келдим. Кулдарыңызга кошуп койсоңуз, мен да кызмат кылып өтсөм, армансыз кетээр элем" - деп башын жерден көтөрбөй турду. Падыша Аалам жакшы сөздөрүн айтып, ыраазычылык билдирип, сарпайлар тартуулады. Дагы көптөгөн кишилер келди. Бул келгендер Абдырахман баатыр жана анын лашкарлари экенин айтышты. Ал аттан түшүп, Падышанын бутуна башын койуп ыйлап, (268-бет) зарылдап туруп: "Эй Падыша Аалам, мен Абдырахман баатыр, сиздин атыңызды алыстан угуп, кудум өлүк тирилгендей болуп, кызматыңызга шашып келдим. Сиздин кызматыңызды кылсам, төбөм көккө жетип, армансыз өтөөр элем!" - деди. Буларды да Падыша жакшы сыйлады.

Андан кийин Арзымат бий бир канча кишилери менен келди. Ал да: - Эй Падыша Аалам, кабыл алсаңыз, кызматыңызды кылсак! - деп турду. (268а-бет). Андан кийин Жаркымбай баатыр бир топ жигиттери менен келди. Ал да: - Эй Падыша Аалам, мен

сиздин даңкыңызды угуп, кабыл алар бекен деп келдим Мен да кызмат кылганга жарайм - деди. Буларга да сарпайлар берилди.

Андан кийин Рахматулла бий келди. Ал: - Эй Падышам, сиздин атыңызды угуп келдим. Падышалыгыңыз кут болсун! Калкыңыздын катарына кошсоңуз, биз да кызмат кылабыз - деди. Аларды да сарпай менен сыйлады. (269-бет).

Дагы кишилер келишти. - Булар кимдер?-дегенде, - Парман баатыр - деп айтышты. Ал да келип: - Эй Падыша Аалам, мен сиздин шарапаттуу ысмыңызды угуп, кызматчыларыңыздын катарына кошор бекен деген үмүт менен келдим. Кабыл кылсаңыз, жандилим менен кызмат кылам - деди. Булар да кабыл болду.

Андан кийин бир таң калаарлык баатыр келди. Алдыдагылар: - Эй Падышам. Бул Маткарим кашка (Мухаммат Карим) (269а-бет). деген өтө зор баатыр. Мунун аты ааламга кеткен - дешти. Ал келээри менен Падышага: - Мен Махаммат Карим кашка атка конгомун, Султан Ааламдын алдына, кызматына баш ийип келип турушум. Биринчиден, зыйрат кылсам, экинчиден, амирин аткарсам деген ниет. Муну көргөн Падыша өтө сүйүнүп, эчкимге бербеген сарпайын тартуулады. Андан кийин "Баатырлыгыңа баракалла!"-деп батасын берди.

Андан дагы көп киши келди. (270-бет). Падышага, бул келгендер, Миңбай баатыр-кыпчак экенин айтышты. Ал келди да: - Эй Падыша, мен Миңбай баатыр-кыпчак, сиздин атыңызды алыстан угуп, сизге кызмат кылсам деген үмүт менен келдим - деди. Падыша ага: - Кош келипсиң! Рахмат! Устазыңа да рахмат!-деп, сарпайлар берди.

Анан дагы көп адамдар келди. Бул келгендер Жумабай датка, (270а-бет). Атамкул датка, Мадийар баатыр - үчөө жигиттери менен кошулганы келген эле, алар баары чөк түшүп отурушуп: - биз сизге кошулалы, айтканыңызды аткаралы деп келдик - дешти. Падыша буларга да ыраазылык билгизип, сыйурмат көрсөттү. (271-бет).

Андан кийин Козубалача деген менен Молдо Сыдык деген кыпчак келди. Бул да белгилүү баатыр, беш жүз кишиси менен эле. Андан кийин Мухаммат Назар парваначы келип кошулду. (271а-бет). Андан кийин Молло Барат-удайчы, Нармат кушбеги келип кошулушту. (272-бет).

Андан кийин сансыз лашкарлар менен Кокончиндин төрт тарабын курчоого алышты. Маңкурттар зилзалага түшүштү. "Эми кандай кылабыз?"-деп баштары маң болуп турганда, бир маңкурт урушабыз деди. Маңкурттар четке чыгып, урушка дайрданып, сап тартып турушту. Добулбас урулду. Ошол күнү Шахзада бөрү койго тийгендей маңкурттарды чачып кирди. Маңкурттардын башчысы Ибраим Хайал (272а-бет). урушканга алы жетпей калды. Анткени сырттан лашкарлар, ичтен эл каршы чыкты. Көчөмө-көчө жүрүп, кууп чыгышты. Сырттан да лашкарлар кууп, баштарын алып, сайдын ташындай кылып шагыратып ташташты. Бул урушка чыдабаган бир канча маңкурттар качып кетишти. (273-бет). Кокон шаарынын жогорку даражалуулары эл менен кошулуп, Авлияа Баатыр ханды утурлай күтүп алышты.

Элдин баары Падыша Ааламдын өзүн көрүп сүйүнгөнүнөн "Биз сиздин кызматыңызды кылсак!"-деп ыйлап өтүнүп турушту. Падыша Ааламдын ырайымы келип, "Баракалла! Биз да силер үчүн келдик, эми лашкарлар менен биригип, ынтымак болуңуздар!"-деди. (273а-бет). Андан соң улук-кичик, молдо, кожо - баарысы "Биз сиздин кулуңузбуз, сизге кандай балээ келсе, биз тособуз!" - деп сөз беришти. Эл башкаргандар, казы, муфтийлер да "Сизди колдойбуз!" - деп сөз беришти. Аталгандардын баары: "Айткан сөздөрүбүзгө кылдай кыйанат кылбайбыз!"-деп, "Куран" кармап, ант беришти. Анан баары: Шахзада баатыр баштык, Эшен Накып баштык - бүт аскер чогулуп, Авлияа ханды ортого алып, шаани-шөкөт менен (274-бет). Кокончин шаарына жөнөштү. Кокон шаарына киришти. Көчөлөрдө "Кимдин - кимдин заманы? Саид Мухаммат Шерали хандын заманы!"-деп кыйкырып жүрүштү.

Эмки сөз Саид Мухаммат Баатыр хандын такка отурушу жөнүндө

Ошол күнү Баатыр ханды көп лашкар ортого алып, ордого жүрүштү. Хан ата-бабаларынан калган тактыга отурду. Жогорку даражадагы адамдар, лашкарлар... "Шүгүр!" деп турушту. Ошондо Авлияа Баатыр (274а-бет). Эшен Накыпты оң тарабына отургузду. Шахзада баатырга өз жанынан жай берди. Жусуп миң

башыны сол тарабына отургузду. Калгандардын ар бирине өздерүнө ылайык орундарды көрсөттү. Баатырлардын баарын сарпай менен сыйлады. Түрлүү даамдар тартылып, салтанат өкүм сүрдү. Достор сүйүнүп, душмандар күйүндү.

Шерали хан тактыга отурганда айтылган ыр:

"Шүкүр Алла! Башыбызга келди Султаныбыз,
Ак мийассар кылды, болду балант ыкыбалыбыз.

Достор болду мунаввар, барча сүбкү шамыбыз
Салды сайа башыбызга ол Шахзадабыз.

Ак Таала берди биздин башыбызга таажыбыз

Эй Кудай-а, Авлия хан өмүрүн айла узун,

Салтанат дөөлөттөрүн айла күндөн-күнгө,

Кайсы жерде душман болсо аны айла забун,

Ак Таала берди бизге таажыбыз..." (Ыр ушундай мазмун-

ыргакта 275-бетте да уланат). (276-бет).

Кыскасы, Саид Мухаммат Шерали хан Баатыр такка кадимки Сулаймандай же Искендердей, же Жамшид падышадай болуп олтурду. Бул кабар жер-жерлерге жетти. Баарынын көңүлдөрү жай болуп, сүйүнүштү. Үч күн өткөндөн кийин молдо, кожо, улук-кичик бардык кызматчыларды чогултту. (276а-бет). Анда Падыша Аалам: Эй Эшен Накып, Жусуп миң башы, аскер башылар деп кайрылды: "Эгер мен ушул аскерге, шаарга падыша болсом, баары менин буйругума баш ийсе, ушул шаарга сепил салсын, Менин атыман калсын."-деди. (277-бет). Анда тургандар: "Бир жаныбыз эмес, миң жаныбыз болсо да айабайбыз!"-деп сөз беришти. Анан даанышмандар чыгып, танап тартып, сепилди курууга киришишти. Анан Саид Мухаммат Шерали хан Баатыр: "Ээ баракалла! Силердин ыкыласыңарга баракалла!"- деп аларга ыраазылык билдирди. Көңүлдөрүн көтөрүш үчүн Саид Мухаммат Шерали хандын айтып турган жери: (277а-бет).

"Биз үчүн жан сайгандар - аман болуңар, букаралар.

Жанды курбан кылгандар - аман болуңар, букаралар.

Бизге байат бергендер - аман болуңар, букаралар.

Жолумда башын бергендер - аман болуңар, букаралар..."

(278-беттин жарымына чейин бул ыр ушул ыргак-мазмунда уланат).

Эмки сөздү Кожо Накыптан эшитиң

Саид Мухаммат Шерали хан Коконго жөнөөрдө Кожо Асатка: "Сиз Туз шаарын өзүңүз алыңыз. Биз буйруса Коконго кеттик. (278а-бет). Кудай буйруса көрүшөөрбүз!"-деп, Коконго барып, шаарды алып такка отурган. Авлияа Баатыр хан Туз шаарына ээлик кылып отурган Кожо Асатка сүйүнчү жиберди. Сүйүнчүнү уккан Кожо Асат улуу-кичүүнү (279-бет). жана лашкарларди чогултуп, "шаани-шөкөт менен Шахзада Шерали хан Кокон шаарына кирип, ата-мурас тактысына отуруптур!"-деди да, кеңешип, аалымдар, уламалар, улуктар менен бирге куттук айтыш үчүн Коконго келишти. (279а-бет).

Ордого барып түшүштү. Кожо Асат сансыз аскери менен Падыша Ааламды такка отурушу менен куттуктады. "Ордуңуз маарак болсун!" - деп Падыша Ааламга карап айтып турган сөзү:

"Таманни миң шүкүрү кылды мадат тоо банда субхони

Ким оорудан шыпаа тапты Фаридун фаржам сони.

Шариат мүлкүнүн шахы далалат жүзбүнүн кутбу.

Сахадат жисминиң руху халафап тактынын ханы..." (280, 280а, 281, 281а, 282, 282а, 283, 283а-беттерде ушул мазмун, ыргактагы ыр уланып отурат). - деп Кожо Асат сөздөрүн айтып, Падышанын алдында кол куушуруп турду. Падыша мунун сөздөрүнө өтө сүйүнүп, ага баалуу кийимдер берди... Нурбай саркарга амал берди, бардык кыштактар ага карады. Мухаммат саркарга Фаргананы берди. Ошол жерде катышкан 40 баатырдын (284а-бет). ар бирине бирден шаар берди. Алардын ар биринде он миңден аскер болгон.

Авлиаа Баатыр хан, Кожо Асат, Эшен Накып, Жусуп миң башы, Иса датка - баары кеңешип, "Душмандардын катыгын бердик, эми беймарал (285-бет). отуруп калуу айалдардын иши болот. Колубузда мынча күч турганда, Кудайдан тилеп, өзүбүз аракетте болгонубуз оң."-дешти. Ошондо Саид Мухаммат Шерали хан: "Баатырлар, мында карап турганга убакыт жок, жер-жерлерге барып, алардын улууларын, эл башчыларын маңкурттардан бурулуп, менин кызматыма келе турган кылгыла! Эгер келбесе, менден жакшылык үмүт этишпесин. Душмандык кылгандарды кылычтан өткөзөм!"-деди. (285а-бет). Ошондо

алтындан мөөр дайардап, кат жазып, ошол мөөрдү басты. Ошол катты журт-журтка таратышты. Ташкент менен Кожонтко жиберешти. Кат жеткенде ошол жердин улуулары көздөрүнө сүртүп, табариктей кылып кабыл алышты. (286-бет). Авлия Баатыр хан бизге ушинтип кайрылып атса, кантип кабыл албай койбуз, жандилибиз менен кабыл алабыз."-дешти.

Эми Авлия Баатыр хандан сөз эшитмек керек

Авлия Баатыр хан Каримкулга: - Сиз Марглан шаарын алып, андан кийин Андижан шаарын тазалаң! - деп, он миң жигит менен жөнөттү. Калгандарга да өздөрүнө ылайык кызматтар берди. (286а-бет). Каримкул он миң аскери менен жүрүп отуруп Марглан шаарына жетти. Андагы маңкурттар кайда качаарын билбей, акыры намыстанып, урушка дайарданышты. (287-бет). Каримкул тарап да дайарданып, добул урулду. Эки тараптан эки баатыр чыгып, найза сайышты. Маңкурттардын баатырын Каримкулдун баатыры кыйа чапты.

Каримкул тараптан башка баатыр, маңкурттардан дагы бирөө чыгып: - Эй бети жок, кантип уйалбай чыктың? Мендей баатырды уккан эмес белең?-деп туруп шамшар урду. Каримкулдун баатыры кайтарып туруп, кайра уруп өлтүрдү. Анан эки тарап аламан согушка киришти. Кызыл-кыргын түшүп, баштар сайдын ташындай болуп жатты. (287а-бет). Ал күнү кеч кирип, эртеси да уруш уланды. Үчүнчү күнү дагы баатырлар жекеме-жекеге чыгып, "Бетме-бетке ким чыгат?"-деп турганда, Марглан шаарында (288-бет). Абдыкадыр бек деген Ибраим Хайалдын иниси башчылык кылган жигиттерден бирөө чыгып, жеңилди. Маңкурттар кача баштады. Каримкул парваначылар шаарга салтанат менен киришти. Маңкурттардын лашкарлари качып кутулуп кетишти. (288а-бет). Каримкул Маргландын чоң-кичинелерин чогултуп, баарынын убадасын алып, лашкарлари менен Андижан шаарына жөнөдү. Барып шаарды курчап алды. Алар айтты: "Эй Каримча баатыр, кел бизге кошул, жардамдаш. Анткени биздин ханыбыз сени мындан артыгыраак журтка аким койот. Эй Каримча, (289-бет). чыкпасаң биздин кылычыбыздан кутула албайсың." Бул сөздү уккан соң дароо Андижан

аминдеринин улуу-кичүүсүн чогултуп айтты: "Эй Каримкул баатыр, ар кимдин өз ойу бар, Эч ким эчкимдин ойу менен иш кылбайт. Кандай урушам десең мен дайармын."-деп, Каримкул элчилерди кайтарып жиберди. Элчилер Каримчанин сөздөрүн бир-бир байан кылып айтып беришти. Каримкул баатыр ачуусу келип, добулду урдурду. Каримча тараптан да добул урулду. (289а-бет). Каримкул тараптан бир жигит шамшар кармап: - Эй Каримча, кел! Биз менен ойногуң келсе, кел! Сага ойундун түрлөрүн көрсөтөйүн.-деп турганда, Каримча тараптан бир жигит майданга чыкты да, - Эй баатыр, ушунча күндөн бери башчылык кылганың жетишет, эми экөөбүз эл ортосунда ойношуп көрөлү.-деп, "Хай-хай!" салып турду. Анан Каримча лашкарлари менен келип, аламан согуш башталды. (290-бет). Кызыл-кыргын болуп, маңкурттардын баштары сайдын ташындай шагырап калды.

Бул күнү кеч кирип, согуш эртеси да уланды. (290а-бет). Үчүнчү күнү да согуш уланып, кан селдей акты. Төртүнчү күнү да согуш уланып, акыры маңкурттардын жеңилиши менен бүттү. Каримчани байлап алышты. (291-бет). Ош шаарынын азиз уламалары, улуулары, букаралары тартуулар алып барып, ыктыярлары менен кошулушту. Андан кийин Каримкул журт улууларынан өз шаарына башчылар дайындады. Ош шаарына Деванбеги дегенди башчы кылып, өзү Андижанда турду. (291а-бет). Душмандык кылгандардын баарын байлап, Кокон шаарына жиберди. Каримчани баш кылып бир-бирден тапшырышты. Падыша сүйүнгөнүнөн Каримкулга парваначы деген наам берип, Андижанга аким кылды. Каримкул парваначыга сарпай, ат тартуулады. Аны жигиттер апарып берди эле, Каримкул сүйүнүп, атты минип, сарпайды кийип алды.

Андан кийин Падыша Аалам тактында отуруп, жалпы журттун акимдерин, уламаларын, муфтий, казыларын, аксакалдарын чогултуп, "Сепил кургула!" деп буйрук берди. (292а, 293-беттерде сепил куруу иши: топурак ташуу, ылай жасоо, жыгач тарткандары жазылган. 293а-бетте эл кумурскадай иштеп, 20 күндө сепилди бүтүргөнү, 294, 294а-беттерде уламаларга, усталарга, жалпы эле кызмат кылгандарга сый-урмат көрсөткөнү айтылат). (295-бет). Сепил бүтүп, баары тарап кеткенден кийин, Ташкенттеги Мамашарип аталык тууралуу сөз жүрөт. Бул сөз мында турсун.

Эми бир сөздү Саид Мухаммат Шерали хан Баатырдан эшитмек керек

Падыша өз тактына отурду. Жанында Оморали Кожо Накып, Падыша Кожо Асат, Төрө Кожо Калан, Эшен Ажы Төрө, анын уулу Падыша Кожо Эшен, дагы канча улуу адамдар, карылар, казы, муфтийлер, аалым, уламалар Авлияа хандын оң жагында отурушту. (295а-бет). Булардын арасында Оморали Кожо Накып, Падыша Кожо Асат увазир эле. Авлияа хандын сол жагында Жусуп миң башы, Шады миң башы увазир эле. Хандын алдына перзенти Шахзада Абдырахманбек (296-бет). отурду. Беш миңден жигитке ээ болгон баатырлар да алдыда турушту. Ошентип, Авлияа Баатыр хан өз күчүн көрүп, Кудайга шүгүр этип, сүйүнүп турду. (296а-бет). Бул сөз мында турсун.

Бир сөздү Падыша-и Бухарадан эшитмек керек

Бухара падышасы бул шаарларды (?) алып, өз адамдарынан башчы дайындап, падышанын тукумдарынан (Кокон хандарынын.О.С.) бирди да калтырбай өлтүрүп, көңүлү тынып, эми эч ким кол сала албайт деп өз шаарына кеткен эле. Иш ал ойлогондой чыкпай, Саид Мухаммат Шерали хан келип, өз шаарын тартып алып, маңкурттарды бирин калтырбай курутту. (297-бет). Ошондо Бухар падышасы Мамашарип аталыктан сураган: "Элет ичинде бул падышалардан калган (Кокон хандарынан.О.С.) тукум - бир шахзада бар экен, билесиңби?"-деген. Мамашарип аталык биле турганын айткан. Ошол жыйында Шахзаданын (Шералинин.О.С.) кадырдандары да болгон. Алардан сураганда, "Биз муну билбейт экенбиз."-деп жооп беришкен. Анан бектер бегин чакырып сураганда, бектер беги да "Андай Шахзаданын бар экенин уккан эмесмин."-деген. Бухар падышасынын ачуусу келип, (297а-бет). "Булар Мухаммат Али хандын (Мадали хандын) тукумунан үмүт үзбөйт окшойт."-деди да, билбейм дегендердин баарын кызматтан айдады. Мамашарип аталыкка өтө курсан болуп, белектер берип, Ташкентке аким кылып дайындады. Анан ага: "Ал Шахзаданы кандай жол менен болсо да көзүн тазалоо керек, ошондо

сарсанаадан кутулабыз. Аны жок кылуу керек!"-деп айтып, өзү Бухарага кеткен.

Кудайдын кудурети менен Жусуп миң башы жана мурдагы бийликтегилер тил табыша калып, (298-бет). Саид Мухаммат Шерали ханды ата-бабадан калган тактыга отургузушту. Душмандар күйүнүп, достор сүйүнүп калды.

Эми бир сөздү Бухар падышасынан укмак керек

Саид Мухаммат Шерали хан бардык шаарларды колуна алып, маңкурттарды өлтүрүп, алардын ажалы жетпегендери качып кетишти. Ибраим Хайал качкан бойдон Канибадамга барды. Артынан куугандардан качып Кожонтко кирди. Саид Мухаммат Шерали хан жиберген адамдар аны кууп отуруп кармай албай, Коконго кайра келишти. (298а-бет). Ибраим Хайал Кожонтто туруп, Бухар падышасына кат жазды. "Эй Падышам, биздин сөздү угуң! Мен Ибраим Хайалмын, Кожонтто турам. Бир тараптан Шах баатыр келип лашкарди кыйратты. Мүмкүнчүлүктүн барынча кармашып, кырылып бүтөөрдө жаныбызды алып качтык. Өкүнүчтүүсү - Бухаралыктардын баары өлдү. Мен болсо Кожонтко качып келдим."-деп жазды. (299-бет).

Кат жеткенде Бухара падышасынын ачуусу келип, ар бир түгү найзадай тик турду. Сыртка чыкты. Кайра кирди. Анан буйрук кылды: "Эй саркардалар, эй бектер, эй сайиттар, эй кожолор, эй молдолор, эй уламалар, эй бийликтегилер, козголгула! Укпадым дебегиле! Бир шахзада келип, Коконду алып, биздиклерди ойрон кылыптыр. Лашкар чогулткула! Мен барып согушам."-деди. (299а-бетте Бухара-и Шарипке караган бардык шаар, кыштактардан лашкар чогултуп, Кожонтко жөнөгөнү айтылат. (300-бет).

Бул сөз Саид Мухаммат Шерали ханга жетти. Бул да ачууланып, оң тарабына карап, Оморали Кожо Накып, Кожо Асат, дагы бир канча муфтий, казыларга кайрылып, "Эй Оморали Кожо Накып, эй Кожо Асат, эй отурган уламалар, кызматтагылар, сансыз аскерлер келе жатыптыр, кандай кеңеш бересиңер!?"-деди. Ошондо алдыда отурган Абдырахманбек тура калып: - Ой, жаным атам, сансыз аскер деп айтпаңыз, мендей баатыр уулуңуз турганда, келсе келе койсун! Кудаа кааласа аларды энеден

туулганына бушайман жегендей кыламын!-деди. Ошердеги 150 баатыр да уруксат сурап, (300а-бет). - Эй Падышам, батаңызды бериңиз, биз маңкурттар менен кармашууга дайарбыз!-деген үндөрүн уккандан кийин, Шахзада Абдырахманбекке карап Шерали хан: - Андай көп аскер болсо, сиз барбасаңыз болбойт - деп, ага амир кылды. Шахзада Абдырахманбек дайарданып, (301-бет). курал-жарактарын алып, өзүнө караштуу эки миң лашкари менен дайар болду. Ага Кожо Асат менен Мухаммат Назарбек кошулду. Белгилүү баатырлар баары Абдырахманбек менен (301а-бет). Падыша Ааламдын алдына барып, батасын алып жөнөгөндө, Саид Мухаммат Шерали хан уулуна карап айтып турган сөзү:

"Сага арзим бу дам айтай, йа Аллах,
Нүсүрат бергин Шахзадага, йа Раззак!?"

Сандин эрур фатх, зафар, лут этмак
Кокондукка маңкурт эрур куп нажак

Фааны болсун барып маңкурт бат сайак..." (302,

302а-беттерде да бул ыр ушундай мазмунда уланып отурат). Бул сөздөрдү уккандан кийин Шахзада лашкарларга карап: "Баарыңды Кудайга тапшырдым! Жараткан өзү жар болсун!"-деди да, жол алмак болду. Ошондо Кожо Асат сөз дейт. (303, 303а-беттерде Шахзада Абдырахманбекти даңазалаган саптар менен ыр айтылат). (304-бет). Бул сөздөрдү айтып Кожо Асат атка минип, саиддердин, кызматчылардын алдынан өтүп, дагы сөз айтты. (304а-бетте Кожо Асат Шахзаданы мактаган ырын дагы улайт). Ошентип, Шахзада сексен атактуу баатыр менен лашкарларди алып жолго чыгып, Бешарык шаарына барды. (505-бет). Ошол жерде дем алып, тамактанып отурушту. Шахзаданын бир жагында Кожо Мир Асат, экинчи жагында Жусуп миң башы. Кожо Асат лашкарларга карап, Шахзада Абдырахманбекти мактап дагы бир сөз деди. (305а, 306, 306а, 307-беттерде Шахзаданы мактоо ыры уланат). (307а-бет). Бешарыктан, жөнөп, Кожонт шаарынын четине жетип түшүштү. (308-бет). Ушул жерде майдан болуп, эки тарап согушка дайарданышты.

Күн найза бойу көтөрүлгөндө добул урулду. Эки жактын аскерлери сап тартып турушту. Шахзада тараптан бир жигит майданга чыгып, "Эй маңкурттар, билип алгыла! Шахзаданын

кызматчысымын. Атым Рахманча датка, Менин майданыма келгиле, ойунду бир көрсөтөйүн!"-деди. Ошондо майданга Бухара Падышасы тарабынан бир жигит чыгып: - Эй Рахманча, сен оолукпа, Сага окшогондун канчасынын акесин тааныткам, канча уул-кызды жетим калтыргамын, мага беттешкенге канчалык алың бар? - деп келип шамшар урду. Рахманча шамшарды кайтарды. (309-бет). Рахманча урду эле, маңкурт дагы кайтарды. Кайра Рахманча урганда, маңкурт эки бөлүнүп түштү. Андан кийин маңкурттардан дагы бирөө чыкты. Мурункуга караганда бойлуу, сакалдуу экен. Ал айтты: - Эй жигит, сен адепсиз, уятсыз жигит окшойсуң, (309а-бет). Мындай (мендей) баатыр Падыша сыйлаган киши деп ойлободуңбу? Эми менден көрөсүң!"-деди. Рахманча ага карап: - Эй акмак, сүйлөгөн сөзүңдү кара! Сага окшогондун канчасынын канын төккөмүн. Сен мага ким болуп калыпсың?!"-деп, ат ойнотуп келип шамшар салды. (310-бет) Маңкурт аны кайтарды. Бул маңкурт Бухар падышасынын баатырларынын ичинен эң көрүнүктүүсү эле. Рахманча анын шамшарын тартып алып, өзүн көтөрүп ыргытканда, он жигитти басып өлдү. Аны көргөн маңкурттар үшү кетип, чочуп калышты. Рахманча өз лашкарларина барып, аламан чабышка чыгууга чакырды.

Добул урулгандан кийин эки тарап кызылкыргын болуп жатып калды. Дагы добул урулду. Ар кимиси өз жайларына кетишти. Шахзада Рахманчага ыраазылык билдирип, белектер берди. (311-бет).

Лашкарлар эс алып, эртеси болгондо Жусуп миң башы бул күнкү согушту мага тапшыргыла деп суранды. Уруксат болду. Рахманча ага макул болбой, "Мен чарчаганым жок, өзүм чыгам."-деди. Жусуп миң башы баш бербей, "Мен кирем, анткени, көңүлүмдө арман калбасын!"-деп өтүндү. (311а-бет). Добул урулуп эки тарап сап тартып турду. Жусуп миң башы шамшарын алып майданда туруп, "Эй Букара баатырлары, экиден болуп ойнойлу, ким март, ким намарт экенин билели. Күч-кубатыбызды сынап көрөлү. (312-бет). Мен Жусуп миң башы, Саид Мухаммат Шерали хандын увазиримин. Билип койгула! Кана, баатырың болсо чыксын!"-деп турганда, маңкурттар тараптан бирөө майданга чыкты. (312а-бет). Ал: "Бул баатырдын башын кесип, канчыгыма бербесем."-деди да, майданга кирди. Жусуп миң

башы беш миң жигит менен турган. Маңкурттардын жанагы жигити келип: - Эй жигит, кел, таанышалы!?"-деди. Жусуп миң башы өзүн тааныштырып, бир сөз деди: (313-бет).

"Эгер билсең, менин эсилим, бул шахзада тагасымын.

Уруш айлап жаханга кан төгүүгө да адасымын.

Сендейлердин башын алышка да карчыгасымын.

Кесип башыңды бул жерде бермекке,

Агызып каныңды төкмөккө

Уруш кылып бул саатта силерди кул кылмакка..." (Бул беттеги ыр ушундай мазмунда айагына чейин уланып отурат). (313а-бет). Бул сөзгө ачууланган маңкурт Жусуп миң башыга шамшар салды. Жусуп Миң башы шамшарын кайтарып, айтты: - Эмки кезек мага келди, бурадарым,-деди да шамшар салды. Маңкурт эки бөлүнүп жатып калды. Жусуп миң башы - Майданга чыгаар март барбы!?"-деп турду. Бухар падышасы каары келип жигитине: - Майданда тургандын башын алып кел!-"деп буйруду. (314-бет). Жигит ат ойнотуп майданга чыгып: - Сен кандай адамсың? Биздин баатырлардын арасында андайы жок эле, сен баатыр өлтүрдүм деп мактанбай эле кой. Эми миң жаның болсо, бири да менден кутулуп кете албайт.-деп мактанып турганда, Жусуп миң башы ага карап: - Эй акмак, сөзүң болсо жакын келип сүйлө! Жооп берейин. - деди. Маңкурт келээри менен Жусуп миң башыга шамшар сунду. Аны Жусуп миң башы кайтарып, кезеги менен аны оңой эле экиге бөлүп салды. (314а-бет).

Бухар падышасы лашкари менен аламан согуш баштады. Жусуп миң башыны ортого алып, ар тарабынан найза сайышты. Ошондо Шахзада караса бир койго миң карышкыр жабышкандай болуп көрүнүптүр. Шахзада ачуусу келип, Жусуп миң башынын абалын көргөндө, чыдай албай, аскерлери менен аламан урушка кирди. (315-бет). Шахзаданын кыйкырыгын угуп, миң башынын күчүнө күч кошулду. Бул күнкү уруш мурда болуп көрбөгөндөй катуу болду. Кызыл-кыргында кан суудай акты

"Бириң калбай урушка кир!"-деген кыйкырык болду. (315а-бет).

Топ-топ болуп урушка кирүү башталды. Бир тарапта Эшен Накып менен Рахманча. Айтып түгөткүс салгылашуу болду. Түн кирсе да токтобой, таң атканча салгылашышты. Бирин бири тааныбай, өздөрүн өздөрү өлтүргөн учурлар да кездешти. (316-бет).

Ошентип, уруш он күнгө созулду. Өлүм өтө көп болду. Кан суудай акты. Бухара падышасы Шахзаданын лашкарларинан он миңди байлап алды. Баарынын башын алып чогултуп койду. Муну көргөн Шахзада калган лашкарларин жыйып, Эшен Накып, Жусуп миң башыны кошуп, качып бир түндө Коконго кирип барышты. (316а-бет). Саид Мухаммат Шерали хандын алдына киришти. Атасы Шахзаданы кучактап, бетинен өөп, аман келгенине кубанды. Анан Саид Мухаммат Шерали хан каары келип, 150 атактуу баатырды чогултту. Анын ичинде Кожо Асат Шахзаданын мындай балаадан аман-эсен келгенин куттуктап, бир сөз деди:

"Куш келдиң, эй жан тилеги, банда мураты,
Ким кылды мубарак кадамың кайгыны шады.

Түндү көтарур эди жүзүң нуру жахани.." (Ыр ушундай мазмунда 317-бетке чейин уланат). (317а-бет). Кыскасы, ушинтип ар бир саркар өз жигиттерин урушка дайардап атышты. Баары кылыч, шамшар кармап, Бухара лашкарлари менен беттешкенге дайар турушту. (318-бет). Бул жерде 50 миң лашкар сыпайылардан (полицийа), 50 миң лашкар букаралардан, ошентип, 100 миң лашкар дайар болду. Отуз замбиректи бир дарбазага койду. Отуз замбиректи дагы бир дарбазага койуп, Марглан дарбазасына да отузду койду. Ошентип, он эки дарбазанын ар кайсысына миңден мерген турду. (318а-бет). Бардыгы он миң мылтыкчан болду. Ошентип Саид Мухаммат Шерали хандын буйругун күтүп калышты. Он миң жигит кылыч кармап "Хай-хайлап," душманды чайнап таштоочудай болуп турушту. Жүз элүү баатыр ар кайсысы өз лашкарларинин көңүлүн көтөрүүнүн камында болушту. Бардык айыл, кыштактарга жар салып, адамдар аяк асты болуп калбасын, сепилге кирсин!"-деген буйрук болду. Эл малдарын, балдарын алып сепилге киришти. (319а-бет). Айыл, кыштактарда эч ким калбады. Бул сөз мында турсун.

Эми Бухар падышасынан бир сөз

(320-бет). Букар падышасы "Мынчалык болду, эми Коконду колго алып, анан кайтышыбыз керек."-деп Коконго карап жолго чыкты. Жол жүрүп отуруп, Бешарыкка келип түштү. Эрте менен (320а-бет). туруп, куралданган лашкар Коконго карап жол тартты.

Ар биринин колунда желек, байрак. Кумурскадай болуп Коконду басып калышты. (321-бет). Бухар падышасынын бир тыңчысы бар эле, ага шаар ичине кирип-чыгууга көрсөтмө берип, ичкери кийирди. Ал кедей кейпин кийип, эптеп-септеп сепилге башбакты. Сепилдеги лашкар, баатырлардын дайардыктарын, Шахзаданын камылгасын көрүп чыгып, (321а-бет). Бухар падышасына байан этти. Анын Бухар падышасынын алдында туруп айткан сөзү:

"Хуп бек уулу экен ошол Шахзада

Сахабат бабыда хатам жахана.

Марди бахадурлар эрур устади

Бул Шахзада эрур Шахи кишлардик.

Юсупбек сардар бир шери нардек

Сийасат бабида Рум кайсардик.

Адалат бабыда Омарча бардур..." (Ушундай мазмундагы ыр 323-беттин жарымына чейин мактоо таризинде уланып отурат). Ошентип, ал тыңчы Бухар падышасына бардык көргөн-билгендерин байан кылды. Бул сөздөрдү уккан Падыша каарданып, тыңчысын байлатып таштады.

Эми сөздү Саид Мухаммат Шерали хандан эшитмек керек

Ошол учурда увазирлердин баары кандай кылуунун айла-амалын издеп отурган. Саид Мухаммат Шерали хан "Эй Кожо Асат, эй Эшен Накып, эй Жусуп миң башы, эми кандай кеңеш айтасыңар? Букаралыктар кумурскадай каптап, Коконду камап алышты."-деди. (323а-бет). Ошондо Кожо Асат: "Сиз кандай амир кылсаңыз, лашкар кызматында дайарбыз. Эгер уруксат берсеңиз, бул маңкурттар менен өзүм чыгып урушсам!?"-деди. (324-бет). Саид Мухаммат Шерали хан уруксат этип, эшикти ачтырып жиберди. Бардык баатырлар күркүрөп, Жусуп миң башы, Шахзада баш болуп, бир жагында Эшен Накып, бир жагында Кожо Асат, Жусуп миң башы тагасы эшиктен чыгып, сап тартып, добул урулду. (324а-бет). Экинчи тарап да урушка дайарданып, добул урду. Эки тарап эки сапта ажыдаардай арбашканга, жолборстой тытышканга дайарданып турушту. (325-бет).

Шахзаданын лашкарларинин сүрүн көрүп, алардын үшү кетти. Аларды көрүп "Ал аман! Ал аман!" деп турушту. Жусуп

миң башы өз кыргыз үйүнө кирип, Абдырахманбек да өз ордуна отурду. Кызматчылар алдыларына түрдүү тамактар койуп, көк чай демдеп, (325а-бет). тилла чайдөштөргө куйуп, тилла пийалаларда сунуп, түрлүү даамдардын үстүндө отурушту. Бул мында турсун.

Эми сөздү Жусуп миң башыдан угун

Шахзаданы отургузуп койуп, Жусуп миң башы курал-жарагын алып, атына мине кыйкырып, (326-бет). маңкурттарга айтты: "Эй маңкурттар, менин майданыма келгиле! Сынашалы! Ал-ахвал сурап таанышып алалы!" Бухар падышасынын лашкарларине карап, алардын кооз кийингендерин көрүп, Жусуп миң башы дагы айтып турган сөзү: (326а-бет).

"Жилва ар тараптан жаама күлкүндүр бүгүн
Барчалар мардана бол, башың кетар күндүр.
Ушбу майдан ичиде "хай-хай" салар күндүр бүгүн.

Жаш-карынын каны төгүлөр күндүр бүгүн..." (Ыр уланат). - деп, (327-бет). бул сөздөрдү айткандан кийин, Бухар лашкарлари каарданып, курал-жарактарын алып майданга киришти да, Жусуп миң башы менен беттешкенде, Жусуп миң башы айтты: "Мен Жусуп миң башымын, билип кой! Сен да аты-жөнүңдү айт. Кокус өлсөң бейдарек кетпе!" Аны угуп турган маңкурт баатыры Жусуп миң башыга шамшар сунду. (327а-бет). Жусуп миң башы кайтарды. Ал сунган шамшарды наркы баатыр да кайтарды. Ачуусу келген Жусуп миң башы шамшар салганда тооктун пари чачылгандай чачылып калды. (328-бет). Жусуп миң башы "Дагы барбы баатырың?"-деп кыйкырып турду. "Чык! Азыр күтө турган мезгил эмес!"-деди. Падыша Бухара лашкарларине карап: "Мындан менин өчүмдү алып келүүчүң барбы?"-дегенде, бир жигит "Мен дайармын!"-деди. (328а-бет). "Эгер ижазат берсеңиз, сиз үчүн кызмат кылсам."-деди. Букар падышасы "Баракалла!" деп батасын бергенден соң, баатыр кыйкырып майданга кирди. Келди да: - Эй миң башы баатыр, адепсиздик кылып, биздин баатырды өлтүргөнүңө жол болсун! Миң жаның болсо да, менден бири да кутулбайт. (329-бет). Сендейлердин далайын кылычтан өткөрүп, абийрин төгүп, сөөгүн тактага салгам. Эми кезек сага

келген окшойт."-деп, Жусуп миң башыны шамшар менен урду. Жусуп миң башы кайтарды. Кезек Жусуп миң башыга келгенде, келиштире чапты эле, экиге бөлүнүп калды. (329а-бет). Бухар падышасы тараптан көп лашкарлар майданга чыгып, Жусуп миң башыны ортого алып, өтө катуу уруш болду. Жусуп миң башынын беш жүз жигити майданга кирди. Уруш ушунчалык катуу болгондуктан, маңкурттар майданга киргенине бушайман болушту. (330-бет). Ошентип, Жусуп миң башы менен маңкурттардын урушунда кан дарыйа болуп акты. Адамдардын баштары сайдын ташындай шагырап жатты. Маңкурттардын аман калгандары Жусуп миң башынын каардуу согушуна чыдай албай кача башташты. Эки тараптан тең добулбас урулду. (230а-бет). Эки тарап өз орундарына барып, түнү менен кеңешип, жерге жарык болгондо баатырлар урушка дайар турушту. (331-бет). Ошондо Жусуп миң башыга шахзада: "Ээ тага, бул көп баатырлар биз урушка кирели деп суранып атышат. Алар да черибизди жазып алсак дешет."-деди...

...Шахзада заматта кийимин, соотун кийинип, кылычын кармап, найзасын көтөрүп, Падыша Ааламдын астына кирип, ижазат (уруксат) сурады. (331а-бет). Падыша Аалам согушка киргенге уруксат берип, мындай деди: "Эй перзентим, кол астыңда ушунча көп баатырлар турса, буларды урушка салып тамаша кылып турганың оң эмеспи."-дегенде, Шахзаданын каары кайнап, атасына айтып турган сөзү:

"Некап йузиңдин сафао тилап келдим,

Кижан кылмакка бул дам даво тилап келдим,

Адида баглап эдим жан кылмакка муттаха

Ким унда хызыр дек абубака тилап келдим..." (332-бетте да ыр ушул мазмунда уланат). (332а-бет). Ушул сөздөрдөн кийин Шахзадага: "Сизди Аллага тапшырдым!"-деп уруксат берди. Дароо өз кыргыз үйүнө барып, уруш кийимдерин кийип, колуна канжарын кармап, шамшар асынып, "Добул ургула!"-деди. Добул урулду. Шахзада ат ойнотуп майданга чыкты. Атын ары-бери бастырып турганда, Кожо Асат бир сөз деди: (333-бет).

"Эй Шахым, ушбу заман хоснинга айран болду

Ман гадао кафур эдим, энди мусулман болдум.

Миң йашап Нух агар бир йолу туфан көрдү

Күндө бир йаш биламин гарка-и туфан көрдүм. (Ыр ушундай мазмунда уланып отурат). (333а-бет). Бул сөздөрдү уккан соң Шахзаданын кайратына кайрат кошулуп, Бухар шахына: "Баатырың болсо жибер, кармашайын, сен тамаша кылып тур!"- деди. Алардын кошунунан эч ким майданга чыккан жок. Шах-и Бухара: "Бул жигитке беттешээр баатырлар барбы?"-деп үч жолу кыйкырды. Анан бир баатырга: "Сен чык!"-деп буйруду. Ошол учурда бир жигит келип Шах-и Бухарага "Мен чыгамын."-деди. Шах-и Бухара "Чык!" деп буйрук берди. (334-бет). Ал жигит дароо кийимин кийинип, куралдарын алып, Шахзаданын маңдайында турду. Ага Шахзада мындай деди: -Эй баатыр, ата-тегиңди айткын. Кандай кишисиң? Арам өлүп калба. Жигит да сөз кайтарды. Шахзада каарданып шамшар урганда, жигит кайтарды, ага таасири болбоду. Жигит урду эле, Шахзадага да таасири болбоду. (334а-бет). Андан кийин найзалашканга өтүштү. Акырында кылычбаздык кылышты. Кылычтары да сынып жерге түштү. Анан дагы найзалашууга өтүштү. Найзалары соотторун жыртты. Анан шамшарга өтүштү. Ошентип, Шахзада менен берки жигит жеңише алышпады. Акырында Шахзада айтты: - Катындардай аймалашканды койолу, кайра найза сайышканга өтөлү.-деп, (335-бет). найза урганда жигиттин башына тийип, мээси чачырап кетти. Бухара лашкарлари өкүнүп калышты. Алардын ичинен дагы бир баатыры кылыч кармап майданга чыкты. Шахзаданын майданына келгенде, Шахзада айтты: - Эй баатыр, сен дагы ата-тегиңди айтып калгын, сен дагы бейдарак өлүп калып жүрбө." - деди. (335а-бет). Шахзадага карап жигит айтты: - Өзүң жаш бала экенсиң, оозуңа карап оолуксаң болбойбу. Сенин кылар ишиң ашык (чүкө) ойноп, жаңгак атып жүрүшүң керек. Сага баатырлар менен беттешкенди ким койду?- дегенде, Шахзада ага карап: - Айтканың туура, жаштырмын, сага окшогон канчаларга баштырмын. Сендейдин канчасын кыргынга учураткам.-деди. (336-бет). "Куда кааласа, сенин каныңды да булак кылып агызармын"-дегенде, Шахзадага шамшар сунду. Шахзада кайтарды. Кезек Шахзадага келди. Ал: "Кезек мага келди, кабыл ал!" - деп туруп шамшар урганда, турган жеринде гүмжам болду. Бухара лашкарлари кайгырып, "Бул жаш баланын колунан ушундай иш келсе, чоңдору кандай болду экен?-дешти

да, миң жигит майданга чыкты. Шахзада алар менен кармашып турганда, ал тараптан да миң жигит майданга келди. (336а-бет). Эки тарап кызылкыргынды баштап, кан суудай акты. Акыры урушка чыдабай, маңкурттар кача башташты. (337, 337а, 338, 338а-беттерде эки жактын дем алуу учуру, Шахзада даарат алып, намаз окуганы, урушка чыгыш үчүн атасынан уруксат алганы жана майданга келгени тууралуу айтылат). (339-бет).

Маңдайында турган Шахзадага баатыр: - Жаш бала экенсиң, бөөдө өлүп кетпе, али да болсо кайткын! Биздей баатыр болгондо чыгасың.-дегенде Шахзада: - Болбогон сөздөрдү сүйлөбө! Жаш болсом да сендейлердин башына бүткөн балаамин, - деди. Баатыр: - Андай болсо аты-жөнүңдү айтчы? - деди. Шахзада: - Ата-тегимди айтар болсом, мен Абдырахманбек шахзадамын. Саид Махаммат Шерали хандын уулумун. Көптөгөн лашкарлардин башчысымын. Сен өзүң кимсиң? - деп сурады. Ал айтты: - Мен Хиссардин акимимин. Шах-и Бухаранын лашкарларинин арасында лашкар башчысымын. Мендей баатыр жок, мага Үрүстөм Дастан да тең келбейт, - деди да, Шахзадага кылыч урду. Шахзада кайтарды. Тиги урду, бул кайтарды... Анан найзалашууга өтүштү. (340-бет). Экөө бир бирин жеңе алышпай, ат үстүндө сайышып, акыры Шахзаданын ачуусу келип, Хиссар акимин белинен кармап жерге урганда, майда-майда болуп, жер менен жексен болду. Ошондо Шах-и Бухаранын лашкарлари чабуул койушту. (340а-бет). Шахзада жалгыз кармашып атканда, лашкарлар жетип келишти. Кызыл-кыргын кыйамат дагы башталды. Адам баштары сайдын таштарындай жайнап, кандары булактай акты.

Кеч кирди. Добул урулду. Эки жак эки жакка кетишип, дем алышты. (341, 341а-беттерде лашкарлардин дем алганы, тамактангандары айтылат). (342-бет). Шахзада шамшарын алып атасынын алдына келип, урушка уруксат сурап турганда, Кожо Асат көрө калып бир сөз деди:

"Жаанаплариң жандур жанлар таниң болсун,

Ак фазли аниң хефизина парахиң болсун.

Ул каш, көзүң төхфсидиң жаан дудилдин

Ар кайсы берун кылса ишааратиң болсун. (Ыр ушундай мазмунда 342а-бетке чейин уланат). Бул сөздөрдү уккан

Абдырахманбек Кожо Асатка айтты: "Мен бул маңкурттарды бирден жайлайм!" деди да, барып ордуна отурду. Кожо Асат дагы жарагын алып, бул жигиттерге кошулмак болду. (343-бет). Кожо Асат колуна шамшар алып, кылычын кармап, ат ойнотуп майданга кирди да, маңкурттарга карап мындай деди: "Эй маңкурттар чыккыла майданга! Силерге бир өнөр көрсөтөйүн, жүрөгүң барың кел! Карапайым бечералар келип, бөөдө каны төгүлүп калбасын, баатырмын дегениң кел!"-деди. Ошондо Амири Бухара тараптан бир баатыр чыкты да, "Эй жакшы жигит, өпкөң жарты окшойт, бу сөзүң баатырлардын сөзү эмес го? (343а-бет). Мындай сөздөрдү мендей баатыр айтса жарашат!"-деди да, Кожо Асатти канжар менен урду. Кожо Асат кайтарды. Кезек Кожо Асатка келгенде шамшар урду, ал баатыр да кайтарды. (344, 344а-беттерде ушул беттешүү кайта-кайта кайталанып отурат. Жеңиш айагында Кожо Асаттики болот). (345-бет). Бухара лашкарлари аламан согушка өтөт. Эки жактын лашкарлари салышып, кызыл-кыргын уланат. Кан суудай агат. Добул урулуп, эки тарап эки жакка ажырайт.

Саид Мухаммат Шерали ханга Кожо Асаттин эрдиктерин макташат. (345а-бетте Кожо Асатка сыйлык жана наам бергени айтылат. Кожо Асат бул сыйлыкка кубанганынан согушка дагы өзү кирет. Добул урулуп, салгылашуу башталат. (346-бет). Кожо Асат: "Баатырың барбы!?"-деп майданда кыйкырып турат. Амири Бухара тараптан бир баатыр чыгат да, "Өзүңдөн башка баатыр жоктой кыйкырасың, мендей баатырды жолуктура элек окшойсуң!"-деп, (346а-бет). шамшар сунат. Кожо Асат кайтарат да, кайра ага шамшар салат. Ал да кайтарат. (347-бетте ушул беттешүү андан ары уланганы жазылат). (347а-бет). Кожо Асат аны өлтүргөндөн кийин, Амир Бухара тараптан дагы бир баатыр чыгат. Ал узун бойлуу, кара жүздүү, көзү көк, өтө айбаттуу болот. Аны көргөн Кожо Асат Жаратканга жалбарып айтып турган сөзү:

"Кудаа банда карам айла, саңга ман зар йыгларам,

Хаталар болса ауф айла, саңга ман зар айларам.

Биздин мүшкүлнү сан кыл, колум туткыл йолдо калдым

Ки лүтфиң дамба-дам айла, саңга ман зар йыгларам..." (348-бетте да ыр ушундай мазмунда уланат). (348а-бет). Кожо Мир Асат Жараткандан жардам сурагандан кийин, ал баатырга бет

келип, шамшар урат. Баатыр өлөт. Бухар лашкарлари улуу баатырынын өлгөнүн көрүп, Кожо Мир Асатка ат койушат. Кожо Мир Асаттин аскерлери да келип калат. Маңкурттардын аскерлери кырк миң болгондуктан, көптүк кылып, Шахзада тараптар Падыша Ааламга кабар жиберешет. (349-бет). Падыша Аалам жардамга Кулман баатырды лашкарлари менен, Молло Калбекти лашкарлари менен, Арзымат бийди лашкарлари менен жиберет. (349а-бет). Булар барып, Амири Бухаранын лашкарлари менен салгылашат. (350-бетте кызыл-кыргын кыйаматтан өлүк жерге батпай кеткени айтылат. 350а-бетте добул урулуп, эки жак ажырап, лашкарлар дем алганы айтылат). Бул сөз мында турсун.

Эми бир сөздү Мамашарип аталыктан угуң

Амири Бухара Кокон шаарын курчап алган кезде Мамашарип аталык Ташкендин акими эле, аны Амири Бухара дайындаган. (351-бет). Мамашарип аталык Амири Бухарага кат жазат. Анда: "Падыша Аалам, (Амири Бухараны айтып атат). Эгер мен керек болсом, аскер чогултуп барайын."-деп жазылган эле. Мамашарип аталык жиберген жигит келгенде, Амири Бухара "Сен кимсиң? Кайдан келдиң?"-деп сурайт. Ал: "Мен Ташкенден келдим. Мамашарип аталык кат жазып берип жиберди. "Урукст берсеңиз, лашкар жыйнап келсем" деген ниетте"-деди. (351а-бет). Жигит катты берди. Амири Бухара окуп көрүп, ага өтө кубанды да, кайра "Мамашарип аталык, лашкар жыйнап келиң!"-деген мазмунда кат жазып берет. Ал чабарман жигит Ташкенге келип, Мамашарип аталыкка тапшырды. (352-бет). Мамашарип аталык окуп чыккандан кийин жер-жерлерге кабар жиберди. Ар тараптан 20 миң баатыр чогулду. (352а-бет). Мамашарип аталык лашкарларин баштап бир топ жол жүрүп отуруп, кокондуктардын үрөйүн учургандай курал-жарак менен Саид Мухаммат Шерали хандын лашкарларин жер менен жексен кылмакка Коконго келди. (353-бет). Мындан кабардар болгон Кокон ханы шаарга көптөгөн кыргыз, кыпчак лашкарларин чогултуп, анын келишин күтүп турушту. Мамашарип аталык 100 миң аскер менен жетип келди.

Бул жерде болуп көрбөгөндөй салгылашуу болду. Кыргыз, кыпчактардын башын сайдын ташындай кылды. Кан суудай акты. (353а-бет). Муну көргөн булардын шаар башчылары: Жолдош бий, Эркебай датка, Эркинбай баатыр, Мадийар датка, Жумабай датка, Каримкул баатыр, Парман даткалар Саид Мухаммат Шерали хан-баатырдын алдына барып болгон ишти айтышты: "Баатырлар лашкарларинан айрылды. Калганы баары коркуп качып Коконго кирди. Бул казакка Алла Таала өзү жаза бербесе, биздин колдон келбейт окшойт." (354-бет). - дегенде, муну уккан Шахзада Абдырахманбек каткыра күлүп, "Эй суу жүрөк намарттар, бул келген баатырларды жеке өзүм жайласам кандай дейсиңер?"-дегенде, "Эй Шахзада кызык сөздү сүйлөйсүз, биз да ар бирибиз ошентип ойлогонбуз. Жер жүзүндө биздей баатыр жок, ажыдаардай оп тартабыз деп ойлоп, эч кимди өзүбүзгө теңеген эмес элек. Иш жүзүндө алсыздыгыбыз көрүнүп, качып келип отурабыз. Көбү өлдү, колго түштү. (354а-бет). "Жигиттин уйалганы өлгөнү" дейт, сиздин алдыңызга качып келгенибиз да өлгөнүбүздөй болуп турат". - дешти. Буларды уккан сахиб кыраан Абдырахманбек каары кайнап, "Эй намарттар, мындай сөздү айткандан уйалбайсыңарбы? Үймө-үй качып жүргөн катындар да мындай дештен уйалат. Менин намысымды келтирдиңер!"-дегенде, (355-бет). качып келген кыргыз, кыпчактар дагы эле казактарды мактай беришти. (355а-бет). Шахзадага айтып турган жери:

"Арзимиз эшитиң, азиз Шахзадам,

Бир неча ажайип казаклар келур.

Курбоның болайин, Сахибкырааным,

Бир неча ажайип казаклар келур.

Жүзларидур мисли айык сипатли

Көзларидур ууру мышык сипатлидур... (355а, 356,

356а-беттерде ушул ыр ушундай мазмунда уланып отурат). (357-бет). Бул сөздөрдү уккан соң Абдырахманбек кыргыз, кыпчактардын көңүлдөрүн көтөрүш үчүн сөздөр айтты: "Эй баатырлар, көп кам жебегиле, буйруса келген казактардын катыгын берем. Силер тамаша кылып тургула!"-деди. Ошондо баатырлардан Эшен Накып: "Эй Падышам, кезек бизге келди окшойт, уруксат берсеңиз, алардын катыгын өзүм берсем!"-деди.

Саид Мухаммат Шерали хан уруксат бергенден кийин, Эшен Накып дайарданып майданга чыкты. (357а-бет). Эки баатыр майданда бири биринин жети атасын сүрүштүрүп атканда Эшен Накып: - Эй баатыр жигит, ушунча да мактанасыңбы? Сенин кимдигиң азыр майданда билинет."-деп туруп, найза урду. Ал жигит кайтарды. Баатыр жигит найза урганда Эшен Накып да кайтарды. (358-бет). Кезек Эшен Накыпка келгенде найзасын келиштире урду эле, баатыр жигитти тешип өткөн найза дагы бир лашкарди кошо өлтүрдү. Амир Бухаранын аскери аламан согушка өтүштү. (358а-бет). Бул тараптан да лашкарлар майданга ат койушту. Кызыл-кыргын кыйамат башталды. Эшен Накып маңкурттарды ажыдаардай кыра баштады. Маңкурттар соолук сурай башташты. Добул урулду, лашкарлар жай-жайларына кетишти. (359-бет). Бул сөз мында турсун.

Эми бир сөздү Мамашарип аталыктан эшитмек керек

Мамашарип аталык алдынан жолуккан лашкарларди кырып, колго түшүрүп олтурду. Мухаммат Назарбек баштаган аскерлер тоо ичине качып кутулуп кетишти. Мамашарип аталык Касан шаарын алды. Андан Төрөкоргонго түштү. Башчылардын көбүн өлтүрүп, байлап алды. Анан Наманганга барып туруп калды. (359а-бет). Наманганга караган бардык кыштактар ага карады. Ошерден Амир Бухарага кат жазды. "Бардык шаарларды багынттым. Каршылардын бир канчасын байлап алдым, айрымдары качып кетишти, таппай калдым. Касанды да алдым, сыпайларын кармап өлтүрдүм. Төрөкоргонду алып, андагы сыпайларды да өлтүрдүм. (360-бет). Эгер кел десеңиз, барайын."-деп жазып, Амир Бухарага чабарман жиберди. Чабарман Амир Бухарага жетип келип, "Таксыр, мен Намангандан Мамашарип аталык жазган катты апкелдим."-деди. (360а-бет). Амир Бухара катты алып мурзага берди, ал окуй баштады. Аны угуп Амир Бухара айабай сүйүнүп, "Мамашарип аталык, тез келиңиз!"-деп кат жазды. Чабарман катты Мамашарип аталыкка жеткирди. (361-бет). Катты окуган соң казакий эли, калла Ташкан лашкари - баары болуп 100 миң лашкар туу, байрак көтөрүп Коконго жол тартышты. Жүрүп отуруп

Бибиубайда деген кыштакка келишти. (361а-бет). Бабадыйкан деген улуу мазарга түшүп дем алышып, андан Кокон шаарына жөнөштү. Лашкарлардин арасынан "Эми кай жерге конобуз?"-деп сурагандар болду. Мамашарип аталык: "О, надандар, өзүм ээлеп отура турган ордого барып эс алабыз да."-деди. (362-бет). Ошондо лашкарлар: "Эй таксыр, Кокондо коргон болсо, анын он эки дарбазасы болсо, ал дарбазалар бек болсо. Ичинде лашкарлар турса, сизди кантип ордого апкиребиз?!"-дешти. Ошондо Мамашарип аталык: "Ой акмактар, силерге тең келүүчү күч бул тегеректе жок го. Болгону Кокон ордосунда эки жүз - үч жүз кыргыз бардыр. Биздин айбатыбызды эшиткенде Саид Мухаммат Шерали хан бардык кыргыздарын ээрчитип качып кеткен чыгар. Ушунча көп лашкарлар менен барсак, бизге тике чыгаар лашкар болбойт."-деп күпүлдөдү. Ушул жүрүшү менен Амир-и Бухарага жетип барышты. Анын аскери булардан да көп экен. Мамашарип аталык Амир-и Бухарага өткөн окуяларды байан кылып, (363-бет). "Шаарлардын баарын алып, өз акимдеримди шайлап келдим. Казактан 50 миң аскер жыйып келдим."-деди. Амир-и Бухара Мамашарип аталыкка мындай деди: "Бул жерде сепил пайда болуптур, лашкарлар да пайда болуптур. Баатырлары да бар экен, анын ичинде бир жигит бар экен, сулуулугу Жусуп пайгамбардай, дааналыгы Афлатундай, баатырдыгы сиздей, берешендиги Атамтайдай, (363а-бет). сөөлөтү Искандардай. Көп баатырларымды ушул Сахиб кыраан жок кылды. Ага тең келүүчү баатырларым калбады. Ал кандай баатыр экенин түшүнбөй калдым. Менин угушумча Саид Мухаммат Шерали хандын уулу имиш. Ага тең келчү баатыр жок."-деп мактаганда, Мамашарип аталык айтты: "Эй Падыша Аалам, бүтүн ааламга аты кеткен, кытай элин титиреткен Саид Мухаммат Али хан не болду? (364-бет). Кечээ чыккан бул жаш жигиттин колунан не келет? Таксырым, гам жебей отура бериңиз, анын катыгын өзүм берем."-деди. Мамашарип аталык Кудай менен иши жок, Шайтандан да аша текеберленди. Лашкарларин баштап, токой ичинен жай алды. Аскерлерине кызыл, сары, көк тууларды карматып, (364а-бет). кудум Көйкаптан келген аламанаттай көрүндү. Кокон шаарынын чар тарабын курчап турду.

(365-бет). Ушул жерде Амир Бухарага Мамашарип аталык өзүн мактап айтып турган жери:

"Эй Амирим, бир неча сөз байан этай,
Йыккан мынча лашкаримни айан кылай.
Йүз миң лашкар кийганини нишан берай,
Мында маңга кимлар болар барабари?!
Эллик миңдур казакдын мында келган
Барчалари үлкан-үлкан телпак кийган.
Кой теридан калың-калың постек кийган
Энди маңга ким боладур барабари?!
Бир нечаси колларида найзасы бар,
Йандарида талкан баскан калтасы бар,
Белларида кызыл жүндан фатасы бар
Энди маңга ким боладур барабари?!".. (365а-бетте да бул
ыр ушул мааниде уланат). (366-бет). - деп өзүн өлө мактады.
Бул сөз мында турсун.

Эми бир дастан сөздү Шахзада Сахибкыраандан укмак керек

Ошол мезгилде Кокон шаарынын 12 дарбазасы болгон, ар бир дарбазага наамдуу баатырлардан бир канчасы койулган. Моимубарак дарбазасына Шахзада Сахибкыраан, Жусуп миң башы, дагы канча миң лашкар турган. Марглан дарбазасына Кожо Мир Асат нече миң лашкар менен, Наубахар дарбазасына бир нече наамдуу баатырлар менен Эшен Накып турган. (366а-бет). Наманган дарбазасында көп туу көтөргөн кыпчактар турду. Ошентип, калган дарбазалардын ар биринде баатырлар баш болуп, баш-айагы миң адам турган. Баарына Жараткандын өзү күч-кубат берип, Саид Мухаммат Шерали хан, Шахзада Сахибкыраан Жараткандын жеңишке жеткирүүсүн жалбарып суранышты. Ошентип Мамашарип аталыктын (367-бет). айткан сөзүн Шахзадага бирөө жеткиргенде, анын каары кйнап, Саид Мухаммат Шерали хандын алдына келип, "Бизге жооп бериңиз, он эки дарбазадан чыгып бетпактар менен беттешели!?"-деп суранды. (367а-бет). Уруксат болду. Шахзада аскерлерди чогултуп, "Эми иш көрсөтөр учур келди. Бул күн - март ким,

намарт ким экендиги маалим боло турган күн. (368-бет). Жеңиш алардыкы же биздики болор, баш беребиз же баш алабыз!"-деп Шахзада Сахибкыраан айтып турган сөзү:

"Йигитларим, ат койуңлар ар кайсы

бир дарбазадин,

Маңкуртлар көзүн ойуңлар

ар кайсың бир дарбазадин.

Таглар башын алсын туман,

маңкуртларга бармаң аман.

Бул күн кылың акыр заман

ар кайсың бир дарбазадин

Бул ширин жандан кечиңлар, кафан тонларин

кийиңлар. (Ушерден бет же беттер жок). (368а-бет).

"... Ар кайсы миңни санчиңлар,

Кириң ар бир дарбазадан.

Кырың-жойуң казакларни

Төкүлсүн йерларга каны.

Барчаси тапсын караны

Чыкың ар бир дарбазадан.

Шахзададур шахсувары

Башында макшар базары.

Кокон шахаринин беклари,

Чыкың дарбазадан."- деген сөздөрдү айтты

Шахзада. Баатырлардын баары кутурган төөдөй мас болуп, ооздорунан көбүгү чачылып, атактуу баатырлар баары колдоруна найза кармап, (165-бет). кылычтарын алып, аттарына минип, башка баатырлар менен бирге болуп, алардын үстүнө дагы атчан куралган баатырлар кошулуп, дайарданып турушту. (165а-бетте да ушундай маанидеги сөздөр айтылат). (166-бет). Шахзада буйрук кылды: "Эй Кожо Асат, сиз Марглан дарбазасынан чыгың! Эй Эшен Накып, сиз Баар дарбазасына барың!" Анан Жусуп миң башыга айтты: "Эй тага, сиз Катаган дарбазасынан чыгың! Мен өзүм Маймубарак дарбазасынан чыгайын."-деди. Он эки дарбазанын ар кайсысынан 12 сардар, аларга кошо жыйырма төрт миң лашкарлар чыгып, он эки жактан добул урулду. Карнай, сурнай менен лашкарлар дарбазадан топ-топ болуп чыгып, сап-сапка турушту. (166а-бет).

Амири Бухара шашканынан "Кандай алаамат болуп кетти?"-деди. Ошондо таң азан убакты эле. Бир айагына кабишин кийип, бирин кийгенге үлгүрбөй, сыртка чыгып качып кетти. Карашса, Амир Бухара жок. Кароолдордон сураса, "Биз көрбөдүк."-деп айтышты. Саркардалар аскер келгенин билишти. Бир жигиттин аты жоголуп, издеп жүрсө, узун бойлуу, (167-бет). башында селдеси, белинде куру жок, бир айагында кавиши (галошу) жок жүгүрүп кетип баратыптыр. Жигит артынан кууду, ал жанынын барынча качты. Жигит бержактагыларга кабардаганда, алар атчан куушту. Жетип карашса, Амир Бухара экен. "Ой Падышам, бул эмне жүрүш? Эмне болду? Кайда бара жатасыз?"-деп кайрылды. Амир Бухара: (167а-бет). - Силер кандай кишилерсиңер?-дегенде, алар: - Биз сиздин кызматчыларыңызбыз. Ат жоготуп издеп жүрүп сизге жолугуп калдык.-дешти. - Сиз ушерде туруп туруң, биз барып курал-жарактарды апкелелик. Падышам, сиз бул жерде эмне кылып жүрөсүз?-дешип кайра сурашты. Анда Падыша: - Бул кандай кыйамат болду!? Исирापил паришта сурнайын тартып баштадыбы деп качып чыктым эле.-деди. - Ээ таксырым, Саид Мухаммат Шерали хандын уулу Шахзада Абдырахманбектин аскерлери.-дешти. (168-бет). Амир Бухара жанжөкөрлөрү менен кеңешти... Саркардалари шерменде болбойлу дешип, лашкарларин чогултуп, урушка сап тартып турушту.

Добул урулду. Көптөгөн баатырлар уруштун башталышын күтүп атышты. (168а-бет). Ошондо Кокон лашкарларинан башына полот туулга кийген, кара темирге оролгон соот кийген жигит чыгып, ары-бери бастырып турду.

Кебетеси кудум Үрүстөмдөй, бир колунда шамшар, бир колунда найза, анын артында сексен жигит - он миң жигитке барабар келгендей кебетеси бар. (169-бет). Ошол замат Кожо Мир Асат Шахзаданын мындай шаани-шөкөтүн мактап айтып турган жери...(169а-бет).

Падыша-и Бухара сурады: - Мындай сөөлөттөгү ким деген жигит болду экен? Кызматчылары: - Ээ таксыр, кабардар болуң, бул жигит көптөрдү кырган. Бул канкор бул жерге жөндөн-жөн келбесе керек.-дешти. Амири Бухара лашкарларина: - Дайардангыла! Бул жигит менен кармашып көргүлө!-деди.

Бухара падышасы жактан бир жигит майданга чыкты. (170-бет). Ал устундай найзасын бир асманга ыргытып, бирде колуна кармап ойнотуп келип Шахзадага сайды. Кокон лашкарлари бул абалды көрүп "Шахзада бул наамарттын колунан өлөр бекен!?"-дешип чочуп турушту. Айрымдары болсо "Шахзада буга окшогондордун далайларын көргөн, мунун да катыгын берет!"-деп турушту. Аңгыча Шахзада ал баатырдын колундагы найзасын тартып алып, өзүн көтөрүп туруп жерге чапканда, күркүрөп келип жерге түштү. (170а-бет). Шахзада: "Колу, бутун чынжыр менен байлагыла!"-деди. Жигиттер байлап, алып кетишти. Карап тургандар Шахзадага ыраазы болушту. Шахзада: "Дагы баатырыңар барбы?"-деп чакырык таштады. Амир Бухара тараптан дагы бир баатыр майданга кирди. Колундагы күрсүсүн Шахзадага шилтеди эле, Шахзада тартып алып, белинен кармап тартты. Алы жете бербеди. Көкүрөгүнө муш салды эле, ал баатыр кулап түштү. (171-бет). Канга бойолгон баатыр кача баштаганда, кармап алышты. Муну көрүп турган Бухара падышасы сестене баштады.

Бухар падышасынын бир баатыры ачуулана чыгып: "Бул Шахзаданы өзүм тынчытып, адабин колуна бербесем, бул дүйнөгө жашабай эле койойун!"-деп, колуна алмастан өткүр кылыч алып, Шахзада менен беттешти. Шахзада аны менен чабышканда, кылычы колунан ыргып кетти. Белиндеги камаринан (курунан) кармап туруп кыйкырып тартканда, (171а-бет) жер титиреп, zilzala болгонсуп кетти. Ал баатырды аттан тартып алып, көтөргөн бойдон Кокон шаарынын дарбазасынын алдына алып барып таштады. Аны да байлап алышты. Шахзада майданда ары-бери бастырып, "Баатырыңыр барбы?"-деп кыйкырып турду. Бухар падышасы жигиттерине: "Беттешериң барбы?"-деп кайрылды. Алар "Баарыбыз (172-бет). бирге барбасак болбойт экен" деп, жабыла ат койушту. Алардын баатырлары Шахзадага түз барып күрсү салышты. Аны Шахзада кайтарды. Кезек өзүнө келгенде, беттеше түшкөн баатырдын башына сокту эле, ал жерге жыгылып түштү. Ошентип бул күнү 84 баатырды колго түшүрүштү. (172а-бет). Шахзада Букар тараптагылардын шаштысын кетирди. Кан суудай акты, лашкарлардин баштары сайдын ташындай болуп жатты. Согушту токтотушту да, эки тарап тең өз жайларына кетишти.

Шахзада атасына барып, аны зыйарат кылды. (173-бет). Баары ыраазы болуп ак батасын беришти. Атасы Шахзаданы сыйлап, тамак берип, өткөндөргө куран окутту да, өз кыргыз үйүнө барып дем алды. Таң сүрүлгөндө туруп, даарат алып, эки иракат Шүкүрү узу (даарат үчүн намаз) намаз окуду, андан соң Багымдатты окуп, тамактанып, (173а-бет). токсонго жакын баатырын алып, майданга кирип, ары-бери ат бастырып турду. Бухар падышасынын лашкарларинин сестенгени сезилип атты. Бухар тараптан бир баатыр шамшарын алып, коркконун билдирбей, майданга кирди. Ал "Оой, сен кандай баласың? Өзүң жаш экенсиң, мендей баатырга кездеше элексиң, (174-бет). келгенимди укканың бардыр."-деп, Шахзадага күрсү урду. Шахзада кайтарды. Кезек Шахзадага келгенде, күрсүсүн көтөрүп туруп, "Ээ баатыр, эми кезек бизге келди"-деп туруп күрсү менен урганда, эки бөлүнүп, аты кошо жыгылды. Оозу, мурдунан кан кетип өлдү. Анын артынан дагы бир баатыр майданга чыгып, шамшар менен урду. (175-175а, 176-176а, 177-177а-беттерде ушул уруш бир түрдүү окшоштукта уланып отуруп, Шахзаданын жеңиши менен аяктайт). (178-бет).

Бир дастан сөздү Мусулманкулдан эшитмек керек

Мухаммат Алихандын заманында бир Мусулманкул деген кыпчак бар эле, акылы даана Афлатундай, баатырлыгы Исфандийардай. Ал кыпчак Саид Мухаммат Али хандын уулу Мухаммат Аминбектин баатыр башчысы эле. Мухаммат Али хан Амири Бухара менен согушканда, көптөгөн айкаштарга катышкан. Бухар амири жеңишке жеткен соң, Мусулманкулдун баатырлыгын баалап, ордого кызматка алды. (178а-бет). Аны сый-урмат менен өз кишилеринин катарына кошту. Мусулманкул Шах-и Бухаранын кызматында жүрүп, баары менен тил табышып, Бухар амирине сөз айта турган болуп алды. Бир убакта Мусулманкул Бухар амиринин алдына кирип, кол куушуруп туруп мындай деди: "Эгер кабыл алсаңыз, бир сөзүм бар,"-дегенде, Амири Бухара: "Канча сөзүң болсо да айта бер, угамын."-деди. (179-бет). Ошондо Мусулманкул: "Падышам, эгер шаарга элчи жиберсеңиз, мени кошуп

жибериңиз да анан мага көп алтын бериң, себеби бул хандын кол алдындагылардын баары менин уругум, Мүмкүн болушунча аларга жардамдашып, анан козголоң баштасам, алар өзүнөн өзү колдоп чыгышат."-деп турду. Бул сөз Амир Бухарага жакты. Мусулманкулга сарпай кийгизип, кырк миң тилла берди. Андан соң бир канча эшендер менген Коконго элчи кылып жиберди. (179а-бет). Элчилерге берилген каттын мазмуну мындай: "Кокон шахы, эгер кабыл болсо, сизге баарыбыз ага-ини бололу, бири-бирибиз менен жарашып андан кийин өз жай-жайыбызга барсак! Себеби биздин да өз шаарыбызды Алла Таала өзүбүзгө буйрусун."-деп жазылган. Көп эшендерге Мусулманкулду кошуп, Коконго киргизди. Ал күнү Саид Мухаммат Шерали хан Баатыр менен Шахзада бирге отурган эле. Бир канча эшендер менен Мусулманкул Кокон лашкарларинин арасына кирди. Элчилер лашкарлардин көптүгүнө таң калышып: "Булар периштелерби же Көйкаптан келген дөөлөрбү? Кокондо мынчалык эл болбош керек эле?!" (180-бет). Элчилер бул жигиттерди көрүп эстери ооп "Эгер он жыл согушса да буларды жеңип болбойт!"-деп отурушту. Ошол замат Мусулманкул кырк миң тиллани Саид Мухаммат Шерали хандын алдына койду да: "Ээ таксыр, Падышам, мен өзүңүздүн кадырдан кулдарыңыздан элем, мени Бухара падышасы алып кетип калды. Бул алтындар Мухаммат Али хан амакиңиздан калган байлык, айла-амалдар менен апкелдим сизге, Мен кол алдыңызда кызмат кылсам деген ниеттемин."-деп турду. (180а-бет). падыша Авлия хан сүйүнүп, сарпай кийгизип, Шахзадага баатыр башчы кылып берди. Мусулманкул бул сый-урматка ыраазы болуп чыкты. Ушул жердеги кыргыз, кыпчактын баары кучактап, максат-мураттарына жеткендей болду. Элчилер таң калышты, "Падыша-и Бухаранын алдына баралы."-деп орундарынан турушту. Ошондо Шахзада алмас кылыч берди, Мусулманкул аны жанына байланып алды.

Бул күн кеч кирип, (181-бет). жайларына жатып, таң да атты. Элчилер кайтууга жол сурашты, Шералы хан маакулдук берди. Бирок, Шахзадага жакпады, элчилерге: "Эй эшен, кожолор, кандай согуш болсо да биз жообун беребиз!"-деди. Бул сөздү уккан элчилер экианжы болуп чыгып кетишти.

Элчилер Бухар падышасына барышты, Амир Бухара ал элчилерден: "Мусулманкул кана?"-деп сурады. (181а-бет). Элчилер болгонун болгондой кылып байандап беришти. Падышанын каары келип, чачтары тик туруп, аталыкка кыйкырды: "Тур! Шахзада менен салгылаш, мен бир сынап көрөйүн!"-деди. Эки жактан тең добул урулду, лашкарлар бетме-бет болду. Шахзада дагы майданга чыкты. Ошондо Мусулманкул айтты: "Ээ Шахзадам, сиз баатырлыкты жакшы эле көрсөттүңүз, өмүрүңүздөн барака табың! Эми бул кармашты мага тапшырыңыз!"-дегенде, Шахзада маакул болду. (182-бет). Лашкарлар катарга турду, Мусулманкул соотун кийип, шамшарын кармап, күлүгүнө минип майданга чыкты да: "Ээ Амири Бухара лашкарлари, сиздер бир тарапта туруңуздар. Мени менен беттешкени Мамашарип аталыктын лашкарлари менен казактар - баары келсин! Алар менен бир-бирден кармашып, көңүл ачайын."-деди. (182а-бет). Ошондо Мамашарип аталык күлүп, "Эй чолок-мулак, сен кимсиң өзү, мынчалык чоң сүйлөгөндөй, бул лашкарларга беттешкендей?"-деди да, дагы каткырып күлдү. Казактардын ичинен бир баатыры соотун кийип, куралын кармап, атына минип майданга чыкты. Ал баатыр Мусулманкулга беттешип: "Ээ чолок-мулак, беттешке чыктың, кана, келчи! Менден канча жаның болсо да кутула албайсың."-деген катуу сөз айтып, (183-бет). найза сайды. Мусулманкул казактын найзасын тартып алып, өзүн аттан ыргытып, найзалап таштады. Өлгөн баатырдын ордуна колуна күрсү кармаган дагы бир казак чыкты. Айхайлап келип Мусулманкулга найза сайганда, Мусулманкул ал баатырды өзүнүн найзасы менен өзүн өлтүрдү. (183а-бет). Казак лашкарлари жалпы каптады. Кокон лашкарлари да жабыла киришти. Кызыл-кыргын, кыйаматкайым болду.

Эшен Накып лашкарлари менен, Кожо Асат лашкарлари менен, замбирек жасоочу акыл эстүү Кабыл деген баатыр (184-бет). отуз замбирегин дайардап, дарбазанын алдына алып чыгып турду. Ошол салгылашууда Каусбек зор эрдиктерди көрсөттү. Казактардын башын тыттай төктү. Баштары сайдын таштарындай болуп жатып калды. Казактар, "Мамашарип уурудан качкыла!"-деп, кыйкырып кача башташты. (184а-бет). Ал күнү уруш катуу болду, казактар тымтыракай түшүп жок болушту.

Шахзада, Кожо Мир Асат, Эшен Накып, Жусуп миң башы ж.б. атактуу баатырлар чогулуп аларды маскара кылышты. Азимбай кушбеги баштаган бир канча улуулар Коконго качып келишти. (185-бет). Түз эле Саид Мухаммат Авлия хандын алдына барышты. "Падышам, сизге кызмат кылалы деп келдик, башыбыз алдыңызда, каныбыз аяк астыңызда болсун!"-деп турушту. Падыша кабыл алып, аларга кайрымдуулук кылды. Колдоруна курал-жарак бердиртти. Келгендер баары ыраазы болушуп, бир сөз дешти: (185а-бет).

"Арзимни эшитиң, азиз падышам,

Келгенине айран болду казактар.

Бул сөзлөрнү йана билиң, азизим,

Келгенине айран калды казактар.

Барчалари айрылдылар атыдан

Мусаапырлар болуп келип журтудан

Баш жарылып, кандар акты жүзүдөн.

Келгенине өкүнүштү казактар.

Өлүктөрү бийабанга толуптур,

Сарык сакал кызыл канга бойолуптур,

Көк көздөрү буйан ойноп чыгыптыр

Келгенине бушайман болду казактар. (Ыр 186-

бетте ушундай мазмунда уланат). (186а-бет). Бул сөз мында турсун.

Бир сөздү Шах Бухара бир түндө качып кеткенинен угун

Шахзада, Кожо Мир Асат, Эшен Накып, Жусуп миң башы, Мухаммат Назарбек - атактуулар биригип ат салышканда, казактар чыдабай, алды-артына качканда Амир Бухара сарсан болуп: "Бир түн аракет кылгыла, болбосо кетебиз."-деди. (187-бет). Бухара лашкари баары аттанып, Кокон лашкарлари уктап жатканда, Амир Бухара лашкарларина "Дайардангыла!"-деп буйрук берди. Алар Коконго карап жол алышты. Кокондун айланасы шалы пайа эле, ага тыгылып, бирин бири басып көбү өлдү. Амир Бухараны тилдей башташты: "Бизди өлтүрүш үчүн ушул жакка айдаптыр. Түнүндө ылайга тыгылып өлсүн дептир да, күндүзү майданда өлгөнүбүз аз келгенсип, эми ылайга батып өлөбүзбү?"-деп чыр чыгарышты. Амир бухара: "Бул жерде турбай

кеткенибиз оң. Анткени Шахзада билсе, артыбыздан куп шермендебизди чыгарат."-деп, (188-бет). лашкарларина жооп берди. Баары чар тарапка тарап кетишти. Кутулганына кудайы бергендери да болду. Бул сөз мында турсун.

Эми Кокон лашкаринан сөз эшитмек керек

Кокон лашкарлари эрте менен туруп карашса, шалыпайада тыгылып өлүп жаткан аттарды жана баатырлардын чукурларга тыгылып өлүп жаткандарын көрүштү. Дарбазадан чыгып таң калып карап турушту. (188а-бет). Анан барып кыштактарды карашса, үйлөрдү, мечиттерди өрттөп кетишиптир. Соо калган үйлөрдү ачышса, ичи толо өлүктөр жатат. Чар тарапка ат чаптырса, көчө-көчөдө Бухара лашкарларинин өлүктөрү жатат. Бул көрүнүштү лашкарлар Саид Мухаммат Авлия ханга бир-бир байан кылышты. (189-бет). Шах-и Бухара эртеси Кожонт шаарына барды, аны уулу Кудайарбекке берип, Ташкент шаарына Мамашарип аталыкты аким кылды да, өзү Бухарага кетти. Калган казак лашкарлари, Ташкент лашкерлери Мамашарип аталык менен Ташкенге кетишти. (189а-бет). Бул сөз мында турсун.

Бир дастанды Авлия Баатыр хандан эшитмек керек

Ошентип, буларды чоң баладан Кудай өзү куткарды. Башчылар баары, Шахзада баш болуп, өткөн, болгон окуяларды Авлия ханга бир-бир байан кылышты. Өздөрүнчө сүйүнүп турган учурда Кожо Мир Асат ханга карап бир сөз деди: (190-бет).

"Азизим, давлати-каим хамиша баркарар болсун.

Ливаи ройиң маккам турур-ки истивар болсун.

Сөзүңгиз халк ичинде этуар болсун.

Илахи сизга дөөлат, бизга кызмат болсун. (Ыр 190а-бетте да уланат). Бул сөздөрдөн соң бата тартышып, өз орундарына тарап кетишти. Эс алып, эрте менен турган соң, жыйын өткөрүштү. Ошол жыйында жер-жерлерге башчыларды шайлашты. (191-бет).

Жусуп миң башы миң башылыкка дайындалды. Каримкулду аким кылды. Мусулманкулду баатыр башы кылып, Андижан шаарына аким кылды. Мухаммат Назарбекке Төрөкоргонду берип. Аким кылды. Саид Алибекти дасторкончу кылды. Нурбай кеклени кыштактарга ынак кылды. Азизди казыначы кылды. Каусбекти каллатопчуларга топ башы кылды. Ушул жерде тургандардын баарына бирден амал (кызмат) берди. Баары сүйүнүч менен кетишип, (191а-бет). калгандары ордонун кызматында калышты. Дос сүйүнүп, душман күйүндү. Бул сөз мында турсун.

Эми сөздү Саид Мухаммат Шерали хандан угалы

Кокон шаарында отурган хандын баласы бар эле, анын аты Бекуулубек болчу. Ошол убакта Кудайарбектин кызын алып... Бек уулубек бул дүйнөдөн кеткен. (192-бет) Андан эки уул калган - анын бири Касымбек, экинчиси Садыкбек болчу. Булардын энеси эки бекбачага - Бектин эки баласына кызмат кылып жүрдү.

Ошол падышанын Саидиниса айым деген бир тууган эжеси болгон, андан Искандарбек деген бир уул бар эле. Бул үч уулду Авлия Баатыр ханым (Шерали хан, О.С.) өзүнө алып, тарбийалаган эле. Касымбектердин энесин Авлия Баатыр хан өзүнө нике кыйдырган. Алар менен бирге сифару (кеңешчи) өкүмдар болду. (192а-бет). Бир күнү Авлия Баатыр хан "Өх!" деди. Айалы падышадан сурады: - Башыңыздан бир нерсе өткөн окшойт, бозгундукта да көп жүрүп калдыңыз?.. Эми мындай чоң шаарга падыша болдуңуз?.. Ошондо Падыша Аалам айтты: - Ээ Айым, бул айткан сөзүңүз мага жакпады. Анткени, мен мында падыша болсом да, өмүрүмдүн көпчүлүгү Таласта өткөн. Таласта ар бири бир мамлекетке тең перзенттерим бар. Ар бир уул, кызымды бир шаардын падышасындай сезет элем. Бул сиз көрүпаткан дөөлөт эч нерсеге арзыбайт.-дегенде, (193-бет). айалынын деми ичине түшүп, айтар сөзүн таппай калды. Тура калып эшикке чыгып, Али Риза төрө менен Али Кожо деген адамдарга айтты: "Эй баатырлар, унаа, жарагыңарды дайардагыла! Силер Талас журтуна - Малика-и Шахубандын кызматына барасыңар."-деди.

Шахзадаларга жаңы кийимдер, ат жабдыктар жана бутунда тилла жүзүгү бар 9 ат жиберди. Ал жерде (Таласта) Авлия хандын 4 уулу болгон. (193а-бет). Экөө жаш эле, бири 12 жашта, экинчиси 11 жашта болчу. Биринин аты Малабек, экинчисиники Кудайаркан болгон. Малахандын дайыма кабагы салыңкы жүрчү. Жакшы адам да, жаман адам да анын жүзүнө карап даай албайт эле. Ал эч кимге көрүнчү эмес, артынан ээрчигендерди жадатчу. Анын бир үкаси бар, (194-бет). Ал Саид Кудайаркан эле. Анын маңдайы жарык, киши көрсө көөнү толгудай, Азирети Жусупка окшош болчу. Сабырдуулукта Азирети Айыпка окшош, дааналыкта Афлатунга окшош, адилдикте Азирети Оморго окшош, Саакылыкта Садыбакаска окшош, берешендүүлүктө Атамтайга окшош, кыскасы, сөзү ширин, он бирде жашы бар эле. (194а-бет). Малабек Шералынын улуу айалынан, Кудайаркан кичүү айалынан.

Кичүү айалы өтө сулуу, акыл-эстүү, таалим-тарбийалуу болгондуктан, анын перзенти да өзүнө окшош болду. Кудайаркандын энеси Шерали хандын кызматчысынын кызы болчу. (195-бет). Али Риза төрө, Али Кожо эшен ж.б. баш болуп, Малика-и Шахубан менен Шахзадалардын алдына тартуулар, белектер менен барышты. Булардын келгенин көрүп, Шахзадалар күтүп алышты. Аларды көргөндө "Кичиги Сахибкыраан болгудай, Чоңунан Кудай сактасын!"- дешти. (195а-бет). Келген кишилерди Малика-и Шахубан "Куш келипсиздер!" деп, үйгө киргизди. Шахзадаларга атлас берип, кийимдерди кийгизишти. Экөөнү эки атка мингизип койду. Ошондо Кудайаркан Малабектин көзүнө Күндөй болуп көрүндү. (196-бет). Малабек аттан түшүп, кийимдерин чечип ошерге таштап, көзгө көрүнбөй качып кетти. Аны таба албай, көпкө издешти. Көрсө бир жерде жылаңач болуп отурган экен. "Жүр, кеттик!"-десе да көнбөй, "Атам үкама жакшы ат, жакшы кийим жиберип, мага жаманын бериптир."-деп отуруп алды. Боло бербеген соң, Малика-и Шахубан өзү барып алдап апкелди. (196а-бет). Малабек жакшы кийимдерин кийип, мурдагыдай атына минди. Энеси эки уулуна кырдан сексен чоро кошуп берди. Чоролордун баарына жакшы кийимдерди кийгизип, сый-урмат көргөздү. Малабек жакшылыкты биле бербеген, башкаларды көрө албай, ичи тардык кылган бала эле. (197-бет). Келген адамдар Маликани да алып кетебиз деп күтүп отурушту.

Ошондо Малика-и Шахубан айтты: "Ээ төрөлөр, бизди эмне себептен алып барасыздар? Кудайга шүгүр, Алла Тааланын берген дөөлөтүн ушул жерде деле көрүп жашап атабыз, Шах-и Ааламдын тагы бактылуу болгонуна биз да сүйүнүп, "Кудаага шүгүр!" дейбиз"-дегенде, келген төрөлөр Малика-и Шахубандын эркине койбой, шаани-шөкөт менен жолго алып чыгышты. Балдардын атасынын берген тапшырмалары да ушундай болучу. (197а-бет).

Малика-и Шахубан балдарын алып, келген төрөлөр менен жол жүрүп отуруп, Афлатунга келишти. Ушул жерде "Токтоназар датканы Талас жеринен Шадманбек келип кармап кетти."-деген кабарды угушту. Малика айабай кайгырды.

Мамашарип аталык Шадманбекти Авлияа атага (Олуя ата. Азыркы Чимкент) аким кылып дайындаган эле. "Саид Мухаммат Шерали хан Кокон шаарын алыптыр."-деп, Шадманбек ага душмандык кылып, Малика-и Шахубандын атасынан өч алмай болуп, (198-бет), канча кишилер менен Токтоназар датканы алдап байлап алды. Бул сөз мында турсун.

Эмки сөз Малика-и Шахубандын Кокон шаарына барышынан болсун

Малика-и Шахубандын дагы эки уулу бар эле, улуусунун аты Сопубек, кичүүсү Султанмуратбек. Дагы беш кызы болгон, баарын шаани-шөкөт менен, ызат-урмат менен (198а-бет). алып, жолго чыгышып, көпкө жүрүп отуруп Афлатунга түшүшкөн. Ал жерде бир жай бар эле, аны бейиш десе да аша чапкандык болбойт: абасы таза, суулары шаркыраган, гүлдөрү жайнаган, булактары шылдырап ар тараптан аккан сонун жер болуучу. Ошол жерге төрөлөр Шахзадаларды, айымдарды апкелип, кыргыз үй тиктирип, астына кымбат баалуу паластарды салдырып, (199-бет). ошерге жайгаштырды. Шахзадалар ар тарапка ат чаап ойноп жүрүштү. Аларга түрлүү-түмөн даамдарды беришип, тилла идиштерге кымыз сундурду. Шахзадалар ал даамдарды сызып, ойноп-күлүп жүрүштү.

Ошол учурда Кокон шаарынан Маазийа бай менен Сарымсакжан деген кадырдандар бир топ покчо (бокчо) сарпайларды (199а-бет). алып келишти. Шахзадаларды чакырып,

Малика-и Шахубандын алдына киргизишти. Мухамматзийа (Маазийа) буларды Афлатунга койуп, өзү Таласка кетти. Андан кийин аркасынан киши барып, "Шах-и Бухара Кокон шаарын камап алды," деген ушак жеткирди. Ошондуктан ушул жерде туруп калышты. Бул шылтоо, ушак сөздөрдүн башталышы эле.

Ошондо Махаммат Назарбек ордо менен араздашып, Тактакүй деген тоого барып, элет ичинде турат эле. Бул кабарды Малика-и Шахубан эшитип, тоонун башына чыкса, алыстан көп киши көрүндү. Малика-и Шахубан "Булар кимдер?" деп сурады. (200-бет). Бирөө: "Бул тургандар Кожомурат бий жана анын адамдары"-деди. Малика-и Шахубан Кожомурат бийге адам жиберип айттырды: "Эй Кожомурат бий, Саид Мухаммат Шерали хан Баатыр мамлекет башчы болуп, силер анын кызматчылары болсоңор, бул салкын жайларда сайалап ойноп жүрсөңөр, бул кылганыңар кандай? Лашкар чогултуп, Тактакүй тоосунан Махаммат Назарбекти апкелгиле! Антпесеңер мен өзүм лашкар чогултуп, Коконго барам!"-деп ачууланды. Шахубандын бул сөздөрүн эшиткенде Кожомурат бий таң калды. (200а-бет). Мүмкүн Малика-и Шахубан айткан сөздөр туурадыр деп, ошол жерде жашаган карауул, тубай деп аталган өтө көп элет эли бар эле, ушул кырк уул тубай уругун чогултуп, лашкар кылып турду. Аңгыча Махаммат Назарбек бир канча кошун жыйнап жетип келди. Эки лашкар бирикти. Малика-и Шахубан келгендерге миң кой, эки жүз жылкы, дагы канча алтындар берди. Лашкарларга керектүүлөрдүн баарын таап, камсыз кылды. Махаммат Назарбек менен Кожомурат бий лашкарларин алып жөнөштү. Түз эле барып Наманган шаарын ээлеп алышты. Ошол кезде Наманганда Канкелди деген Мамашарип аталыктын уулу аким болуп турган эле. (201-бет).

Мукаммат Назарбек Төрөкоргонду курчап алып, Канкожо мырзаны камап, бир канча күн салгылашты. Ошондо Малика-и Шахубан Шахзадаларды алып, Кожойар бийдин коргонуна келип турду. Коркунуч катуу болгондуктан түндөсү Кожойар бийдин коргонунда, күндүзү тоодо бекинип жүрүштү. Бир күнү таң калаарлык сөз угушту. Эки Шахзаданы алдап, "Эй Шахзадалар, палан жерде той болуп атат, силер ошерге барсаңар, ойнойсуңар."-деп алып барып, бул эки Шахзаданы (201а-бет). Жумабай

баатырдын агасы "Ханды баатырга тапшыргыла!"-деди. Бул шахзадаларды бир канча адамдар ала качып, белгиленген жайга жетип барышты. Атасына сүйүнчүлөп келгенге сарпай берди. Дагы канча киши келсе, аларга да сарпай берип, мейман кылды. Бул мынча адамдын келиши мындай эле.

Кокондон манкурттар качып кетишти. Дос сүйүнүп, душман күйүндү. Кожомурат бий лашкарлари менен барып Төрөкоргон менен Наманганди ээлеп, Канкелдини байлап алып, (202-бет). жүрүп отуруп Коконго келишти. Буларды Авлияа Баатыр хандын алдына алып келишти. Бул сөз мында турсун.

Эми сөздү шаани-шөкөт менен келе жаткан Малика-и Шахубан жана Шахзадалардан угуң

Али Риза төрө, Али кожо, Мукамматзийа бай Малика-и Шахубан менен Шахзадаларды алып келе жатып, Сафитбулан азиздарин зыйарат кылыш үчүн түшүштү. Анда сойуш сойдуруп, кудайы (түлөө) кылышты. Бул жерде түрлүү-түмөн даамдарды дайардап, Шахзадаларды сыйлашты. (202а-бет). Сафитбуландан чыгып, жол жүрүп отуруп, Марглан шаарына алып келишти. Малика-и Шахубан жана Шахзадаларды шаани-шөкөт менен тоскондор ордого чейин пайандаз (байандоз) салып, ордого түшүрүштү. Шаардагы саркардалардин баарынын айалдары Малика-и Шахубанды күтүп, кызмат кылышты. Саркардалар, молдолор, аалымдар - баары келишип, шаани-шөкөт менен Марглан шаарына орноштурушту да, баштарына алтын тиллалар чачышты. (203-бет). Чоң кызматтагылар, аалымдар, кожолор, журт аксакалдары "Маарак болсун!" деп куттукташты. Малика-и Шахубан менен Шахзадалардын Марглан шаарына келгенин Кокондогу Азирети Шер-Мухаммат Али ханга (Шерали ханга) кабарлашты. Шерали хан сүйүнгөнүнөн достору аркылуу Малика-и Шахубан парзанттары: Саид Мухаммат Кудайаркан, Султанмуратбек; кыздары: Маклар айым, Айжан айымдарга сагыныч кат жолдоду. (203а-бет). Кыскасы, бала-чакасына кат жазып, бир сөз деди:

"Кудайдын кудуретин кылгын тамаша
Кедейге назар салса болот Шах.
Ошол күнү Кудайдын амири менен,
Азиз пайгамбарлар өкүмү менен
Башараттар таап көп авлиядан
Белин байлап жүрдүк санаадан..." (Ыр 204, 204а-
беттерде уланат. Шерали хан Төрөкоргондон Туска, андан
Коконго киргенин байандап, "Коконго тез келгиле!" деп чакырганы
айтылат). Ал катты Маргландагы Малика-и Шахубанга жиберет.
Кат ташыгыч Малика-и Шахубанга тапшырат. Малика катты
колуна алып, көзүнө сүртүп, Шахзада Кудайаркандын алдында
окуду. Шахзада Кудайаркан апасына: "Атам сизди келсин дептир
го, кандай дейсиз?"-деп кайрылат. Ошондо Малика-и Шахубан
айтты: "Ээ Шахзада, ээ кагылайын орун басарым, көзүмдүн нуру,
(205-бет). бозгунда жүрүп сиздей уул, канча кыздарды таптым,
ысык-суук, жакшы-жаманды көрдүм. Атаңдын үстүнө айал
албайм деген убадасы бар болучу, эми билсек, айал алыптыр.
Жакшысы - бизге жооп берсе, өз жагыбызга кетсем." - деп кат
жазып, жообун күтөөрүн билдирди. Анан бир сөз деди:

"Ээ барак айгил ул падышахымдан араз,
Убада айлап, убададан кайткан нигаримдан араз.
Неча йыл мусаапырлык шаарында кылдым кызматты
Кызматымды билбеген султан жанымдан араз...
...Ол Кокон шаарында таплыштар ажайып жарды
Мунча пеш туткан ошол Шахы заманыдан араз." - деп,
ушундай сөздөрдү жазды да, Шах Авлия ханга жиберди.

Бул сөздү эшиткен Шах Авлия хан саркардаларин,
айалдарын чогултуп, аларга тартуулар берип, Маргланга
жиберди. Алар муну Малика-и Шахубанга жеткирип, бирден
өткөрүп беришти. (206-бет). Анан кийим-кечек, кант, тамак-аш
берип лашкарлар кызмат кылып турушту. Малика-и Шахубан
булардын жүзүнөн өтө албай, маакулдугун берди. Канчалаган
шаани-шөкөт менен жолго чыгышты. Жол бойунда топ-топ эл
күтүп, куттук айтып атышты. (206а-бет). Жүрүп отуруп Коконго
келишти. Шах Ааламга барып адамдар сүйүнчүлөштү. Анан
Авлия ханга: "Малика-и Шахубанды, Шахзадаларды утурлап
ташкарыга (сыртка) чыксаңыз!?"- деп суранышты. Кызматта-

гыларды алдыга чыгарды. (207-бет). Шахзадаларды шаани-шөкөт менен Шахтын алдына апкирип, такка отургузушту. Айланадагы улуулардын ичинде Эшен Ажы төрө, Валихан төрө, Мырза Айып китабдар, Мухаммат Назарбек, атактуулардан, молдололр, кожолор, эшендер болуп оң жагында он миң адам турду. Бир нече чоңдор, акылмандар, баатырлар, Аскар мырза, Мавланкул датка, Кенже аталык, Асыранкул бек, Абылгазы бек, Азиз парманачы, дагы менмин дегендер лашкарлар арасында турушту. Адамдар эсепсиз көп болду. (Ушул жерден "Бул адам" деп баштала турган бет жок) (207а-бет).

...Кыскасы ушул сөздөр менен Шахзада Кудайарканды алып жөнөштү. Шаани-шөкөт менен Коконго апкелмек болушту. Малика-и Шахубанды бир мафага (Кажава. Төөнүн комунун үстүнө айалдар отуруш үчүн кымбат баалуу жибектен жасалган сайабан-чатырча. Көбүнчө жол жүргөн учурда ак сөөк айалдар отурган) отургузушту. Катта айымды (Байбичени б.а. Соноайымды) башка мафага отургузушту. Аптапайым менен Макларайымды дагы бир мафага отургузушту. Нарсулуу айым менен Саадаткан айымды дагы бир мафага отургузушту. Андан кийин Айжан айымды эки кызы менен бир мафага отургузушту. Андан кийин Шахзада Кудайаркан эки жагында кырдан жигит ж.б. жигиттери менен келди. (208-бет). Жолдо бир топ адамдар Кудайарканга куттук айтышты жана анын атына бата берип, мартабалуу болушун Кудайдан тилешти. Андан кийин Малика-и Шахубандын мафасына келип салам айтышты. Андан кийин катта айым менен Малабекке салам беришти. Шахзада Малабек атын буруп, аркасына карабай кетти. Анын артынан барышып, "Эй, Шахзада, эмне болду? Биз сиздин кызматыңызга келгенбиз."-дешти. (208а-бет). Шахзада Малабек айтты: "Эй лашкар башчылар, мен улуусу, үкам кичүүсү болсо, эмне үчүн ага биринчи салам бересиңер? Үкамдин энесин атам жакшы көрөт да, ошон үчүн ага биринчи салам бересиңер!"-деп, ыйлап отуруп алды. Малика-и Шахубан өзү барып, Шахзада Малабекти алдап апкелип атына мингизди. Баары таң калышып, "Мындай Шахзададан Кудай өзүң сакта!"-дешти. Шахзада Кудайарканга ак батасын беришти. (209-бет). Ушул жүрүшүндө жолдон көп

кишилер Кудайарканды куттукташты. Ошентип отуруп Кокон шаарына кирип барышты.

(209а-бетте мурда айтылган тактын тегерегиндеги окуялар байандалат. 210-бетте: "Бул күнкү салтанаттын алдында мурда айтылып келген Абдырахманбектин салтанаттары эч нерсеге арзыбай калды."-деп жазылат. 210а-бетте Кудайаркан андан ары макталат. 211-беттен баштап Шерали хандын айалына: "Кош, сүйгөн жарым, кутту болсун орун сизге!"-деген ыргак, мазмундагы ыры айтылып, 212, 212а-беттерде андан ары уланат. 213-бетте Малика-и Шахубандын жасанганы айтылат. Ал 213а-бетте да уланат). (214-бет). Бул сөз мында турсун.

Эмки сөздү Шахзададан угуң

Беккулу-бектин жесиринен эки уул бар эле, алар Касымбек менен Садыкбек. Авлия Баатыр ханга бул жесир кеңешчлик кызмат өтөп калды. Ал жесир Малика-и Шахубандын эки кызынын сулуулугуна кушу түшүп, Падыша Ааламга арза кылды: "Эки бекбача акаңыздан калды. Маакул десеңиз, буларды күйөө бала кылып алсаңыз!?"-деди. Анын айтканын маакул көрүп, Падыша Аалам алардын үйлөнүү тойун баштап жиберди.

(214а, 215-беттерде той салтанаттары айтылат. 215а-бетте ошол жесирдин Айжанширин айым деген кызы бар эле, ошол кызды Абдырахманбекке алып берген той-тамаша айтылат. Ушул беттин акырында Ханширин айымды Касымбекке, Айжан айымды Садыкбекке нике кыйганы жазылат. 216, 216а-беттерде ушул үйлөнгөн жаштар бир бирине мунасиб экени айтылат. 217-бетте аталган жесирдин:

"Бу дүнүйөдөн көрүптүр ким вафаны,

Нелер кылды ошондой Мустафаны."-дегендей ыргак-мазмундагы ыры уланат. 217а-бетте Жесирдин арманы жазылат. (218-бет).

Эмки сөздү Шахзада Малабек, Шахзада Саид Кудайаркандан эшитиң

Ошол мезгилде Мамашарип аталык Ташкент шаарына аким эле. Кожонт шаарын Амир Бухара Кудайарбекке берип кеткен эле. Бул сөз мында турсун.

Эмки сөздү Падыша Ааламдан эшитмек керек

Авлиа Баатыр хан бийликтин даамын татып отурган мезгилде уулу Абдырахманбек (218а-бет). атасына: "Мынтип озурда отура бергенибиз жакшылыктар апкеле бербесе керек."- деп кайрылганда, атасы перзенттерине ыраазы болуп, "Кайратыңарга балли!"-деди. Бул сөз мында турсун.

Бир дастан сөз Абдырахманбек Ташкентти, Шахзада Кудайаркан Кожонтту жеңип алышы жөнүндө

Абдырахманбек лашкарларин жыйнап алып кеңеш кылды. (219-бет). Кеңеште Малабекти аскердин сардари, лашкар башчысы деп айтылганы Авлия Баатыр ханга айабай жакты. Анын оң жагына Махаммат Назарбекти, сол жагына Жусуп миң башыны шерик кылып, он миң кыпчак баатырларына он миңден лашкар берип, Малабекти Ташкент шаарына жөнөтүштү. Андан кийин Шахзада Кудайаркандын бир жагына Кожо Мир Асатти, экинчи жагына Эшен Накыпты кошуп, ар бирине эки миңден өткүр жигиттер берип, он миңден жигиттери менен миң баатырды кошуп, Шахзада Кудайарканды Кожонт шаарына жөнөттү. (219а-бет).

Эмки сөздү Ташкенттеги салгылаштардан угуң

Шахи Аалам эки Шахзаданы жөнөтүп атканда айткан сөздөрү: (220-бет).

Ааламды жараткан, Кадыр Кудайым,
Эки Шахзаданы сага тапшырдым.
Йарлака Йазылжалалым,
Эки Шахзаданы сага тапшырдым.

Шахзадалар, барың, силар, бусахат
Ак Таала сизга кылгай инайат...

...Андан жуда кылба, Парвардигарим,

Эки Шахзаданы саңга тапшырдым!"-деген сөздөрдү айтып, эки Шахзаданын бирин Ташкентке, экинчисин Кожонтко жиберди. (220а-бет). Алардын караанын карап туруп, буларды айтты:

"Кудааванда, саңга айтай, буларга кыл инайат!
Йана бир-бир байан айлай, аларга кыл карамат!
Ошол Адам ата акы буларга бер сахадат,
Вали нуху наби акы буларга бер назокат!?"

Өзүндүн миң бир ысмың урматы, бергин шарапат!?" деген тилектерди айтып, карап кала берди. (221, 221а-беттерде эки Шахзаданы мактаганы жазылат. 222, 222а, 223-беттерде дагдава менен жол жүрүп отуруп, Бешарык деген жерге барып түшкөнү, баары сары, кызыл хаймаларды (кыргыз үйлөрдү) тигишип, ошол жерде аттарын дем алдырышып, өздөрү тамактанышып, эс алгандары айтылат). (223а-бетте ал жерден туруп, дагдава менен жөнөшкөнү жазылат. 224, 224а, 225, 225а, 226-беттерде 40 миң кошун менен Кожонт шаарына кирип, дарыйанын бойуна жайланышканы, шаани-шөкөт менен түшкөнү айтылат. Ошол жерде Кожо Мир Асат Шахзада Кудайарканга карап айтып турганы:

"Таалаи насазваримдин гиризиман бүкүн

Бахти наймун ила андашажанман бүкүн..." дегендей ыкмада Кудайарканга болгон нааразылыгын айтат. Бул сөз мында турсун.

Эми сөздү Шахзада Малабектен уга берин

Авлия Баатыр хан мурда кайсы шаар болсо да Абдырахманбекти жиберчү. Ал ооруп калганына байланыштуу кол алдындагылар менен кеңешип, "Кимди лашкар башчы кылалы?" десе, "Ат баласы ат болот, шер баласы шер болот."-деп, Шахзада Малабек менен Шахзада Кудайарканды ылайык көрөөрүн айтышты. Ага маакул болуп, (227-бет). Малабекти

Ташкентке, Кудайарканды Кожонтко жиберди. Малабек (Малакан) 13, Кудайаркан 12 жашта эле.

Шахзада Малакан лашкарлари менен Ташкентке жакындап барып түштү да, ошерге жайланышты. Кемечилерди чогултуп, "Лашкарларди суудан өткөргүлө!"-деп буйрук берди. (228, 228а-беттерде суудан өткөнү айтылып, лашкарлар макталганы жазылат. Малакандын аскерин көрүп, Ташкенттиктердин корккону айтылат. 229, 229а-беттерде лашкарлар эс алып, тамактанышканы жазылат. 230-бетте лашкарлардин машыгышканы, баатырлар сапка туруп, уруш баштаганы айтылат. 230а-бетте Ташкент тараптан Кедейбай майданга чыкканы, Малакан тараптан Жусуп миң башы Шахзададан: "Булардын баштарын кесип, кандарын суудай агызсам, кандай дейсиз?"-деп, майданга чыкканга уруксат сурап, кийимдерин кийип, куралжарагын алып, майданга чыкканы айтылат). (231-бет). Жусуп миң башынын майданга айбат менен киргенин көргөн тигилердин лашкарлари "Эгер биздин миң жаныбыз болсо да, мындан амансоо калбайбыз го? Мындай баатыр жаханда болбосо керек!"-деп чочулап турушту. Жусуп миң башы: - Эй маңкурттар, келгиле менин майданыма! Бир бирибизди сынашып көрөлү, анткени, "Бир көргөн билиш, эки көргөн тааныш."-дейт, силер менен таанышып калдык, кан майданга чыккыла!-деди. Ал тараптан бир жигит колуна курал алып, (231а-бет). майданга чыгып, ачуусун баса албай, Жусуп миң башыга бетме-бет болду. Жусуп миң башы: - Эй жигит, сен өзүңдү чактап келдиңби, же жөн эле чыга бердиңби? Бүгүн майданга Жусуп миң башы чыгат деп укпадыңбы? Кармашалы. Баатырлыгыңды көрөйүн!-деди.

"Эй жигит, айтарыңды айт

Алың айланбастан мурда.

Бул азиз жаның жана

Таниңдан айрылбастан мурда..." (Ыр 232-бетте да ушундай мазмун-ыргакта уланат). (332а-бет).-деп айтып бүткөндөн кийин ал жигит найза сайды. Жусуп миң башы кайтарды да, "Эй жигит, эми нөөбөт мага келди."-деди да, жигитти күрсү менен урду эле, калканы быркырап кетти. Жигит качып жөнөдү. Жусуп миң башы анын намысына тиер сөздү айтты эле, жигит найза көтөрүп кайра келди. Жусуп миң башы найзасын

тартып алып, ыргытып жиберип, өзүн белинен кармап туруп көтөрүп жерге урганда, өлүп калды. Жусуп Миң башы: "Дагы майданга чыга турганың барбы?"-деп турганда, Кедейбай тараптан бир адам келди да: - Эй Жусуп, (233-бет). сен кимсиң өзүң? Сен качан адам болуп калдың? Азыр качаар жайыңды таппай каласың.-деди. Анда Жусуп миң башы: - Туура айтасың, кандай кылсаң да колуңдан келет: майданда мышыктай пысып калыш да, башыңдан айрылып калыш да колуңдан келет.- дегенде, жигит найза урду. Жусуп миң башы жигиттин найзасын тартып алып, күрсү менен урганда, жигит майда-майда болуп кетти. (233а-бет). Жусуп миң башы: "Дагы майданга чыга турган кишиңер барбы?"- деп, ары-бери бастырып турду. Кедейбай тараптан эчким чыкпады. Анан Жусуп миң башы ачууланып, "Бул катындарага теңелип отурганыбыз жакшы эмес, эми өзүбүз аракетке келип, ары же бери болушубуз керек."-деди. Анда Шахзада буйрук кылды: "Эй миң башы, күрсүчөндөрдү бир тараптан киргизиң! Мухаммат Назарбек, тагамсыз, найзачыларды алып экинчи тараптан ат койуң! Эй Көрүулу баатыр, (234-бет). сиз жаачандарды үчүнчү тараптан кийириң! Эй Каримкул баатыр, сиз шамшарчандарды баштап дагы бир тараптан ат салың. Эй Рахманча датка, сиз кылыччандар менен бир жагынан кириң! Эй Жумабай датка, сиз дагы шамшарчандарды алып, бир жактан ат койуң! Эй Мамадийар датка, сиз кара калтактарды баштап бир тараптан кириң!"-деди. (234а-бет). Баары дайар болуп турганда добул урулду. Жусуп миң башы он миң жигит менен майданга кирди. Тиги тараптан Кедейбай да он миң жигит менен кирип, түз эле Жусуп миң башыга күрсү урду. Жусуп миң башы күрсүсүн тартып алып ыргытып жибергенде, Кедейбай качып лашкарларинин арасына кирип барып: "Мындай баатырды өмүрү көргөн эмесмин."-деп айтты. (235-бет). Кедейбайдын лашкарларинин бири намыстанып: - Эй Кедейбай, сен кандай коркокосуң, эркек болсоң бул сөздү айтпас элең. Катындардын сөзүн айттың. Катындар ийик ийрип отуруп ушинтип сүйлөшөт. Мындай коркоктугуң менен кантип аким болуп жүрөсүң? Майданга кир! Болбосо азыр ушундай согом-ки, өлүгүң иттин өлүгүндөй болот."-деди. Андан коркконунан Кедейбай куралын алып, майданга кайра кирди.

(235а-бет). Күн чыккандан батканга чейин уруш уланды. Кан суудай акты. Баштар сайдын ташындай шагырап жатты. Кишилердин бакырганы, кылычтардын кагылышкандагы үнү кыйаматты элестетип турду. Анткени бул урушка 25 атактуу баатыр ар бири 20 миңден лашкар алып кирген. Муну көргөн маңкурттар Шахзададан аман калтыруусун өтүнө башташты. (236-бет). Шахзада: "Бизден тынчтык сураса, бербесек намарттык болот го?"-деп, добул урдурду. Эки тараптын аскерлери бири биринен ажырашты.

Шахзада салтанат менен өз ордуна барып отурганда, бийликтегилер, уламалар, улуулар, баатырлар келип салам айтышып, куттуктап атышты. Баары кубанычта болуп, даам татышты. (236-бетте лашкарлар эс алып, тамактангандары айтылат). (237-бет). Багымдат намазынан кийин добул урулду. Эки жактын лашкарлари сапка турушту. Шахзада тараптан Мамадийар датка уруш кийимин кийинип, канжарын кармап, атына минип майданга кирди. Ал ары-бери бастырып турганда, Кедейбай тараптан бир жигит чыгып, Мамадийар даткага беттешип, мындай деди: - Эй жигит, сен менин майданыма кирдиң, Кедейбайдын мендей баатыры бар деп уккан эмес белең? Эгер ал урушка кирсе, бардыгынын катыгын берет дегенди эшиткен эмес белең? Ошол баатыр мен болом. Эми бул майданда менден качып кутула албайсың!"-деп лапылдай сүйлөп, Мамадийар даткага кылыч урду. Аны Мамадийар датка кайтарып, кезеги менен керилип туруп урду эле, анын каарынан тигил качып барып, бүт лашкарларин баштап согушка кирди. (238-бет).

Эки тараптан добул урулду, сапка турушту. Ошондо Шахзада өз лашкарларина амир кылды: "Жыйырма беш топ болуп, ар тараптан чабуул койгула! Согуш кандай болорун көрсөтөлү!"- деди. Шахзаданын лашкарлари ар тараптан карышкыр койго тийгендей, Кедейбайдын лашкарларин качырды. Ит куугандай ар биринин артынан барып өлтүрүп атышты. Он беш күн бойу ушундай кызыл кыргын, кыйаматкайым болду. (238а-бет). Кедейбайлар чыдай албай качып, туулган айылы Далабарзынга карап кетти. Шахзадалар Куручка шаарына киришти. "Кимдин кимдин заманы Саид Мухаммат Шералы хандын заманы!" деп көчөмө-көчө кыдырып жүрүштү. Куричи шаарынын улуу-кичүүсү,

муфтий, казы, улама, амин, аксакалдары - баары Шахзаданы белектер менен күтүп алып, шаарга апкиришти. (239-бет). Достор сүйүнүп, душмандар күйүндү. Шахзада Жусуп миң башыга: "Тага, Кедейбайдын артынан Далыбарзынга барып кармап келиң!"- деди. Жусуп миң башы Кедейбай Далыбарзынга киргенче артынан жетип барды да, кырк миң аскери менен курчап алды. Анын алдында Кедейбайдын жигиттери "Качып жүрө беребизби, Шахзадага кошулалы."-деп кеңешип, Шахзадага кат жазышты. (239а-бет). "Жусуп миңбашы, сизге арза менен кайрылганыбыздын себеби, сиз Шахзададан биздин каныбызды кечешин сурап берсеңиз!? Биз Шахзадага кызмат кылууну туура көбүз."-деп жазышты. Жусуп миң башы катты окуп, аларга: "Эч нерсе ойлонбой келе бергиле, мен турам. Кечтим силердин каныңардан."-деди. Баары куралдарын сүйрөп келишип, Жусуп миң башы менен кучакташа көрүшүп, сүйүнүчтө болушту. (240-бет). Жусуп миң башы аларды сарпай менен сыйлап, кат жазып берип Шахзадага жөнөттү. Жигиттер Шахзадага барып, кечирим сурап турушту. Шахзада кечирип, алардын ар бирине сый-урмат көрсөттү. (240а-бет). Жусуп Миң башы жиберген жигиттерди Шахзада: "Ал жердин кандай экенин силер жакшы билесиңер, кайра Жусуп миң башыга барып жардамдашкылы!"-деп жиберди. Ал жигиттер Жусуп миң башыга келип кошулушту. Жусуп миң башы ар бир кыштакка адам жиберди. Кедейбай да кишилер жиберип: "Жигиттер, барып Кариздан, Пискенттен, (241-бет). Аккоргондон, Төрткурандан, Талуудан, Курамадан, Каракытайдан баарын каракалтак кылып сүрүп чыгып, чогулткула!"-деди. Чогулуп турушканда Жусуп миң башы, Махаммат Назарбек - экөө барып курчап алды.. (241а-бет). Анан Жусуп миң башы: -Эй, Кедейбай, эмне үчүн алдыма келбейсиң? Осмо койунуп, ула сүртүнүп отурасыңбы? Эгер март болсоң аныңды көрсөтпөйсүңбү? Катын болсоң аныңды айтпайсыңбы?-деп турду. Кедейбай чыгайын десе, теңеле албайт, чыкпайын десе басып алат. Айласы кеткенде өзүнө жакын кишилерди алып урушка чыкмай болду. (242-бет). Курал-жарагын колуна алып, намысына чыдабай майданга чыкты. Жусуп миң башы тараптан Рахманча датка колуна күрсү алып чыгып: - Эй Кедейбай, Рахманча баатыр деген мен болом. Ата-тегим Алпамыштын тукуму. Бул лашкар-

лардин ичинде мен бар экенимди билбединчи? Ойлонбой майданга чыкканыңды кара!-деди. Кедейбай найза урду., аны Рахманча баатыр тартып алып, асманга ыргытып жиберди. (242а-бет). Кедейбай андан качып лашкарларинин арасына келип, "Мен ооруп калыпмын, дарманым жок, эми силер майданга киргиле!"-деп өтүндү. Лашкарлардан бирөө намыстанып, күрсү кармап майданга чыкты. Рахманча датка ага: "Улугуң кана?-десе, жигит - Улугумду эмне кыласың, сөзүң болсо мага айта бер."-деди. Анда Рахманча: (243-бет). - Эй ыпылас, өнөрүң болсо көрсөтчү?-дегенде, жигит кыйкырып келип күрсү урду. Аны Рахманча кайтарды, кезек өзүнө келгенде, Рахманча келиштирип урду эле, жигит майда-майда болуп кетти. Рахманча "Кана дагы баатырлар барбы?"-деп турганда, бир лөлүгө окшогон узун бойлуу, көзү чукур коркунучтуу баатыры оозунан көбүк агызып, ат ойнотуп, майданга кирди да Рахманчага: (243а-бет). - Сен ким болуп калыпсың, баатырды тааныбай, баатырсынып турасыңбы? Бетиң жок турбайбы!-деди. Рахманча анын сөзүнө каткырып күлдү. Тиги баатыр келип күрсү менен урду эле, Рахманча кайтарды. Анан Рахманча: - Ээ тууганым, эми нөөбөт мага келди.-деп, күрсү менен урду эле, тийбеди. Күрсү ташка тийсе талканын чыгармак. Эки баатыр мас төөдөй бири бири менен алышты. (244-бет). Рахманча урду эле, ал кайтарды да, кайра күрсү салды, Рахманча кайтарды. Экөөнүн күрсүлөрү майдаланып жерге түштү. Колдоруна шамшар алышты. Ал урду эле, Рахманча кайтарып, ачуулана "Муну менен катындарча тытмалашпай, баатырдыгымды көрсөтөйүн."-деп туруп, урду эле, жигит экиге бөлүнүп калды. (24а-бет). Муну көргөн Кедейбайдын жигиттери жапырт майданга киришти. Жусуп миң башынын лашкарларинин ичиндеги кыпчактар Рахманчанын туугандары эле, алар ат салышып майданга чыгышты. Оң солдон, сол оңдон ажырабай, кыйамат башталды. Кан суудай акты. Алар аманчылык сурашып кайрылышты.

Добул урулуп, уруш токтоду. Баары жай-жайларына кетишти. (245-бетте лашкарлардин эс алып, тамактанганы, Багымдат намазынан кийин лашкарлар сапка турганы айтылат). (245а-бет).

Мукаммат Назарбек бир канча кыпчактарга уруксат алып, байрак көтөрүп, өзү баш болуп, кылыччан, найзачандарды

баштап, карнай, сурнай тарттырып, ат удургутуп майданга киргенде, Кедейбайдын лашкарларин жарып чыкты. Баштарын сайдын таштарындай тумалатты. (246-бет). Баарын кырып Кедейбайдын өзүн кармап алышты. Бети-башы кан болгон Кедейбайдын бутуна кишен салып, чынжыр байлап, жигиттерине кошо Шахзада Малабектин алдына апкелишти. (246а-бет). Шахзада Малабек көңүлү көтөрүлүп, сүйүнгөндөн бир канча аскер менен Авлияа Баатыр ханга жол тартты. Жол жүрүп отуруп Авлияа ханга келип, байланган күнөкөрлөрдү бир бирден көрсөтүп өттү. Авлияа хан сүйүнгөнүнөн туткундарды алып баргандарга сарпай берип, туткундарды корбашы даткага тапшыртты. Корбашы датка бул 60 кишини зынданга салды. (247-бет). Келгендерди кайра Шахзадага жиберди, алар атасы берген сарпайды да, катты да алып барып беришти. Шахзада сарпайды кийип, катты көзүнө сүртүп, ачып атасынын сөздөрүн окуп, айбабы кубанып, кубаттанып калды. Ошондо "Эй Жусуп миң башы тага, эй Мухаммат Назарбек тага, бул жерде жатканыбыз болбос, илгерилеп жылганыбыз жакшы."-деди. Жусуп миң башы: "Эмне айтсаңыз да амириңизди тутабыз."-деди. (248-бет). Шахзада Малабек лашкарлари менен Ташкентке жөнөдү...

Шахзада Малабек Жусуп миң башыга: "Сиз кылыччандарды алып, Назарбек тага, сиз шамшарчандарды алып, Рахманча датка, сиз канжарчандарды алып, (248а-бет). Көрүүлү баатыр, сиз найзачандарды алып арттан жүрүң!"-деди. Анан Кулман баатырга айтты: "Ака, сиз мергендерге баш болуң."-деди. Молло Калбек даткага: "Сиз урушту жакшы билесиз, каракалтактарга баш болуң."-деди. Анан Каусбекке: "Ака, сиз баатырсыз, топканага баш болуп барың!"-деди. Андан кийин лашкарларди түрдүү кызматтарга чекти. Булардын ичинде атактуу 120 баатыр болгон. (249-бет). Ар бир баатырда 10 миңден лашкар болгон. Алардын арасында канчалаган нөкөр, алардын артында канчалаган нөпариде болгон. Буларды айтып түгөтүү кыйын. Кыскасы, дагдава менен лашкарлар туу көтөрүп, Ташкентке жөнөштү. (249а-бетте туу көтөрүп бараткан лашкарлар бир жерге түшүп эс алганы, тамактангандары сыпаты менен айтылат). (250-бет). Шахзада Жусуп миң башыга: - Эй Жусуп миң башы тага, эми бул лашкарларди алып жолго түшөлү Ташкенттин ар

бир дарбазасын баатырлар курчасын! Чымчыкты да киргизбесин жана чыгарбасын!-деп амир кылды. (Ушул жерден беттер жок).(250а-бет).

...Мынча лашкар менин түгүмдү койбой таш-талканымы чыгарат го."- деп өзү өзүнө насыят айтып турган жери:

"Байан айлай, бурадарлар, неча сөз,
Бойу кады эрур чихил газ казаклар.
Тилин билмас киши харгиз аларни
Айыгдек сөзлашур баджахл казаклар.
Сарыг йүзлүг, йүзү түклүк, көзү көк
Аларниң затыдур санжа кул казаклар.
Агар жаңга кирар болса өлдүк
Өларин билмагай журжут казаклар.
Алар бурну эрур эски морудек

Тиши тоңгуз каби чыккан казаклар... (369-бет).

Ошентип Мамашарип аталык казактар менен кызыл баш кулдарына ишенип, Алла Тааланы эсине албады. "Менде ушундай адамдын үрөйүн учурган кишилер турса, мага теңелчү кимиси?! Буларга эч ким тең келбейт."- деп, көңүлү жайланып турду. (Ушерден беттер жок). (369а-бет).

...Бул лашкардин авазы Мамашарип аталыкка жетти. Дароо Мамашарип аталыкка барып, "Эми кандай кылабыз?"- деп кабар-суроо беришти. Анда Мамашарип аталык үшү кетип, акылын жогото жаздап, араң өзүнө келип, анан жигиттерине мындай деди: "Ташкентке караган санжакул казактарды алып келгиле, 6 жаштан 60 жашка чейин калтырбагыла!"- деди. (370-бет). Жигиттер ар кайсысы ар жакка барып, 6 жаштан 60 жашка чейин жыйнап келишти. Бухара Падышасы 40 маңгут жана 10 миң кызыл баш кулун Мамашарип аталыкка тапшырып кеткен эле. Булардын баары аталыктын кызматында болгон, ошондуктан лашкарлари сансыз көп болгондуктан Ташкент калаасына толду. Ошол лашкарлардин баары курал дайардшты. Мамашарип аталык: "Мен Мамашарип аталыкмын, тең келүүчүң болсо келсин, атүгүл Шахзадаң болсо да келсин!"- деп, дарбазаны бекем жаап турду. (370а-бет). Бул сөз мында турсун.

Эми бир сөздү Шахзада Малабектен эшитмек керек

Ташкен шаарына карап лашкарлар жүрүп калды. Чирчик дарыйсынан өтүп, Ташкендин чар тарабын курчап алды. Кыргыз үйлөрүн тигип, паластарын салып, ошол жерге тууну сайып, (371-бет). туу турган кыргыз үйгө Шахзаданы отургузушту. (Ушул беттин айагына чейин тамактанып, дем алып, намаз окугандары айтылат). (371а-бет). Шахзаданын буйругу менен согушка дайарданып турушту. Добул урулду. Мамашарип аталыктын буйругу менен алар тараптан да добул урулду. Эки тарап сап тартып турушту. (372-бет). Ошол жерден Көрүулу келип Шахзададан майданга чыгууга уруксат сурады. "Биринчилерден болуп майданга чыгып, булардын катыгын берейин!"- деди. Ага Шахзада батасын берди. Көрүулу найзасын алып, майданга чыгып, кыйкырып ары-бери бастырып турду. (372а-бет). Мамашарип мындай айбаттуу баатырды көрүп, "Тең келчүүң барбы?"- деп лашкарларине кайрылды. Маңгыттардан бир баатыр Мамашариптен уруксат алып майданга чыкты. (373-бет). Көрүулу ал баатырдын маңдайына барып мындай деди: "Эй жигит - кызыл баш, өзүңдүн ким экениңди билбей туруп, майданга чыкканың кандай?"- деди. Анда кызылбаш: "Мага сүйлөй турган өзүң кимсиң? Сага баатырлыкты көрсөтөйүн бүгүн!"- деди. Көрүулу каткырып күлүп, анын бейтамыз экенин билип, "Айтканың чын болсо кел, салышып көрөлү."- деди. (373а-бет). Кызыл баш күрсү менен урду. Көрүулу кайтарды. Кезек Көрүулуга келгенде, күрсү менен уруп, анын туулгасын майда-майда кылып таштады. Кезек кызылбашка келгенде, ал кайра күрсү менен урду. Көрүулуга кезек келгенде каары кайнап, колунан кармап туруп күрсү менен сокту (374-бет). эле, колу канап кетти. Экинчи ирет урганда көз жумду. Анан Көрүулу Мамашарип аталыкка карап мындай деди: "Ээ аталык, менин майданыма мындайларды жибербей, мага тең келе ала турганын жибер!"- деди. (374а-бет). Көрүулунун каары кайнап турганда тиги тараптан дагы бир кызыл баш чыгып: "Көргүлүктү менден көрөсүң!"- деп, бир топ сөз сүйлөдү. Ага Көрүулу каткыра күлүп: "Кам жебе, сени да курдашыңдын артынан жөнөтөм."- дегенде, кызыл баш күрсү салды. (375- бет). Көрүулу кызыл

баштын күрсүсүн кайтарды. Көрүүлунун күрсүсүн кызыл баш кайтарды. Бул көрүнүш кайталанып отурду. Күрсүбздыктын кызыгы ушерде болду. Андан кийин Көрүүлунун каары кайнап, "Мынтип тытышып отурганым мен үчүн жакшы эмес."- деп, (375а-бет). шамшар менен урганда, кызыл баш экиге бөлүнүп калды. Ошондо Мамашарип аталыктын лашкарлари: "Сенин сөзүң менен эки баатырыбыздан айрылдык, эми жалпы аламан согушка кирүүгө уруксат бер!?"- дешти. Көрүүлуга 500 атчан ат койду. (376-бет). Көрүүлү беш жүз атчан менен жалгыз кармашты, көбүн күрсү менен, бир канчасын кылыч менен, дагы далайын шамшар менен өлтүрдү. Кызыл баштар баары бир болуп, Көрүүлү баатырга жабышып, 80 жерине найза тийгизишти. Көрүүлү баатырлыкта өзүн сактай билди. (376а-бет). Көрүүлунун башы айлана баштаганда, Каримкул баатыр, Кулман баатыр, Эркебай даткалар миң жигит менен жетип келишти. Кыпчак баатырлары койго бөөрү тийгендей аларды таратышты да, Көрүүлү баатырды ат үстүнөн каны агып турган жеринен куткарып алышты. Ошол замат Кулман баатыр Шахзаданын отурган жерине келип, жеңишке жетишкендерин кабарлады. (377-бет). Көрүүлү баатырды Шахзада 9 кабат атлас көрпөчөнүн үстүнө отургузду. Алардын арасындагы Мырза Ысмайыл деген табыпка анын жаракатын даарылоого буйруду. Бул сөз мында турсун.

Эмки сөздү майдандагылардан эшитмек керек

(377а-бет). (Ошол күнү кыпчак баатырлары кызыл баштарды айабай кырганы ушул беттин айагына чейин айтылат. 378, 378а-беттерде да бир нече күн бойу урушкандары уланып жазылат. 379, 379а, 380, 380а-беттерде Жумабай датканын согушу чагылдырылат). (381-бет). Жумабай датка кызыл баштардын баатырын жакасынан сүйрөп, Шахзада турган туунун алдына алып барып таштайт. (381а-бет). Кызыл баштар кыйамат-кыргындан коркуп кача баштайт. Анан Мамашарип аталык санжакулук казактарга кайрылганы, алар майданга киргени айтылат. (382-бет). Добул урулуп, казактар менен кармаш башталат. Анан Шахзаданын атактуу баатырларынын бирин калтырбай кырганы айтылат.

(382а-бет). Шахзада кайгырып уйку да көрбөй калат. Түнү түндөй таң атканча Жараткандан жалбарып сурап... (Ушерден 383, 383а-беттер жок). (384-бет). ...Шахзада акесине райым кылып, Кожо Мир Асат менен Кожо Эшен Накыпты миң жигити менен Ташкенге жиберет. Алар жетип келгенде, Малабек аларды ата-баладай кучактап тосуп алат. Алар болгон окуяны сурашат. Шахзада Малабек "Эми өзүңүздөр көрөсүздөр."- деп жооп берет. (384а-бет). Күн найза бойу көтөрүлгөндө булар урушка дайарданып, сап тартып турушту. Ошондо Жусуп миң башы Шахзадага кайрылып, "Ушунча күндөн бери майданга киргенге мага уруксат бербедиңиз, эми уруксат этиңиз!?"- деп сураганда, (385-бет). Шахзада айтты: "Менин сизге уруксат бербегеним, сиз тагамсыз, кокус алардын колуна түшүп калсаңыз кантет."-деп уруксат бербедим. Эми Алла жар болсун!"- деди.

Жусуп миңбашы соотун кийип, куралын алып, атына минип, майданга кирип турду., (385а-бет). Жусуп миң башы: "Эй баатырлар, келгиле! Мен Жусуп миң башы болом, мени менен ким беттешкиси келсе, майданга чыксын!"-деди. Заматта бир кызыл баш менен бир казак чыкты. (386-бет). Алардын бири бет маңдайына келип, - Сен жигит, башчы-сынбы? Жандан кечип, биздин майданга келдиңби? Коркпойсуңбу? - деди. Анда Жусуп миң башы: -- Эй дөөдүр, менин Кудайым бар.--деди. Анда казак: -- Эй жигит, ата-тегиңди айткын, белгисиз өлүп калып жүрбө, арманың ичте калбасын.-деди. Анда Жусуп миң башы: - Эй акмак, мен Жусуп миң башымын. Шахзаданын тагасы болом. Силердей иттерге теңелбейин дедим эле, баатырлык ариетим койбоду. (386а-бет). Силердин куралыңарды кызыл канга бойоп, башыңарды денеңерден ажыратыш үчүгн келдим.- деп өзүн тааныштырды. Бул сөздү уккан казак каары кайнап, "Хай-хайлап" келип, экөө эки жактан кылыч урду. Жусуп миң башы Кудайдан жардам сурап, экөөнүн тең кылычын кайтарды. Экөөнүн шамшарын эки жакка учура чапты. Анан экөөнүн кулагынан кармап, баштарын кагыштырып жарды да, (387-бет). мышык чычканды кармагандай кылып, Шахзаданын алдына таштады. Анда тургандар экөөнү тең байлап алды. Жусуп миң башы "Эр болсоң чык!"- деп майданда турду. Жыйырма казак, жыйырма

кызыл баш жабыла ат койуп, Миң башыны ортого алышып, күрсү, найза, кылыч ж.б. менен ура башташты. Миң башы өзүн Алла Таалага тапшырып, (387а-бет). амбия (пайгамбарлар), авлийаларды жардамга чакырып, кылычтай баштады. Ар чапканда ажыдаардай оп тартып, кырк казактын катыгын берди. Кылычын кызыл канга сугарды. Бир киши заматта Шахзадага барып, Жусуп миң башы казак, кызыл баштардын ортосунда калып, бирок жеңип атканын кабарлады. Шахзада Кожо Мир Асатти 20 миң лашкари менен жардамга жөнөттү. Кожо Мир Асат майданга киргенде казак, кызыл баштар да "Хай-хайлап" баары мйданга киришти. (388-бет). Кожо Мир Асат менен Жусуп миң башы айбагандай эрдик менен алардын баштарын алма каккандай кесип атышты. Кандары нөшөрлөгөн жамгырдай куйула баштады. Ташкен таласы кызыл канга бойолду. Найзалар кагышып, быркырап атты. Көздөргө от чагылып, кылычтардын арадан айрымасы болбой калды. (388а-бет). Лашкарлар салгылаштан жадап, жандарынан тойуп, бир нечесин сүйрөп кетишти. Күн кеч кирди. Шам болгондо добул урулду. Өз жайларына кетишти. Лашкарлар улуктарына болгон ишти айтып турушту. Андан кийин эс алышты.

Таң атып, күн чыга баштаганда, Багымдаттан соң, согушка дайарданып, майданда кыйкырып турушту. Добул урулду. (389-бет). Жусуп миң башы майданга кирип, "Март болсоң кел, казак!"-деп турду. Казактар түрлүү кийимдер кийип, мистен, темирден жасалган согуштук кийимдерине кайыш байлаган раңдары түктүү, каштары сары, кирпичи менен сакалы ак, өздөрү жаш. Мындай балекетти эчким көргөн эмес. Ушундай айбаттуу макулуктар (389а-бет). майданга кирип турду. Ошол замат Кожо Мир Асат майданга келди. Анда Жусуп миң башы ага карап, "Сиз көп урушуп чарчадыңыз, Шахзаданын жанында дем алсаңыз! Майданга мени койсоңуз!?"-дегенде, Кожо Мир Асат макул болбой, өзү майданга чыкты. Жусуп миң башы Шахзаданын жанына барып отурду. Кожо Мир Асат карышкырларга карап: "Эй палиттар, келгиле менин майданыма! Мен Кожо Мир Асатмин, сынап көрөйүн,"-деп айтып турган сөзү: (390-бет).

"Палитлар, билсаңиз ман сизлара жаң эткали келдим.

Баариңниң башлариңни пачайанлик үзгани келдим.

Кызыл каныңны ар сахан заминга чачканы келдим.

Бириңни банди айлап, бойниңга гүл салгалы келдим... "(390а-бетте да бул ыр уланат). - деп Падыша Кожо Мир Асат бул сөздөрдү айтып, өзүн байан кылып турду. Буга кимиси беттешерин билбей айран болушту. Акыры Кожо Мир Асат айтты: "Эй лашкар-и кызыл баш, эй лашкар-и казакийа, кел менин майданыма, экөбүз бир болуп, кол кармашып дос бололу! Баш кесип кан төгөлү."-десе да эч ким чыкпады. Анан айтты: "Эй лашкар-и казакийа, муну алың!"- деп куаны (түйүндү) узатты. (391-бет). Алып карашса ичинде упу, тарак, сурма, осмо, ийне, жибек жип салынган экен. Аны көргөн казак, кызыл баш маңкурттар айран болуп турганда, алардын арасынан бир киши "Эй акмактар, бул эмне экенин билбейсиңерби? Даанага ишаарат, нааданга калтак."- деди. Бул дегени "Катындардай упу сээп, чачыңды тарап, осмо, сурма койунуп отура бербей чыккыла, урушалы!"- деген сөз. Бул дегени "Тукум (жумуртка) баскан тооктой жата бербей чыккыла!" дегени. Бул сөздөрдү угуп көңүлдөрү ооруп, "Биз катын болуп калыптырбызбы?"-дешип, Кожо Мир Асатка жабыла чабуул койушту. (391а-бет). Буларды көрүп Кожо Мир Асат күлдү. Булар барып Кожо Мир Асаттин чар тарабынан кол салышты, найза урушту. Ал тоготподу. Андан кийин Кожо Мир Асат: "Эми мага кезек келдиби?" - деп туруп, кылычын сууруп казактарга: "Эй бетпактар, силер мындай сөздү айтып мактанасыңар, Алла Таала мага күч-кубат берсе, силерди чымын өлтүргөндөй өлтүрөйүн."-деп чабуул койду. (392-бет). Койго бөөрү тийгендей кирди. Мындай уруш Үрүстөм, Жамшиттин заманында да болбосо керек. Казактар 300 атчан киши болгон, баарынын башын бөдөнөнүн башындай кылып үзүп салды. Элүүсү колу буту жок жарадар болуп калды. Калганы качып кетти. (392а-бет).

Күн кеч кирип, шам болду. Он кишини кармап алган Кожо Мир Асат добул урду. Эки тарап эки жакка кетти. Байлап алгандарын Шахзаданын алдына апкелди. Кожо Мир Асатти майдандан аман-эсен чыкканын куттуктап аскерлер аны зыйарат кылышты. Шахзда аны баатырлык кийимдер менен сыйлап, кызматчыларына: "Кожо Мир Асатка абутаам алып келгиле!"-деп буйруду. Таамдан кийин аскерлер (393-бет). орундарында эс алышып, Багымдатта туруп намаз окушуп, анан Шахзадага салам беришти.

Кожо Мир Асат Шахзаданын алдына барып отурду. Добул урулгандан кийин эки жактын лашкарлари сап-сап болуп турушту. Лашкарлар сан жеткис көп болду. Кожо Мир Асат (293а-бет). дагы уруш кийимин кийип, кылычын алып, кайрат менен майданга бойун урду. Эки жактын лашкарлари ооздорунан көбүк чыгып, бирин бири күтүп турушту. Шахзададан уруксат алып, "Аллохуакбар! Шеридарга йар болсун!"- деп, эки жигитти эки жагына алып майданга кирди. (394-бет). Ат ойнотуп, кылычын булгалап турганда, казактар тараптан дөөдөй болгон бир баатыр чыкты. Көзү кара, сакалы, кашы, кирпичтери ак, өтө коркунучтуу. Андай кишини эч ким көргөн эмес, Кожо Мир Асат ага бир сөз деди:

"Айа, эй, батнама-и бейфарасат,

Каларсан от уза турфа касафат.

Ки йоктур сизлар-а аргиз дианат

Жаханда болмагай саңга фаркат. (394а-бет).

Йүрарсизлар ажайып бейтамизи

Ки билмам анаңыздур давнин кызы

Тишиң сүйлак эрур ким мисли тоңгуз

Силардек йок жаханда балки өккүз... (ыр уланат).

(395-бет). Бул сөздөрдү айтып Кожо Мир Асат бир колуна найза алып, бир колуна сарпулат (чочмор) алып, наара бахайбат тартып (өтө коркунучтуу кыйкырык менен) майданга кирди. Казак, кызыл баштар чар тарапка качышты. Асмандан бир балаа келатат дешсе, майдандагы баатырдын үнү экен.

Казактын бир баатыры Кожо Мир Асатка беттешип, мындай деди: "Эй Кожо, чулдурап өзүңдү мактайсың, бул күнү мага теңдешкениңди көрөйүнчү!"- деп, Кожо Мир Асатка найза сайды. Кожо Мир Асат ал баатырдын найзасын тартып алып (595а-бет). ыргытканда, казак лашкарларинин бир канчасын өлтүрүп кетти. Андан кийин өзү да найзасын жерге таштап, күрсү кармап турганда, казак жетип келип Кожо Мир Асаттин башына урду. Кожо Мир Асат мындай соккуну көргөн эмес эле, каары кайнап, жерде туруп күрсү менен урганда, казактын эне сүтү оозуна келе түштү. Аскерлер таң калып, "Баракалла, бул баатырлар бир бирине пар келет экен."- дешти. (396-бет). Казак баатырына кезек келгенде, ал да күрсү салды, Кожо Мир Асат кайтарды да, өзү күрсү салганда казак майда-майда болуп кетти. Кожо Мир Асат:

"Дагы беттеше турганыңар барбы?"-дегенде, ага каршы миң казак ат койду. Кожо Мир Асат ошолордун ортосунда калды. Миң казак менен Кожо Мир Асат жалгыз салгылашты. (96а-бет). Кан дарыйа болуп акты. Кишилердин баштары сайдын ташындай болуп жатты.

Кожо Мир Асатка ок тийди. Үч жеринен кан кетти. Кийимдери канга бойолуп турса да, казактар чабуул койо беришти. Кожо Мир Асат белин бекем байлап, алар менен салгылашып атты. Ал күнү кызыл-кыргын кыйамат болду. (397-бет).

Күн кеч болуп добул урулду. Эки жактын лашкарлари эки жакка кетишти. Өткөндөрдү бир бирине айтып, аңгемелешип отурушту. Тамактан кийин эс алышты.

Багымдатта турушуп, намаздан кийин (397а-бет). лашкарлар Шахзадага салам беришти. Бирге тамактанышты. Добул урулду. Лашкарлар сап тартышты. Кожо Мир Асат кийимин кийип, найзасын алып, майданга чыгып "Эр болсоң чык!"-деп турду. (398-бет). Казактар келип ага дагы найза урушту. Кожо Мир Асат шамшар менен алардын найзаларын сындырды. Көп казакты өлтүрдү. Алар да көптөп Кожо Мир Асатти ортого алышты. Аны көргөн бир жигит Шахзадага келип, "Кожо Мир Асатти ортого алышып кутурган иттей талап атышат, саламат чыгышын бир Кудай билбесе, кыйын."-дегенде, (398а-бет). Шахзада Жусуп миң башы тагасына: "Сиз урушка кирбесеңиз болбойт."-деди да, калган баатырларга кайрылып: "Кожо Мир Асатка жардам бергиле!"-деди. Баары уруш кийимдерин кийип, майданга чыгышты. Ага чейин Кожо Мир Асаттин башынын беш жерине найза тийди. Денеси кырк жеринен жараланды. Эсинен тайып жыгылганда, казактар басып калышты. Бири колунан бири тонунан тартты. Ар ким ар жакка тарткылап турганда, Кожо Мир Асатти тааныган бир казак "Койгула!" дегенде, казактар таштап койушту. Кожо Мир Асат эси ооп тура албай жатып калды.. Аны менен эч кимдин кабары болбоду. Кожо Мир Асаттин атын казактар кармай албай калышты. (399а-бет). Андан кабары жок Шахзада лашкарлари казактар менен салгылашып атышты. Кан дайра болуп акты. Баатырлар уруш менен болушуп, Кожо Мир Асаттин аты качып Эшен Накыптын жанына барды. Эшен Накып Шахзаданын жанында отурган эле. Бир киши Кожо Мир Асаттин

аты канга бойолуп келгендигин айтты. Эшен Накып "Кап!" деп өкүнүп, Шахзада да өкүнүп калды. Эшен Накып (400-бет). Кожо Мир Асаттин атын көрсө ыйлап, денесинен кан агып туруптур. Аны көргөн Эшен Накып аттын жылоосунан кармап, зар-зар ыйлап айтып турган сөзү:

"Ааламни йараткан Кадыр Кудайым,
Падыша Кожо Мир Асатка на болду?
Гарыплык шахрида сан-сан панахим
Кожо Мир Асатка на болду?
Он эки миң малак бардур муккарап
Йүз йигирма төрт миң өткөн пайгамбар
Магрып машырыкта өткан эранлар

Падыша Кожо Мир Асатка на болду?.." (Бул ыр 400а, 401-беттерде да уланат) - деди. Бул күнү өтө катуу согуш болду. Казактар кырылды. Шахзаданын лашкарларинан канчасы казактарга колго түштү, канчасы жарадар болду. Күн кеч болгондо лашкарлар өз жайларына барышты. Шахзада "Кожо Мир Асаттин өлүгүн же тиригин таап келгиле!"-деп буйурду. Ошондо жигиттер чар тарапка ат чаап, анын сөөгүн издеп кетишти. Эч жерден табышпай ыйлап келишти. (401а-бет). Буга баары өкүнүштү. "Андай баатыр, андай акын жер жүзүндө жок эле!"-деп кайгырып турушту. Бир акылман аксакал мындай деди: "Эй Эшен Накып, эч кыжалат болбой, Кожо Мир Асттин атын койо бергиле да, артынан ээрчип баргыла, аны ат өзү табат."-деди. Эшен Накып аттын артынан көп киши болуп барып издешти. Ат камыштуу жерге кирди. Аркасынан камышка кирип карашса Кожо мир Асат кызыл канга бойолгон, кылыч астында кыйма болуп өзүн билбей жатат. (402-бет).

Кожо Мир Асатти Эшен Накып кучактаган бойунча караса, кызыл жүзү, кара сакалы - баары кызыл канга бойолгон. Көп жери жараланып, кан аккан. Эшен Накып аны жерден алып, анын жүзүнө, акыбылына ыйлап айтып турган сөзү:

"Йүзүңдан үргүлай, жаным,
Бу сахат санга на болду?
Айя асрви бустаным,
Бу сахат санга на болду? (402а-бет).

Йзиңгиз кызыл кандур

Агаң йолунда айрандур.

Танаң мажрухи памалдур

Бу сахат санга на болду? Бул бетте ыр айагына чейин уланат) - деп, (403-бет). Кожо Мир Асатти замбилге салып Шахзаданын алдына алып барышты. Шахзада Кожо Мир Асаттин ахвалын көрүп, алтын, күмүштөрдү тартуулап: "Буга атап бир сарожа (замбил диван, каталка же топчан десе да болот) жасагыла, Эриши жибектен, тирөөчтөрү күмүштөн болсун!"-деди. Ошол замат жибек менен күмүштөн майыптарды сала турган сарожа (замбил) жасашты. Жапкычын зарбап кылып, ичине пардан көрпөлөр (жууркан) салып, үстүнө Кожо Мир Асатти жаткырышты. Мындай сарожадан 40-50нү жсап (403а-бет). жарадарлардын баарын салып, Кожо Мир Асатти баш кылып Кокон шаарына жиберешти. Бир канча күн жол жүрүп, Авлияа ханга келишти. Кожо Мир Асаттин үй-бүлөсүнө киши жиберди. Ал киши "Кожо Мир Асат жарадар болуп калды."-деген кабар жеткирди. Анын жарадар болгонун уккан үй-бүлөсү көз жаштарын көлдөтүп, ыйлап айтып турган жери:

"Ман кабар кимдин сурайын,

Келмади төрөм на айлайин?

Айрылмас башым на айлайин?.." (Ыр 404а-беттин айагына чейин уланат). (405-бет).- деп айалы ыйлап турду. Ошол замат Эшен Накып сарожада Кожо Мир Асатти алып келди. Эшен өзү мурдараак келип, Кожо Мир Асаттин үйүнө түштү. Баатыр Кожо деген уулу атасынын авалын көрүп, этегин кармап ыйлап айтып турган сөзү:

"Кеча-күндүз йыгларам

Бабажыным, атам кани? (405а-бет).

Хсиратта баграм дагларам

Бабажаным, атам кани?.." (Ыр ушул беттин айагына чейин уланат) (406-бет).- деп төрө бабасынын этегине жабышып, "Атамды алып келбеңизби?"- деп турганда, бир топ төрөлөр Кожо Мир Асатти өлүктөй кылып көтөрүп апкелип калышты. Аны көргөн айалы "Жарым өлүптүр" деп, үн чыгарып ыйлап турган жери:

"Дат вариият шум фалтктин жабридин

Билмайдурман йарым өлган окшайди.

Кан йыглаңгиз фарзантиларим бул заман (406а-бет).

Латафуттук атаң өлган окшайдур..." (Ыр ушул беттин айагына чейин уланат). (407-бет). Бул сөздөрдү айтып ыйлап, сарожадан алып ичкери киргизишти. Кожо Мир Асат өлүктөй жатат, бирок денесинде жан бар. Ошол себептен Саид Мухаммат Шерали хан Кожо Мир Асатка 10 табыпты дайындап, "Жарааттарын айыктыргыла!"-деди. Анын жарааты көп күндөн кийин айыкты. Үй-бүлө, бала-бакырасы сүйүндү, душмандар күйүндү. Бул сөз мында турсун.

Бир сөздү Ташкенттен эшитмек керек

Ошол күнү Шахзада Кожо Мир Асатти жөнөтүп, аскерлерин көздөн өткөрсө, көбү набыт болуптур. Далай баатырлары колго түшүп кетиптир. Далай баатырлары жарадар болуп, үйлөрүнө кетишиптир. Өтө кайгыруу менен оң жагына караса, Иса датка, сол жагына караса Жусуп миң башы туруптур. Аскерлерин караса баштары салыңкы. Шахзада Малахан (408-бет). каары кайнап, ар бир түгү тик болуп, башын көтөрүп мындай деди: "Эй, Иса датка баба, эй, Жусуп миң башы тага, эми кандай кеңеш бересиңер? Көп күндөрдөн бери булар менен айалдардай тытышып, уйалып отурам. Эгер силер уруксат берсеңер, мен өзүм бир канча жигитти алып, түнү менен Ташкент лашкарларина чабуул жасасам, колго түшкөндөрдү бошотуп чыксам!"-дегенде Иса датка айтты: (408а-бет). "Эй Шахзада бегим, сиз жашсыз, мындай кылганыңыз болбойт. Бул ишти биз кылышыбыз керек."-деди. Ошондо Шахзада айтты: "Эй, Иса датка баба, сиз картайдыңыз, күчүңүз да кеткен. Сиз өзүңүздү этият кылсаңыз, мен өзүм кирип, жигиттерим менен бир тамаша көрсөтсөм!"-деди. Ошондо Жусуп миң башы насаат айтып, мындай деди: "Шахзада бегим, мындай сөздү айтпаңыз! Биз турганда мындай сөздү айтпаңыз!"-дегенде, Шахзаданын каары кайнап, "Сиз, Жусуп тага, (409-бет). сиз дагы этият болуң. Мен өзүм казактарга бул түнү шойком салайын!?"-деди да, отуруп түн жарымга чейин уйкусу келбеди. Түн жарымда уруш кийимин кийип, канжарын алып, өзүнө кошо 10 жигит менен Ташкен лашкарларина жөнөдү. Барып Мамашарип аталыктын лашкарларинан бир тобун өлтүрүп, (409а-бет). бир жайда бекинип

турганда, казактар ойгонуп, койдой сойулган жигиттерин көрдү. Кызылбаштар биздин жигиттерди өлтүрүп кетиптир деп, кызылбаштарга чабуул койушту. Кызыл-кыргын болуп жатып калышты. (410-бет). Шахзада жигиттери менен Мамашарип датка жаткан жайга барып карап турушту. Мамашарип аталык ойгонуп, жигиттерин караса, кырылышып атыптыр. Канча аракеттенсе да токтото албады. Анткени уруш ушулардан башталган.(410а-бет). Шахзада караңгыга бекинип, бул ишти тамаша кылып турду. Караңгыда буларды эч ким тааныбады. Лашкарлар бирин бири кырып, баштарын сайдын ташындай кылып салды. Мамашарип аталык Кудайдан келген балаа окшойт деп, өзү качаар жайын таппай калды. (411-бет). Ошондо Шахзада өзүнүн туткундагы баатырларын издеп жөнөдү. Шахзаданын каары кайнап катуу бакырганда, казактар менен кызыл баштар жарактарын таштап качышты. (411а-бет). Аттар кишенеп жиптерин үзө качышты. Кудум кыйаматкайымдай болду. Казактар байлап алган Шахзаданын баатырларынын баарын бир үйгө камап койгон эле, алар Шахзаданын наар тартканын (кыйкырганын) угуп, кубат пайда болуп, чынжырларын үзүп сыртка чыгышса, казактар менен кызылбаштар согушуп атышыптыр. (412-бет). Бошонгон баатырлар Шахзаданы табышты. Өлгөндөрдүн кылычтарын алып казактар менен кызылбаштарды кырып качып кетишти. Шахзада бошонгон баатырларын алып, өз лашкарларына жетип барды. Шахзаданын кылган амал-баатырлыгына бардык лашкарлар офарин (таң калат, таң калууларын билдирет) айтышты. Бардык лашкарлар ушундай оттун ичинен чыгып келгени үчүн Шахзадага зыйарат кылышты. Баатырлар да балаадан кутулганына сүйүнүп, кучакташып зыйарат кылышты. (412а-бет). Ушундай көрүнүштөр менен таң атты. Шахзада башынан өткөндөрдү байан кылып берди. Бардык лашкарлар таң калышып, ыраазы болушту. "Ат баласы ат, шер баласы шер"-деген ушу дешти. "Биз мында жатсак, Шахзада бир түндө ушундай иштерди жасап келиптир, атаңа рахмат!"-дешти. (413-бет) Шахзаданын мындай эрдигине 500 төө, 1000 кой сойуп кудайы (түлөө) кылышты. Миң тиллани бейбечараларга садага кылышты. Ушундай эрдик көрсөткөн учурда Шахзада 13 жашта эле, баатырлыгын ушул жерде көрсөттү.

Эми Мамашарип аталыктан бир сөз эшитмек керек

Ошентип, Мамашарип аталыктын лашкарлари бири бирин өлтүрүп, баштарын сайдын ташындай (413а-бет). кылып, кандарын дарыйанын суусундай агызышты. Мындай алааматтын кантип, кайсы жерден пайда болгонун билбей калышты. Мамашарип аталык кызылбаштар менен казактардын башчыларын чакырды да, "Силерге не болду бир бириңди өлтүрүп?"-деди. Алар эмне болгонун билбей турганын айтышты. Шахзада байлоодогу баатырларды бошотуп, кароолдорду өлтүрүп кетиптир, биз өз лашкарларибиз экенин билбей, (414-бет). өлтүрө баштапбыз."-деп ант берип, кечирим сурашты."-деп турушту. Мамашарип аталык көңүлү жай болуп, "Өлүктөрдү көмгүлө!"-деп буйрук берди. Парраштар (аскерлер жатчу жерлерди тазалап турчулар, орусча уборщицалар) өлүктөрдү тазалашты, көмүштү. Бул бир жумага созулду. Андан кийин Шахзада: "Эй, Иса датка, эй Жусуп миң башы тага, мында отурганыбыз жакшы эмес. Сиздер да бейгам отурбаңыздар, (414а-бет). ар бириңиздер өз лашкарлариңиздерди курал-жабдыгы менен дайар кылгыла! Эртең саар менен ат койобуз (чабуулга өтөбүз)"-деп буйрук берди. Андан кийин бир нече казактардын колуна түшкөн (Шахзада куткарып чыккан) атактуу баатырларды Шахзада сыйлап алтын, күмүш берип, мындай деди: "Ээ баатырлар, эми эрдигиңерди көрөйүн!"-деди да, кызыл кийим кийип, кызыл селде ороп, белине кызыл белбоо байлап, (415-бет). колуна алмас шамшар алып, лашкарларга буйрук берип: "Эй, Иса датка, эми сиз лашкарлариңизди кылыч менен куралдантип, өзүңүз алдыга түшүңүз!"-деди. Андан кийин Жусуп миң башыга: "Эй тага, сиз лашкарлариңизди алмаз шамшар менен куралдандырып, датканын артынан бир тараптан ат койуң!"-деди. Андан кийин, "Эй Козубала бий, сиз канжар менен куралданып, бир тараптан ат койуң!"деди. Андан кийин Жумабай даткага айтты: "Эй Жумабай датка, сиз жигиттериңизди найза менен куралдантип, бир тараптан ат койуң!"-деди. Анан Эркебай даткага: (415а-бет). "Сиз жалпы кыпчактарга күрсү карматып, бир тараптан ат койуң!"-деди. Андан кийин Каусбек деген топ башы жигитке: "Сиз бардык топторду дайар кылып туруң. Эгер бизден

качып ташкарыга чыкса, кармаң!"-деди. Мамадийар даткага: "Эй Мамадийар датка, сиз чочмор кармаган каракалтактарди алып, бир тараптан ат койуң"-деди да учу ууланган шамшарды алып анан (416-бет). Арзымат бийге айтты: "Сиз мергендерге башчылык кылып, бир тараптан окко тутуң! Анткени бүгүн Үрүстөм дастандын урушундай уруш баштайбыз. Кана, канчалык баатыр экендиктерин көрсөтсүн."-деди.

Добул урулду. Эки тарап эки сап тартып турушту. Шахзада ууланган шамшарын алып, майданда уруш баштады. Мындай уруш Үрүстөм Дастанда да болбогон. Жамшит, Искандарлардин заманында да болбосо керек. (416а-бет). Атактуу баатырлар ар тараптан ат койушту. Кылычпаздык, найза сайыш, мылтык атыш, күрсүбаздык, канжар андаз, шамшарбаз, мылтык андаз, чочморбаз шыпырма кылыч - баары болду. Ажыдаардай кыргын салышты. Казак лашкарлари чапкылап аралап кирди. Кыргынга чыдабай казактар ит качкандай качышты. Көчөмө-көчө кууп жүрүп өлтүрүштү. Мамашарип аталыктын аскерлери бөлүнүп-бөлүнүп кетишти. (417-бет). Кан булак болуп акты. Аттар кан кечип, өлүктөр боо-боо болуп жатты. Шахзада бир нече жигити менен Мамашарип аталыктын ордосуна бет алышты. Ордону коргогондор менен салгылашып, арпаны оргондой оруп кирди. Ордонун ичиндегилерди өлтүрүп бүтүп караса, Мамашарип аталык качып кетиптир. Издеп жүрүп саманканадан табышты. (417а-бет). Аны кармап, чынжырга байлап, жылаңбаш, жылаңайак апкелишти. Мамашарип аталык Шахзадага жалбарды. Шахзада: "Эй аталык, не иштерди кылдың? Колу, бутуң байланып турганда нени суранып атасың?"-десе, үндөбөй калды. Шахзада темирчилерге: "Темирден тор жасагыла!"-деди. "Бардык жагында ичине карай шиштери болсун!"-деди. (418-бет).

Темирчилер темир торду жасашып, ичине Мамашарип аталыкты салып асып койушту. Андан кийин "Аман! Аман! (Тынчтык)" деп жарчылар көчөмө-көчө жар салышты. Ташкенди жеңип алгандан кийин башчыларын байлап, ордого кирип, падышалык жүргүзүп, баатырларга сыйлыктар берип, анан 100 мандикер менен 100 араба дайардагыла деп буйрук берди. (418а-бет). Казактардын баары Шахзаданын бутуна баш койуп, кечирим

сурап ыйлап турушту. Байлаганын байлап, айдаганын айдап, анан калгандарын Шахзада кечирди. (419-бет).

Шахзада бир топ күн Ташкентте туруп калды. Анан лашкарларга: "Темир капастагы Мамашарип аталыкты атама апаргыла!"-деп буйрук берди. Анан лашкарлар ал жерден көчмөк болушту. Иса датка менен Жусуп миң башыны мурда жиберди. (419а-бет). Лашкарлар төөлөргө жүктөрүн жүктөп, бир төөгө капас тордогу Мамашарип аталыкты жүктөп жүрүп кетишти. Кыш-тактарга өз адмдарын койушту. Лашкарлар карнай, сурнай, чилдирман чалып, сүйүнүп жолго түшүштү. Мамашарип аталык менен байлоодогу эки миң кызылбашты кошо айдады. (420-бет). Лашкарлар жол жүрүп отуруп, Сырдайранын бойуна түшүп, каймахайр (кыргыз үй) тигишти. Парраштар жер тазалап, мушкатар суу сээп, бир тарапка аттарын койуп, бир тарапта шатман болуп отурушту. (420а-бет), Андан кийин Шахзада айтты: "Эй макрамдар (жанжөкөрлөр), кемечилерди таап келгиле! Кыргыз үй, жүк, байрактарды Сырдайрадан өткөрсүн!"-деди. Кемечилерди таап келишти. Кемечилер беш жүз эле, отуз кеме дайар кылышты. (421-бет).

Шахзада Малабек амир кылды: "Эй, Иса датка баба, сиз өз лашкариңиз менен байлоодогуларды, Мамашарип аталыкты алып, алдыда барып, атама көрсөтүң, атам кадырдан болсун!"-деди. Иса датка ишенимге ыраазы болуп, байлоодогулар менен капастагы Мамашарипти төөдөн алып, чолок эшекке жүктөп алып жөнөдү. Байлоодогуларды эшектин тегерегинде жүргүзүп, кудум эшендин муруттарындай кылып алып жөнөдү. (421а-бет). Ошентип, кемеге салды, дайрадан өткөрүп Иса датка Коконго жөнөдү. Андан кийин Шахзада Жусуп миң башыга: "Сиз да лашкарлариңизди алып, Иса датканын артынан жөнөң!"-деди. Бул да тууларын кылкылдатып жөнөп барып Иса даткага кошулду. Жол жүрүп отуруп Коконго киришти. (422-бет). Падыша Аалам Султан Бакарам Саид Мухаммат Шерали баатыр хандын алдына чабармандар келип: "Эй Падыша Аалам, Шахзада Малахан уулуңуз Мамашарип аталыкты миң жигити менен байлап алып сизге жиберди. Өзү Сырдарыйанын бойунда калды. Колго түшкөндөрдү Иса датка менен Жусуп миң башы алып келди."-деди. (422а-бет). Аңгыча Иса датка менен Жусуп миң башы жүгүрүп киришип, Падыша

Ааламга зыйарат кылышты. Шахзаданын алдынан апкелген туткундарды өткөрүп беришти.

Падыша Аалам Султан Бакарам бул иштерди көрүп, Аллага шүгүр кылып, (423-бет). байлоодогуларды жаллаттарга тапшырды. Темир капастагы Мамашарип аталыкты кирип-чыгып турган элдин төбөсүнө астырып койду. Ордо адамдары кирип-чыкканда аны көрүп тообо келтирип турушту. Андан кийин Иса датка менен Жусуп миң башы Кожо Мир Асаттин жарадар болгонун, Шахзада түндөсү эрдик көрсөткөнүн, казактар менен кызылбаштар бири-бирин кырганын ж.б. бир бирден айтып беришти. (423а-бет). Отургандар Шахзаданын кылган эрдигине таң калышты. Андан кийин отурган улуу-кичүү уруксат сурап, Шахзаданы күтүп алууга чыгышты. Шахзаданы зыйарат кылышып, жеңиши менен куттукташты. (424-бет).

Андан кийин Шахзада кыргыз үйлөрдү жыйнатып, кемеге салдырды. Булардын келишин эл билип, тосуп алууга чыгышты. Лашкарлар туу көтөрүп, топ-топ болуп Коконго киришти. (424а-бет). Шахзада Малабекти элдин баары зыйарат кылышты. Анан атасынын алдына кирип, кыргыйдын алдындагы кептердей болуп турду. Атасы кучагына алып, "Перзентим, жигарим, тапкан жеңишиңиз кут болсун!"-деп мээрбанчылык кылды. Андан кийин акаси Саид Абдырахманбек да үкасин куттуктады. (425-бет). Лашкарлар Падыша Ааламды зыйарат кылышты. Падыша Аалам апкелинген мал-мүлктүн баарын лашкарларга бердирди. Анан Шахзада Малабек айтты: "Кыштактардын баарына адам койдук, Ташкен бош калды. Ага адам койгонум жок, сизден уруксатсыз койо алганым жок"-деди. (425а-бет). Атасы: "Баракалла! Акылыңа рахмат!"-деди. Анан атасы айтты: "Энеңизди, бир туугандарыңызды көрүң!"-деди. Шахзада Малика-и Шахубандын алдына кирип, бир бирден зыйарат кылды. (426-бет). Достор сүйүнүп, душмандар күйүндү.

Ташкент шаарына Мухаммат Карим Калани аким кылып дайындады. Мадумарды баатыр башы кылды. Жусуп миң башыга Маргланды берди. Андижанди Каримкул Мактарга берди. Мусулманкулду баатыр башы кылды. Булар кур барбасын деп баарына зарбап кийим, тилла жабдыктар берип, бир нече жанжөкөрлөрдү кошуп, туу көтөртүп ар кайсы шаарларга узатты. (426а-бет).

Эми бир сөздү Шахзада Кудайаркандан эшитмек керек

Шахзада Малабекти Ташкентке лашкарлари менен жибергенде, Шахзада Кудайарканды Кожонтко жиберген эле. Шахзада Кудайаркан лашкарлари менен шаани-шөкөттүү Бешарык деген жайга барып түштү. (427-бет). Ал жерде бир күн дем алып, эртеси Шахзада Кудайаркан эртелеп жөнөшкө буйрук кылды: "Жакшылар, эртерээк жол алышыбыз зарыл, мында турганыбыз жакшы эмес."- деди. Жүктөрүн, кыргыз үйлөрүн жүктөп, азык-оокат, курал-жарактарын алып жолго чыгышты. (427а-бет).

Ушул жүрүшү менен барып Дарыйабка түшүштү. Беш жүз кыргыз үй тигилди. Ошол жерге Шахзада Кудайаркан баш болгон улуктар жайгашышты да, төөлөрүн отко койушту. Аскерлердин баары келишти. Батырлар, молдо, кожо, муфтий, казы ж.б. өз үйлөрүнө жайгашышты. (428-бет). Шахзада Саид Мухаммат Кудайарканга дуба кылып отурушту. Даам татып, лашкарлардин дайардыгын көрүп курсант болушту. (428а-бет).

Кудайарбектин алдына бир киши өпкөсү оозуна батпай чаап келип. Салам берди. Кудайарбек (Кожонттун акими): "Сизге эмне болду?"-деп сурады. Ал айтты: "Өзүңүздөн бейкабар туруп эмнени сурайсыз. Шаарыңызды башка лашкарлар келип курчап алышыптыр. Дөөбү, периби, башкабы, башчысы 12 жашар экен. (429-бет). Анын сыпатын мындайча айтты:

"Билмайдурман алар асли паризат

Гүйоки ул камар, йулдузча бардур.

Толунайдек йүзү чун сарвиазат

Латофат бабидо Йусуфча бардур..." (429а, 430,

430а-беттерде да бул ыр ушундай форма, мазмунда уланат). Кудайарбекке: "Сиз эмне кылып отурасыз? Аракет кылып, лашкар чогултуң"-деп каары кайнап айтканда, Кудайарбек: "Сен келген душманды мынчалык мактайсың!"-деп тайак менен урдурду. (431-бет). Ал киши: "Мүлкүңдү, уулуңду, кызыңды тартып алып бардык адамдарың менен бирге 12 жашар баланын кол алдында каласың. Азыр чөжөнү кем санап атасың."-деди да, атына минип чыгып кетти. Кудайарбек аксакалдар менен кеңешип, лашкар чогултту. (431а-бет). Кудайарбек: "Эй аксакалдар, кам жебегиле, аскери көп болгон менен башчысы жаш бала экен"-деди. Ошол

мезгилде Шахзада Кудайаркан 40 миң аскери менен Кожонтту ороп алды. Кудайарбектин адамдары аскердин көптүгүнөн жүрөктөрү түштү. Көп кишилер безгек оорусу тийгендей коркуп титиреп калышты. (432-бет). Кожонтту бир күн бойу курчап турушту. Жигиттер өнөрлөрүн сынап, ойун көрсөтүштү. Тамактанышты... (433-бетте лашкарларга тартуу бергени айтылат. 433а-бетте баатырлар майданга чыгып, ары-бери бастырып турушканы. Добул урулуп, сап тартышканы айтылат.) (434-бет). Шахзада Саид Кудайаркандын лашкарларинан бир баатыр ат ойнотуп: "Мен Арзымат баатыр, Шахзаданын кызматчысы, кара сакалымды кызыл канга бойош үчүн урушка келдим. Мен силердей баатырлардын канын чар тарапка чачсам дейм."-деп айтып турган сөзү:

"Бурадарлар, келиңлар шул бүгүн майдана ойнайлик,

Көрүбан бир биримизни ар заман жулан айлайик..." (434а-бетте ыр ушул мазмунда уланат). (435-бет). Бул сөздөрдү айткандан кийин, Кудайарбек тараптан бир баатыр майданга чыкты. Атын чаап келип, Арзымат бийдин бетмаңдайына туруп: "Сен кандай адамсың менин майданыма кирген?"-деп туруп кылыч урду. Арзымат бий кайтарып, нөбөтү келгенде урду эле, ал баатыр да кайтарды. (435а-бет). Алар кылычтарын бир нече жолу кайтарышты. Кылычтары сынып кетти. Арзымат бий ал баатырдын белинен кармап жерге урду эле, майда-майда болуп кетти.

Кожонт лашкарлари намыстанып, ичинен бир баатырын чыгарышты. (436-бет). Ал: "Эми менден кантип кутулаар экенсиң?"-деп турганда, Арзымат бий: "Туура айтсың, кел! Капа болбо, сени да ошол баатырдын артынан жиберем"-дегенде, берки баатыр Арзымат бийге кылыч урду. Арзымат бий аны кайтарып туруп кылыч урганда, ал баатырдын башы жарылып өлдү. (436а-бет). Кудайарбек айтты: "Жалгыздабай чогуу ат койгула!"-деди. Кожонт лашкарлари чогуу ат койушту. Арзымат бийди ортого алганда, ал ач бөрүдөй алышты. Көп жеринен жараланып, денесинен кан кетти. Муну көргөн Шахзада жанын караса, Махаммат Назарбек туруптур, "Тага бул жерде турбай лашкарлариңиз менен Арзымат бийге жардамдашың!"-деди. Рахманча даткага карап: "Сиз да жардамдашың!"-деди. (437-бет).

Булар да лашкарлари менен майданга киришти. Бул күнү уруш өтө катуу болуп, адам баштары сайдын ташындай тоголонуп жатты. Кеч киргенин да билбей калышты. Акырында Шахзаданын лашкарларина "Согушту токтотолу!?"-деп жалбарышты. Мухаммат Назарбек добул урду. (437а-бет) Кожонт лашкарлари да добул урду. Согуш токтоп, Арзымат бий, Мухаммат Назарбек, Рахманча Шахзаданын алдына киришти. Шахзада: "Бул баатырларга тамак бергиле!"-деп буйруп, өзү аларга кызмат кылды. Ага баатырлар ыраазы болуп, өткөн согушту байандап беришти. (438, 438а-беттер). Чайдан кийин баатырлар өз жайларына кетишти.

Эртеси Багымдат намазы окулгандан кийин добул урулду. Лашкарлар сап тартып турушту. Бул күнү уруксат алып Мухаммат Назарбек майданга кирди. Кожонт лашкарларина карап: "Эй баатырлар, мен Мухаммат Назарбек, Шахзаданын кызматындамын. Кандай баатыр болсоң да чык!"-деди. Бир өңү кара, көзү көк баатыр майданга чыкты. (439, 439а-беттер): "Эй, Мухаммат Назарбек, өнөрүң болсо көрсөткүн!"-деди да, Назарбекке кылыч урду. Кылыч кайра өз башына тийип, кан шорголоп кетти. Мухаммат Назарбек: "Кезек мага келди."-деп туруп урганда, баатыр экиге бөлүнүп калды. Муну көргөн Кожонт лашкарлари чогуу келишип, Мухаммат Назарбекти ортого алышты. Мухаммат Назарбек алар менен көпкө салгылашты. Аны көргөн Шахзада Жумабай даткага: "Карап турбай жардамга барыңыз!"-деди. (440-бет). Жумабай датка Козубалача экөө куралдарын алып, аттарына минип майданга келишти. Катуу согуш болуп, чаң асманга көтөрүлүп, адамдар бирин бири көрбөй чаап атышты. Өтө көп лашкарлар өлдү. Эки тараптан добул урулду. (440а-бет). Өз жайларына кетишти. Тамактанып, эс алышты.

Эртеси Багымдат намазы окулгандан кийин добул урулду. Лашкарлар сап тартып турушту. Ошондо Шахзада айтты: "Силерге карасам, иш болбогудай, эми өзүм катыгын бербесем болбойт."-деп турганда, бир тараптан көп атчан көрүндү. Алар келип Шахзадага салам беришти. Падыша Аалам Султан Бакарам Эшен Накыпты баш кылып 70 баатырды жиберген эле, алар келишип, Шахзаданы зыйарат кылышты. Шахзада сый көрсөттү. (442-бет). Булар Шахзаданын урмат-сыйына ыраазы

болуп турушту. Шахзада Омор Али Кожо, Эшен Накып экөөнө артыкча сый көрсөттү. Буга ыраазы болгон Эшен Накыптын айтып турган сөзү:

"Эй камар йүзлүк Шахыйа,
Жанлар фидаа болсун саңга.
Дүнүйада хусни аты бардур-ки
Йака болсун саңга.

Ул Кудаа банда таборак

Рахнама болсун саңга..." (442а, 443, 443а-беттерде да ыр ушундай мазмунда уланат). - деп турганда (446-бет). добул урулду. Эки тараптын лашкарлари сап тартып турушту. Ошондо Шахзада: "Майданга өзүм жалгыз кирейин, сиздер 64 атактуу баатырлар, ат салгыла! Бүгүн буларды тынчытпасам, мен майдандан чыкпайм."-деди. (446а-бет). Анан Шахзаданын артынан лашкарлар майданга чыгышты. (Ушерден 448, 448а, 449, 449а, 450, 450а-беттер жок). (451-бет).

Бир сөздү Кудайарбектен эшитмек керек

Бул күнү Кудайарбектин алы не болду? Ал адамдарга айтты: "Эсептеп көргүлө!"-деди. Эсептешсе, алты миң адам өлүп, миң киши колго түшүптүр. Кокондуктардан беш жүз адамды байлап алышыптыр. Бул байлангандардын баарын апкелип, алардан сурашты: "Ээ адамдар, шахзадаңыздардын максаты эмне?" Булардан үн чыкпады. Баары баштарын жерге салып турушту. Эч кимиси жооп бербеди. (123а-бет). Каары кайнап, "Эй жигиттер, эмнеге жооп бербейсиңер?"-деп, жаман сөздөрдү айтып, акаарат кылганда, колго түшкөндөрдүн ичинде Шахзаданын акылдуу, даанышман, кайраттуу кишиси бар эле, ал Бектин сөзүнө жини келип: "Эй Бегим, оозуңдан көбүгүң куйулбасын, Эгер Шахзада келсе, сага бирди жасайт."-деп, (124-бет). Бир сөз деди:

"Ал Шахзада үстүнө бул дүйнөнүн малын берсең кабыл этпейт,
Канча качсаң кылычыңдын астына канча ыйласаң,
эсили, райым этпейт.

Качсаң тутуп өзүңдү, наала кылсаң кабыл этпес өзүңдү
Кабыл кылбайт күндүккө берсең кызыңды.
Дүнүйө берсең карап да койбойт.

Мойнуңа зоолу салдырып,
Жаллаттарга найзаларын сундуруп,
Бул шаарга алоолорду койдуруп,
Кокон кетет, муну орун этпейт..." (124а-бетте да ыр ушул ыргакта уланат). (125-бет).

Азап менен багы. Пулуң алат го
Өлүктөрдү чуңкурларга салат го."-деп айткандан кийин
Кудайарбек: "Буларды алып барып зынданга салгыла!"-деди.
Зынданга алып барып салышты. Түн кирди.

Эртеси эрте менен лашкарлар даараттарын алып,
намаздарын окушкандан кийин добул урулду. (125а-бет). Эки
тарап урушка дайарданып, бетме-бет болуп турушту. Ошондо
Шахзада соотун, туулгасын кийип, колуна болоттон билеригин
салып, бир жагына канжар байланып, бир колуна шамшар алып,
атына минип элге айтып турган сөзү: (126-бет).

"Бахадурман деген кирса майданга
Наамарттардан йары бермак истамас.
Майдандарда канын чачып душмандын
Эсу тартып карап турмак истамас.
Бахадурлар токтото алмас йурагин
Курч йигитлар агар тапса жарагын
Март адамдар көрөр болсо душманын

Беүш этар заман тура истамас..." (Ыр ушул мазмунда
жана ыргакта 126а, 127-беттерде да уланат). Буларды айтып
Шахзада майданга кирип, ат ойнотуп Кожонт лашкари, Кокон
лашкарлари, дос, душман баары Шахзаданын сулуулугун көрүп
эстери ооп калды. Он эки жаштагы Шахзада менен беттешүүнү
эч ким ылайык көрбөдү. Шахзада булардын катыгын колдоруна
бермек, ошон үчүн да беттеше алышпады. (127а-бет).

Кожонт лашкарлари кеңешип, Шахзадага ар кандай ыкмалар
менен ат койууну ойлоп жатышты. Акырында Кожонт лашкарлари
ат салышты. Шахзада үч бөлүнүп ортосунда калган арыстандай
бакырып, аларга өзүн урганда кызыл-кыргын кыйамат болду.
Азирети Исирापилдин чоору тартылгандай Шахзаданын үнүн
угуп, келген жактарына кайта качышты. (128-бет). Ушул учурда
кымкап тон кийген, ууланган шамшар кармаган, өзгөчө селде
оронгон, белине Исфакан кылычын байлаган, Рум атына минген

жигит "хай-хайлап" келип Шахзадага айтты: - Эй Шахзада, элди коркутуп майданга кирип сүр көрсөтөсүң, оозуңду ачып көрсө, энеңдин сүтүнүн жыты келет. Эй жаш бала, дагы да болсо жолуңдан кайт!-деди. Шахзада ага: - Эй баатыр, туура айтасың, арыстандын баласы да арыстан болот. Менин ата-тегим (128а-бет). Арыстандардан болсо, жаш болсом да, сендей иттердин адебин колуна берүүгө жарайм. Менин жашымды эмес, баатырлыгымды сура, жашым менен ишиң канча!-деп айтышып турган кезде, бир тараптан байрак көтөргөн көп лашкарлар пайда болду. Жакындап келсе, Атамбай датка экен. Келээри менен аттан түшүп, Шахзаданын алдына чөгөлөп, "Кызматыңызга дайармын, биз турган жерде сиздин урушка киришиңиз биз үчүн өтө уят. Биздей жигиттериңизди майданга чыгарыңыз!?"-деп суранды. Шахзада (129-бет). ага карап: - Эй баатырлар, Алла Таала күч-кубат берсе, ошону душманга колдонбосок, башка кайакка жумшайбыз. Ээ Атамбай датка, мен өнөрүмдү көрсөтөйүн, сен тамаша кыл!-деди да, Шахзада кымкап тончонго карап: - Эй баатыр, өнөрүң болсо көрсөт!-деди. Ал баатыр: - Эй Шахзада, жаш экенсиң, колумдан бөөдө өлүп кетесиң!-деди. Шахзада ага: - Мен үчүн кайгырба, ажалсыз чымын өлбөйт. (129а-бет). Ээ баатыр, кел дедимби, келе бер!-дегенде, баатыр ууга малынган шамшарын Шахзадага сайды. Шахзада аны кайтарды. Кезек Шахзадага келгенде, учу ууланган шамшарын баатырга карай шилтеди. Ал баатыр да кайтарды. Ошол учурда Шахзадага кайрат-күч пайда болду. Берки баатыр андан корккону билинип турду. Сайышуу улана берди. Акыры (130-бет). Шахзаданын шамшары сынды. Ошол учурда баатыр шамшар сунду, Шахзада аны калканы менен кайтарды да, канжарын алып баатырды сайганда, баатыр канга бойолуп жатып калды. Шахзаданын бул өнөрүнө тургандар таң калышып "Ээ Кудай, (130а-бет). Шахзадага ушундай күч-кубат, келишкен өң берип, өтө сүрдүү кылып жаратыпсың, эми өзүң жар бол!" дешип баары тилек тилешти. Бул баатырдын өлгөнүн көргөн Кожонттук лашкарлардин баари кайгырышты, анткени лашкарлардин ичинде бул баатырга тең келүүчү баатыр жок эле. Муну көргөн лашкарлар баары бирдей капташты. Аны көргөн Шахзаданын лашкарлари да ат койушту. Бир тараптан Мухаммат Назарбек

шамшар ойнотуп чыкты. Экинчи тараптан Атамбай бардык жигиттери менен "Хай-хайлап" кирди. (131-бет) Бир тараптан Оморали Кожо, Эшен Накып кирди. Бир жактан Абдырахманбектин кылыччандары ат койушту. Кыскасы, бардык атактуу баатырлар ар тараптан майданга киришти. Ошол күнү кызыл-кыргын, кыйамат-кайым болуп кетти. (131а-бет). Бул согушта Шахзада баатырлыгын көргөзүп, билген өнөрүн колдонуп, душмандардын канын суудай агызып, мыктылыгын билдирди. Канчалык аракеттенгенине карабастан Кокон аскерлери буларды камап алышты. Ошол учурда Шахзада Алла Таалага кайрылып: (132-бет).

"Сыйынып мен сага, Кадыр Кудайым,

Ааламды жараткан өзүң маабуддур

Сенин мүлкүң бул жысмы жаным

Кудуретинди күллүашийа мавжүттүр."- (Ыр уланат) (132а-бет).-деп Шахзада ыйлап, Алла Таалага жалбарды. Алла Таала Шахзаданын лашкарларына ушундай күч-кубат берди-ки, ар бири зор баатырлардай болуп, өтө зор кайрат менен согуша башташты. (133-бет). Кожонт лашкарларына ач бөрүдөй өздөрүн ташташты. Урган кылычтары Азирет Алинин Зулпукорундой болуп тийди. Кызыл-кыргын мурдагы күндөрдөн да өтүп кетти. Өлүктөр сайдын ташындай жайнап жатты. Алардын лашкарлари беттеше албай, ар тарапка бөлүнүп качып кетишти. Ошондо Шахзада көңүлү көтөрүлүп, жигиттерине карап бир сөз деди:

"Шахимардан мадат берсе биздерге (133а-бет).

Душмандарын өлтүрмөктүр жарандар.

Авазамиз кетсин такты фалакка,

Кулгулалар түшсүн көктө малакка,

Көчөлөрдү толтургула өлүккө!.." (Ыр 134-бетте да уланат).

-деп, Шахзада бардык жигиттерине ыраазылык билдирди. Андан кийин Кожонт шаарынын лашкари Шахзададан амандык тилешти. Күн кеч болду, добул кагылды, ар бири өз орундарынан жай алышты. (134а-бет). Бул күнкү урушта Кожонт лашкарларинин жыйырмадан бири да калбады.

Шахзада жигиттери менен жайына барып, аларга тартуу, белектер берди. Бул күнкү кайрымдуулукка Атамтай да тең келбейт эле. (135-бет). Шахзаданын бул кылган берешендигине

баары ыраазылык билдиришти. Шахзада соот кийимдерин чечкенде көрүшсө, жети жерине канжар тийген экен, баатырлыгынан аны сезбептир. Баары таң калышты. (135а-бет). Шахзада жана анын айланасындагылар майдандан аман-эсен чыгышканына карата айткан сөзү:

"Алдык душмандар жаныны, кылдык кыйамат күнүн,
Төктүк ракып канын топурак менен таштар арасына.
Душмандар кызыл канга буланып,

Кырылды хасрат менен баштар арасына..." (Ыр уланат). (136-бет). - деп сүйүнүчүн билдирди. Өлкө башчылары тамактанып бүтүп, ар кимиси өз үйлөрүнө барып дем алышты.

Эртеси эрте менен Багымдат намазын окугандан кийин, (136а-бет). Лашкарлардин баары бир бирден келишип, Шахзада менен саламдашышты. Шахзада добул урулсун деп буйрук берди. Ошол мезгилде көп караан келатканы көрүндү. Жакындаганда карашса, алар Кудайарбектин (Кожонт акиминин) лашкар башчылары экен. Алар курларын мойундарына салып, Шахзададан кечирим сурап, мындай дешти: (137-бет). - Эй Шахзада, биринчиден, Алла акы, экинчиден, Адам атанын урматына, үчүнчүдөн Нух пайгамбардын урматына, төртүнчүдөн, Ибраим Калилулланын урматына биздин - күнөкөрлөрдүн күнөөлөрүн кечириңиз!? Бизди Кудайарбек жиберди. - дешти. (137а-бет).

"Садагаң болойун эй, аз Шахи-Султаным,

Сизге куттуу болсун ушпу шахарлар.

Курбаның болойун Шахи-Жаханым,

Сизге куттуу болсун ушпу шахарлар.

Кылың дайым шахди сахра бизни

Берди сизга өкүмөттүн бажыни

Айтып-айтып жиберисти зарыны

Сизга болсун куттуу ушпу заманлар!.. "(Ыр 138-бетте уланат). - деп (138а-бет). айткандан кийин Шахзаданын ырайымы келди. Мындан кийин да кечирим сурагандардын саны улана берди. Келгендердин баары Кудайды ортого салып, Шахзаданын өмүрлүү болушун тилеп, кечирим сурашып, (139-бет). өздөрү менен бирге Кудайарбектин да күнөөлөрүн кечиришин сурап, эгер кечирсе төрт жүз атактуу баатырлар да кечирим сурап келээрин билдиришти. Шахзада аларга мындай деди:

"Кокон шаарын берсин күллү хражын
Кырк миң пута, кырк миң пала жиберсин.
Малларына закат бирла хражин

Кырк миң көрпө, кырк миң сарпай жиберсин..." (Ыр 139а, 140, 140а-беттерде уланып, дагы көптөгөн салыктарды санап чыгат). - келген элчилерге Шахзада ушундай деди. (141-бет).

Элчлер барып айтканда, Кудайарбек дароо макулдугун билдирип, "Менде мынчалык дүнүйө жок, бир сулуу кызым бар. Эгер Шахзада макул болсо, ошону берейин."-деди. Анда бир канча аалым, уламалар: - Эй бегим, сиз анын макулдугун сурап отурбаң, берчүлөрүңүздү дайардап, кызыңызды баш кылып, өзүңүз мойнуңузга куруңузду салып кулдук уруп барсаңыз, мүмкүн, Алла Таала Шахзаданын жүрөгүн жибитип, райымы келип, сизди кечирээр. (141а-бет). Анткени, сунган мойунду кылыч кеспейт."-деген сөз бар-дешти. Бек мындай кеңешке көндү да... (142, 142а-беттер. Ушерде бир бетке жакын ыр калды).

Кожонт шаарынын көптөгөн аалым, уламаларын, эл башчыларын чогултуп, чоң-кичик баары биригип, колдо бар лашкарлардан да алып, Шахзаданын алдына барып, тооба кылып, кечирим сурап турушту. Алардын ичинен Кудайарбек алдыга чыгып, курун мойнуна салып, кечирим сурап, кызым Шахзадага мунасиб келер бекен деп, жалбырактай дилдиреп, Шахзадага айтып турган сөзү: (143-бет).

"Садагаң болай, Шахым, ар на кылдым, тооба кылдым,
Курбан болай, тажыдаарым, ар на кылдым, тооба кылдым.
Тамашалар көрдү барча, азаиз тообалар кылды,
Эрүрсүз гүйө Үрүстөм Кудайым айласин бейгам
Ай Шахзада Аалам, сизга ман тообалар кылдым.
Искандар чакыриң болса, Жамшид навкариң болса

Маниңдик кулдарың болсо, азизим, тообалар кылдым."-деп, (143а-бет). Кудайарбек ыйлап турду. Шахзаданын райымы келип, бардык күнөөлөрүн кечирди. Аны менен бирге келген лашкарлар Шахзаданын лашкарларин ээрчитип шаарга алып киришти да, сый-сыпат көрсөтүп, баарына бирден сарпай кийгизип, бирден ат мингизип, бирден шамшар тартуулап, сый-урмат көрсөтүштү. (144-бет). Достор курсан болуп, душман кайгыда калды.

Андан кийин Кудайарбектин кызын махрам кыздар менен мафага салып, баатырлардын коштоосу менен Кокон шаарына жол тартышты. Анын артынан Кудайарбек миң төө, миң күлүк ат жабдыгы менен, миң жылкы, миң шамшар, миң кылыч, миң күрсү, миң найза, миң кочкор, миң кой, миң көрпө, миң түрлүү кийимдер, беш жүз бокчо, (144а-беттер). Кырк каниз (кенизек) менен бирге "Малика-и самарканда" (бийчилер) аталгандардын баарын Кудайарбек Шахзаданын атасына жиберди. Андан кийин бир канча күн уу уулап, куш салып, ойун-зоок менен бир жерге барышса, аба, суусу таза, таң калаарлык жер экен, (145-бет). ошол жерге Шахзада жана жанжөкөрлөрү кыргыз үй тигип, көп күндөр ошерде туруп калышты. Ал жер Шахзадага өтө жагып калгандыктан "Мен ууга барып келгиче, мага ушерге бир сарай саласыңар, бак-бостон кыласыңар!"-деди да, ууга жөнөдү.

Башчылар дароо миң кишини чогултуп, миң уста (145а-бет). беш жүз наккаш (үйдү кооздоочулар). дайардап, танап тартып, ишти башташты. Баш-айагы тогуз күндүн ичинде көз көрбөгөн, кулак укпаган бак-бостон дайардашты. Ортосуна мрамар таштан авиз (көлчө) жасашты. Төрт тарабына кызыл гүлдөр отургузушту, анда булбулдар сайрап турду. (146-бет). Айланасына такиа сарви (жамбаштап отура турган орундуктар) дайардашты.. Үйдүн ичин айтып ада кыла алгыс кооздукта жасашты. Ичине жибек килем, зарин тапталар (жакандоз төшөктөр), текчелерине кытай чыны, илеген, самовар, аптава (колго суу куйгуч) койушту. Полоттон эшик, күмүштөн чынжыр дайардап, миң кызматчы ишти бүтүрүп, күтүп турушту. (146а-бет). Шахзадага чабарман барып: "Багы-бостон дайар болду."-деп кабарлады. "Өзүңүз баш болуп кадам-иранжи кылыңыз (кадам койуңуз!?)"-деп, кол куушуруп турушту. Шахзада аларга сый-сыпат көрсөтүп, сыйлыктар берди. Караса, багы-бостон өзү күткөндөн да артык жасалыптыр. Өтө сүйүнгөнүнөн кызматчылар менен сүрөтчүлөргө эсепсиз сыйлык сарпайлар берди. (147-бет). Алар Шахзадага ыраазы болуп, баталарын беришип, кетишмек болгондо, Шахзада мирахун башчыны (казына башчыны) чакыртып, "Булардын баарына ат мингизип жөнөткүлө, жөө кеткени уят болот."-деди. Аларга ат жабдыгы менен берилген соң, жол тартышты. (147а-бет).

Шахзада аалым, улама, каары, хафыздарды чакырып, той-тамаша жасап, анан гүлбакка кирди.

Ал жерде көп күн тургандан кийин кеңешчилерин чакырып, "Биз бул жерде ойун-зоок менен жата берсек, Падыша атабыз бизди күтүп отурса, мунубуз жарабас, кетишибиз керек!"-деди. Кеңешчилери да: "Туура! Кеткенибиз оң."-дешти. (148-бет). Баарын жыйнап, ат, төөлөргө жүктөп жолго чыгышты. Бир топ жол жүрүп барып, Бешарык шаарына жетишти да, булбулдары сайраган, кийиктери акырып турган бакка түшүштү. (148а-бет). Кыргыз үйлөрүн тигип, беш-он күндөй туруп калышты. Уу уулап, кийиктин көптүгүнө таң калышты. (149-бет). Бул сөз мында турсун.

Бир сөздү Кудайарбектен эшитиң

Аталган тартуу, белек-бечкектерди Кожонттон жыйнап, Эшен Накыпты башчы кылып, бир нече лашкар менен Коконго жиберди. Алар жол жүрүп отуруп Коконго жетип келишти. Падышага Кожонттон тартуулар менен лашкарлар келишкенин билдирип чабарман жибершти. (149а-бет). Андан "Эгер Падыша биздин күнөөбүздү кечирип, белегибизди кабыл алса, ага кызмат кылсак деген үмүтүбүз бар."-деп айттырылып, ал чабармандын келишин күтүп турушту. Чабарман Падышага кабарлаганда, Падыша: "Күнөөлөрүн кечирдим, алып келгиле!"-деп буйрук берди. (150-бет). Дароо барып Кудайарбекти жанжөкөрлөрү менен Падыша Ааламдын алдына алып келишти. Кудайарбектер Падыша Ааламды тактысы менен куттукташты да, белектерин беришти. Падыша белектерди келген лашкарларга бөлүп бердирди жана аларды сыйлады. Лашкарлар Падышанын бул көрсөткөн сый-урматына ыраазы болушуп, ак баталарын аяшкан жок. (150а-бет). Падыша Кудайарбекке жана лашкарларина ордо дайардатты да, ошерге жайгаштыртты. Малика кызын да ошерге апкелгиле деп буйрук кылды. Кудайарбек кызы жана лашкарлари менен ошол ордодо турушту.

Бир сөздү Шахзада Саид Кудайаркандан эшитиң

Шахзадалар Кожонт жүрүшүндө көпкө кармалаып калгандыгынан улам ага Падыша Аалам кат жазып, чабарман жиберди. Каттын мазмуну мындай эле: "Ээ көзүмдүн нуру, перзентим Шахзада, эмнеликтен мынча көпкө кечигип кеттиңиз? (151-бет). Биз сизди сагындык. Кандай болсо да тез келсеңиз!"-деп бир топ атактуу баатырларды Шахзаданы күтүп алышка чыгарды. Чабарман Шахзаданын келишин кабарлаган соң, эки миң саркарда утурлап чыкты. Шахзаданы зыйарат кылып урматтап, кол куушуруп, "Шахзада, сизди атаңыз өтө сагынычта күтүп турат.. (151а-бет). ошондуктан сизди тосуп алгыла деп чыгарды."- дешти. Бул сөздү уккан Шахзада аскерлери жана олжолору менен Кокон шаарына жакындады. Көптөгөн кишилер келишип, Шахзаданы зыйарат кылышты. (152-бет). Шахзада анын келээрин күтүп аткан көптөгөн кишилерди көрдү. Баары Шахзада үчүн кызмат кылабыз дешип, анын этегин көздөрүнө сүртүшүп турушту. Элдин көптүгүнөн Шахзада булуттун ичиндеги Айдай болуп бир көрүнүп, бир көрүнбөй атты. (152а, 153, 153а-беттерде Шахзаданы ашыра мактоолор айтылат). (154-бет). Шахзада шаани-шөкөт менен ордого кирди. Авлия Баатыр хандын кишилери бүт бойдон чыгып, Шахзаданы зыйарат кылышып, аны ордого көтөрүп киришти. Падыша Аалам дароо тилла тактысынан туруп, Шахзаданы кучактап, бетинен өөп, Алла Таалага шүкүр айтып, Шахзаданын башынан өткөндөрүн сурай баштады. Шахзада бирин калтырбай, ийне-жибине чейин айтып берди. (154а-бет). Ошондо Шахзада Падыша Ааламга: "Жаным ата, кандай кызмат буйрусаңыз жандилим менен аткарып, каалаганыңызды апкелип, сиздин алдыңызда турам."-деп жакшы сөздөр айтты. Атасы ыраазылыгын билдирип, аны сыйлады. Кымбат баа кийимдер кийгизди: алтындан камар (кур) байлап, зардан тигилген чепкен, ичик жаптырды. (155-бет). Бул үч кийимдин ар бири бир мамлекетке арзыйт. Анын ар бир түймөсү бул үч кийимдин баарынан да артык эле. Буларды кийгенден кийин Шахзада Айдай болду да калды.Андан кийин Падыша Аалам оң жагына Шахзада Сарымсакбекти отургузду. Андан кийин Кудайарканга да (155а-бет). Сарымсакбектин жанынан жай

берди. Андан кийин сол жагына Шахзада Малабек, Шахзада Сопубектерди отургузду. Атактуу кызматчылар, баатырлар кол куушуруп турушту. Ошондо Ташкенден алынып келинген туткундарды "Бери апкелгиле!"-деп буйрук кылды. Мойнуна золу салынган бир канча корбашы, жаллаттарды, анын ичинде Мамашарип аталыкты темир тордун ичинде апкелишти. (156-бет). Анан Мамашарип аталыкка суроо узатты: - Ээ аталык, сага кырк бээ керекби же кырк айгыр керекби?-деди. Анда аталык айтты: - Ээ Падышам, мага кырк бээ берсеңиз саап ичсем деп ойлогом,-деди. Падыша кырк бээни тез арада таап келгиле деп буйруду. Кызматчылары дароо таап келишти. Падыша ал кырк бээнин куйругуна Мамашарип аталыкты байлатты да, бир камчы уруп айдап жиберди. (156а-бет). Ал бээлер Мамашарип аталыкты көчөмө-көчө сүйрөп жүрүп өлтүрдү. Анан Падыша Аалам көп кишилердин күнөөлөрүн кечип, сыйлады, бир канчасынын баштарын алдырды. Анан кадырдан болуп, ушак сөздөр түгөдү деп ойлоду. Достор сүйүнүп, душмандар күйүндү.

Андан кийин ушул жерде Жусуп миң башыны Марглан шаарына аким кылып дайындаган жарлык берди. (157-бет). Шахзада Сарымсакбекти Ташкент шаарына аким болсун деген жарлык жаздырды. Шахзада Кудайарканды Наманган шаарына акимдикке жарлык чыгарды. Анан Шаарканды Жусуп Мукаммат Муса даткага берди. Анжийан шаарына Каримкул Мактарди аким кылды. Касан шаарын дагы бирине берди. Тус шаарын дагы бирөөнө берди. Ош шаарын жана бирөөгө берди. Кожонт шаарын дагы бирине берди. (157а-бет). Анан Каримкул Мактарга Муслманкулду баатыр башы кылып жиберди. Андан кийин өзүнүн жанына Шады миң башыны миң башы кылды. Азизди казанчы кылды. Саид Алибекти дасторкончу кылды. Нурбайды каллакамачи, Каллакышлакийага саркар кылды. Турсун Мухаммат саркарди ордого саркар кылды. Молло Калбекти китапбардар (катчы) кылды. Жусуп миң башынын уулу Бердикожо аптабачы болду. Кыскасы эли-журттан баргандардын баарына сый-урмат көрсөтүлдү. Кызмат көрсөткөн кыпчак урууларынын көңүлдөрү кара болуп, нааразылык менен өз жайларына кетишти. (158-бет). Бир жыл падышалык доорон сүрүлдү. Бул сөз мында турсун.

Бир сөздү Жусуп миң башынын өлүмүнөн эшитиң (Бул бөлүм Жусуп миң башынын шейит болушу тууралуу)

Бул арада Мухаммат Назарбекти Ташкентке кызматка буйруду. Аркасынан Шады миң башы Авлия Баатыр ханга билдирбей, "Мухаммат Назарбек бараары менен өлтүрүлсүн!"-деп кат жазды. Мухаммат Назарбек болсо сүйүнүп, курал-жарактарын алып, адамдары менен Авлия Баатыр хандын батасын алып сыртка чыкканда, (158а-бет). Жунус датка деген тоолук "Ээ бегим, өзүңзгө этият болуң, сиз бул жерден кеткенден кийин артыңыздан башка киши барат, аны кармап тинтиң, кандай болгонун анан көрөсүз."-деп айтты. Мухаммат Назарбек муну көкүрөгүнө түйүп, шаардан чыкканда, аркасынан бир сыпай ат чаап чыгып баратты. Мухаммат Назарбек адамдарына: - Ошол жигитти кармагыла!-деди. Кармап алышты. (159-бет). Андан "Кайда баратасың?"-деп сурады. Ал: - Өз ишим менен Ташкенге баратам."-деди. Аны тинтип, жазылган катты таап алышты. Ал катта: "Мухаммат Назарбек бараары менен өлтүрүлсүн!"-деп, Падыша Ааламдын атынан жазылып, анын мөөрү басылган экен. Муну окуп көрүп баары таң калышты. "Биз Авлия ханга жамандык кылган экенбиз да! Жандилибиз менен кызмат көрсөтүп жүрсөк, бизди өлтүр дегени кандай?"-дешти да, байагы жигиттин башын алып ташташты. (159а-бет). Мухаммат Назарбек адамдары менен Ташкентке барбастан, өз элине кетти. Ошол бойунча элетийадан кайткан жок. Бул кабар бардык жакка тарап отуруп Авлия Баатыр ханга да жетти. Падыша мындан кабары жок болгондуктан, Мухаммат Назарбектен таарынып, "Колунан келгенин кылсын!"-деп койду. Бул сөз мында турсун. (160-бет).

Бир сөз Жусуп миң башынын өлтүрүлүшү тууралуу

Мухаммат Назарбекке байланышкан окуя Жусуп миң башыга да жетти. Ал айтты: "Бул кандай сөз? Ушунча кишини окко тутуп бергенине эмне себеп? Мухаммат Назарбек өлтүрүлсүн дегени кандай?"-деп таарынычын билдирди. Ошондо ушакчылар Жусуп миң башынын сөздөрүн Шады миң башыга айтып келишти. Ошондон фитина-факат (бузулуу) башталды. Жусуп миң башыга

кек санагандар жаман сөздөрдү Авлияа ханга айта беришти. Алардын айткандарына ишенип, "Эмне кылсаң өзүң бил."-деп Шады миң башыга тапшырып койду. (160а-бет). Шады миң башы Саид Алибек дасторкончуну чакырды да, ага: "Ээ бегим, бул Жусуп миң башыдан жаман сөздөр чыгат окшойт, эртерээк мунун көзүн тазалабасак болбойт. Сиз тез барып Жусупту өлтүрүп келиң!"-деди. Шылтоолор таап, Саид Алибек Марглаңга бармак болду. Лашкарлар куралданып, Авлияа хандын батасын алып, Марглаңга жүрүп кетишти. (161-бет). Саид Алибек Марглаңга жетип барып, Жусуп миң башынын ал жерде падышадай сөөлөтү бар экенин көрдү. Өтө көп аскерлер, кызматчылар кол куушуруп, анын алдында турушуптур. Жусуп өтө атактуу, теңи жок баатырлардан эле. Ал аскерлерине сый-урмат көрсөтүп, коноктоп атканда, Саид Алибек дасторкончу жетип барды. (161а-бет). Адамдар аны күтүп алып, ордого киргизишти. Куптан намаз учуру эле, Саид Алибек Жусуп миң башы менен туугандарча учурашты. Жусуп миң башы аны сыйлап, төргө өткөрүп, бар тапканын берди. Тамактан кийин Саид Алибек жигиттерине: "Сак болгула! Паитин (ыңгайын) таап бул баатырды кармагыла!"-деди. Ошондо бир нече кыйанатчылар Жусупту кармап, жынжыр (чынжыр) менен байлашты. Анан саид Алибек келип Жусуп Миң башыга: - Көп деле кайгырбаң... паашалык экен да!"-деп турганда, Жусуп миң башы ага айтаарын айтып турган жери:

"Наамарттаргатнамроо болсоң ар жерде
Ар кимиге сыр-хайалың билдиур.
Көңүлдөгү сырды айтпа наамартка,
Душмандарга дароо барып билдиур.
Жытсыз гүлдөн агар өнсө жалбырак
Пайдасыз өсүмдүктөн жакшыдур топурак.
Бейакыл жолдоштон жакшыдур тайак. (162а-бет).
Сокурларга жүргөн жолун билдиур,
Наадандарды койуп болбойт ойуна.
Өздөрү алур (кожойун) болот үстүгө
Наамарттардын мейман келсе үйүнө
Күчүктөй каап пейил-куйун билдиур.
Курбан болай март жигиттин бастина
Атын бакар газат кылбай кадына.

Жаман менен барбаң душман үстүнө,
Сөздөр айтур, жаман сөздөр билдирур,
Саид Алибек, келди сизге давранлар,
Биздек марттар болду сизге йаманлар. (163-бет).
Өз алыны билбес оргиз (эч качан) нааданлар
Бир иш башлар хар халын билдирур.
Амма йакшылар-ки фалак жабро йетар (бийик кетет).
Наадандардын иши на йерга йетар -
Хар иш кылса акыр жазасын тартар.
Акыр өз жанына жаза жеткирур.
Баатыр наамарт айламас көзүга,
Ар ким жаман болса кылар өзүга.
Кетар болсак биз акырет үйүга
Бехудаа өлүм келтирур.
Кани маним арзим Шахым эшитса
Йана бул аз-алымны эшитса. (163а-бет).
Арзимни эшитип, алым сурап,
Бу халимга нима гавга келтирур.
Неча йылдан бери ат үстүдө эдим
Неча кызмат бу Падышама кылдым,
Майдан ичида неча жулана (баатырлык) кылдым
На сабаптан маңга жафаа жеткирур!?
Бир колумда найза, бир колумда чочмор,
Бир колумда шамшар, бир колумда канжар
Наамарттар жафаси жанымдан өтар.
Наамарттар качан достук билдирур.
Бизиңдек бахадур жаханна келмас
Туткан иштеримни харгиз (эч качан) түзө алмас,
Бу дүнүйа эч кимга бафаа кылмас. (164-бет).
Фалак неча түрлүк жафаа жеткирүр,
Мандан кийин болгай неча алаамат.
Кан чашма-чашма болгай қыйамат,
Башыңларга келгай неча маламат,
Бул дүнүйа кимга рахат көрсатүр.
Бүгүн маңга келди ушбу алаамлар.
Келар сизга эртаң неча ситамлар (кыйноолор).

Жусуп миң башыны көргөн йаранлар,
Кудайымдан неча хикмат келтирур."-деп... Кыскасы, Жусуп
миң башыны байлаган бойунча жаллаттардын колуна тапшырды.
Жаллаттар алып барып... (Ушерден беттер жок) (164а-бет).

...Ал күнү уруш өтө катуу болуп, башаламандап кетти.
"Кожонт лашкерлеринин жарымы Шахзадага, Шахзаданын
аскерлеринин жарымы Кожонт тарапка өтүп кетишти. Күн кеч
болуп, караңгы кирди. Добул урулду. Эки тараптын аскерлери
ажырап, өз орундарына барышты. Эл Шахзаданын согуштан
эсен-аман чыкканын куттукташты. (451а-бет).

Шахзада уруш кийимин чечип, өз үйүнө кирди. Андан кийин
атактуу баатырлар бир бирден саламдашканда Шахзада "Бизден
канча баатыр, алардан канча адам өлүптүр?"-деп сурады.
Отургандар эсептесе, (452-бет). эки миң адам өлүп, Шахзада
тараптан беш жүз баатыр Кожонт шаарына кетиптир. Кожонт
лашкарларинан алты миң өлүп, алты жүзү колго түшүптүр.
Шахзада: "Колго түшкөн лашкарлар кайда?"-деп сураганда, Эшен
Накып: "Рахманчанын колунда, райымсыз каңкорлор баштарын
кесип атат, Баатырлар бар экен, алардын да баштарын кесип
атат."-деди. Алардын баштарын кесип аткан Саид Алибек эле.
Бул сөз мында турсун. (453, 453а-беттер жок) (454-бет).

...Лашкарлар өтө көп чогулуп, жерге батпай калды. Бул сөз
мында турсун.

Эми бир сөздү Шады миң башыдан эшитмек керек

Бул аваза Кокон салтанатына келди. Шады миң башы ачуусу
келип, Шах-и Ааламга: "Эмне себептен саркарлар бейадап иш
кылат? Эгер барып Тустагы аскерлерди, кыпчактардын
саркарларин алдыңызга апкелбесем, Шады миң башы атым
өчсүн!"-деп ант берди. (454а-бет). Лашкарларди чогултуп,
куралдарын алып жолго чыгып, Тусту барып курчап алды.
Булардын келгенине Мусулманкул өтө сүйүндү. "Бул бетпактын
башын кесип, канын төкпөсөм армандан чыкпайм!"-деп турду.
Күн кеч кирип кетти, Таң атканда Багымдат намазынан кийин
добул урулду. (455-бет). Эки тарап сап тартып турушту. Бул

жерде бардык кыпчактар бир тарап болуп, Мусулманкулга кошулду. Кара чапандар бир тарап болуп Шады миң башыга биригишти. Баатырлар урушууга тап берип турушту. Ушул жерде Үрүстөмдүн урушун башташты. Мындай уруш жер жүзүндө болгон эмес. Мусулманкулдун ал күнү күчүнө күч кошулду. Мусулманкулдун (45а-бет). лашкарларинан бир баатыр майданга чыкты да: "Эй Шады миң башы, бул кылганың кандай? Бузукулук кылдың, колуңдан не келет? Чык майданга!" (45б-бет). - деди. Андан кийин Шады миң башынын баатыры түз келип, Шахзаданын адамдарына (Мусулманкулдун адамдары деп түшүнүү туура болот) найза сунду. Ал баатыр айтты: "Эй намарт, сен кимге кызмат кыласың? Шадыга кызмат кылып не максатка жетесиң? Андан көрө Шахзадага барсаң, сага жакшылык кылат дегенде, ал: "Эй наадан, ар ким өз улуу башчысынан кайтып, башкага кызмат кылабы?"-деди. (456а-бет). Баатыр айтты: "Андай болсо өнөрүңдү көрсөт!"-деди. Мусулманкулдун баатыры: "Мен муш көтөрбөйм жана муш жебейм."-деди. Ал баатыр кыпчак баатырына найза сунду. Кыпчак анын найзасынын учунан кармап туруп ыргытты эле, ошондон нары жок болду. (457, 457а, 458, 458а-беттер жок) (459-бет).

"... дагы адамың болсо жибер, мен Жумабай баатыр силердейлер менен урушкандан намыстанам."-деди. Мунун сөзүнө баатырлар ишенишпеди, ар тараптан чабуул койушту. Жумабай баатыр тоотподу. Акырында жигиттер жалпылап найза сайа баштады. (459а-бет). Ошондо баатырлардын кыжыры кайнап, күрсүлөрүн алып, жигиттерге карап ат койуп, чапкан сайын кыйратып, жүз кишинин бирин койбой өлтүрдү. (462, 462А. 463, 463а-беттер жок). (464-бет).

...бул күнү Мусулманкулга эч ким тең келе албады. Кокон лашкарларинин баары коркуп, "Бул Мусулманкулга ким барабар келет?-деп таң кала ойлонуп калышты. Шады да эмне кылаарын билбей маң болду. Анан акылына келип; өзүнө дем берип мындай деди: (464а-бет). "Бул Мусулманкул канчалык адам? Өзү кичине болсо, чолок болсо, көзү кысык(жымшык) болсо, мунун кудурети канчалык жерге жетет эле."-деп, аны писант кылбады (тоотподу). Акыры бир баатыры найза алып, Мусулманкул менен беттешип калды. Мусулманкул: "Эй баатыр, өзүң жаш болсоң, майданга

неге кирдиң? Өлүмдөн коркпойсуңбу?-деди. Ал батыр айтты: "Эй чолок, сен эмне деген адамсың? Мынча мактанасың? Сөөктөрүңдү майда-майда кылып..(465, 465а, 466, 466а, 467, 467а, 468, 468а, 469, 469а, 470, 470а, 471, 471а, 472, 472а-беттер жок). (473-бет).

...дароо кыпчактардын бири келип, баатырга кылыч салды. Баатыр аты менен экиге бөлүнүп өлдү. Бул алааматты көрүп Шады миң башынын лашкари өзүн майданга урду. Буга кошо Мирзат кушбеги 40 миң лашкари менен өзүн урду. Эки жактын лашкарлари кудум эки дарыйа кошулгандай болду. (473а-бет). Салгылашуу катуу болду. Кылыч, найза, добулдун үндөрү асманга чыкты. (474-бет). Бир бирин тааныбай урушуп атышты. Кызыл кыргын, кыйамат болду. (474а-бет).

Ошентип Шахзаданын лашкари (Мусулманкул тарап) жеңди. Шады миң башынын лашкарлари таркап, чачылып кетишти. Өзү миң аскери менен тууларын таштай качып, бир коргонго барып камалды. Артынан аскер барып аны курчап алды. Шады миң башыны колго түшүрүп, башын кесишти. Достор сүйүнүп, душмандар күйүндү. Андан кийин качып кеткен Шадынын адамдары...(475, 475а, 476, 476а-беттер жок). (477-бет).

...тура албай, дароо атасына тартуу чогултуп, 40 ат алтын жабдык, 40 төө күмүш жабдык, 80 жайдак ат, 80 покчо сарпай чогултуп, атасына Ташкент шаарынан жетип келди. Көрсө, атасы 100 миң лашкардин арасында калыптыр. Андан кийин каары келип: "Куда кааласа кирип атамды көрөйүн, анан булардын катыгын берейин!"-деп атасынын алдына келди. Канчалаган улуулар утурлап чыгып, (477а-бет). "Көзүмдүн нуру Абдырахманбек келди."-деп, ордунан туруп, кучактап көрүштү. (Кол жазманын бул барагынын оң жак талаасында "1297-жыл" деген жазуу бар. Бул Мухаммат пайгамбардын хижра жыл санагы менен жазылган болуу керек? О.С.)

Тамак ичилгенден кийин сарпай кийгизди. Атасы: "Эй Шахзада баатыр, кандай окуялар болду?.. (478, 478а, 479, 479а-беттер жок). (480-бет).

...башын кесип, канын төгүп алардын дадыны берсем,
Сөзүмнү алмаса, барчаларини паралар кылсам.

Алып шамшар ушпу кыпчакларни ман кырсам!.." (480, 48а-беттерде ыр уланат).(481, 481а, 482, 482а, 483-беттер жок). (483а-бет).

... калган экен. Токтемиркан мабада тирүү болсо, ошол Токтемиркан болбосун?"-деп турганда, Шахзаданы тааныган бир адам бар эле, ал: "Эй баатырлар, жан ширин экен, коркуп турасыңар. Бул баатыр шахзада Абдырахманбек - Авлия Саид Мухаммат Шералы хан баатырдын уулу. Саид Кудайаркандын агасы. Силер айткан баатыр Токтемиркан Шахзадага барабар келе албайт. (483а-бет). Шахзада өтө курч, андан көрө өзүңөр уят болбогула!"-деп айтып турду. Добул урулду. Сап тартып турушту. Шахзада ат ойнотуп майданга кирди.(484, 484а-беттер жок).(485-бет).

...Шахзада Кудайаркан бир тарапта, Шахзада Абдыракманбектин лашкарлари экинчи тарапта сап тартып турушту. Эки Шахзада - ага-ини - бири бири менен беттешип, эки шер бир бирине барабар болду. Эми тамаша көрүң, не иштер кылышаар экен? Шахзада Абдырахманбек куралданып, эки жагына эки жигитин алып, белине алтын кайыш байлап, башына туулга кийип майданга чыкты. (485а-бет). Ат ойнотуп, "Баатыр болсоң чык!"-деп турду. Эч ким алдына барганга такат кылбады (486, 486а-беттер жок). (487-бет).

... "Сиздер падышазададурсуздар. Биз сиздердин кызматчыларыңыздарбыз. Сиздер эмнеге урушасыздар? Шахтардан кедейлер үмүт кылат, сураганын берсе... Силер шахсыңар, таксыр шахзадам, 5-6 адам бар, бузукулук кылып жүргөн наадандар. Аларды бизге бериң, биз өз кулуңузбуз."-деп сурап турду. "Булардын сөздөрүнө кирсем наадандык болор."-деди Шахзада. (487а-бет). "Эй көп сүйлөгөн көсөө сакал, сенин сөзүңдүн не кереги бар? Андан көрө өнөрүңдү көрсөт, Кудай Таала эмнени энчилесе, ошону көрөбүз"-деди. Андан кийин Көрүүлү айтты: "Эй таксыр, бизден сизге тыг (найза) сайыш адепсиздик болор, биринчи сиз баштаң!"-деди. Шахзада наар тартып, күрсүнү көтөрүп, Көрүүлүнү урду. (488-бет). ал кайтарды. Андан кийин Көрүүлү айтты: "Мендурман, Көрүүлү султандурман, аман койбойм."-деп, күрсүнү көтөрүп Шахзаданы урду. Шахзада кайтарды да, кайра күрсү урду. Көрүүлү кайтарды, бирок аты өлүп

пийада (жөө) калды. Күркүрөп оозунан көбүк чачылып, айланып келип шахзаданын бутуна күрсү урду. Шахзада кайтарды. Шахзаданы алып чыгып кетишти. Андан Шахзада эки жигитине келип күрсү урду. Эки жигит эки тараптан шамшар урду, ал эки шамшар эки колуна тийди. Колундагы күрсү жерге түштү... (489, 489а, 490, 490а, 491, 491а, 492, 492а-беттер жок). (493-бет).

... Шахзадага бүт жаныбыз менен кызмат кылсак деп Кожо Мир Асатти элчи кылып жиберешти. Ага мындай тапшырма берилди: "Эй Кожо Мир Асат, Падыша Аалам Султан Бакарамдын алдына барып, анан Шахзада баатырга "Биздин арызыбыз ушул - Мусулманкулдун, Мырза бийдин, Көрүулу бийдин, Козубала бий жана 400 атактуу баатырдын арызы ушул - бизге Шайхилисламды берсин. Экинчи Молло Калийсани берсин. Үчүнчү Дамулла Кожомкулду берсин. Төртүнчү Абдырахманбекти берсин. Бешинчи Азимбай кушбегин берсин. (493а-бет). Алтынчы Таңкул Шагаулду берсин. Жетинчи Махаммат Умар датканы берсин. Сегизинчи Садык Туңкатарды берсин. Тогузунчу Саид Алибекти берсин, Онунчу Маат кашканы берсин. Андан кийин биз өз жанын берген кулдардан болуп беребиз. Булар кушанда (баш алгыч). Аларга кызматка баруудан коркобуз. Буларды өлтүрсүн же бизге берсин, андан кийин көңүл бир жактуу болот."-деп жазып, катты Кожо Мир Асатка тапшырышты. (494-бет). Кожо Мир Асат Авлия Баатыр хандын алдына барып, Шахзада менен Авлия Баатыр ханга ал сөздөрдү бир бирден айтты. Андан кийин бул кыпчактардын сөздөрүнө ишенип, Падыша Аалам буйрук берди: "Эгер алардын максаттары Мамат Умар, Молло Калийса болсо, жаллаттарды чакыргыла! Мухаммат Умар саркардин башы алынсын! Молло Калийсанин башы алынсын!"-деди. Ошол замат лашкарлар Мухаммат Умар саркардин, Дамулла Калийсанин базардын ортосунда баштары алынды. Андан кийин Кожо Мир Асатка жооп берип, "Буларды өлтүрдүк, эми маакул болушса жарашалы!"-деп айтып жиберди. (494а-бет). Кожо Мир Асат кыпчактарга барып: "Баатырлар, Мухаммат Умар саркар менен Молло Калийсани өлтүрүп беришти, эми эмне дейсиңер?"-деди. Баатырлар кеңешип айтышты: "Кожо Мир Асат, дагы барың, биз айткандардын баарын берсин, болбосо, болбойт."-дешти. Падыша Кожо Мир Асат кыпчактардын түрү бузук экенин билди. (495-бет). Дароо

Авлиа Баатыр хан менен Шахзада экөөнө барып айтты: "Эй Шах Аалам Султан Бакарам, бул нысабы жоктордун түрлөрү бузук көрүнөт, Шахзада Саид Кудайаркан өзү жаш, алардын ойун билбейт."-деди. Андан кийин Падыша Аалам айран болуп, "Мунун кандай илаажи (амали) бар?"-деп сурады. Ошол убакта Шахзада: "Мунун илаажи согуш, кан төгүш, баш кесиш!"-деп ордуна туруп, жарагын алып, кийимин кийди. (495а-бет). Атына минип: "Эй Кокон лашкари, бул күнү мен майданга кирем, анан баарың бирдей ат койосуңар! Бул кыпчактардын баарынын башын албасам!.." -деп жигиттерге буйрук берди: "Бардыгың дайардангыла!" Баары дайарданып, кыпчактар тарапка барышып, сап тартып турушту. (496-бет). Эки жак бет маңдай болуп, Шахзада майданга чыкты. Берки тараптан Мусулманкул күрсү кармап, бетмаңдай келди. Шахзада беттешти. (496а-бет). Мусулманкул айтты: "Эй Шахзада баатырым, сизге эмне болду? Баатырлык кийим кийип, беттешке келдиңиз, сиз такта олтуруп, кызматчыларыңыз согушса болот эле."-деди. Шахзада: "Эй чолок, падышалыкта достук барбы, сен мындай дейсиң?"-деп, наар тартып, кылыч менен Мусулманкулду чапты. Ал кайтарып, каары келип, күрсү менен урду. Эгер Шахзадага тийгенде майда-майда болуп кетмек, тийген жок. (497а-бет). Экөө бири бири менен салгылашып турганда, жигиттер кирип келишти. Шахзадага кошулуп Мусулманкулду ортого алышты. Мусулманкул аларга тең келип турду, көптөгөн найза кылычтар ага зайан жеткире албады. (498-бет). Ушул арада Мусулманкулдун лашкалари майданга келишти. Эки тарап бирин бири кылычтап өлтүрө башташты. Күрсү чабыш, найза сайыш болду. Кыяматкайымга айланды. Кан суудай акты, баштар сайдын ташындай болду. (498а-бет). Кеч кирди. Добул урулду. Андан кийин кыпчак лашкарлари жеңишке жетип, Кокон лашкарлари качып кетишти. Шахзада Коконго жашынды. Атсынан: "Мага жай бериң!"-деп уруксат сурады. Болгон иштин баарын айтып берди. Шахзаданын ишине тургандар таң калышып, (499-бет). башына теңге чачып, садага кылышты. Шахзада кийимин чечип, өз кыргыз үйүнө барды. Бул сөз мында турсун.

Эми бир сөздү Кудайаркандын лашкарлари - кыпчактардан эшитмек керек

(499а-бет). Ошол күнү бардык лашкарлар Шахзаданын алдына барышты. Көп баатырлардын орундары бош калгандыктан ыйлашты. Катмы-куран (түлөө) кылынды. Кийин баатырлар айтты: "Эй Мусулманкул баатыр, биз эми эми кылабыз?" (500-бет). (Ушерден беттер жок. Ошондуктан түз эле ырдан башталат).

"Нетай, наайлай бул лашкарлар ичида багры кандурман

Калыпман наайлайин бу лашкари душманаро йалгыз

Бу азо көз йашимга гаркы тафан окшайди.." (Ыр беттин аягына чейин уланат). (500а-бет). Бул сөздөрдү айтып Шахзада Абдырахманбек көз жашын төгүп ыйлап турду. Ошол мезгилде Шахикубан Малика Заман мээрбан энеси кирип келди. Караса, ата-бала бири бири менен коштошуп атыптыр. Ошол жерде Малика Заман: "Дагы жалгыздык уусун татамбы?"-деп, Алла Таалага жалбарып айтып турган жери:

"Жидалик хасратидин, ээ балам, кан йыгласам арзур

Ки бу ахвалыма бехат пайан йыгласам арзур.

Хараб этти гамижран жаратым зарди богрым кан

Ишимдур сөзсүз абган-ки чандан йыгласам..." (Ыр 501-бетте да уланат). (501а-бет). Шах-и Кубан бул сөздөрдү айтып ыйлагандан кийин Шахзада атына минип, 40 жигити менен Кокон салтанатынан чыгып, Бухара шаарына карап кетти. Авлияа Баатыр хан менен Шах-и Кубан көз жаштарын көл кылып ыйлап кала беришти. Бул сөз мында турсун.

Эми бул жерде кандай алааматтар болгон, андан кабар алмак керек

Күн кеч кирди. Мусулманкул (502-бет) "Шахзада баатыр Кокон салтанатынан чыгып кетиптир."-деп эшитти. Достор сүйүнүп, душмандар күйүндү. Кыпчактар чогулуп жалпы ат койду. Туу, байрактарын көтөрүп, топ-топ болуп, Искендердин аскериндей ордого кире башташты. Шахзада Кудайаркан толгон Айдай болуп жаркырап турду. Ага келип салам айтып кошулбаган

адам калбады. (502а-бет). Келген бойунча ордого түштү. Кыпчактар баары чогуу болуп Шайхилисламдын башын кесишти. Андан кийин Дамулла Кожомкулду өлтүрүштү. Адан кийин Абдыракманбек баатырды жок кылышты. Андан кийин Азимбай кушбегин өлтүрүштү. Андан кийин Саид Алибек дасторкончуну, Махамматкарим удайчыны өлтүрүштү. Булардын баарын өлтүргөндөн кийин, Саид Мухаммат Шерали ханды өз тактына отургузушту. (503-бет). Бийлик кыпчактарга өттү. Мусулманкул өзү миң башы болду. Төрөкоргонду Саид Мухаммат Кудайарканга берди. Мирзат кыпчакты баатыр башы кылды. Ташкент шаарына Азиз парманачыны аким кылды. Курама шаарина Нармухаммат датканы аким кылды. Марглан шаарын Өтөмбай даткага берди. Анжийан шаарин Молло Сыдыкка берди. (503а-бет). Шааркан шаарын Калмухаммат даткага берди. Тус шаарын Рахманча даткага берди. Каллакыпчактар журтту өздөрү бөлүп алышып, анан көңүлдөрү жай тапты: "Бийликти өзүбүз алдык, эми бизге ким каршы чыкмак."-деп жайланып отурушту.

Бир адам келип: "Эй таксыр, Падыша Аалам, Анжийан үстүндө Алимбек, Сейитбек кыргыз болуп, лашкар чогултуп, сиздин ордоңузга келет экен."-деди. Бул сөздү угуп Мусулманкул ачууланып, (504-бет). "Лашкарлар чогултуп, Саид Кудайарканга жардамга жибергиле!"-деди. Башчылар көп лашкарлар чогултуп, Ошко барышты. Ошол убакта Кокон салтанаты бош калды. Мусулманкул 40 күн Алимбек, Саитбек датка деген кыргыздарга (504а-бет). каршы кармашуу аракетинде болгон. Ал кыргыздардын ичинде эки бек башкарган өтө күчтүү эки элет бар эле. Алар: "Кыпчактар менен кармашып, журтту өзүбүзгө алабыз. Кыпчактарды өлтүрүп, алардын ордуна өзүбүз хандын жанына туруп, даткалык кылабыз."-деп бардык элетти жыйнап, лашкар чогултуп келип, Ош үстүндө Мады деген жерде чогулуп турду. Бир тараптан Мусулманкул баатыр, Молдо Садык, Өтөмбай ж.б. баатырлар Ош шаарында турушту. (505-бет).- дегенде, Шахзада Мирзат деген өзүнүн баатырына буйрук кылды: Эй тага, бул кыргыздар менен урушуң, андан кийин башкалар кирсин!-деди. Ошондо Мырзат баатыр башы оордуанан туруп таазим кылды.

Добул урулду. Бир тарапта кыргыздар, экинчи тарапта кыпчактар сап тартып турду. Мирзат уруш кийимин кийип,эки

шамшар алып, найза кармап майданга кирди. (506-бет). Мунун айбаттуу чыкканына кыргыздар таң калып, коркуп турушту. Бир кыргыз келип Мирзат баатырга найза сайды. Мирзат баатыр сайганда найзасы анын көкүрөгүнөн тийип, жонунан чыгып кетти. Кайра тартып алып ыргытканда, бир кыргыздын башына тийип өлдү. Кыргыздар чогулуп жапырт эски кийимдерин найзанын башынын учуна байлап, өгүз, бээ минген, постун кийген, териден телпек кийген, жыгачтарды сындырып камчы кылган көрүнүштө бир канча кыргыздар келди да, Мирзат баатырга ач бөөрүдөй жабышты. Кыргыздарды Мирзат өлтүрө баштады. Кыргыздар качты. Кууп жүрүп өлтүрдү. Кеч кирди. Добул урулду, эки жака кетишти. Ар кайсысы улугуна барды. (Ушерден 507, 507а, 508а, - беттер жок). (509- бет). (Кол жазманын эки бетине кайсы беттер экенин көрсөткөн номулар койулбаган. Кагаздын чети кыркылып калышы да мүмкүн. Ошол нумур койулбаган эки беттеги тексттерди жазабыз. О. С.)

...Алымбек Сейитбек экөө майданга кирди. Көрсө кыпчактар тараптан он жигит шамшарларын камдап турган экен. Алымбек келээлери менен аларга кылыч көтөрүп мындай деди: Мен Алымбек, отуз уул уругунун улугу Сейитбек. Канча баатырлар менин кылычымдан кара сакалдары кызыл канга бойолгон. Денесинен азиз баштары айрылган. Жигиттер, келип калыпсыңар, мендей баатырдын мында келээрин билбей калдыңар окшойт?- деди да, кылыч сермеп алардын баарын өлтүрүп салды. (509а- бет). Кайра бир баатыр келип Алымбекке мындай деди: -Эй, наинсап Алымбек, колундан эмне келет? Буларды өлтүрдүң, эми караптур!- деп кылыч урду. Алымбек анын кылычын кайтарды. Алымбек урганда, ал экиге бөлүнүп калды. Аны көргөн Мусулманкул "Майданга өзүм чыгам, аркамдан жапырт киресиңер. Анткени Алымбек өтө өнөрлүү, буга жалгыз барып болбойт"- деди да, өзү (510-бет). уруш кийимин кийип, уруш жарагын алып, колуна күрсү кармап майданга кирип, Алымбекке бетме-бет болду. Караса Алымбектин адамдары өгүз, топоз, бээ минген, постун (тери тон) кийген, баштарында барадан телпек (тебетей) кийген кыргыздардын кыз, жубандары да баштарына бөрк кийген, үстүлөрүнө шалчадан чепкен кийген, колдоруна калтак (тайак) алган бардык кыз, катын, жубандары көкүлдөрүнө

аңгүшана, анардана (510а-бет). тикме көк мончок, ак мончок, сары мончокторду көкүлдөрүнө аскан, моут, кызыл моут, кара моуттан бүт денелерине аскан эркек, айал аралаш - баары музоо, өгүзгө минип, сап тартып, колдоруна тайак кармап турушуптур. Ошол убакта Мусулманкул баатыр, алдында бир баатыр бар эле, ал Кокондун перзенти болчу, өзү акылдуу, даанышман, өтө шайыр эле. Мындай эркек, катын аралаш, колуна тайак кармаган... (Ушерден беттер жок, Мурун беттегенде түшүп калган болуу керек). (512-бет).

"Иурган жайиң бири пасту - баланда
Мингшанлариң бири чучка - куанли.
Атлариң бар бизниң атка окшамас
Бизниң эллар махруми сим сакафли
Ашфазлари баари тилла табакли.." (Ыр ушул беттин айагына чейин уланат). (512а-бет). - деп бир канча сөздөрдү айтып турганда Алимбек найза урду. Мусулманкул найзасын тартып алып, асманга ыргытты эле, кыргыздар арасына барып бир канча айалды өлтүрдү. Мусулманкул колуна күрсү алып урду эле, Алимбек кайтарды... (Ушерде 513, 513а, 514, 514а, 515, 515а, 516, 516а, 517, 517а-беттер жок).

... (511-бет). Эгер мунун хан болуп келгенин эл билсе, булардын баарын майда-майда кылышат. Эч ким билбей калды, акыры жүрүп-жүрүп отуруп "Булар кандай адамдар, кимдер өзү?"-деп сурашты. Ошол учурда Рахматулла бий: "Неге мынча сурайсыңар? Бул Бухаранын элчиси, биз барып апкелдик."-деп басып кетти. Ошентип, ордо салтанатына жетти, Авлияа ханга бир тараптан сүйүнчүлөштү. Ошондо Саид Мухаммат Авлияа ханды (Шерали ханды) өз тактында отурган жеринен кармап, бир үйгө камап койушту. (511а-бет). Саид Мухаммат Авлияа хан караса, алардын баары өзүнүн тузун таткандар, бир да бегана (жат) жок. Анан бир топ жарчылар "Бул заман Мурат хандын заманы!"-деп көчөмө-көчө кыйкырып жүрүштү. Элдин башынан үшү кетти. Баары келип Мурат ханга кол берип айтышты: "Падышалыкта ата, эне, ага, ини деген болбойт. Сиз бул хан, (518-бет. Беттери алмашып кеткендиктен, 518ден апкелдик. 518а-бет бүткөндөн кийин 512-беттен жазууну улантабыз).

Карындашыңызды (тууганыңызды) сактап турбаң, эгер ал тирүү экенин билсе, өз ханын алып чыгып тактыга отургузат. Андан көрө аны эртерээк өлтүрүп, өзүңүз такта беймалал отуруң."-дегенде, Муратбек дароо жаллаттарга буйруду: "Падышаны өлтүргүлө!" Жаллаттар Падышаны өлтүрүш үчүн ага кирип айтышты: "Эй Падыша Аалам, тагдыр ушундай экен, баталганын алдына барың! Башыңызды алабыз."-дешти. Ошондо Авлияа хан коркконунан титирек басып, жаллаттарга айтты: "Мага суу берсеңиз, даарат алып, намаз окуп алсам!? Андан кийин башымды кессеңер кескиле."-дегенде, жаллаттар: "Ээ таксыр, сиздин өкүм кылчу убактыңыз өттү, Падышалык таажы башка кишиге кийгизилди."-дегенде, ал жаллаттардын ичинен падышанын нанын жебеген, сый-урматын көрбөгөн, кызмат тийбеген бир киши туруп айтты: "Эй райымсыз жаллаттар, Падышанын алдында кызмат кылып, жакшылыктарын көрүп, бүтүндөй казынага ээ болуп жүрүп, эми ушундай сөздү айтып, жүзүңдү кара кылып турасың!?"-деди. Ошондон кийин суу апкелишти. Авлияа Шер Мухаммат Али хан Баатыр даарат алып, эки ирекет намаз окуду. Андан кийин жаллаттар канжарын кынынан сууруп, башын алаар убакта Алла Таалага жалбарып айтып турган сөзү:

"Эй Капәрими Падышагы додурас,

Сан эрурсан бандаларга мултмас.

Ким айламас мстур сандан эч кас.

Зикир, пикириңдин ұза ишлар абас. (519а-бет).

Разыку анта ликулли зи нафас

Байакас дарманда-ки фариед рас..." (Ыр 520-беттин айагына чейин уланат). (520а-бет). Ошентип, Саид Мухаммат Шерали хан бул рубаилерди айтып, кудайга мунажат кылып турганда, бак ичиндеги бир үйгө алып кирип, кекиртегинен мууздап, ак сакалын кызыл канга бойоду. Түнү менен Чымындык деген көрүстөнгө апарып көмүп салды. Бул окуяны эч ким билбей калды. Жаллаттар Мурат хандын алдына барып, аткарган иштерин айтканда, Мурат хан: "Эми Малабекти кармагыла!"-деди. (521, 521а-беттер жок). (522-бет).

Перзенттери кимдин колунда экенин билбей Шахи Хубан Малика Заман (Жаркынайым) балдарын жана Падыша Ааламды көрө албай, Аллага жалбарып турган кези:

"Вохасрат кетти жахандын Шахнашахым
Эки көзүм равшани улначи бир сырым
Акызды катыры-катыра йүрак дейдатарым
Түштү бахар дардиалам ичира актарым..." (Ыр 522-беттин
айагына чейин уланат). (Ушерде 523, 523а, 524, 524а, 525, 525а,
526, 526а, 527, 527а, 528, 528а, 529, 529а, 530, 530а. 531, 531а,
532, 532а, 533, 533а, 534, 534а-беттер жок). (535-бетте
Кудайаркандын жалыныч ыры берилген). (535а-бет). Саид
Мухаммат Кудайаркан бул сөздөрдү айтып, башын ийип турду.
Ошондо Кожо Мир Асаттин бир уулу бар эле, аты Саид Баатыр
Кожо эле, "Ат баласы ат, шер баласы шер болот."-дегендей,
Баатыр Кожо атасына карап туруп, алардын сөздөрүн угуп, Саид
Мухаммат Кудайарканга карап айтып турган сөзү:

"Эй адалат пейша хукүмүң ичира нукасан
Давлати ыквал амириңдин гризаан өлмасин.

Жами көңлүң даври жабридин паришаан өлмасин..." (Бул
ыр ушундай мазмунда 536, 536а-беттерде уланат). (537-бет).
Ошентип, Саид Махаммат Кудайаркан тактыга отурганда эл
сүрүлүп келип, ага кол берип, анын падышалыгын кабыл алып
турушту. Саид Кудайаркан саидзада төрөлөргө оң тарабынан,
эшен, уламаларга сол тарабынан жай берди. Бекбачаларга да
оң тарабынан жай берди. Баатыр кыпчактарга сол тараптан орун
берди. Мусулманкулду миң башы кылып, ата ордуна тутту.
Уруулардын арбиринин өзүнө ылайык адеп менен сөз сүйлөп,
баарына сый-урмат көрсөттү. (537а-бет). Андан кийин айтты: "Эй
Мусулманкул миң башы тага, эми мээрбан энемди көрүп
чыгайын!?"-деп, ичкериге кирди. Айымдарга "Саид Мухаммат
Кудайаркан келатат."-деп угулду. Ошондо Малика Хубандын үч
кызы да кошо эле. Бири Нарсүчүк айым, экинчиси Айжан айым,
(538-бет). үчүнчүсү Саадатсүчүк айым, Бул кыздар Малика
Шахубандан эле. Амма Соно айым Авлия хандын катта катыны
эле. Андан Аптабайым, Макларайым, Малабек, Сопубек деген
эки кыз, эки уулу бар эле. Ошол учурда Малабек бир үйдүн
ичинде колу, буту кишенделип жаткан. Аны таппай атканда
айымдар фаршат кылып ыйлап, Кудайаркандын алдына Малика
Хубан баш болуп (538а-бет). кыздар ыйлап чыгышты. Хан ичкери

кирип, энеси менен көрүшүп, энеси мойнунан кучактап ыйлап турган жери:

"Фаганым эй балам, ул падышахымдын ждаа болдум
Бир балы сынык куштек гүлстандын ждаа болдум,
Кезларим куршиди табандын ждаа болдум,
Хараб болду ужудум мүлкү султандын ждаа болдум.
Аниңдик шахыдин айрилдим, жанымдан айрилдим
Гүлү багы эрим сарви хурманымдан ждаа болдум..." (Ушерден
баштап 539, 539а, 540, 540а, 541, 541а, 542, 542а, 543, 543а, 544,
544а, 545, 545а, 546, 546а, 54?, 547а-беттер жок). (548-бет).

"... өтө сулуу үрдөй" деп кызды мактады. Андай кыз жер жүзүндө жок. Каш, кирпичи канжардай, эрди шакардай, кандай киши көрсө да, ал үчүн жанын берет. Көзү кийиктин көзүндөй, бейиште да андай сулуу болбосо керек. Андай сулуу париларда да жок. Ошентип, Мусулманкул баш болуп, Кудайарбекке киши жиберди. Ал бектин кызын (548а-бет). Кудайарканга ылайык көрдүк, эгер макул болсоңуз, той апарсак."-деп киши жиберди. Кудайарбек макул болуп сүйүнүп, келгендерге сарпай бердирди. Андан кийин Мусулманкул чолокко Кудай Таала дөөлөт берип, миң башы, кушбеги, хан атасы аталды. Алла таала ыкыбалдуу кылып, шахтар менен бирге болчу кылды. (549-бет). Той жиберилип, той салтанаты башталды. Саид Мухаммат Кудайаркандын башына тажы кийгизип, Мусулманкул баш болгон бийликтегилер эки жанында шаани-шөкөт менен Кудайарбектин ордосуна түшүштү. Анын башына тилла, күмүш чачылды. Ал түнү мейманчылыкта болушту, алдыларына дүйнөдөгү бардык жемиштер койулду. (549а-бет). Ошентип, тойдон кийин нике кыйылып, казы, уламалар баталарын беришти: "Ылайым бул падышабыздын дөөлөтү узун болсун! Ааламга ээ болсун!"-дешти.

Кудайаркан шах кыздын алдына кирди. (550-бет). Ага кызды жетелеп келген эки кыздын айтып турган сөзү:

"Кудайымдын башларыны хамдуу сана
Кудретидин йаратты арзуу сама йар-йар.

Пайда кылды аларны Адам ата йар-йар.

Бинаа болду алардан хамма амбия йар-йар..." Бул ыр
550а, 551, 551а, 552, 552а, 553-беттин жарымына чейин уланып

отурат). - деп кызды бир канча кызматчылар Кудайарканга тапшырышты. Достор сүйүнүп, душмандар күйүндү.

Андан кийин Мусулманкул миң башы баш болуп аксакалдар кеңешти: "Эми бардык журтка киши жиберели. Азиретке перидей сулуу кыздар болсо, алып берсек."-деп сүйлөшүштү. Ошентип, казак ханына жуучу жиберди: (553а-бет). "Эй казакийа төрөлөрү, билгиле! Кабардар болгула! Арызыңар болсо келгиле! Саид Мухаммат Шерали хан Баатырдын уулу Саид Мухаммат Кудайаркан атасынын тактына отуруп, падыша болду. Эгер силерде, төрөлөрдө, паридай сулуу кыздар болсо апкелгиле!"-деп бир канча алтын, күмүш берип, "Кызыңызды бизге бериң!"-дейт экен. (554-бет). Андан кийин канча көп мал, мүлк берип, Олуйаата шаарына жөнөттү. Жуучу-кабарчылар казактардын шаарына жетип, төрөгө адам жиберешти. "Эй төрөм, шаарыңызга бир топ мал, мүлк жүктөгөн, соодегер сымал, жанына кылыч байланган кишилер келди. Өтө коркунучтуу, кызматчылары жанында, дос же душман экени билинбейт" деп барды жиберген кишиси. Анда төрө увазирлерине: (554а-бет). "Эй Өтөгөн, бул кандай болду? Кайактагы кишилер келип калды?"-деп ыраңы өзгөрө түштү. Анда увазир: "Эй төрөм, коркпоң, Кокон деген шаар бар, анда Шерали деген ханы болгон. Ал өзү авлиядай киши имиш экен. Бир тараптан багы каршылар келип, тагын тартып алып, өзүн өлтүргөн. Анын бир уулу бар экен, өтө баатыр экен. Ошо мезгилде аерде жок болуп калган, кийин багылардан атасынын тагын кайтарып алган. Мүмкүн ошол жаш ханга сиздин кызыңызга куда түшүп келгендир."-деди. (555-бет). Казактардын бир канчасы ошол жерге аттанып барды. Көрсө, адамдары келишкен, кийимдери жарашкан тили ширин комузчу, ырчылар менен отурушуптур. Чайы паловсу менен түрдүү даамдар дайардалган. Даанышман увазир аттан түшүп, кучакташып көрүштү. Алар да айабай сыйлашты. Анан увазир сурады: "Эй туугандар, силер кайсы бактын гүлү, кайсы бактын булбулусуңар? Кайсы бактан учуп келдиңер? Кандай ишиңер бар? Алар айтышты: "Биз Кокон салтанатынан атайылап сиздерге келдик. Канча тоо ашып, канча дарыйаларды кечип келдик. Төрөлөрдү көрөлү деген үмүтүбүз бар. Саид Мухаммат Шерали хан Батырдын уулу Саид Мухаммат Кудайаркан

тарабынан келдик. (556-бет). Бул шаардын төрөлөрүнөн суранаарыбыз, бизден перзенттик кабыл кылсаңыздар?"-дешти. Алар кабыл кылабыз деп айтышты. Төөгө жүктөп келген мал, дүнүйөнүн баарын тапшырышып, ыраазылык билдирип, кол куушуруп турушту. Узирдин өзүнө арнап сарпай кийгизишти. Булардан төрөгө бир киши сүйүнчү айтты: "Сизге кызмат кылыш үчүн келген кишилер экен, көп мал, мүлк апкелишиптир."-деди. (556а-бет). Анын артынан даанышман увазир тартууларды алып кирип, алардын мүдөө-максаттарын билдирип: "Төрөм, эми ал сыйлуу адамдарды конокко чакырсаңыз!?"-деди. Конокторду апкелишти. Төрө "Куш келипсиздер!?"-деп күтүп алды. (557-бет). Аларды көп күн коноктоп сыйлады. Аларга төрө: "Шахзада үчүн жаныбызды, кызыбызды кошо тартуулайбыз."-деди. Меймандар апкелгендерин төрөгө тапшырышты. Төрө сүйүнчүлүк менен элге той берди, анан аларга кызын кошуп берип, өздөрү да жүрүп отуруп Коконго кирип келишти. Төрөгө барып келген аксакалдар Кудайарканга: "Ээ падышам, төрө көп малы менен кызын кошуп берди, ал кыз өтө сулуу экен."-дешти. Ордодон катын, кыздар чыгып, кызды күтүп алып, ордого алып киришти. (558-бет). Миң түрдүү ызат-урмат менен келген төрөлөрдү сыйлашты. Кеч болгондо төрөнүн кызына падышлык сарпайын кийгизип, зар, палас, көрпө, төшөк салдырган үйгө кызды киргизди, төшөк өтө калың салынган экен, Хан Азиретке нике байлашты. Кызды көргөн хан өтө кубанып, келгендерге дагы сый-урмат көрсөттү. Кызды Төрөайым деп атап койушту. Достор сүйүнүп, душмандар күйүндү. Бул сөз мында турсун.

Бир сөз - Мырзайымды алып келиш жөнүндө байан

Бир нече күн өттү. Мусулманкул миң башы дагы ойлоп тапты. Карас элетине бир саркардани 40 качырга зар жүктөтүп жиберди да, ага айтты: "Карас уругуна баргыла! (559-бет). Дубай саламдан кийин айтарым: "Мен Мусулманкул миң башымын, Кокон падышсы Саид Мухаммат Кудайаркандын увазиримин, 40 качырга зар жүктөп, 400 жигит менен жибердим. Бул зарларди алың да, калам каштуу, илеби ширин өтө сулуу кызыңыз болсо бериң да, келип биздин сый-урматыбызды көрүп кетиң!"-деп кат

жазып, мөөр басып берди. Төрт жүз жигит ар бири ажыдаардай болуп тоолорду ашып, дарыйаларды кечип, карас элине жетип барышты. (559а-бет). Карас улуктарына кабар жетти. Мусулманкулдун адамдарын ызат-урмат менен "Куш келипсиздер!"-деп күтүп алып, отургузуп, сый-урмат көрсөтүштү. Баргандар катты Карас улугуна беришти. Карас улугу "Шахзада кааласа, мына кыз, мына мал, мына пул. Жаныбыз садага болсун!"-деп, нече күн буларды нарын, кымызга тутуп, анан качырлардагы зарларды алып, (560-бет). канча төө, канча уй, канча кой сойуп, өз элетине той берип, анан жигиттерге сарпай кийгизип, дагы жакшы токчактар берип, ал кызды нече катындар менен мырзаларга кошуп, тоолорду ашып, дарыйаларды кечип, Кудай каалап жолго чыгышты. Көп жол жүрүп отуруп Коконго кирип келишти. Алдынан бир кишини "Падыша Аалам Султан Бакрамга паридай сулуу кыз апкелгендерин билдир."-деп жибершти. (560а-бет).

Ордодугу айалдар кызды ордого алып киришсин дегенде, алар бир үйдү жасап, зар төшөк, көрпөлөрдү салып, кызды апкиришти. Караса, өтө сулуу паришта жүздүү кыз экен. Келгендерге сарпай беришти. Баары ыраазы. Кеч болду. Хан Азирет ак сарайга кирди. Мусулманкул баш болуп нике байлашты. Кыз өзүнө мунасиб экенин көрүп, ал кечте кыз менен болду. Ырахат балышына баш койду. (561-бет). Кызды алып келген адамдарга сарпай берип, өз жайларына жиберди. Дос сүйүнүп, душман күйүндү.

Эми бир сөздү кыпчак айымдан эшитмек керек

Ошол мезгилде Мусулманкулдун карындашынан бир кыз калган эле. Энеси өлгөн, кыз өтө сулуу эле. Мусулманкул отуруп алып ойлонуп ошону тапты. "Аны Хан Азиретке берейин дагы, жакындашайын."-деп, эшен, молдолорду чогултуп, Хан Азиретке нике байлады. Молдо, кожо, эшендерге сарпай берди. (561а-бет). Азирет хандын өзүнө да сарпай кийгизди. Ал кызды да ордого алып киришип, бир канча шаани-шөкөттөр менен жеткирип беришти. Хан Азирети сүйүнүп калды. Бул сөз мында турсун. (562-бет).

Бир сөздү эшен Жубариден эшитмек керек

Бир эшен болгон, аты Жубари эле. Өзү Бухара-и Шариптан келип, Коконго туруп калган. Өтө улуу сайтзада пайгамбар тукумунан болгон. Анын бир кызы бар эле, сулуулугуна Зулайка да жетпестей болчу. Аны эч кимге көрсөткөн эмес.

"Ошол кыз эрди турфа ажайып,
Кудаа эч кимге көрмасти мунасиб.

Кады назик унча эрди

Аны көрган кемарса банда эрди..." (ыр уланат). Ошентип, эшен өзү да Саид Кудайаркандын улуулугун билип, кызымды ошого берсем мунасиб болгой деп киши жиберди. Падыша Аалам Султан Бакрамга: "Менде үрдөй кыз бар, Падыша макул болсо, бир уулдуу болушса, атын Насирдинхан койсом деген тилегим бар."-деп айттырды. Ошондо Хан Азиретинин кызы да, уулу да жок эле. Бул сөз өтө жакты. (563-бет). Мусулманкул миң башыны чакырып, кеңеш сурады. Мусулманкул айтты: "Жаным курман болсун! "Кулда кулак чек ара" деген экен, бизде амириңизди аткарыштан башка эч нерсе жок."-деп макулдугун билдирип, кыпчак башчыларын чогултуп кеңешти. Алар туура көрүштү. Тойго керектүүнүн баарын дайардап, Мусулманкул баш болуп шаани-шөкөт менен Эшендин алдына барышты. (563а-бет). Алып барган ат, төөлөрүнүн баарын өткөрүп беришти. Улууу-кичүү, казы, эшен, кожо, молдолорду чакырып, чоң той берди. (564-бет). Андан кийин Эшен бардар муруттарына (мюрид) амир кылды: "Падыша Ааламга ылайык кийим дайардагыла!"-деди. Падыша Азирети биздей падырдын эшигине кадам койот, ага пайандаз (байандаз) дайардагыла!"-дегенде, байлар дайар кылышты. Хан Азиретиге киши жиберди. (564а-бет). "Падыша Аалам, сиздин куттуу кадамыңыз биздин эшикти бассын!"-деп, улуу төрөзаданы кабарга жиберди. Төрөзада Хан Азиретке салам айтып, адеп менен кол байлап турду. Төрөзадага жакшы кийим кийгизди, анан бийликтегилер, аксакалдар, кызматчылар шаани-шөкөт менен Эшендин куттуу үйүнө кадам койушту. (565-бет). Ошондо Эшен батасын берип мындай деди: "Ылайым менин уругума бир парзант берсең, жаангер болсо, Атамтай болсо, даанышман болсо, ошол парзантинан Саид Кудайарканды

сүйүндүр!"-деп бата тартты. Эшен Азирет ханды апкелип мейман кылды. Келгендерге сарпай берди. Малика-и Диларамды (565а-бет). Падыша Ааламга бир нече эшендер нике байлашты. Баары: "Кут болсун!"-деп куттукташты. Хан Азирети Малика-и Диларам менен бирге болду. Падыша өтө ыраазы болду. Эртеси ордого алып кирди. Ордодогулар урматтап, сыйлашты.

Күндөр өтүп, Диларамдын бойуна бүттү. (566-бет). Ай-күнүнө жеткенде, уул төрөдү. Хан Азиретке сүйүнчүлөштү. Саркардалар журт-журттарга "Саид Мухаммат Кудайарканыбызга Алла Таала бир уул парзанд берди."-деп кат жазышты. Бийликтегилердин баары Ханзаданын башына алтын, күмүш чачышты. Тилла менен күмүштөн бешик жасап, ага салышты. (566а-бет). Ошол заман кыпчактардын заманы эле, өкүмөт, бийлик кыпчактардын колунда болчу. Эл, журттун баары аны "Кут болсун!" деп бешик тойун өткөрүштү. (567-бет). Ар кимиси өз шаарларына кайтып кетишти. Бул сөз мында турсун.

Эми бир сөздү Шахзада Абдыракманбектен эшитмек керек

Атасынын бар мезгилинде уруш болуп, кыпчактар жеңишке жетишип, ал өзүн кыпчактардан ала качып, Бухарага кеткен. Бухарага жетип, Бухар амирине кабар жиберди. "Кокон Шахзадасы башпаана сураптыр."-деген кабарды Амир Бухара угуп, (567а-бет). "Келсе, куш келиптир, Эр башына иш түшөт, эмне болсо да падышазада экен" деген сөздү айтты. Бийликтегилер Шахзаданы ызат-урмат менен күтүп алышты. (568-бет). Нече күн жол жүрүп отуруп, Шахзаданы Амир Бухаранын алдына апкиришти. Амир ордунан туруп, кудум ата-баладай кучакташып көрүшүп, маңдайынан өөп, "Ээ кулунум, эл башына иш түшөөр. Мындай күндөр ар бир падышанын башында бар. Кам жебе, мына дөөлөт, мына шаары азим. Ар кандай дүйнө десең ойлонбой пайдалана бер!"-деп көп кайрымдуулук кылды. (568а-бет).

Абдыракманбек бир канча күн Амир Бухарада туруп калды. Атасы Саид Мухаммат Шерали хандын шейит болгонун угуп, Аллага жалбарып ыйлады. Бирок үкөсү Саид Мухаммат Кудайаркан падыша болуптур деп сүйүнүп, Аллага шүгүр этти.

Күндөрдүн биринде Азирети Амир Насурулла (Бухар амири) "Эй Шахзада, шаарыңызга баргыңыз келеби?"-деп сурады. Шахзада айтты: "Ээ улугум, сиз кандай кааласаңыз, ошондой болот"-деди. Амир Насурулла Шахзадага: "Ойлонуп көрүң."-деди. Шахзаданын жетилип, бир урушта миң кишинин башын кескендей күчкө ээ болгонун (569-бет). сезген Амир Бухара "Арыстан баласы арыстан болот." Муну сактасам, бир зыйаны тийип жүрбөсүн"-деп кооптонуп, Шахзадага мындай деди: "Атаңызды шейит кылыптыр, ордуна үкаңиз отуруптур, Мен сизди Ташкентке аким кылсам кандай болот?"-дегенде, Шахзада ордунан туруп таазим кылды. Шах-и Бухара да ичинен сүйүнүп, дароо жарлыкка кол койуп, Ташкентке акимдикке дайындады да, көп жигитти кошуп, (569а-бет). Шахзадага 9 чанач тилла берип, Ташкентке жөнөттү. Ташкент шаарынын улуу-кичүүсү эшитип, күтүп алып, башына тилла таңгаларди чачышты. Канча күндөр аерде аким болуп доорон сүрдү. Куу кыпчактар "Биз сиздин кулуңузбуз, биздин күнөөбүздү кечириң!?! Шаарыңызга келип, тактыңызга отуруң!"-деген мазмунда кат жазып, төрт түр мөөр басып, бир кишиден жөнөтүшкөн. Ошол жаман ойлуулардын катына ишенип, канча төөгө Ташкенттин казынасын (570-бет). жүктөп жолго чыкты. Жүрүп отуруп Кокон салтанатына жетип барды. Кыпчактар тосуп алды, Саид Мухаммат Кудайаркан тактыдан түшүп, акесин кучактап, экөө ыйлашты. Анан Мусулманкул баштаган бийликтегилер кучакташып көрүшүп, сүйүнгөн болушту. Бирок кыпчактардын ичинде ит өлүп атты. (570а-бет). Шахзада Абдыракманбек мээрбан энесин көрмөк үчүн ичкери кирмек болду. Ошондо бир адам барып "Уулуңуз Шахзада Абдырахманбек келди, сизди көргөнү келатат."-дегенде, үшүнөн кетип жыгылды. Үшүнө келсе, (эсине келсе) баласы башын көтөрүп туруптур. Аким айым "Оо балам, өңүмбү же түшүмбү?"-деп, өөп, Алла Таалага шүгүр кылды. Андан кийин Соно айым (571-бет). энеси келип көрүштү. Андан кийин Аптабайым, Макларайым, Нарсүчүкайым, Айжанайым, Саадатсүчүкайым - баары келишип Шахзаданы зыйарт кылып, кучактап ыйлашты. Шахзада Абдырахманбектин 4 жашар уулу бар эле, аты Шамураткан болчу. Аны алып келишкен соң, Шахзада тизесине алып ойнотуп отурду. Булардын курсантчылыгын көргөн көрө албастар

(571а-бет). кеңешишти, Шахзда Абдырахманбек үкасинин алдында турду. Кыпчактар "Бул Шахзаданы эмне кылыш керек? Экөө бириксе, баарыбызды жок кылат."-деп кеңешип турганда, алар арасындагы Кудайкул деген кыпчакты баатыр башы, Абдырахманбекти аким кылып, Балыкчы шаарына жиберди. Булардын айла-амалын Шахзада билбеди. Бул куулар Шахзаданын көзүн оймок болушкан. Бирок бул кеңешти Азирет да (Кудайаркан да) билген эмес. (572-бет). Кыпчактар күнү-түнү аны өлтүрүштүн камын жешти. Абдырахманбек 3 ай Балыкчыда аким болду. "Бирдеке кылып Шахзаданы өлтүргүлө!"-деп Мусулманкулдан үстү-үстүнө кат келди. Алар эмне кылаарын билишпей, күнү-түнү Шахзаданын артында болушту. Бул сөз мында турсун.

Ал окуя мындай болгон: Азирети Жусуп пайгамбар өзүнчө ойлонуп, "Мен кул болсом, өтө кымбатка сатылсам керек"-дейт эле. Ошол себептен бир туугандары алып барып 18 кара пулга сатышты. Ал Алла Таланын иши, бирок ага ага-туугандары себепчи болду. (572а-бет). Ошондой, Шахзаданын да бир кылычы болгон, өтө өткүр эле. Шахзада да ойлочу: "Бул кылычым колумда турса, эч кимди соо койбойм жана жаман ой менен мага каршы келе албайт"-деп кылычына ишенчү. Кудайга тайанбай, кылычка ишенгендиктен душмандын колуна түшүп, арманда кетти. Башы кесилип каны чачылды. Эгер Алла Таалага тайанганда, мүмкүн мындай болбос эле. (573-бет).

Бир күнү Шахзаданы алдап ууга алып чыгып, уу уулап жүрүп чарчап, бир жерге отурушту. Шахзада кылычын чечип, кызматчысына берди. "Кылычыңыз жакшы экен, көрөлү!"-деп бир кыпчак алды, андан дагы бирөө алды. Андан дагы бирөө алды. Ошентип кылыч колдон колго - жыйырманчы адамга өттү. Шахзада караса, кылычы колдон кеткен, бул турган кыпчактардын түрү бузук, (573а-бет). Ошондо арман кылып калды: "Кылычым колдо болгондо, соо койбойт элем. Аттиң, майданда кылыч чаап өтпөдүм!"-деп арман кылып калды. Ошол замат кыпчактар ар тараптан кылыч салды. Шахзаданы өлтүрүштү. (574-бет).

"Кокус Шахзада тирилип, баарыбыздын башыбызды албасын."-деп, өлүгүн таң атканча кыймалап урушту, чапкылашты.

Шахзада Абдырахманбекке арнап айтылган ыр

"Эсиз ул Абдырахманбек жахандын боору кан кетти,
Бу душманлар колуда болубан шахит раван кетти.
Бу дүнүйа лаззатин көрмай, йана ул даврини сүрмай
Ки душманга кылыч урмай калыбан арман кетти.
Кирип майданга жан кылбай палитлар башыны кеспей
Каныны аркайан чачпай ошондох наунихал кетти. (574а-бет).

Эми бир дастан - Кудайаркандын башына кандай иш келээри тууралуу байан

Ошондо хандык Кудайарканда, бирок бийлик кыпчактарда эле. Муну Кудайаркан да көп ойлончу. Бирок Кудайга тайанып, ага көп жалбарчу: "Ээ Кудай Таала, кандай кылсаң өзүң билесиң."-деп, бул рубаини окучу:

"Эй вохиди беинмато сабр азман доду азту

Эй сом"и сүннатхао сабр азман доду асту.

Саттору, Гаффору, Жаббору, Каххору акулма

Сабр азман доды асту кабардари."-дечү. (575-бет).

Кудайаркан Шахзада Абдыракманбектин кыпчактар тарабынан өлтүрүлүшүн укту. Ага кайгырып, көзүнөн кан акканча ыйлады. "Эй кыпчак баатырлар, силердин душманыңар менин акам беле? Алладан коркпой мынча парчаладиңар?"-деди. (575а-бет). Ошондо Мусулманкул көңүл бөлгөн болуп, жалган сөз айтты: "Эй падыша, жаным сизге курман болсун, биз таптакыр билбептирбиз"-деп жалынып, жалбарып турду. Кудайаркан ишенбей: "Ошол агамды өлтүргөндү мага көрсөткүлө!"-деди. Дароо Кудайкул деген кыпчакты апкелишти. Ага карап Хан Азирет: "Эй инсабы жок, менин боорум сага эмне күнөө кылды?"-деп ачууланып, денесиндеги бардык түгү тик турду. (576-бет). "Бул бетпакты камап койгула! Эртең сүйлөшөм."-деди Кудайаркан. Миршаптар аны бир үйгө камап койушту. Түн кирди. Кыпчактар кеңешип, "Бул бечарада күнөө жок, биздин буйрукту аткарды. Эми муну өлтүрсө, биз кантип карап олтурабыз!?"-дешип, ал үйдү тешип, Кудайкул кыпчакты алып качып кетишти.

Эртеси Хан караса, үйдү тешип качып кетиптир. Хан таптыра албады. Бул сөз мында турсун.

Эми бир сөз Мухаммат Кудайаркан кандай иш жүргүзгөнү тууралуу

Шахзада Кудайаркан агасы Абдыракманбектин өлүмүнөн кийин, күйгөнүнөн улам, алардан кек алмай болду. Колуна кылыч алып, "Бүт кыпчакты кырсам!"-деди. "Баарын өлтүрүп, өзүм бийлик жүргүзсөм!"-деп ойлоду. Бирок бийликтин көпчүлүгү кыпчактарда эле. (577-бет). Бул хандын аркасы менен кыпчактар көп жыл доор сүрүп, кутуруп кетишти, өздөрүн унутушту. Кудайаркан ага да сабыр кылды. Түнү-күнү Кудайга жалбарып турду. Кыпчактар той-тамаша, ойун-зоок өткөрүп жыргай беришти.

Бир күнү Мусулманкул көп кишини күнөкөр кылып Ташкентке айдады. Дагы ошентип миң-миңдеген кишилерди Ташкентке айдай берди. Шахзада муну көрүп, өкүнүп атты. Бирок, "Ээ Жараткан, булардын жазасын өзүң бер! Балээден куткар!?"-деп атты. (577а-бет).

Ошентип, Мусулманкулдун зулумдугу чектен ашты. Күндөрдүн биринде Хан Азиреттин дубасы кабыл болду. Мусулманкулга кабар жетти. Ташкенттеги ушерден барган адамдар чогулуп, Мусулманкулга кат жазды. Алар: Мамадийар датка, Калбек датка, Касым миң башы, Камарбек - баары 500 атактуу кыпчактар. Булардын арасынан (578-бет). Мусулманкул миң башынын алдына Мамадийар датка, Молло Калбек келишти да, айтышты: "Эй Мусулманкул, сен бир койчу элең, ыкыбалың жогору экен, эми даткалыктан өтүп, миң башы, куш беги болдуң. Бул Саид Кудайарканды 12 жашында такка отургузуп, андан мурда баарыбыз эле бадачы элек, шахзаданын аркасы менен даражага жеттик, эми кандай дейсиң?"-дешти. Мусулманкул ачуусу келип айтты: "Бул менин ыкыбалым!"-деди. Аны уккандан кийин Молло Калбек менен Мамадийар датка кетип калды. (578а-бет).

Бир канча күндөн кийин чоңдор өздөрүнчө сүйлөшүп, "Мусулманкулду олтурган жеринде өлтүрүш керек!"-деген бүтүмгө токтошуп, чогулуп келишти. Аны ушакчылар Мусулманкулга жеткирип койушту. "Эй миң башы этийат болуң!

Молло Калбек менен Мамадийар датканын түрү башка, сизге зыйан жеткирбей койбойт."-дешти. Мусулманкул дароо жаллаттарды чакырып, "Мамадийар датка менен Калбек датканын баштарын алгыла!"-деди. Бул сөз айтылар менен жаллаттар алардын баштарын кесип ташташты. Бул кабар эл-журтка тарап кетти. Ошол убакта Рахманча, Каримкул дасторкончу (579-бет). Ташкенттен келип, дарыйа бойуна түшүштү. Максаттары Мусулманкул менен Кудайаркандан алдыларына баруу болгон. Жолдон бир сыпайга (милиция) жолугуп, андан Кокон салтанаты жөнүндө сурашты. Ал "Мусулманкул Калбек датка менен Мамадийар датканы өлтүрдү."-деди. Булар андан чочулап, Ташкентке кайра кетишти. Ташкентке жетип, улуу-кичүүнү чогултуп кеңеш кылышты. (579а-бет). "Мусулманкул менен күрөшпөсөк болбойт, түрү бузук."-деген чечимге келишти. Бул кеп тез эле Мусулманкулга угулду, 20 миң лашкар чогултуп, Ташкентке жөнөдү. Жетип барып сепилди курчап алды. Үч ай уруш кылды, кан сел болуп акты. Жеңе албай акырында качты. Коконго келип 3 ай туруп, лашкарин 40 миңге жеткирди, (580-бет). жол жүрүп отуруп кайра Ташкентке барды. Ичкериден Нурмухаммат датка, Касымбек, Пазылбек, Камарбек - бир канча сарт кыпчак чоңдору чогулуп, Мусулманкул менен уруш кылды. Адамдардын баштары сайдын ташындай болуп, кан дарыйадай акты. Уруш 40 күнгө созулду. Акырында Мусулманкул дагы качты. Саид Мухаммат Кудайарканды алып дарыйанын жээгине келди. Аркасынан Нурмухаммат датканын лашкарлари басып калды. Мусулманкулдун аскерлери дарыйага бойлорун таштады. Мусулманкул да сууга бой урду. Анын ооматынын кеткени ушул, Кудайаркан да сууга бойун таштады. (580а-бет). Ошондо дарыйага жеткирбей Атамбай деген кыпчак арксынан ат салып, Кудайарканды кайра артка алып жөнөп, "Кудага шүгүр, падышабызды бизге берди."-деди. Мусулманкул артын караса, Кудайарканды бир адам аркага алып кетип баратыптыр. Ошондо Мусулманкул "Аттиң! Дөөлөтүмдөн айрылдым!"-деп титиреди. (581-бет). "Эй жигиттер, эми колдон кетти, Хандын артынан чапкыла! Мергендерге "Шахзаданы аткыла!"-деп буйруду. Мергендер канча атса да ок тийбеди. Ошентип, Алла Таала Кудайарканды сактап калды. (581а-бет).

Сарт кыпчактары сүйүнүштү. Мусулманкул Хансыз калып, өкүнүп, Көлмө деген кыпчак жайына карап кетти. Лашкарларинин бир канчасы Кудайарканга барып кошулду. Андан кийин Ташкент лашкарлари Өтөмбайды Шахзада хандын жанына увазир кылышты. Нармухаммат датка баштап өз шаарларына кетишти. (582-бет). Нармухаммат датка Коконго келип түштү. Ошентип, бардык бийлик Нармухаммат даткага өттү. Анан кыпчактарды чогултуп, бийлик орундарына дайындап, Мусулманкулду жакшылыкча болсо да, жамандыкча болсо да апкелгиле!"-деп, Козубала датка менен Аман бийди баш кылып, кырк жигитти жиберди. (582а-бет). Анын артынан дагы канчалаган кыпчактарды жиберди. Отуз миң кыпчак урушка барды. Алардын Мусулманкулга каршы урушмагы калп экен, кайра Мусулманкулду качырып жиберди. Жөн жүргөн дыйкандарды кармап алып келишти. Бир чоң кошуун сарттар "Кыпчакка баш ийип отурабызбы, биз да Кудай деп аракет кылып көрөлү."-дешип, Касымбек, Пазылбек, Камарбектер (583-бет). баатырларды, лашкарларды жыйып, колдоруна курал алып кыпчактар менен согушту. Касымбек, Пазылбек миң жигит менен 30 миң кыпчакты өлтүрүштү. Кан дайра болуп агып, кишинин башы сайдын ташындай болду. (583а-бет). Ошентип, кыргын кызыл кыйамат болуп, "Кудай сактай гөр!"-деп эл жалбарып турду. Өлгөндөрдү 9 күн ар чуңкурга көмп отуруп, араң тазалашты. Анан журт-журтка: "Кыпчак болсо кармап келип башын кесе бергиле!"-деп кабар жиберди. (584-бет). Ошентип, Кокон салтанатын душмандан тазалап, Касымбек миң башы, Пазылбек дасторкончу, Лавло Сайпидин шагаул, Манийаз кайра миң башы болду. Бийлик Шахзада Кудайаркандын өзүндө болуп калды. Ошондо Малабекти Кудайаркан Марглан шаарына аким кылды да, "Өз билгениңиздей жетекчиликке алың."-деп мөөр басып тапшырды. (584а-бет). Малабек Маргланга жөнөрдө баш-айагы алтынга чөмүлгөн бир ат берди. Андан кийин "Эй Абдыкахар, сенин кызматың мага абдан өттү, сага Нов шаарын бердим."-деди. Сопубек, сен мага жакшы кызмат кылдың, сага Кожонт шаарын бердим"-деди. Иса төрөгө: (585-бет). "Эй Исабек, сизге Андижан шаары маарек болсун!"-деп, сарпай кийгизип жиберди. Андан кийин Момункожого: "Сизге Кашкар шаары маарек болсун!"-деп мөөр басып, Кашкарга жиберди. Манийаз миң

башыны паңсат кылды. Касымбекти миң башы кылды. (585а-бет). Улуу-кичүүнүн ар бирине мунасиб келген кызмат берди. Ыраазылык билдиришип, падышанын иштери илгерилешин тилеп, бата беришти. Андан кийин Ташкентти Нармухаммат даткага берди. Бардык шаарларга аким койуп, көңүлү жайланып, дөөлөт тапты да, көңүлдүү отурду. (585-бет). Бул сөз мында турсун.

Эми Саид Мухаммат Шерали хан Баатырдын үч кызынан бир сөз эшитмек керек

Хандын үч кызы бар эле, алар өтө сулуу эле. Бекуулубек деген бир иниси бар болчу. Ал мурда эле дүйнөдөн өткөн. Андан эки уул калган. Биринин аты Касымбек, экинчиси Садыкбек. Касымбекке Нарсүчүкайым деген кызын, Садыкбекке Айжанайым деген кызын берген. (586а-бет). Бир экечелери бар эле, андан уул калган, анын аты Искандарбек эле. Ага Махларайым деген кызын берген. Андан кийин бир канча бузуктар Авлия Баатыр ханга кабар жиберешкен: "Эй Падыша Аалам Султан Бакарам, сизди бул чайандарыңыз өлтүрүп, ордуңузга падыша болчудай ниеттери бар."-дешти. Ошондо Баатырдын ачуусу келип, "Касымбекти өлтүрүп, Садыкбек менен Искандарбекти башка журтка чыгарып ийгиле!"-деп буйрук берди. Жаллаттар Касымбектин башын алып, берки экөөнү Бухара-и Шарипке чыгарып ийишти. Садыкбек Каабатиллага карап кетти. Искандарбек өлдү. Бузукулардын тили менен үч кыз үч Шахзададан айрылып, көпкө олтуруп калышты. Аталары шейит болгондон кийин бул кыздарды, мусулманчылыкка тайанып, үчөөнү үч төрөгө берген. Нарсүчүкайымды, улук төрө деп, Марглан төрөсүнө берди. Анан Айжанайымды Сабыркан төрө дегенге - Андижан төрөсүнө берди. Анан Махларайымды Махмудхан төрө дегенге - Наманган төрөсүнө берди. (587а-бет). Алар саидзада төрөлөргө тийип, турмуш улашты. Кечеи-күндүз ал төрөлөрдүн жанында болушту. Ал эми ал төрөлөр ар дайым Шахзада хандын кызматында болушкан. Шахзада хан - Кудайар хан Мусулманкулдун артынан лашкар алып чыкканда, бул төрөлөр жанында болгон. Кудайаркан: "Чоң шаарлар болгон Андижан, Марглан, Шааркан, Намангандаги мага караган улуу,

кичүү, молдо, кожо -баары Мусулманкулдун аркасынан жүрүш кылсын!"-деп амир этти. (588-бет). Бул шаарлардын алты жаштан алтымыш жашка чейинкилери колдоруна тайак алып, атчаны атчан, жөөсү жөө хандын аркасынан жөнөштү. Белгилеген жерге келишти, лашкарлардин санын билип болбойт, ушунчалык көп. Алар баарысы бир шаарга чогулушту. Кыпчактарга жакын калышып, эки жактын лашкарлари беттешти. Ондук топторду алдыга салып, Каусбекке бектин кийимдерин кийгизип, баштатып барды. (588а-бет). Хан Азиретинин көңүлүндө урушуу ниети деле болгон эмес, болгону Мусулманкул менен Атамкул экөөнү эл алдына алып чыгып элдешсек деген ой менен барган. Бирок аны булар түшүнгөн жок. Ошондо төрөлөрдөн Сабыркан төрө дегени "Ээ таксыр ханым, буларга жакын барбай, узагыраак туруш керек."-деп айтты. Хан Азирети "Кудай башка салганын көрөбүз."-деп, ат бастырып кыпчактар чогулуп турган жерге жөнөдү. (589-бет). Хандын алдында туу көтөргөн беш топ жана Каусбек бар эле. Ошол замат ала каргадай болуп кыпчактар булардын алдын тосушту. Каусбек 5-6 топту алдыга салды. Ошондо кыпчактар экиге бөлүндү. Эки жак беттешип, салгылашуу өтө катуу болду. Кечке чейин кылычпаздык кылышты. (589а-бет). Мындай салгылашуу Үрүстөмдүн согушунда да болгон эмес, мүмкүн Азирети Алинин убагында болсо болгондур. Бул согушта Азирети хан да болуп, бир жагында Эшен Жубари, экинчи жагында Садыркан төрө молдо, кожолору менен жүргөн эле. Кыпчактар Саид Кудайаркан турган жерге өздөрүн кутурган иттей урушту. Эшен Жубари менен Ибраимбекти шейит кылышты. Сабыркан төрө жарадар болду. (590-бет). Кан дарыйа болуп акты, адамдардын баштары сайдын ташындай болуп тоголонуп жатты. Ал күнү өлгөндөрдүн санын Алладан башка эч ким билбейт эле. Ошентип, эки лашкар эки жакка бөлүнүп кетишти. Сопубек, Султанмуратбек өз лашкарлари менен Наманган шаарына кетишти. Акылынан ажыраган кыпчактардан беш жүзү буларга кошулуп кетишти. Наманган шаарына киргенде, алардын кошулганын билип калып, баарынын башын алышты. Андан кийин Касым миң башы (590а-бет). Избаскен шаарына лашкарлари менен барды. Бул арада Малабек бир тараптан колуна кылыч алып, урушка кирди. Шеркара баатырдай миң

кишинин башын кести. Ага такат кыла албай, кыпчактар качышты. Андан кийин 200 адам менен тоонун башына чыгып карнай, сурнай тарттырды. Хан Азиретинин аскерлери чачылып кеткендиктен, Кудайаркан эмне кылаарын билбей турганда карнай, сурнай үнүн угуп, (591-бет). "Ээ Кудай, бул кандай окуя болду, аскер чачылып кетти, жанымда эч ким калбады, эми мен өзүмдү өзүңө тапшырдым."-деп кол көтөрүп бата кылып, ыйлап турду. Дубасын Кудай кабыл кылып, беш кишиси менен Малабек акасине барып кошулду. Хан Азиретинин алып барган белек-бечкектерин кыпчактар талап кетишти, эч нерсе калбады. Хан Азирети акасина кошулуп карнай, сурнай тартып турганда, чачылып кеткен жигиттери кайра келишти. (591а-бет). Андан кийин Касым миң башыга киши жиберип алдырды. 2 миң 500 жигит менен Касым миң башы жетип келип, "Ижазат берсеңиз мен майданга кирип, денемде бар жанымды сарп кылсам!?"-деди. Ижазат берилди, Касым миң башы майданга кирди. Кишинин өлүгү буудайдын боосундай болуп жатып калды. (592-бет). Булак-булак болуп кан ага баштады. Жеңиш Кудайаркан тарапта болуп, кыпчактарды коркунуч басты. Калган кыпчактар тоону карап качып, ошойакка чогулушту. Ошондо Мусулманкул Кетментөбө деген жерге барып, лашкар чогултту. Бул урушка катышкандар: Чолпонкул датка, Алчынбий датка, Самандар датка, Көрүүлү бий, Алман бий, Атамкул деген атактуу кыпчак баатырлары эле. Булар качып барып бир жайга чогулуп, Мусулманкулга киши жиберип алдырышты. Мусулманкул келгенде, алардын аксакалдары айтты: "Эй Мусулманкул, кел эми, дагы да болсо өзүбүздүн хан эмеспи, ырайым кылаар, (592а-бет). баш ийип, алдына баралык."-дешти. Анда Мусулманкул: "Киши өлбөй да бийликти колго алса болобу?"-деп, Хан алдына барганга көнбөй койду, "Дагы да болсо салгылашабыз!"-деди.

Ошол Күнү кечке согуш болду. Кеч кирди. Дем алалы деп кайсы жерге барышса да өлүктөр жайнап жатат. Төөлөргө казынаны жүктөшүп, Пайтого (Пайтык го?) барышты. Ошол жерде дем алышып, үч күндөн кийин ал кыпчактар кеңешишти: "Кандай болгондо да Төрөкоргонго барышыбыз керек, (593-бет). андан кийин Кокон салтанаты өзүбүздүкү."-деп, Төрөкоргонго карап ат койушту. Бир кыштакка барганда айыл жашоочулары көз

ачырбай, мергенчилери аткылап өткөрбөдү. Анда кыпчактар: "Бир айылды ала албдык, Төрөкоргонго кантип барабыз?"-деп таң калышты. Айласыздан кайра келишип, Мусулманкулга кошулушту. Бардык кыпчактар биригип жарашмак болушуп, (593а-бет). мындай кеңешке келишти: "Биз кандай итке окшош элек, ушул Шахзаданын шарапаты менен ушундай даткалыкка жеттик, дагы да болсо барып Хан Азиретиден кечирим сурайлы. Кечээр."-дешкенде, бул сөз баарына маакул келди, бир гана Мусулманкулга жакпады. Бул сөз мында турсун.

Эми Хан Азиреттен сөз эшитиң

Хан Азирет улуу-кичүүнү чогултуп, кеңеш куруп, "Кандай да болсо булар менен жарашуу керек. Бир элчи жиберелик, бул акмактар ынсапка келип калгандыр (594-бет). Эгер жарашар үмүттөрү болсо, уруш убактында өткөн өттү, кеткен кетти, эми аны оңдош керек."-дешти. Анда олтургандар "Элчиге кимди жиберемиз?"-деп калышты. "Сабыркан төрө улук киши, ушуну жиберели."-деп, келишим кат жазып, кыпчактарга: "Мусулманкулдан башкага эч кандай кегибиз жок, ошону бизге берсеңиздер? Аны өлтүрөлү деген деле ойбуз жок. Анын максаты бийлик. Жарашсак, жаман ишти бири бирибизге мунасиб көрбөсөк"-деп жазышты. Анан Сабыркан төрөнү чакырып, (594-бет). "Булар (кыпчактар) сиздин муруттарыңыз, элчиликке сизден башканы ылайык көрбөдүк"-дешти. Төрө маакул болду. Ага бир саркардани кошуп, 20 киши менен жөнөтүштү.

Жолдо молдобачага окшогон бир топторго учурашты. Жакын барышса, алар кыздар эен. Андан өтүп бир топ селде оронгон жигиттерди көрүп, жакын барышса, баары жубан айалдар экен, белдерине кылыч байланып алышыптыр. (595-бет). Андан өтүшсө, көп киши жаңы кийимчен, баштарында селде, бардыгы көсөө, буларга таң калып өтө беришти. Андан кийин кара курчан ат, төөгө минген адамдардын жанынан өтүштү. Өтө көп кишилер экен. (595а-бет). Андан кийин Сабыркан төрө келе жатыптыр деген кабар келди. Кыпчактар зыйарат кылышып, ызат-урмат менен меймандашты. Ошол жерде Сабыркан төрө Азирети Хандын айткандарын бир-бир байан кылды. Бул сөздөр аларга

жакты. Эгер кабыл кылбаса, акыбалыбыз жаман болот деп ойлошту да, (596-бет). Мусулманкулду апкелишти. Мусулманкул төрөнүн этегин өөп зыйарат кылды. "Эй таксыр, Кудай Таалага миң мертебе ырахмат! Сиздин дидариңизди көргөнүмө"-деп ыраазылык билдирди. Ошондо төрө Мусулманкулга: "Миң башым, көңүлүңүздү кирдетип капа болбоң, Сизге эч ким тийбейт, сиздей баатыр Хан Азиретке абдан керек." Ушул сыйактуу көп сөздөр менен насаат айтты. Ошентип Мусулманкулду алып жөнөдү. Мусулманкулду алып барса, лашкарлардин баары уктап жатыптыр (596а-бет). Алардын бирин ойготуп, Мусулманкулду бир жерге киргиздирди. Өзү Хан Азиретке барды. Ал жерде да жанжөкөрлөрүнүн баары уктап жатыптыр. Алардан өтүп барса, Шахзада Саид Кудайаркан да уктап атыптыр. (597-бет). Ошол жерде төрө Шахзаданы көрүп дуба кылып, мындай деди: "Оо Жараткан Шахзаданы улук кылып жараттың, эми буга 120 жаш өмүр бер! Жаангер кыл! Душмандары жеңилсин!"-деди.

Ошол мезгилде Хан Азирети ойгонуп караса, Сабыркан төрө алдында отуруптур. "Э төрөм, эмне болду? Кандай васийаттарга туш болдуңуз?"-деп сурады. (597а-бет). Төрө болгон иштин баарын айтып: "Э таксыр Ханым, Мусулманкулду апкелдим."-деди. Хан Азирети: "Баракалла төрөм, жакшы иш кылыпсыз."-деп сүйүндү. Андан кийин экөө бир саат уктап, таңда туруп намаз окушту. Хан Азирети: "Эми Мусулманкулду алып кетсин."-деди.

Жыйырма киши Кокон салтанатына карап жөнөп кетишти. Андан кийин колго түшкөндөрдөн бир тобун өлтүрүштү. Жеңилип багынгандарды кошуп алышты. (598-бет). Бардык жерге өздөрүнөн аким койуп, шаани-шөкөт, салтанат менен ордого барышты. Баары кубанычта болушту. Бирок Мусулманкулду өлтүрүш Хан Азиреттин ойунда да жок эле. Ошол мезгилде Кокон шаарында Каримкул Мактар деген бар эле, Мусулманкул анын алдына апкелинди. Колунда чынжыр, бутунда кишен. Аны Каримкул Мактар бийик жыгач орноттуруп, анын үстүнө отургузуп койду. (598а-бет). Эл тамаша кылып турду. Андан кийин ар бир айыл-кыштак, тоо, чөлдөрдө качып жүргөн кыпчактарды кармап келип, ошол Мусулманкул отурган жыгачтын астына апкелип, баштарын кесе берди. Ошентип, он күнгө чейин Мусулманкул тактанын үстүндө отурду., кыпчактарды тынбай мууздай

беришти. Анын ошончо көргөн дөөлөтү бир күнчөлүк көрүнбөй калды. Мусулманкулдун кыпчактарына боору ачыды, Хан Азиретти бир көрсөм деп самады. (599-бет). Анын өмүрү бүтүп, ыкыбалы кайткан кези эле.

Мусулманкулду он күн тактага отургузуп, он биринчи күнү жерге түшүрүп, Каримкул Мактар анын да башын алдырды. Бул кабар Хан Азиретке жетти, буга өкүнүп калды. "Мусулманкул мага кадырдан эле, кандай болсо да мага кабарласаңар болмок!"- деди. Ошентип Кудайарканды тактыга отургузуп, "Кимдин кимдин заманы, Кудайаркандын заманы!"-деп көчөмө-көчө кыйкырып жүрүштү. Жар айтышты. Достор сүйүнүп, душмандар күйүндү.

Эми бир сөздү Саид Мухаммад Кудайаркан кандай иш жүргүздү, ошол туурасында

(599а-бет). Такка отургандан кийин Кудайаркан Маргланга Малабекти аким кылып жиберди. Хан Азирети өзүнүн саркардалари менен ошерде турду. Мурда хандарда 4 удайчы болсо, Хан Азиретинин мартабасы көтөрүлүп, 9 удайчы берилди. Мурда паңсаттан 9 болуп келсе, эми 40 паңсатка жеткирилди. Булардын баарына зардан кийим дайардатты. Дагы алардын ар бирине 600дөн кызматчы берди. (600-бет). Андан кийин Хан Азирети "Миң мырза дайар кылгыла!"-деди. Касым миң башы ошол замат куш кат миң мырзаны дайар кылды. Алардын ар бирине алтындан мөөр жасатып берди. Андан кийин миң аалымды Хан Азиреттин жанында туруш үчүн алып келди. Ошентип, анын кызматында 500 атактуу баатыр, анын ар биринин артында 40 миңден тартып 10 миңге чейин жигиттери болгон. Ар бир аскер жакшы куралданган эле, атактуу баатырлардын белине алтындан кемер байлаган. (600а-бет). Андан кийин 500 намагар (артист) дайардагыла, алар ырдаганда жан-жаныбарлар (куштар) баштарына келип сайрап турсун!"- деди. Дароо жер-жерлерге киши жиберип, 500 ырчыны таап келишти. Хан Азирети: "Булардын ар бирине бирден дутар дайардагыла!"-деди. (601-бет). Аны да дайардашты. Алардын ар бирине вазийфа берилди. Андан кийин Хан Азирети: "Эй Касым увазир, бир сөз бар, айтсам аткара аласыңбы?"-деди.

Касым увзир: "Таксыр падышам, сизден ишарат болсо болду, аткарабыз."-деди. Хан Азирети айтты: "500 карчыга, 500 ылаачын, 500 кыйгыр болсун, анын ар бири өзүнүн мүнүшкөрлөрү менен болсун!"-деди. (601а-бет). Касым увазир маакул болуп, баарын дайардады. Мүнүшкөрлөр карчыга, ылаачын, кыйгырларын колдоруна отургузуп алып, хандын алдында турушту. Андан кийин Хан Азирети Касым увазирге: "Дагы бир сөз бар, аткара аласыңбы?"-деди. Анда Ксым увазир: "Ээ Таксыр Падышам, сиздин дөөлөтүңүздө кандай десеңиз ошондой аткарыш оңой, сиз айткандай болот."-деди. Хан Азирети айтты: "Миң бүркүт, аларды көтөргөн 1000 аксакалдары менен болсо!"-деди. (602-бет). Касым увазир таазим кылып, жер-жерлерлерге кишилерди жиберди, миң бүркүт Хан каалаган аксакалдары менен табылды. Баарын Хан Азиреттин алдына алып келишти. Хан аларды сыйлады. Касым увазирди да сыйлады, ага өзү кийип турган тонун чечип берди. (602а-бет). Дагы Хан: "Эй Касым, табасыңбы???"-деди. Касым: "Ээ Таксыр, сиздин дөөлөтүңүздө кандай кааласаңыз, ошондой болот."-деди. Хан Азирети: "Миң ак нар төө болсо!"-деди. Касым увазир аны да тапты. Ошентип, Хан эмнени кааласа, баары дайар болду, башчылар менен бир нече күн уу уулап ойношту. (603-бет). Баары курсант болуп жүргөн убакта, Мамаюсуп Муптин деген адам бар эле, аны Ноо деген шаарга кызматка койгон эле, бул бир жалган сөз таап келип, мындай деди: "Хан Азирети, сизди өлтүрүп, Исабек төрөнү хан көтөрмөк болушуптур, булардын башы Сафат Шагаул (603а-бет). экен"-деди. Аны уккан Хан Азирети каары кайнап, "Менин дөөлөтүмдө ушунчалык жакшылыктарды көрүп жүрүп, хандыкты эңсейт бекен!?"-деп, жаллаттарга: "Исабек төрөнүн башын алгыла!"-деп буйрук берди. Анан Сфет Шагаулду өлтүргүлө!"-деди. "Мухаммат Назар Кулак деген саркарда бар, анын да башын кескиле!"-деди. Ошолордун баарын апкелишти, "Жакшылыкты көрдүңөр, эми жамандыгын да көргүлө!"-деп, Исабек төрөнү баш кылып баарын өлтүртүп, Касым миң башыны байлатып койушту. (604-бет).

Маманияз датканы миң башылыкка көтөрдү. Момункожо дасторкончу эле, аны өлтүртүп, Пазылбекти дасторкончу кылды.

Ар кайсы өлгөндөрдүн ордуна башкаларды дайындады. Акимбекти Шагаул кылды.

Ошентип, күндөр өтүп атканда дагы бир кабар жетти: "Акаси Малабектин түрү бузулуп аткан имиш, "Эмнеге мен каттаси (улуусу) болсом, кичиги Кудайаркан хан болуш керек?"-деп атыптыр"-деген кабар жетти. Муну уккан Хан "Акам келсин, мен сагындым."-деп киши жибертет. (604а-бет). Малабек келбей койот. Анан Кудайаркан дагы кат жибертти, анда: "Ака, келсеңиз, кеңеше турган сөз бар эле."-деп жазылган. Ошентип отуруп, түрлүү жакшы сөздөрдү айттырып отуруп, Малабекти Коконго алып келтирди. Хан Азиретинин көңүлүндө "Биер жакын болуп атат, алысыраак жөнөтөйүн." деген ниет бар эле, келээри менен "Ээ мерибан ака, Ташкент чоң шаар экен, сизди ошол жакка жиберсемби деп атам, жагабы?"-деди. Бул Малабекке жакты, аны "Ташкентке барсам, көп кол жыйнап келип, Коконду алсам!" деген бир ой бийлеп турду. Дароо "Жакшы болот."-деп кабыл алды. Ойу бузук эле... (605-бет). Ошентип, "Ташкентке аким болуу жарлыгын колго кармагандан кийин, "Эй үка, мага кимдерди кошуп бересиң?"-деп сурады. Кудайаркан: "Мына жигиттер, каалаганыңызды алыңыз!"-деди. Анан жигиттерине: "Менин аками журтуна жеткирип койгула!"-деди. Алар Малабекти Ташкенге жеткирип келишти. Ташкендеги улуу, кичүү, казы, уламалар күтүп алышып, ордого алып киришти. (605а-бет). Шахзада Малабек Баатыр:"Бул уламаларга сарпай, келгендерге казынадан соогат бергиле!"-деди. Казы, уламаларга белек-бечкектер берилди. Баары ыраазы болуп кетишти. Малабек Ташкент ордосуна отуруп калды.

Малабекке Маргландык Эшенкул дегендин кызын алып берген эле. Сопубекке Шадмандын кызын алып берген. Малабек менен Сопубек бир энеден болгон. Абдырахманбек, Саид Мухаммат Кудайаркан, Шахзада Султанмуратбек, үч кыз менен бирге бир энеден эле. Бирок Малабектин буларга көңүлүндө кинээси бар эле. (606-бет). Бул сөз мында турсун.

Малабек Ташкенге аким болгонуна үч ай өткөндөн кийин, Марглан шаарын Кудайаркан Султанмуратбекке берди. Ага айтты: "Ээ боорум, жаш элеңиз, чоңойдуңуз. Марглан шаары сизге мубарак болсун!"-деп, кийиндирип жолго чыгарды. Ал

Маргланга жеткенде андагы молдо, кожо, казы, мупту (606а-бет). кадырлап тосуп чыгышып, шаарга апкиришти. Ордуна отургандан кийин, келгендерди сыйлады. Алар дуба кылып, ыраазы болуп кетишти. Андан кийин Наманган, Төрөкоргонду Сопубекке берип, "Кичине элеңиз, чоңойдуңуз, журт ээси болдуңуз, маарек болсун!"-деп жөнөттү. Андан кийин Махаммат Назарбекке Андижан шаарын берди. (607-бет). Ошентип, эли-журту рахатта күн кечирип турушту.

Күндөрдүн биринде "Малабек акамдин эжесин ага жибергиле!"-деп буйрук берди. Катта энеме жана Маклар айымга кабарлагыла, дайардансын, Ташкент шаарына барсын!"-деди. Ал дайарданып Хан Азиреттин алдына кирди. (607а-бет). "Ээ эже, эми сиз барып, акамдин сый-урматын, кызматын көрүп келиңиз!"-деди. Эшик агасын Айжан айымга кошуп: "Буларды алып барып, акама тапшыргыла"-деди. Аларга эки жүз араба айалдар кошулду. Айжанайым деген өз экачиларин кошту, жүрүп отуруп Ташкентке жакын жетишти. (608-бет).

Малабек Баатыр лашкарларине буйрук берди. "Бүгүн Саид Мухаммад Кудайаркандын экачиси бул жерге келет имиш. Ээ чоңдор, лашкарларди чогултуп, мергендерге мылтык карматып, жолго чыккыла! Бир канчаңар найза кармап, бир канчаңар кылыч алып, шамшар ойнотуп чыккыла! Калган эл колдоруна тайак кармап турсун!"-деди. Шахзада Абдырахманбектен бир уул калган эле, (608а-бет). анын аты Шамураткан болгон. Аны Малабек багып алган, анын энеси да бирге эле, ал өтө сулуу болгон. Келаткандар Ташкенге жетишкенде Малабек өзү баш болуп, лашкарларин көргөзмөк үчүн келип турду.

Айжанайымдын атын атабай, бардык эл Төрөайым дээр эле, анткени ал акыл-эстүү, кайраттуу сулуу айал эле. (609-бет). Аны Хан Азирети өтө жогору сыйлайт эле. Малабек баатыр бул лашкарларин көргөзүш үчүн барган, жанына Шамуратты да алып алган. Малабек баатыр Айжанайымдын алдына барып. "Эй Айжаным, мен сизди көрмөк үчүн утурлап чыктым."-деп көрүштү. Шамураткан да көрүштү. Анан айтты: "Эй Айжаным, сизди көрсүн деп мынча лашкарди апкелдим."-деди. Ошондо Төрөайым айтты: "Жакшы болуптур.-деп оң жагына караса, бүтүн кылыч кармаган жигиттер. (609а-бет). Сол жагына караса, мылтык кармаган

жигиттер Ташкент талаасына толгон. Анда Айжанайым ага мындай деди: "Сага Алла Таала куп жигиттерди бериптир, эми орус каапырларына лашкар тартып барсаң да болот экен."-дегенде, Малабек: "Э Айжаным, мен эмне үчүн оруска барышым керек, мен барсам үкам Саид Кудайарканга лашкар тартып барам."-деди. Ошондо Төрөайым айтты: "Эй жигаркушам, жакшы кыласың, мага да жагат."-деди. (610-бет). Себеби лашкарлардин көптүгүнөн алардын санын Алла Таала гана билбесе, башка биле албастай өтө көп эле. Айжанайым: "Эгер Урумга, Бухра-и Шарипка, оруска кол салсаң да жеңесиң. Бирок үкаң Саид Мухаммат Кудайаркан Коконго хан болуп турат, а сен андан улуу болсоң да Ташкенге акимсиң. Эгер сен хан болсоң, үкаңа да бир шаарды берип койосуң, аким болуп жүрө берет"-деди. Бул сөздөрдү айтпаганга да айласы жок эле, себеби Малабектин түрү бузук, сөздөрү бузук эле. Мындай сөздөрдү айтып көңүлүн көтөрбөсө, көңүлүнө алып калмак, ошон үчүн буларды айтып, Малабектин демине дем берди. (610а-бет). Төрөайымдан бул сөздөрдү угуп, көңүлү көтөрүлүп, лашкарларына жооп берип, шаани-шөкөт менен ордосуна апкирди.

Андан кийин буларга кошуп жиберген эки баатыр: биринин аты Эңназарбек, экинчиси Амиракун - бул экөөнү жигиттери менен байлап таштады. Анан ичкери Айжанайымга (611-бет). кирип, Кудайаркандан келген эки вазирин байлатып таштадым дегенде, Айжанайым айтты: "Ээ бир тууганым, бул бечаралар силерге кызматчы, кадырдан, буларды көп коркутпаң!"-дегенде, Малабек эшикке чыгып кетти. Алар байланган бойунча калды. Малабектин көңүлү бузук экенин баамдаган Айжанайым кетмек болуп калды. Көргөн ызат-урматы бир тыйынга татыбады. (611а-бет). Анан айтты: "Ээ бир тууганым, бизге уруксат берсеңиз, кайтсак."-дегенде "Жакшы болот!"-деп көп тартуулар берип, анан айтты: "Э жигар кушан (бир боорум), ошол байлангандарды мага бошотуп берсең!?"-деп суранды. Малабек бошоттурду. Айжанайымдар жолго чыгышты. Алар адаттан сырткары тез жүрүп, он күндүк жолду бир күндө басышты. Кайра кайтарып кетпесин деп шектенишкен. (612-бет). Ошентип жүрүп отуруп Коконго жакындашканда, Айжанайым булардан суранды: "Ташкенде канчалык кыйынчылык көрсөңөр да, Кудайарканга айтпаңар!?"

Булар бир туугандар, канча айтканыңар менен пайда жок, бири бири менен жакшыбы жаманбы түшүнүп болбойт. Эгер бириңердин оозуңардан бир сөз чыкчу болсо, мен силерди Хан Азиреттин алдында жаман кылам..."-деди. Алар Коконго келип ордого түшүштү. Ичкери киргенде Айжанайым аким энеси (Малика-и Шахубан) менен кучакташып көрүшүп, жакшы сөздөрдү айтып, жамандарын жашырып койду. Анан Хан Азиретке келип, ага да түрлүү жакшы сөздөрдү айтты. (612а-бет). Хан Азирети: "Айжанайым, үкаңиз Малабек эмне сөздөр айтты? Ойунда эмнелер бар экен?"-деп сурады. Айжанайым айтты: "Дөөлөтүңүз ашсын, эч кандай сөздү билген жокмун. Сиз да ар кимдин ушак сөздөрүнө ишене бербей!"-деп насаат кылды. (613-бет).

Саид Мухаммат Кудайаркан күндөрдүн биринде: "Ээ Маманийаз датка, сен менин увазимсиң, көңүлдү көтөрөр сөз айткын?"-деди. Маманийаз датка дароо ордуна туруп таазим кылып: "Дөөлөтүңүз артсын, өмүрүңүз узун болсун. Эгер мага уруксат берсеңиз, менин көңүлүмдөгү каалоом мындай, Шугнан падышасынын бир кызы бар экен, сулуулугунда чек жок, (613а-бет). сымбаты перидей, жүрүшү периштедей. Эгер уруксат берсеңиз, мал, пул чогултуп, бир-эки саркарди ошого жөнөтсөк!"-деди. Бул сөз Хан Азиретке кантай жакты. "Баракалла! Ушул ишиңизди тезирээк бүтүрүң!"-деди. Узавир дароо сыртка чыгып кеңешип, амбарчыларга: "Зар көйнөк, атлас ж.б. түркүн материалдарды сандык-сандык кылып дайардагыла!"-деди. Баары болуп 40 төөгө жүк жүктөлдү. (614-бет).

Молдо Иса датканы баш кылып кырк жардамчы, миң жигит менен Шугнан падышалыгына мындай мааниде кат жиберешти: "Эй Искендар падыша парзанти, сизге ушунча тартуу менен аксакалдарды жибердик. Саид Мухаммат Шерали хан Баатырдын уулу Кудайаркан атасынын ордуна хан болуп отурду. Шугнан падышасынын сулуу кызы бар имиш, ошол кызды Саид Мухаммат Кудайарканга ылайык көрдүк. (614а-бет). Сиздерге мунасиб болсо, бул мал, мүлктү алып, кызыңыздарды жиберсеңер!?" деген мазмунда эле. Бул катты Молдо Иса датка алып, Шугнанга жөнөп кентти. Көп күн жол жүрүп, улуу дарыяларды кечип, тоо таштарды ашып, Шугнан шаарына жакын жетти. Бул аваза Шугнан падышасына угулду. Аны

кароолдор мындай мааниде жеткиришти: "Ээ таксыр падышам, (615-бет). бир тайпа эл келди, сизге кабарлап коюшка келдик."-дешти. Ошондо Падышанын каары кайнап, "Менин шаарыма уруксатсыз келгендер ким экен?"-деп ар бир түгү тик турду. Ошондо бир даанышман увазири: "Ээ падышам, мындайларга ачуулана бербөң, сизге башка падышалыктар ар кандай маселелер менен келе бериши мүмкүн, Кээси сизден кеңеш сураганы келиши да ыктымал. Бир кишинин сөзү менен эле, ойлонбой туруп ачууңузду келтире бербөң, Эгер уруксат берсеңиз булар эмнеге келишкенин билип келейин."-деди. Уруксат болгондон кийин, увазир бир топ кишилер менен алардын алдына барды. Молдо Иса ойун-шоок салып атыптыр. Увазир келгенде көз көрүп, кулак уктагандай меймандашты. (616-бет). Дасторконго жер жүзүндө бар нерселердин баарын койушту. Алардан көргөндөй урмат-сыйды булар эч кимден көргөн эмес.. Тамактан кийин булар аңгемелешип отурушту. Анан увазир: "Силер кайсы бактын гүлү, кайсы токойдун булбулу болосуңар?"-деди. Кайдан келип, кайда баратасыңар?"(616а-бет). -дегенде, Молдо Иса акылдуу киши эле, айтты: "Биз силер менен тууган болгону келдик. Кокон шаарынан Саид Мухаммат Кудайаркандын алдынан келдик."-деди. Эгер силер уруксат берсеңер туугандашабыз, уруксат бербесеңер ушерден кете беребиз."-деди. Увазир: "Ойуңарды айтсаңар, мен падышама билдирсем."-деди. (617-бет). Молдо Иса: "Эй бурадар, эшиткенибизге караганда падыша Шугнандын бир кызы бар имиш. Акыл-эстүү, кыйал, мүнөзү жакшы, өзү сулуу, даңкы далай жерге кеткен, ага бардык падышалар ашык имиш. Бирок атасы эч кимге ылайык көрбөйт имиш. Биз өз каалообуз менен көрсөк деп, 40 төөгө артып зар апкелдик, той берип тамаша кылсаңыздар, анан ал кызды берсеңиздер, Хан Азиретибизге алып кетсек,"-дегенде, увазир кушпак болуп, падышасына барып айтты. (617а-бет). "Эми аларды апкелип мейман кылышыбыз керек."-деди. Бир кишини Молло Калыкул даткага жиберди. Молло Калыкул датка Шугнан шаарына кирип, апкелгендерин тапшырды. Той башталып, (618-бет). бир нече күнгө созулду. Андан кийин 40 кыз кошуп, аларга зар кийимдер кийгизип, даанышманды кошуп уруксат берип

жөнөттү. Кызды 40 канизек, 40 кулбача менен даанышманды кошуп алып жолго чыгышты.

Бир нече күн жол жүрүп Коконго жетишти. (618а-бет). Андан кийин Марглан ордосуна кызды отургузуп, Молдо Иса датка өзү Хан Азиретке барды. "Падыша Аалам Султан Бакарам, сизге мунасип болор бекен деп кызды апкелдик."-деп сүйүнчүлөдү да, болгон окуяны бир бир байан кылып айтып берди. Хан Азирет дароо ордо айалдарына буйрук берди, алар дароо Маргландан апкелишти.. (619-бет). Бир канча аалым, уламалар Кудайарканга нике байлашты. Хан Азиретке баталарын берип, тарап кетишти. Хан Азирет ал жактан келген 40 канизек, 40 гламбатчалардин баарын сыйлады. Андан кийин ошол кыз менен жашап калды. Душман күйүнүп, достор сүйүндү. (619а-бет).

Андан бир канча күн өткөндөн кийин Хан Азирети увазирин чакырып, "Бир сөз бар."-деди. "Таксыр падышам, кандай десеңиз ошондой аткарабыз."-деди увазир. Ошондо Хан Азирети: "Угушума караганда Дарваз падышасынын бир кызы бар экен, анын сулуулугу Күндөй, тили булбулдай имиш. (620-бет). Ошого бир киши жиберсеңиз, 20 төө, 40 ат менен"-деди. Увазир алардын баарын дайар кылып, 500 жигит менен Молло Калыкул датканы баш кылып, Дарваз шаарына жөнөтүп атканда, Молло Калыгул Хан Азиретке мындай деди: "Таксыр Падышам, өз колуңуз менен кат жазып берсеңиз, оозеки айткандан, кат менен айткан жакшыдур."-деди. (620-бет). Хан Азирети кат жазганга буйрук берди. Молло Калыкул өзү да бир кат жазды. Саид Мухаммат Кудайаркандын каты мындай эле:

Салам айттым айа Шахы Дарваз,
Калыпдур бул көңүл сиз сари парваз.

Жибардим кызматыңга кырк төва мал

Агар лазим болса аны тапып ал.

Агар сиз болсоңуз мага ата

Эшитип менен сизди көп кина

Бизди парзант үчүн кылсаң кабули!.." (ыр уланат). (621-бет). Бул катты Молло Калыкул датканын колуна берип, 40 жигит менен Дарваз жолуна салды.

Молло Калыкул датка жүрүп отуруп, дарыйа кечип, тоо ашып, чөл кезип Дарваз шаарына жетти. Дарваз ханына киши жиберди:

"Эй падыша Дарваз, билиң, сиз үчүн Кокон шаарынан келдик, уруксат этсеңиз, шаарыңызга кирсек, болбосо кайта кетсек!?"-деп айттырды. (621а-бет). Дарваз падышасы чоң, кичине кызматчыларына: "Келген конокторду үч күн коноктобосок болбойт, алып келгиле."-деп буйрук берди. Конок жай дайардап, ага киргизишти. (622-бет). Калыкул датка барып Падыша Дарваз менен учурашты. Аны конок үйгө киргизип коноктошту. (622, 622а, 623-беттерде Дарваз падышасынын кызына той бергени, сарпай кийгизгени ж.б. айтылат). (623а-бет). Дарваз падышасы кызын узатарда, кыздын энеси кызына айткан насааттары: "Эй перзентим, эми сиз Кокон шаарына барасыз, падышазадасыз. Эч качан мен падышанын тукумунанмын деп текеберлик кылбаң!? Улуумун деп бирөөнүн көңүлүн калтырбаң!? Жетим, жесир, карыптарга мээрибан болуң! Мусапырлардын көңүлүн улаң!"-деп бата берип, 40 канизак, 40 гланбачаны (кызматчыларды) кошуп, Коконго жөнөттү. (624-бетте жол жүрүп отуруп Молло Калыкул датка Коконго келип кабарлаганы, 624а-бетте падыша аны угуп сүйүнгөнү, тойду баштаганы, 625-бетте кызды уйасына кондурганы, аалым, уламалар келип нике байлаганы, никеден кийин кыз менен Кудайаркандын өсүп-өнүп кетиши үчүн бата берип кайтканы, 7 күн той бергени, ал кыздын адеп-ахлагы Ханга жакканы айтылат). (625а-бет).

Эмки сөздү Малабектен угун

(Малабек Ташкенде туруп Хан Азиреттин бийлигин тартып алууга ниеттенгени)

Хан Азиреттин атагы ааламга жайылып, быйагы Меккеге, тийагы Чынмачынга жайылды. Канча падышалар Хан Азиреттин даңкын угуп, кызматчысы болушту эңсеп калышты. (626-бет). Падышалык доорун ушунчалык шаани-шөкөт менен өткөргөнүн акындардын бири мындай бейт менен жазды.

Кудайаркан васфини айтай

Айлаган элге нафини айтай.

Болмагай ага Искаандар тең

Вирдишин алган падышалыгын

Миң бахадур наамлари бар

Ар бирида лашкари тайар..."(Ыр беттин айагына чейин ушундай мазмунда уланат). (627-бетте Хан Азиреттин доорунда "Актөөнүн карды жарылып", жыргал заман болгону айтылат. Бул 627а, 628, 628а-беттерде да уланат. 628а-бетте Хан Азиреттин жигиттери менен ууга чыгып, ойун курганы, 629-бетте кийик этинен түрлүү тамактар жасап, кавап (шашлык) кылып жегендери, 629а-бетте Хан Азиретке Алла Таала мындай дөөлөттү бергени макталат. 630-бетте бактысы гүлдөй ачылган Хан Азиретке Малабектин ичи күйгөнү айтылат. Андан ары ошол жүрүштө бир жигитти көрүп калып, "Кайдан келесиң?"-деп сураганда, "Мен Ташкенден келатамын."-дейт. "Мен сизге ыкылас койгондордонмун, сизге арызым бар. Малабек акаңиз өзүңүзгө каршы лашкар чогултуп, бир түндө Кокон салтанатын алып, такка отурсам деп дайрданып атат."-дейт. (630а-бет). Хан Азирет: "Айткан сөзүң ыраспы?-дегенде, - ырас."-деп касам ичти. Хан Азиреттин каары кайнап, Маманийаз даткага карап: "Малабек акаңиздин ниетин уктуңузбу? Эми эмне кыласыңар?"-дегенде, лашкарлар айтышты: "Бул болбогур сөз, киши жиберип тактайлы."-дешти. Бир кишини жөнөтүштү да өздөрү кайта келип ордого түшүштү. (631-бет)

Эмки сөз Шахзада Малабек Хан Азиретке душмандашып. Бухара шаарына келгени жөнүндө

Ошондо бир эки адам келип Хан Азиретке салам айтты. Хан Азирет алардын кайдан келгенин сураганда, алар мындай дешти: "Эй таксыр падышам, Кожонт үстүндөгү элетиңизди Падыша Бухара келип чапты."-дегенде, Хан Азирети каары кайнап: "Жигиттерди дайардагыла, мен манкурттардын катыгын берип келейин!"-деди. (631а-бетте Хан Азирети Каусбекти чакырып, аскер дайардатканы, 632, 632а-беттерде лашкарлар "тишине чейин" куралданып, согушка дайарданганы айтылат. 633, 633а-беттерде 70 миң лашкар менен молдо, кожо, эшендерге туу көтөртүп, жолго салганы айтылат. 634-бетте Саид Мухаммат Кудайарканды лашкарлари көрүп, Алла берген адам экен деп мактаганы айтылат.) (634а-бет). Жолдо баратканда кишилер

жолугуп, Хан Азиретти сурашат. "Хан Азиретти эмне кыла-сыңар?"-дегенде, алар: "Хан Азиреттин жеке өзүнө айта турган сөзүбүз - арызыбыз бар."-дешет. Чабарман Хан Азиретке кабарласа, "Алып келгиле!"-дейт (635-бет). Келаткандардын ичинен бирөөсүн Хан Азиретке апкелишет. Ал жигит: "Мынча лашкар жыйнап ким менен урушканы баратасыз?"-дейт. Хан: "Аны менен сенин ишиң канча?"-дегенде, жигит: "Таксыр, мен сизге күйгөнүмөн айтып атам, Малабек тууганыңыз сиз менен согушканы келе жатат."-дегенде Хан Азирети увазирлерге карап: "Бул кандай сөз?" деп кайра сурайт. (635а-бет). Увазирлер жанындагылардын баарынан сурашса, сөздүн туура экенин тастыкташат. Хан Азирет "Каусбек Ташкентке карай жөнөсүн!" деген буйрук берет. (636-бет). Каусбек жол алып, Ташкентке жакын жеткенде, Малабектин кароолдорун көрөт да, Кудайаркандын лашкарлари ошерде дайарданып турушат. (636а-бетте Малабектин лашкарлари келгени жана добул урулуп эки жак беттешкени, 637-бетте Кудайаркан тараптан баатырлар майданга чыкканы, 637а-бетте эки тараптын баатырлары бир бирине кылыч урганы, 638-бетте Каусбек менен Тавакал төрөгө ошол күнкү беттешүү тийгени, 638а-бетте лашкарлардин аламан чабышы, адамдардын өлгөнү, кан суудай акканы, 639-бетте Саид Кудайаркандын лашкарлари жеңгени, Каусбек Малабектин лашкарларин койго тийген карышкырдай кырганы, 639а-бетте Хан Азирети Каусбек менен Тавакал төрөнү сыйлаганы айтылат). Ошол күндүн эртеси эки жактын лашкарлари беттешип, уруш дагы уланат. (640-бет). Малабектин лашкарларин Хан Азиреттин лашкарлари Ташкентке кууп кирип, айланасын ороп алат. Малабек камалып калат. Ошондо Хан Азирети увазирлерине: "Лашкарларди чогултуп, Ташкенттин бардык дарбазасынан ат койгула!"-деп бурук берет. Бир дарбазага Мухаммат Нийазбек миң башы 40 миң лашкари менен ат койду. Экинчи дарбазага Каусбек, үчүнчү дарбазага Хан Азирети өзү 80 миң лашкар менен (640а-бет). ат койду. Шахзада Султанмуратбек да согушка кирди. Бир дарбазадан Мукаммат Назарбек лашкарлари менен, Жолчубек лашкарлари менен, Абдыкаар лашкарлари менен, Сарымсак датка лашкарлари менен ат койушту. Ошол кезде 400 атактуу саркардалар болуп, алардын ар биринин артында 40-80

миңден лашкарлари болгон. (641-бет). Атчандар баары карнай, сурнайлар менен шаарга киришти. Шахзада Малабек Баатыр беш жигити менен Ташкенден чыгып кетип, дарыйадан сүзүп өтүп Бухарага карап кетти. (641а-бет). Малабек беш жигити менен Бухара Падышасына барып кызматка кирди. Бухар падышасына "Шерали хандын уулу Малабек келиптир."-деген кабар жетти. Ошондо Бухар амири: "Улук болуп туруп кичик болуш кыйын болот, аны алып келгиле!"-деди. (642-бет). Бухар Амири "Куш келиңиз!"-деп кучактап тосуп алды. Кызмат берип, айлык дайындап, Султан Махмудкандын кызын алып берди. Бул сөз мында турсун.

Эмки сөздү Саид Кудайаркандын кандай иш кылганынан угун

Ошол күнү Ташкенге кирип, ордону алды. Абдыракманбектен калган Шамураткан болгон, ал Малабек менен бирге эле. (642а-бет). Ага Ташкенттен бир кызды алып берген эле. Аны издеп жүрүп таап келишти. Хан Азирет кучактап күтүп алды. Көрүшкөнүнө шүгүрчүлүк кылды. Ташкен шаарындагыларга байлыктарын бөлүп берди. Калган душмандарды өлтүрдү. (643-бет). Малабек качып кеткенден кийин Соно айым ордодо калган, Саид Мухаммат Кудайаркан ага айтты: "Дайарданың, Кокон салтанатына кетебиз." деди. Анан Хан Азирет: "Малабек акамдин көчүн алып Коконго жөнөгүлө!"-деди. (643а-бетте баары Коконго жөнөгөнү, 644, 644а-беттерде жолдо жүрүү, жол бойунан кишилерге жолукканы ж.б. жөнүндө айтылат. 645-бетте Малабектин айалы жана энеси Соно айым ордодон орун-очок алганы, 645а-бетте аманчылык өкүм сүргөнү айтылат). (646-бет). Кашкар тараптан бир соодегер жигит келип, ошол жакта Абдилла кожо деген байдын үйүндө эч ким тең келе албаган бир сулуу кызы бар экенин айтат. (646а-бет). Саид Кудайаркан "Ошол кызды апкелгенге ким жарайт?"-дейт. Амиракул эшик агасы ал кызды апкелүүнү мойнуна алат. (647-бетте Амиракул эшик аганын колуна сансыз акчаны бергени жана ал барып кызды алып келгени айтылат. 647а-бетте аалым, уламалар нике байлап, кызды Саид Мухаммат Кудайаркандын алдына апкелгенин жана

кыздын кийген кийимдеринин өтө баалуу экендиги айтылат). Алтын бөрк, алтын чыга башына кийген, алтын түймөлөрү менен кашкарча кийингени сүрөттөлөт. 648-бетте кызды көргөн Кудайаркан сүйүнгөнү айтылат). Бул сөз мында турсун

Эмки сөздү Мунускан падышадан эшитмек керек

(648а-бет). Мунускан падышасынын ысмы Валикан төрө Кожо Кален эле. Анын үч уулу болгон: биринин аты Газыкан төрө, экинчиси Саид Аликан төрө, үчүнчүсү Сарымсаккан төрө эле. Булар да Кокон элетинин башчылары болгон. Газыкан төрөнүн бир кызы бар эле, көргөн жан суктанаарлык эле. (649-бет). Газыкан төрө кызым Кудайаркандан башкага ылайык эмес деп киши жиберет. Хан Азирети ага да макул болуп, той өткөрүп, нике байлап алат. Ошентип, ордодо баары болуп Кудайаркандын айалдары 40ка жетет. (649а-бетте Кудайаркан Кожо Мир Асаттин уулунун кызын да алганы айтылат. 50-бетте ыр бар, бирок чийип салынган). (650а-бет). Ушул салтанаттардагы болгон тойлорго ааламдын ачуусу келип, Падыша Аалам Султан Бакарамдин дөөлөтүнө доо кетти. Букара падышасы лашкар алып келе жатыптыр, Кожонт, Ноо, Оротөпө, Жизак шаарлары коркунучта деген кабар жетти. (651-бет). Ордо кызматкерлери чогулуп, Бухар падышасына каршы уруш баштоо жөнүндө кеңеш айтышканда, Падыша Аалам кабыл алып, "Урушка дайардангыла!" деген буйрукту берди. (651а-бетте лашкар чогултуш үчүн жер-жерлерге каттар жазганы, лашкарлар чогулганы айтылат). (652-бет). Ошол мезгилде Бухар Падышасы Оротөбөгө жетиптир деген, анан Кожонтко келиптир деген сөздөр угулду. Кожонт шаары Амир Бухараны киргизбей, катуу согуш болуп атыптыр деген кабар угулду. (652а-бет). Кожонт шаарынын эли "Биз уруштан жеңиле турган болуп калдык."-деп, Падыша Аалам Султан Бакарамга кат жазышат. (653-бет). Ташкент шаарында Султанмураткан аким эле, ал Хан Азиреттин бир тууганы, бири бирине өтө мээрбан эле. Өтөмбай кыпчак анын баатыр башчысы болчу. Кудайаркан ал инисине: "Лашкар апкелип жардамдашың!"-деген кат жазды. Анан Марглан, Анжийан, Кашкар, Жаркент, Наманган, Касан, Тус, Шааркан шаарларына да кат жазды. (653а-бет). Ал катта

"Баарыңар чогулуп, Кожонт шаарына баргыла!"-деген амир жазылган болчу.

Кудайаркандын атасы бир, энеси башка Малабек деген акаси бар эле, ошону чакырып, "Кожонт шаарына сиз барасыз. Башкалардын колунан эч нерсе келбеди." дегенде, ал кабыл алды. Малика-и Шахубандын алдына кирип айтканда, ал: "Балам, барың. Беганага ишенип болбойт."-деп акыл-насаатын айтканда, Малабек: "Мен саркарда эмесмин да, лашкар баштап барып, журтту бузгудай."-деди.. (655-бет). Малабек Шахубандан чыгып атына минди да, Кожонт шаарына жүрбөй, Марглан тарапка жүрүп, андан Өзгөн шаарына өттү. (655а-бет). Ошол убакта Падыша Аалам Султан Бакаррамга "Малабек Өзгөн шаарына барды. Кыргыз, кыпчакты жыйып, сизге каршы жүрүш кылат имиш."-дегенде, Падыша ишенбей, баарын Кожонтко жиберди. (656-бет). "Акам менен ишиңер болбой, Кожонтко кетебергиле!"-деди. Сансыз лашкар Кожонтко барганда, аскердин көптүгүн көрүп Амир Бухара бир түндө качып кетти. Кожонт лашкари менен согушуп, Амир Бухаранын көптөгөн лашкарлари кыргынга учураган. (656а-бет). Амир Бухара "Кожонт лашкари ушунча болсо, ордо лашкари канча болду экен!?"-деп качты. Аны кууган Шах Азиреттин лашкарлари кууп жетпей калышты. Падыша Ааламга кишилер кирип, "Акаңиз Малабек сизге каршы лашкар жыйып, Маргланга келди."-десе да ишенбей, "Кожонтко лашкар жыйып жүрсө керек."-деп ойлоду. (657-бет). Дагы адамдар келип, "Агаңыз көптөгөн кыргыз, кыпчактарды жыйып, Анжийан, Марглан, Шааркан, Өзгөн, Араван, Ош, Карасуу шаарларына эч адам койбой, баарын каракалтак кылып сүрүп апкелди, (657а-бет). бейкабар турбаң!"-дешти. Падыша Аалам буга да ишенбеди. Ошол учурда бир киши келип, "Акаңизден элчи келди, кандай кыласыз?"-дегенде, дагы "Мен бул сөздөргө ишенбейм."-деди да, "Элчи келсин, көрөйүн."-деди. (658-бет). Элчи Падышанын алдына кирип кат тапшырды. Мырзалар окуп көрүшсө, мындай деп жазылыптыр: "Эй үка, сиз менден кичиксиз, сизди хан көтөргөндө - такка отургузганда эмне үчүн Мен кичүмүн, акамди такка отургузгула!"-дебедиң? Мунун себебин айт!"-дептир. Ошондо Падыша Аалам: "Эй ака, ошондо мен 12деги жаш бала элем, андай сөздү айтканга да жараган эмесмин.

Жакшылык, жамандык колубалада (алмустакта) ушундай эмеспи, бул сөздөрүңүз орунсуз. Анткени Алла Таала каалаган кишисин каалагандай кадыр-баркка жеткирет эмеспи, (658а-бет). акам мындай наадандыкты таштасын, каалаган шаарына аким болуп жашай берсин!"-деп кат жазды. Элчилер барып катты бергенде, Малабек каарданып, "Такта ушунча отурду, эми такты мага бербейби."-деди да, Кокон салтанатынын дарбазасын курчап алды. (659-бет).

Элетийадан эч бир адам калбады, алар азил-тамаша менен Малабекти ак кийизге салып, Хан көтөрүп ийишти. Кийиздин бир бурчун Алимбек кыргыз, экинчи бурчун Кыдыр кыргыз, дагы бир бурчун Кыдыр уулу, дагы бир бурчун Саитбек кыргыз кармады. Дагы бир жеринен Палот кыргыз кармады. Так жасап ага Малабекти отургузушту. (659а-бет). Падыша Аалам ортодо кала берди. Бул да болсо Алланын берген тагдыры. Болбосо, Шахзада Малабек такка отуруп, Падыша Аалам ортодо камалып кала бермек беле!?

Падыша Аалам ачуусу келип, (660-бет). Малабекке: "Эй ака, мындай наадандыкты койуң! Мен да Кудайдын пендесимин, Кудай кандай кааласа, ошондой болот. Анда урушка дайардангыла! Кармашып көрөлү!"-деди. Кокондун 12 дарбазасынан лашкарлар чыгып карашса, кыргыздар кара таандай каптап кетиптир. (660а-бет). Колдорунда курал. Бул күнү эки жак беттешти. Падыша Ааламдын лашкарлари кыргыздарды кырды. Мындай уруш болуп көрбөгөн. (661-бет).

Күн кеч кирген эле, Султанмуратбек Ташкенде турган. Ага ордодон келген катты жеткиришти. Султанмуратбек канчалаган төөлөргө казынада бар байлыкты жүктөтүп, лашкарларина Өтөмбай кыпчакты баш кылып, ордого жөнөттү. (661а-бет). Алар келишип Сырдарыйанын бойуна түшүштү. Султанмуратбек Өтөмбайга: "Турбайлы. Ордого тез барышыбыз керек."-дегенде, Өтөмбай: "Эй таксыр, алар сизди күтүп атышат, сиз тезирээк барышыңыз лазим. Мен казына менен лашкарларди артыңыздан апарам."-деп алдады. Ага Шахзада Султанмуратбек ишенип, (662-бет). кырк жигити менен кемеге түшүп, Сырдарыйанын өйүзүнө өтүп, кемелерди кайра Өтөмбайга "Казынаны алып өтсүн!" деген амир менен жиберди. Өтөмбай кыпчак көңүлүндөгү жаман ойун жашырган бойдон "Сиз барабериңиз, казына менен

лашкарларди артыңыздан апарам."-деди. Шахзада Султанмуратбек ордого жөнөп кетти. (662а-бет).

Султанмуратбек Падыша Ааламды зыйарат кылды. Экөө кучакташып көрүштү. "Куш келдиңиз, сизди күтүпатам."-деди Кудайаркан. Султанмуратбек андан кийин энесин да зыйарат кылды. Ал энеси менен баарлашып чыкканча Малабек тараптан добул урулду. (663а-бет). Падыша Аалам инисине: "Туруң эми, отура турган убак эмес, майданга чыгалы."-деди. (664-бет). Эки жак беттешти. Майдандан караса, Өтөмбай кыпчак казынанын баарын алып, лашкарлари менен Малабек тарапка кошулуп кетиптир. Ошондо Шахзада Султанмуратбек: "Эй бетпак! Менин канча казынамды, лашкарларимди алып кетти, береке таппасын!" деп бата тартты. Ошол учурда бир тараптан Малабектин лашкарлари, экинчи тараптан Падыша Ааламдын лашкарлари согушка киришти. (664а-бет). Падыша Аалам тараптан көп киши шейит болду. Падыша Ааламдын көңүлү бузулуп, төрт Шахзаданы алып, өзү урушка кирди. Үстүнө полоттон соот, башына туулга кийип, белине полоттон жарайна (кур) байланып, колуна кылыч кармап, майданда Малабек өзү жалгыз туруптур. Сопубек барып Малабекке кылыч урду эле, кылычы түбүнөн сынып кетти. Ошол замат Шамуратбек да Малабекке кылыч салды эле, анын кылычы да сынды. Шахзада Малабек "Кезек мага келди." деп туруп, Саид Мухаммат Кудайарканды башка урганда, баш кийимине тийип, Кудай сактап калды. Ошондо Малабекке бир жигит кылыч урганда, анын да кылычы сынып кетти. (665а-бет). Ал жигит дароо мылтыгын алып, кундагы менен урганда Малабектин колуна тийип, кыймылдабай калды. Анысын билдирбей Малабек ат чаап чыгып кетти. Падыша Аалам ордого кирип, шаардын дарбазаларын бекитип алды. (666-бетте дем алып, эртеси дарбазадан чыкканы, 666а-бетте Малабек да дайарданып, добул урулуп, эки жак беттешкени айтылат). (667-бет). Эки тарап тең баатырларына кайрылып: "Баш кесилип, кан төгүлсө да, жеңишке жетишели!" деп буйрук беришти. Бул күнү да катуу салгылаш болуп, киши өлүгү тоого айланды.

Караса, Шахзадалар: Сопубек менен Шамуратбектин лашкарлари көрүнбөдү. (667а-бет). Падыша Аалам "Алар да бир жерде урушуп жүрсө керек" деп ойлоду. Бир жигит келип: "Эй

Падыша Аалам, Сопубек Малабекке кошулуп кетти."-деди. Дагы бир жигит келип: "Шахзада Шамуратбек да Малабекке кошулуп кетти."-деди. (668-бет). Муну уккан Падыша Аалам эмне кылаарын билбей, акылы айран болуп туруп калды. "Уруш кылсам ишенгендерим өлсө, эми кандай кылабыз?"-деп Шахзада Султанмуратбектен кеңеш сурады. "Эми жакшысы, акам падышалыкты эңсеп калыптыр, ошого берсем."-деген ойдо турду. Ошондо Кудайаркан: (668а-бет).

Туруң ұкажаным, энди кетайлик,
Сизни деган неча беглар өлмасин.
Акамизниң айткан сөзүн алайлик,
Бизни деган март йигитлар өлмасин.
Талап кылса акам берай тактымны

Алладан көрарман ман бактымны..." (Ыр ушул беттин айагына чейин жана 669-бетте да уланат). (669а-бет). - деп айтканда үкаси Султанмуратбек мындай деди: "Эй Падыша Аалам, сиз кандай десеңиз, ошондой болот."-деди. Ошондо Падыша Аалам өзүнүн санаалаштары менен ордону таштап чыгып кетти. (670-бет). Ошентип, мал, мүлк, падышалыктан ажырап, саркардан болуп (тентип) бара жатып Султанмуратбекке айткан арманы: (670а-бет).

"Дагы дилимни, эй ұка, изхар этай аалам ара
Кумдани көңүлүмниң бу күн от ташлайин аалам ара.
Синамни бул дам чак этай аалам барын ганнок этай
Агу фуган дат этай калсын амма мотан ара..." (Ыр 671-
бетте да уланат). Султанмуратбектин айтып турган сөзү:

"Күйүп күл болду, богрум, айтмак бизга хажатдур
Пахаммул пеша кыл Шахым, фазилат бенихайатдур.
Азалда болса тагдырөзга болмаң накайатдур
Сиздек Шахларга бул фалақдин наишкайатдур..." (Ыр
671а-бетте да уланат). (672-бет). Шах Аалам өлүмүн ойлоп
айткан сөздөрү:

Ұка жаным, саңга айтай, Вали хандек атам кайда?
Ошондо Сарымсакбектен амир лашкар акам кайда?
Жигарбандик ошондак Төрө айым кайда?
Бу дам наала айлай Сахадаткан ұкам кайда?.." (Ыр 672а,
673-беттерде да уланат). (673а-бет). Ошентип жүрүп отуруп

Кожонт шаарына барышат. Падыша Аалам тактысын акаси-
на калтырып чыгып кеткенин энеси Малика-и Шахубан эшитет. (674-
бет). Баары дуба кылып Алла Тааладан суранышат. (674а-бет).

Малабек хан Кокон салтанатына кыргыз, кыпчактар менен
кирди. Баары салтанат менен Малабекти хан көтөрүштү. (675-
бетте "Малабек залымдык менен элди курутту."-деп жазат автор).
(675а-бет). Бардык эл Кудайдан тилеп турган жери:

"Эй йаранлар, мусулманлар, өлөр болдук ачтан энди

Хасрат бирла күйдү жанлар өлөр болдук ачтан энди..." (Ыр
беттин айагына чейин уланат. 676-бетте Малакандын 40 ай
падышалык кылганы, аны өзүн такка алып келгендер өздөрү
өлтүргөнү айтылат. 676а-бетте Малаханды өз энеси Соно айым
жана Малика-и Шахубан экөө тең эмизгени айтылып, Малахан
экөөнү тең өтө урматтаганы айтылат. Айрыкча Шахубан энесин
жогору сыйлайт, анткени ал өтө улуу айал болгон. Таң аткыча
зикир чалып, авлийалык макамга жеткен. (677-бетте бир жаман
айал Малабекке увазир болгону айтылат. 677а-бетте Малабекти
хан көтөргөндөр кеңешип, "Малабек бийлик бербеди."-дешип
тарынып, аны өлтүрүп, казынага ээ болууну эңсеп, айла-амал
издеп, Малабектин ишенген табыбын (врачын) колго алышканы
айтылат. 678, 678а-беттерде анын увазири Сурманисага киши
жиберип, "Сиз хандын увазири, өтө улуксуз. Биз Хандын
саркардаларибиз. Сиз менен бир тууганбыз. Эгер сөзүбүздү
кабыл кылсаңыз, сиз ичтен, биз сырттан иш кылсак!"-деп, аны
да колго алышып, макулдатышат. Ошол кечте табыпка айтышты:
"Хандын даарысына мас кылуучу нерсе кошуп бер"-дешти. Табып
ошентти. (679-бет). Ал мас болуп жатканда булар дарбазага
келишип, "Падышада ишибиз бар, ачкын!" дешет. "Ишибиз түнү
менен бүтүш керек." деп алдаганда, дарбазаны ачып беришет.
Алар баары соот, баштарына туулга кийген, (679а-бет). кара
темирге оронгон, колдорунда кылыч, бир нече дарбазаны
ачтырып, акыркы дарбазага барышты. Акыркы дарбазага койул-
ган жигиттер ачпай турганда, увазир айал ичтен келип ачып
берди. (680-бет). Булар Малабек жаткан үйдү издешип жүргөндө
канизактар "Эмне кыласыңар?"-деп сурашты. Алар "Ханга
арызыбыз бар."-дешти. Канизактар "Хан азыр уйкуда, кирип
болбойт."-дешип, "Эмне кылыш керек?"-дешип ойлонуп

турушканда, канизактар "Кандай сөзүңөр бар?"-деп калышты. Беркилер "Бул ишке айалдар аралашпаш керек, айтылбайт."-дегенде, канизактар эшикти ачып беришти. (680а-бет). Булардын шарпасынан Хан ойгонуп тура калды. Алардан "Эмне тополоң болуп кетти?"-деп сурады. Ошондо Каримберди деген кыпчак Ханга кылыч көтөрдү. Хан аларга: "Эй туугандар, мен силерге кандай жамандык кылдым:"-деп айткыча кылыч урулду. Ошондо Малабек Падыша Аалам жанымда болгондо, мындай болмок эмес."-деп арман кылганы:

"Ошол дам бир сөз айтты Мала ханым

"Кани болсо бу дам Валамир ханым

Забан хал ила ул марди аали

Дер эрдилар неча сөз хаспи хали

Айя Валамир ханым, кайдадурсуз?

Көзүм нуру, жигарим, кайдадурсуз?.." (681, 681а, 682, 682а-беттерде да ыр ушундай мазмунда уланат).(683-бет). Ушинтип Мала хан канча жалбарса да болбой өлтүрүп, казынанын ачкычтарын алып, казынадагыларды жер-жерлерге жөнөтө беришти. (683а-бет). Ошентип зорлук менен алган бийликтен Мала хан ажырап калды.

"Имарат акыры вайранадур.

Падыша болгон менен панда на йерга барур?

Падыша болсоң да барар жериң - кара жер астыга

Сен өзүң өзүңдү бил, түшпө кини кастыга.

Ар на келса башыңга шүкүр эт Кудааның хастыга." (684-бет). Ошентип, Мала ханды өлтүрүп, ороп койуп, Шамуратбекке барышты. Алардын башында Алимбек кыргыз болгон. Бири Каримберди деген кыпчак, бири Кыдыр. Булар Шамуратбекке: "Бегим, туруң!"-дегенде, Шамуратбек; "Бул түндө кайда барабыз?"-деди. Алар айтты: "Акаңиздин сөзү бар экен сизде."-дешти, болбогонуна койбой алып кетишти. (684а-бет). Бул үйгө киргизишип, тонго оролгон башты көргөзүштү. Ачып караса акаси Мала хандын башы экен. "Эй агалар, акам эмне жамандык кылды? Бириңди тоодон, бириңди чөлдөн апкелип, журт башчысы кылды эле го!"-деп ыйлады. Ошондо Алимбек айтты: "Бул Кудайдын иши, эми сени хан көтөрүп, акаңдин тактысына отургузабыз."-деди. (685-бет). Шамураткан айтты: "Бул шаардын

да, тактын да ээси бар, мен бул тактыга отурбайм. Ар кимдики өзүнө буйрусун."-деди. "Бул тактын ээси Бухара шаарында."-десе да көнбөй, "Акаңызди өлтүрдүк, эми сизге алыбыз жетпей калабы?"-дешти. Ар бири ар сөздү айтып коркутушканда, айласыз макул болду. (685а-бет). Ошентип Шамуратканды хан көтөрүшүп, такка отургузушту. Эрте менен лашкарлар салам айтканы келишсе, Мала хан жок да, ордунда Шамурат хан отуруптур. Ошентип канча үмүт менен такка жеткен Мала хан 40 ай гана такта отурду. (686-бет).

Эмки сөздү Падыша Ааламдан эшитмек керек

Падыша Аалам Кокондон кеткенде, түз эле Кожонтко барышкан. Анан эки бир тууган Бухара-и Шарипке кетишкен. Ошондо Амир Бухарага "Кокон падышасы келди."-деп кабарлашты. Амир Бухара дароо молдо, кожо, улуу, кичүү, улама, (686а-бет). башчыларды чогултуп, күтүп алды. Амир Бухара тактыдан түшүп, ата-баладай кучакташып көрүштү. Башына татаал тагдыр туш келгенине өкүнүп, айтып турган сөзү: (687-бет).

"Эй Амир Баба, жахандан кол жуудум.

Кад этип, ханымдан кол жуудум..." (Ыр 687-бетте да уланат). Амир Бухара ага карап, "Сиз кам жебең, сизге да жакшылыктар болот."-деп айтып турган жери:

"Бир сөз айтай Шахи Коканди, сизга,

Сизи хам бир баази күнлари бардур.

Закарамдек бул дам саргарып солмаң

Сизи хам бир баази күнлари бардур.

Йакшыларга Хакни жафаси бисйар

Ааламдан йакшылар йыглап өткан зар..." (Ыр 688а, 689-беттерде уланат). (698а-бет). Ушул сөздөр менен Султанмуратбек да Амири Бухара менен көрүштү. Амири Бухара жанына отургузуп, мындай деди: "Эй Шахзадалар, эч кандай кам жебегиле, кайгырбагыла. Алла Таала саламат койсо, барып тагыңарды аласыңыр, өзүңөрдүн шаарыңар."-деди. Алар кубанып калышты. Амир Бухара сый-сыпат көрсөтүп, ордосунан жай дайардап берди (690-бет).

Хан Азиреттин Алла Таалага жалбарып айткан сөздөрү:

Ааламды жараткан Калыкул Жаббар

Маңга мээрбандык айлар күнүндүр.

Саңга йыгылар эки Шахзада зар

Биза мехрибандык айлар күнүндүр..." (690а, 691-беттерде да ыр уланат). (691а-бет). Ошентип Саид Мухаммат Кудайаркандын тилеги кабыл болуп, Падыша-и Бухара ошол шаардан ага бир кыз алып берди, анын аты Гүлзадабегим эле, бойуна бүтүп, бир кыз тапты, Атын Шахзадапаша койду, Бул арада нече жыл, нече убакыт өттү. Анын арасында Амир Бухара өтө катуу оору болду. Амир Бухара улуу уулун чакырып, мындай деп насаат айтты: "Ээ балам, менин оорум катуу, сага айтаарым, ар дайым досту да, душманды да кубандыргын. Анткени сенин жакшылыгыңды көрүп душмандарың да дос болот. Кандай жерден азиз адам көрсөң да азиз туткун. (692-бет). Падышалардын башына иш түшсө, кайгысын бөлүш. Анткени, эр башына иш түшөт, сенин да башыңа иш түшүшү мүмкүн. Жамандык кылгандарга да жакшылык кыл. Алар да бир күнү жакшылык кылаар. Мен падышамын дебе, анткени падыша болсоң да пендесиң. Пенде болгондон кийин анын башына күн түшпөй койбойт. Олуйа болсоң да, периште болсоң да, Сулайман болуп кетсең да Алла Таала өзү улук кылды, эгер каары келсе, Алланын алдында тыйыңга арзыбайсың." (692а-бет).- деп көп осуяттар кылды. Анан айтты: "Бул Кокон падышазадалары менин алдыма келди, сендей перзент катары кабыл алдым. Эгер менден кийин сизди Алла Таала тактыма отургуза турган болсо, бул Шахзадалардын шаарын алып, өз тактысына отургузуң!"-деп жантаслим кылды. (693-бет). Ошентип, баары чогулуп, Падыша-и Бухараны акыретке узатышып, катмы, куран кылышты.

Эми бир сөздү Шамурат хандан угун

Мала ханды өлтүрүп, Шамурат ханды тактыга отургузушкан, Бул аманат так болгондуктан, аны сактап калуу өтө кыйынга турду. Шамурат Ханды такка отургузгандан кийин, казынаны талашып, бир бирин өлтүрүп, Дос дегени жалгыз калды. (693а-бет). Молдо Алымкул деп Малакандын бир макрамы (сырдашы) болгон. Аны өтө жакшы көрчү. Кыргыздардын ичинде бечарасы

эле. Жетим өскөн, энеси ар кимдин койун саап, сүтүн ташып, үйүн шыпырып, Алымкулду көтөрүп жүрүп баккан. Кедейликтин кыйынчылыгын көргөн.

Алымкулдун атасы Курбанкул болгон. Аmekиси Субанкул, Рахманкул - булардын улуусу Курбанкул эле. Булар да кедейчиликти көп көрүшкөн. (694-бет). Алымкулдун атасы Курбанкул ар кимдин суусун ташып, ал үчүн бир парча нан алып, ак эмгеги менен күн көргөн. Алымкул Малакан кыргыздардын арасына барып лашкар жыйнаганда кошо келип калган. Бул да Мала хандын доорунда зор болгон. Беркилер өлүп кеткенде Молдо Алымкул, Дос, Бекмат кыпчак Шахзада Шамурат хандын жанында калышты. Өздөрүн анын жакын увазири деп эсептеп, "Кокон салтанаты колубузга тийди."-деп сүйүнүштү. Булар өздөрү хан, өздөрү бек болуп турушту. Бир нече жылдар өттү. Падыша Саид Мухаммат Кудайаркандын тарапкерлери (694а-бет). Кудайдан тилеп, "Биздин адил ханыбызды берекөр!"-деп ыйлап жүрүштү. Кадырдандарынын бир канчасы Бухарага качып кетишти. Кудайарканга барышып, Мала хандын өлтүрүлгөнүн, Шамураттын хан көтөрүлгөнүн бир-бир айтып атышты. (695-бетте Түрдүү сөздөр менен Саид Мухаммат Кудайаркандын кайра Коконго келишин суранып, өтүнүшкөнү айтылат. 695а-бетте Султанмуратбек Саид Кудайаркандан "Аскер курап алып Коконго барсаңыз!"-деп өтүнгөнү айтылат. 696, 696а-беттерде Кудайаркан Амир Бухарага кайрылганда, атасынын осуятын орундатып, лашкар бергени айтылат. 697-бетте Шахзада Султанмуратбек Амир Бухарадан лашкар алып, Ташкентке барганы айтылат. 697а-бетте Ташкент элинен эч ким калбай сүйүнүп, Султанмуратбекти тосуп алышканы айтылат). (698, 698а-беттер жок). (699, 699а-беттерде Султанмуратбектин Ташкентке келгенине энесинин кубануу ыры бар. Бул ыр 700-беттин жарымына чейин уланат). Бул сөз мында турсун.

Эми Шахзада Шмуратбектен бир сөз эшитмек керек

(700а-бет). Мала ханды өлтүргөндөр Шамуратбекти хан көтөрүп, андан кийин өздөрү бирин бири өлтүрүп, Шамурат ханды мышыкты иттердин арасына таштагандай кылып, өкүмөттү өз

колдоруна алып жашап атышкан. Падыша Ааламдын Кожонтко келгенин угуп, үмүттөрү үзүлүп, Дост менен Алымкул пил башына чыккан чычкандай болуп калды. Алымкул менен Дост экөө каары келип, (701-бет). "Эми лашкар чогултуп, Кудайаркан менен урушабыз!"-деди. Шамурат хан бир нерсе айтыш оозуна келбеди. "Бирдеме десем булар мени да өлтүрөт."-деп ойлоду. Анан Дост менен Алымкул: "Кудайарканга энеси Шахубанды жиберели, мүмкүн энеси үчүн келип жүрбөсүн."-дешип, Шахубанга "Баласына барсын!"-деп айттырды. (701а-бет). Кудайаркандын энесин жана зайыптарын бүт бир түндө Кожонтко жөнөтүп ийишти. (702-бет). Алар Кожонтко барышканда, Кудайаркан Ташкентке келген эле. Ал "Энесин, бала-чакасын, зайыптарын - бүт журттан кууп чыгыптыр, алар Кожонт чөлүндө адашып жүрүптүр."-деген кабар угат. (702а-бет). Падыша Аалам "Аларды таап келгиле!" деген буйрук берди. Миң чабарман жолго чыкты. Аларды таап Ташкентке алып барышты. (703-бет). Падыша Аалам, Султанмуратбектер энесине жана аны менен жүргөндөргө жолугуп, максат-мураттарына жетишти.

Алымкул менен Дост "Падыша Аалам энеси менен кошо Ташкентке кириптир."-деген кабарды угушту. Алымкул баш болуп лашкар чогултуп, Ташкент шаарына жөнөштү. Ташкентке барышты. (703, 704, 704а-беттерде Алымкулдар Ташкентке түшүп, замбиректерди койуп, курчап алышканы, Падыша Аалам Ташкент дарбазаларын жаап алып, сыртка чыкпай койгону, Алымкулдар "Уруусаң чык!" деп үч ай камап турушканы айтылат). (705-бет). Кудайаркан Ташкент ордосунан чыкпаган соң, Алымкул менен Дост Коконго кайтып келишти. Ошондо Падыша Аалам Султанмуратбекке "Лашкар чогултуп, булардын артынан барбасак болбойт"-деди. Султанмуратбек Ташкенттиктердин 6 жаштан 60 жашка чейинкилерин каракалтак кылып алып чыкты. (705а-бетте Кудайаркандар барып, Коконду ороп алгандары айтылат). (706-бет). Сепилде камалып калган Алымкулдар Шахзада Шамуратбекти алып качышты. Алып качканда кыпчактар арасынан Шамурат хан бир тарапты өңүттөп бекинип калды. Алымкулдар издеп жүрүп таап алышты. (706а-бет). Ошол жүрүшү бойунча Алымкулдар Марглан шаарына барышты. Анда да Шахзада Шамуратбек Алымкулду көрбөдү, коркконунан титиреп турду.

Марглан шаарына жакын бир кыштак бар эле, анда бир кедейдин Сарымсак деген уулу жашачу. Ал жолдон өткөндөргө суу берип бир күлчөтөй нан алып күн көрчү. Алымкул ошого келип айтты: "Эй Сарымсак, мен сенин атыңды Шоорук хан койом." (707-бет). -деди. Анда Сарымсак: "Сен өзүң Алымкул болсоң, мени хан көтөргөндү ылайык көрөсүңбү? Мен кедей болсом, кесиби чылымчылык болсо, сиздин кесибиңиз койчулук, ийри тайак кармаш болсо, быйагы кантет?"-деди. Алымкул анын көнбөгөнүнө карабай, уруп жүрүп хан көтөрдү. Жакшы атка мингизип, жакшы кийим кийгизип, Марглан шаарына алып кетти. (707а-бет). Ошентип, Падыша Аалам Султан Бакарам Кокон салтанатына кирди. Кокондуктар 6 жашынан 60 жашына чейинкилери Кудайарканды зыйарат кылышты, тактысына алып барып отургузушту. Душман күйүнүп, достор сүйүндү.

(708-бет). Кыпчактар качып Марглан шаарына киришти. "Бул заман Шоорукбектин заманы."-дешип, шаарды чеп менен бекем тосуп алышты. Падыша Аалам Маргланга жиберген лашкарлардан качып, алар Жакатытка жайгашышты. Кудайаркандын лашкарларына Марглан эли сый-урмат көрсөтүшүп, баарылап куттукташты. Сүйүнүштү. (708а-бет). Андан кийин Кудайаркандын лашкарлари Алымкулдар менен уруш кылышты. Ошондо Маргланда Султанмуратбек да болгон. Анын каршылары Жакатытта эле. (709-бет).

Анжийанга Калназар датка менен Камал он башыны жиберген. Алар миңдеген лашкарларди чогултуп, сепил ичинде турушту. Сейитбек датка лашкарлари менен сепилди курчап турду. Андан кийин Наманган шаарын Койчу кыргыз лашкарлари менен курчап турду. Падыша Аалам Алымкул менен урушту. Мындай уруш түк болгон эмес, (709а-бет). адамдардын баштары сайдын ташындай болуп шагырап жатты. Кыргыздын өлүгү жамгырдай төгүлүп жатып калды, эсебине жетип болбойт. Мындай кызыл-кыргын заман улана берди. (710-бет). Падыша Аалам каары кайнап башына кара селде ороп, кара кийим кийип, кара атка минип, иниси Султанмуратбек да ошентип колуна кылыч алып, "Булар менен өзүм кармашамын!"-деп айтып турганы:

"Келип Хан Адыл ждал айлади,

Кыйамат кыларны кыйал айлади.

Йыгладилар ошол кыпчак ила түрк

Ждал айлар хан бүзүрүк.

Бу кыпчак, түрк кырылды чинан

Арыглар кетти, кан болду раван..." (Ыр 710а, 711-беттерде уланат). (711а-бет). Согушуп отуруп камыштуу шор жерге кирип барышты. Ошерде Алымкул да, Хан Азирет да бири бирин таппай калышты. Алымкул бир жерде бекинип жатса, эшекчен киши өтүп калды. Алымкул анын эшегин минип качып чыгып кетти. (712-бет). Ошентип, Алымкулду Алла Таала өлүмдөн сактады, өз лашкарларина барып кошулду.

Алымкул өтө эстүү, акылдуу киши эле. Мурда лашкар башы болуп жүргөн. Алла Тааланын амири менен Кокон салтанатына башчы болду. Бул да анын акыл, эстүүлүгүнүн натыйжасы эле. (712а-бет). Падыша Аалам болсо он кишиси менен камыштуу токойдун арасында калды. Катуу кан төгүүлөр болду. Адамдын башы тоодой үйүлүп калды. Падыша Ааламды эч ким тааныбады, анткени ал кара кийимчен эле. (713-бет). "Бул кара кийимчен ким болду экен? Баарыбызды кырып таштады."-дешти. Чабарман жиберип кыргыз, кыпчакты чогултту, лашкарлар эсеби жок көп эле. Ошентип уруш уланып отуруп, Падыша Аалам өзү жалгыз калды. Аны эшиткен (713а-бет). Анжийан эли чогулуп, ыйлап айтып турган сөзү:

"Эй йаранлар, мусулманлар, йүрүңлар йат үстүна,

Фирак ила күйдү йанлар йүралик йат үстина.

Андижанлык бакадурлар, белиңни маккам баглаңлар.

Урушка өзүңнү чаглаңлар, йүр баралык йав үстига!

Кыргыз, кыпчаклар бир болмиш

Хан Азратка жафаа кылмиш

Тамам ишлар толо калмиш

Йүр баралык йов үстина!"

Андижандык жаналалар-Хан Азратка жан берганлар!.." (Ыр ушундай чакырык менен 714, 714а, 715, 715а, 716, 716а, 717, 717а, 718, 718а-беттерде да уланат). (719-бет). Ушундай сөздөр менен Андижан элин чогултуп, Падыша Ааламга жетип барышты. (719а-бет). Алты жаштан алтымыш жашка чейин колдоруна курал кармаган эл Шахзада Султанмурат хан, Саид Эшан Кожо Кален төрө баш болгон кишилер Падыша Ааламга

колдоо көрсөтүп турушту. Ошол мезгилде Падыша Аалам 10 киши менен жалгыз калган эле. (720, 720а-беттерде түнүндө дем алып, күн чыкканда кара кийимчен падыша Аалам менен Султанмуратбек майданга чыгып айтып турган сөзү: (721-бет).

"Бил, ал энди батырлар, ошол Хан Азиретиндурман Сулайман салтанатлик падышахлариндурман.

Нечан шахлар ичида хам чинан срваиңлардурман..." (Ыр бул беттин айагына чейин жана 721а-бетте да уланат). (722-бет). Хан Азирети ушуларды айтып туруп, урушту баштады. Канча аракеттенсе да аларды жеңе албай, кеч кирди. Алымкул лашкарларин алып түнү менен жок болду. Эртеси туруп Хан Азирети айтты: "Кокон салтанатынан кабар алып келе турган адам барбы?"-деди. (722а-бет). Үч ирет айтканда Камал дегендин үкаси Ысман "Мен барам!" деди. Хан Азирети "Баракалла!" деп батасын берди. Ысман 5 жигит менен жүрүп кетти. (723-бет). Ысмандар бир кемпирге кирип кеп сурашты. Кемпир: "Үч күн болду, Алымкул Кокон ордосуна кирип алган."-деди. "Падыша Аалам кайда?"-деп өзү таңкалып отурат."-деди кемпир. Бул кабарды уккан Ысман артына кайтып келип, Падыша Ааламга кабарлады. (723а-бет). "Алымкул Кокон салтанатына кирип, тактыга отуруптур. Кокон элинин баштары маң, алардын Алымкулга каршы чыккандай түрү бар."-деди Ысман. Ошондо падыша Аалам Султанмуратбекке: "Аларды кармап өлтүрүш керек!"-деп айтып, Коконго жөнөштү. (724-бет). Коконго барганда, алар кабар таап, качып чыгышты да, Кедей уулу Сарымсакбекти Ош шаарына алып барып өлтүрүштү. Эми ханы жок калды, айланып жүрдү. Бир чырайлуу жигит базрда кур сатчы экен, ошону хандыкка ылайык деп, аны кармап кетти. Анын артынан эл кууду. (724а-бет). Ал жерде да уруш болуп, көп киши өлдү. Падыша Аалам болсо Коконго кирип, энеси Малика-и Шахубанды зыйарат кылып турган учурда, Алымкулдар Марглан шаарын алышты. Аны көргөндөр өз падышабыз келди деп, Маргланга киргизишти. (725-бет). Алымкул экенин билгенден кийин, Маргландан кууп чыгышты. Алымкул Жармазар шаарына барып лашкарлари менен туруп калды. Мунун да лашкарлари өтө көп эле. Төрт жыл жайы-кышы ушинтип жүрдү. Бардык шаарлар сепил менен бекилген,

сыртынан булар курчап алып, акырында ат койушкан. (725а-бет). Маргланда бир да үй калбай өрттөнүп кеткен.

Бул ушинтип жүргөндө кабар Бухара амирине жетти. "Баш бербеген бетпактарга барыш керек!"-деп, Бухар ханы кол курап, "Аалым, уламалар, (726-бет). сексен тажы кийгендер лашкарлари менен барсын!"-деп буйрук чыгарды. Ошол буйрукка ылайык Үргөнч, Бухара, Шахрисабиз, Оротөбө - баары болуп 40 шаардын лашкари дайар болду. Баары куралданып, Коконго жөнөштү. (726а-бет). Амири Бухара 100 төөгө зар, 1000 төөгө сарпай жүктөтүп, канча пилдерге замбирек жүктөтүп, салтанаты менен жолго чыкты. (727-бет). Жүрүп отуруп Кокон салтанатына жетип келишти. "Баарыбызга жай жетер бекен? Батаар бекенбиз?"-деп Коконго киришсе, (727а-бет) ошончо лашкар төрт көчөгө эле жайгашып калышты. Кокондуктар Амир Бухараны конок кылышты. Ошол мезгилде Алымкулдар Ошто эле. (728-бет). Урушканга алы келбей Алымкул Өзгөн шаарына өттү. Андан качып Кызылжар тоосунан, андан Дастарата деген тоодон да өтүп кетти. Андан ары Хачике деген тоодон ашып, Каракулжа тоосуна барды. Анын ичинде жолу өтө катаал бир жай бар эле, ошого кирип кетишти. (728а-бет). Алымкул баттар тоонун оозун тосуп жатты. Амири Бухаранын лашкарлари андан өтө албай, кайрып Коконго кетишти. (729-бетте Амири Бухараны көп күнү конок кылганы, кеңешип отуруп Алымкулга элчи жибермек болушканы айтылат). (729а-бет). Алымкулга элчи жиберилшти "Эй Алымкул, сен кимсиң: Ата-тегиң ким болгон, аны да биле жүрүшүң керек. Саркарда, саркариң ким болгон? Аны билсең, бул сенин падышаң, баш ийишиң керек. (730-бет). Бириңдин атың Алымкул, бириңки Жанак, бириңдики Жотон, бириңдики Койчу, бириңдики Бай, бириңдики Постек, бириңдики Калтак - мындай ыр-чыр кимге керек? Бириң эчки баксаң, бириң постек тиксең, силерди Мала хан көтөрбөдү беле, ата-тегиңерди билип жашабайсыңарбы. Бейадептик кылбаш керек. (730а-бет). Кутурган ит ээсин капкандай, ээнди каап атасың, эми акылыңа кел! Жарашалык!? Али да болсо кеч эмес."-деп айттырды элчиден Амир Бухара. Алымкул келген элчиге жооп кылды.: "Эй падышам, биз сиздей улуу падышадан коркобуз. Айтканыңыз туура, бирок бизге Кудайаркандан башканы хан көтөрүп

бериңиз!? Бул ханыңыз бизди өтө коркутуп, тарынтып койду. Биз сиз тараптабыз, мына эл, мына журт!"-деп жүзү каралар алдады. Ага ишенген Амири Бухара Падыша Аалам Кудайарканга: "Биз сизге жардамга келдик эле, аларды кармай албадык, Эми сизди таштап кетсек болбос, ала кетели."-деди. (731-бет). Падыша Аалам Султанмурат экөө энесине учурашып, баары Букарга жөнөй турган болушту. Аларга: "Насип буйруганда кайра келебиз."-деп айтышты. (731а-бет). Амири Бухара алардын энелерин, казыналарын кошо алып Букарга жол тартты. Алымкулдун өтүнүчүндөй кылып, Шамурат ханды Алымкулдун кызматына жиберди. Шахзада Шамураткан Алымкулга салам бергени:

"Замана кечликидин болдулар йаклар, этак
Ки йүрак кыйма болду башка чыкты патак.
Катакни кармаганлар көрдүлар зарафшан
Мунундик шахларга тапылмады катак..." (Бул ыр 732-бетте да уланат).

Ошентип, Амири Бухара Саид Мухаммат Кудайарканды, Султанмуратбекти алып Букарга кетти. Шахзада Шамураткан Алымкулдун кызматында болду. (733-бет). Ошондо Алымкул Ошто эле, Шамуратканды күтүп турду.

Падыша Ааламдын доорунда Махмудхантөрө деген бер эле, ал Падыша Ааламдын атасы бир, энеси бөлөк экечесинин күйөөсү эле. Анда бул да доор сүргөн, жакшылыктар көргөн. Ошентсе да бул Махмудхан төрө Малакандын уулу Казакбекти алып качып, Алымкулга барды. (733а-бет). Ошол арада Шахзадалардан бир Садыкбек деген бар эле, анын Улукбек деген уулу болгон. Буларды Падыша Ааламдын атасы Авлия маркум хан (Шерали хан) күнакар кылып журттан чыгарып ийген эле. Бул барып Букарда туруп калган. Ага Амири Бухара көп жакшылыктар кылган. Ошого карабай, Букар ханын жөнөтүп, өзү Алымкулга келип кошулду. (734-бет). Атасы Ажибек, уулу Улукбек да Алымкулга барды. Алымкул Малабектин уулун хан көтөрдү да, кийин Шахзада Шамуратканды, Шахзад Садыкбекти, Сарымсактан болгон (деванабчадан болгон) "ханды" Ош шаарында өлтүрүп салды. Бул Шахзадалар баары Падыша Ааламдан жүз бургандар эле, Ош шаарындагы тоонун аркасындагы мечиттин алдына көмдүрүп салды. (734а-бет).

"Эсиз ул дилраба Шамураткан

Ошол батпак Алымкул кылды йаксан.

Ошондахүлзар сарба бостан

Бойалди йүзлари чун кыпкызыл кан..." (Ыр 735, 735а, 736-беттерде да уланат). (736а-бет). Ошентип, Амири Бухара бул баттарлардин сөзүнө алданып, такты таштап кетти. Бул да Кудайдын буйругу. Журт ыйлаган бойунча калды. (737-бет). Алымкул Малакандын уулу Казакбекти хан көтөрүп, чексиз зулумдукта эл башкарды. (737а-бет). Ошентип, анын доору да өттү. Канчалаган эл ачарчылыктан өлдү. Ушундай көрүнүштө үч жыл хандык кылды. Андан кийин Алымкул Махмудхан төрөнү чакырды да, айтты: "Ханың сага жакшылык кылдыбы?"-деп сурады. Махмудкан төрө "Өтө көп жакшылыктар кылган."-деди. "Сен көп жылдар Шахи Ааламдын увазири болуп иштедиң, эмне себептен андан качып, мында келдиң? (738-бет). Хандын учурунда жакшы дөөлөттү көрүп, аны таштап мында келдиң, сенин колуңан жакшылык келбейт го."-деди да, жаллаттарды чакыртып, "Өз падышасына сүт кылбаган бул төрөнүн бшын алгыла!"-деди. Жаллаттар анын да башын алып ташташты. Андан кийин Шадман кожону чакыртып сурады: "Падышаңыз сизге кандай жакшылыктар кылган?-десе, Шадман кожо көргөн жакшылыктарын айтып, мактай берди. Анда Алымкул : "Эй Кожо, көр (сокур) болуң. Ушунча жакшылык кылган падышаңыздан (738а-бет). жүз бурганыңыз кандай?"-деди да, жаллаттарды чакырып, башын алдырып таштады. Андан кийин Улукман төрөнүн да башын алдырды. Падыша Ааламдын доорунда ким бийликте болсо, ошолордун баарынын баштарын алдырды.

Ушинтип Алымкул бийликте турган кезинде Азирет тараптан каапырлар басып келгенин укту. Алымкул дароо урушка дайарданды да, лашкар алып Азирет Султанга барды. (739-бет). Ошол жерде орус менен согушту. Өзүнүн адамдарынын ичинен бирөөсү Алымкулду жактырбай, "Ушул жерде өлтүрүп кутулалы."-деген жаман ниетте ок атты. Алымкул жарадар болуп жыгылды. Лашкарлар тарап кетти. Малакандын уулу Казакбек бир нече жигит менен Бухарага карап кетти. (739а, 740-беттер актай экен).

(740а-бет). ...биссмиллохир рахманир рахим. Фаргана шаарында Мухаммат Али хан деген падыша бар эле. Бир канча окуялар өткөндөн кийин, аны Шах Бухара келип өлтүрдү. Андан кийин өзүнөн акимдер койуп, Бухара-и Шарипке кетти. Ал мезгилде Шер Мухаммат Али хан Шерали) Талас жергесинде, кыргыз арасында балалап, көбөйүп аткан. Кыргыз, кыпчактан лашкар чогултуп келип, Фаргананы алды. Андагы Бухара лашкарлари Бухарага качып кетишти. Шер Мухаммат Али хан Фаргана тактысына отурду. (741-бет). Үч жыл падышалык кылды. Ошондо Саид Мухаммат Кудайаркан 12 жашар болгон, Наманганга аким эле. Мусулманкул деген кыпчак баатырбашы бар эле. Букарада Мураткан деген амакиси бар эле, лашкар жыйнап келип, бир түндө Фаргананы алды. Шермухаммат Али хан өз тууганынын колунан өлдү. Саид Мухаммат Кудайарканга "Атаңызды өлтүрүп, Мураткан тууганыңыз Фаргана тактысына отурду."-деген кабар келди. Саид Мухаммат Кудайаркан Фаргана лашкарларин чогултуп келип, Муратканды басып алып, бир канча лашкарлари менен кошо өлтүрдү. (741а-бет). Ошентип, Кудайдын каалоосу менен Кудайаркан такка отуруп калды. Анда 12 жашта эле. Мусулманкул баатырбашы болгондуктан кыпчактар бийликке келип, өкүмөттү ошолор башкарды. Саид Мухаммат Кудайарканда бийлик болбоду, аны капастагы куштай кылып койуп койушту. Ушул абалда 18 жашка жетти.

Бир күнү Саид Мухаммат жигиттерине "Каллакыпчактардын башын кескиле!"-деп буйрук берди. (742-бет). Ошентип, каллакыпчактарга кыргын келди. Жакшы-жаман, жаш-кары дебей баарын өлтүрүп салышты. Фаргана жеринде кыпчактардын уругунан калбады. Ташкенттеги бала-чакасына чейин өлтүрттү. (742а-бет). Ошентип, бийлик Кудайарканга өттү, ошондо 18 жашта болчу. Бийлик колго тийгенден кийин чоңдорду, аксакалдарды чакырып, аларга буйрук берди: "Бириң Шугнан шаарына барып, падышанын кызын алып келгиле!"-деди. Дагы бирөөсүн Дарбаз шаарына жиберди. Бирөөсүн каракас падышасынын кызын апкелүүгө жиберди. Дагы бирөөсүн казак ханына жиберди. Бирөөсүн Кашкар төрөсүнө жиберди. (743-бет). Өзү кулак укпаган, көз көрбөгөн жай дайардатты. Жер-жерлерге "Кудайаркан 12

жашта бийликке келди, элге жагыштуу падыша экен."-дегендей кабарлар тарап, падышалар кыздарын бере башташты. (Ушул беттин айагында жана 743а, 744, 744а, 745, 745а, 746-беттерде ошол кыздардын сулуулугун даңазалаган ыр берилген). (746а-бет).

Ошентип, бир канча доор өткөндөн кийин Шах-и Фаргана аргасыздан Букара шаарына кетти. Кудайаркандын Малакан деген агасы бар эле, ошол такка отуруп, үч жыл башкарды. Ал Малаканды да өз кишилери тактысында өлтүрүштү да, ордуна анын уулу Султансейитканды хан көтөрүштү. Аны да Бухарага жиберип, ордуна Шамурат ханды отургузушту. Аны да өлтүрүп, бул арада көп окуялар өттү. Саид Мухаммат Кудайаркан тактысына кайра келип отурду. (747-бет).

Кудайаркандын Дарбаз шаарынан келген айалынын аты Суханнараханым деген эле, аны 8 жашында алган болучу. Ал эки кыз төрөп, экөө тең чарчап калган. Кудайаркан ушул зайыбын баарынан жакшы көрчү. Кийин бул зайыбынан уул төрөлүп, атын Саид Мухаммат Насуруллакан койушту. Лакап аты Ормонкан болду. Бул бала төрөлгөнүнө 40 күн болгондо Суханнараханым көз жумду. (747а-бет). Кудайаркан андан ажыраганына өкүнүп, көпкө ыйлап, көз жашы кан болуп айтып турганы:

"Эй мани деп бир грып өлгөн азиз дилбарим

Саккиз йашинда келген бир мусапыр дилбарим

Сачы сумбул, жүзү гүл срвираваным, дилварим..." (Ыр ушундай мазмунда 748, 748а, 749, 749а-бет терде да уланат). (750-бет). Андан калган уулду - Ормонбекти Кашкар төрөсүнүн кызы Саудаткан айым эмизди. (750а-бетте Саудаткан айымга Кудайаркан жакшы мамиле кылганы айтылат. 751-бетте балага байланыштуу той-тамашалар өткөргөнү, 751а-бетте көптөгөн элди чакырып, баланын башына алтын тажы кийгизгени, "Мен өлсөм, ордума ушул олтурсун!" деген жарыяны айтат, жана Масудаханымга мөөр берип, ишеним көрсөтүп, бир канча убак өкүмөттү ошол башкарат. Бул сөз мында турсун.

Эми Фаргананын бузулушуна ким себеп болгон, ошол жөнүндө

Саид Мухаммат Насурулла хан, анын жанында Саид Мухаммат Аминбек (752-бет). Саид Насирдинбек, Саид Умарбек, Саид Султанмуратбек Фаргананы үчкө бөлүштү. Бир бөлүгү Махаммат Аминбек, Саид Умарбек, Саид Насуруллабек, Эминбектерге тийди. Бир бөлүгүн Саид Насирдинбекке, бир бөлүгүн Султанмуратбекке беришти. Ар бири өз бөлүктөрүндө бийлик кылып турушту. Аалам бузулар убакты болгондо, Султанмуратбектин адамдары "Биздин бегибиз хан болсун!" деп чыгышты. Насирдинбектин бир эмизген энеси бар эле, ал өтө акылсыз эле. "Атаханыңызга хандык жарашат, сакалы агарды."-деп бир жактан талашты. (752а-бет). Бир тараптан "Султанмуратбек өтө акылдуу, ушул хан болсун!"-деп чыгышты. Масудаханым айымдын бир акаси бар эле, Тилла Кожо Эшен. Ал Ош шаарында эле. Ошто кашкарлыктар көп болчу. (753-бет). Булар Султанмуратканды колдоп турушту. Тилла Кожо Эшенди өз уруусу ичинен чыр чыгып, өлтүрүп салышты. (753а-бет). Бул кабар Масудаканайымга жетти. Ал кайгырып "Менин акамди ким өлтүрдү?"-деп издей баштаганда, "Султанмураткандын кишилери өлтүргөн имиш."-деген ушак тарайт. (754-бет). Султанмуратбекке "Менин акамди өлтүргөн адамдарды таап бериң?"-деп кат жазып, үкасин жиберет. Ал Маргланга барып катты берет. Ал катта өтө жаман сөздөр жазылган эле, (754а-бет). аны окуган Султанмуратбектин каары кайнап, "Мен да Авлияа хандын баласымын, жат эмесмин."-деп, ичкери кирип айтат. Ошол катты апкелген Жорокулдун башын алам дегенде, айалы"Сабыр кылың!" деди. Жорокул кайра барып айалды бузду. Бир сөз менен аалам бузулду. (Ушерден беттер жок). (756 жана 756а-беттин жарымына чейин бузулуу жөнү б.а. "Фарийат" ыры айтылат).

Ошол убакта каапыр келип, элчи койуп Фаргана шахынын алдында турду. Жаман кишилер увазир болду. Алар өз кызыкчылыгын ойлоп, Насирдинбекти хан көтөрөбүз деп чыгышты. (757, 757а, 758, 758а, 759, 759а, 760, 760а-беттерде Кудайаркандын доорун эңсеп, азыркы ынтымаксыздыкка өкүнгөн ыр бар). Фаргана шаары ойрон болуп, Кожонт алынды. Андан

кийин Ханзада он күн тактыда отурду. Дагы бузулду. Муну да каапырлар арага кирип бузду. Кыргыз, кыпчак биригип, Полоткан деген бир жетим баланы хан көтөрүштү. Бардык лашкарлар ошого баш койуп, капырлар менен согушту. Бул арада Султанмурат хан Кожонтко жөнөдү. (761-бет). Шахзада Мухаммат Амин өз ордунда отурган эле, эми атасынын алдына ордого жөнөдү. Ошондо бир топ адамдар душмандык кылып, "Ээ бегим, энеканаңызды жок кылышты, эми ханзадакан агаңыздын алдына барың, аалам бузулду."-дешти. Махаммат Аминбек агасынын Кожонтко кеткенин билбей, ханзада хан агаларын алдына алды, өз саркардалари, уулу аны хандык тактыга отургузду. Бир тарапта Султанмураткандын хандык тактыдан үмүтү үзүлдү. Ханзада он күн хан болду. (761а-бет). Бир тараптан кыргыз, кыпчак Полотканды апкелип Маргганда турушту. Каапырлар Кудайарканды Коконго да койбой, Ташкентке жиберди. Анан ал жерге да койбой, Түркстанга жиберди. Акыры Султанмуратканды Кокондо бир канча кышлакылар каракалтак кылып, алдыга салып жүрүштү. Акырында Султанмуратбек төрт кишини барып катыныман акча апкелгиле деп жиберди. (762-бет). Айалдары бизде берерге эч нерсебиз жок деп жооп беришти. Ал төрт киши кайра барып Шахзада Султанмуратканга айтканда "Катындарымда бир падышалык казына бар эле"-деп ыйлаганда, үнү жетинчи асманга жетти. Катындарына "Мендей балаага учурашсын!" деген батасын берди. (762а-бет).

Каапырлар бир тараптан кыйнап турган. Акбаркан деген төрө бар эле, кыргыздар ага: "Шахзаданы сиз өлтүрүңүз!" дешти. Ал төрө Шахзаданы Шаабат деген жерге алып барды. Кыргыздар кылыч салмак болгондо Төрө: "Эй адамдар, отуз жылдык султаныңар бул, Улукту улуктай сыйлаш керек, өзүнүн ыраазылыгы менен анан канжар салыш керек."-деди. (763-бет). Султанмуратканды Шахабат даштинде давандын үстүнө апчыгып айтышты: "Эй Шахзадабегим, Кудайдын буйругу экен, падышалык доорун сүрдүңүз, сиздей падышаны биздей жылаңач баатырларга берди. Мындан калды, бул дүйнө эч кимге мапа (бапа) кылбайт экен, Сиз эмне дейсиз?" дегенде, Шахзадабек айтты: "Балаага сабыр, (763а-бет). тагдырга ыраазы болбосо, ал Кудайдын пендеси эмес."-деди да, "Убакыт берсеңер, мен

Падыша Кудайаркан агама шамал аркылуу бир салам айтсам!"- деди. Ошондогу салам айткан ыры:

"Сабо, ушбу саламны Салманымга йеткиргил,

Маниң бул арза, алымны Шахмшахымга йеткиргил!

Бу Фаргана Заминни ханы хаканыга йеткиргил.." (Ыр 764, 764а, 765, 765а, 766-беттерде уланат). (766а-бет). Бул сөздөрдү Султанмураткан айтканда, угуп тургандардын баары ыйлады. Шахзада айтты: "Үстүмдөгү ак тонумду сен ал. Күмүштөн бел боом бар, аны да сен ал. Бирок канжарыңды курч кыл, мени кыйнаба! Мен ошондо сага ыраазы болом. Ким да болсо акыры бир күн аманат жандан айрылат."-деп туруп айткан сөзү:

"Эй жаллат, токто. Мен саңга бир неча сөз айтай,

Неча сөз саңга айтип, Куданын йолуга кетай..." (Ыр 767, 767а-беттерде уланат). Ошентип, Шахзада Султанмуратбекти Шахабад даштинда шейит кылышты. Шахабад деп Асака шаарин айтышат. (768, 768а-беттерде ушул окуяга, Султанмуратбектин өлүмүнө байланыштуу автор тарабынан айтылган ырлар бар). (769-бет).

Ошентип, Кудайаркан Кудайдын тагдыры менен Оренбургка барды. Капырлар Ханзада Ханды да алып кетишти. Аалам бузулду. Кыргыздар Полоткан дегенди хан көтөрүшүп, анан бийлик кыргыздарга өттү. Шахзадаларды издеп жүрүп таап келип, Марглан ордосуна камады. Бири Султанмуратбек - катта айалдан, бири Шахзада Садыкбек, бири Шахзада Жолдошбек. Садыкбек 11 жашта, Жолдошбек бир айлык. Чаркөөлүк (Исфара) үч уул бар эле: бири Шахзада Абдулазизкан, дагы бир айалдан (аны Шарапаткан падыша дейт эле), андан эки уул болгон. (769а-бет). биринин аты Шахзада Мухаммат Аликан, бири Шахзада Саид Аликан - алардын бири 12 жашта, экинчиси 10 жашта эле. Маргландык айымдан бир уул болгон, аты Саид Акматкан, бул бир жашта эле. Дагы бир ханзаданын бир уулу болгон, аны Набиракан деп айтат эле, жашы 8де болгон. Энеси Шугнан падышасынын кызы болгон. (770-бетте ошол шахзаданы мактаган ыр бар). (770а-бет). Ошентип, Полоткан шаанишөкөттүү болду. Кыргыздар сарттардын башына келген балаа болду. Шахзадаларды ар жерден таап келип, энеси менен бирге Марглан ордосунда сакташты. "Эми бул Шахзадаларды энесинен

кантип ажыратып, кандай кылып өлтүрөбүз!?"-деп кеңеш кылышты. Бирөөсү айтты: "Сүннөткө отургузабыз."-деп алып чыгыш керек."-деди. Ошентип, "Бул Шахзадалар сүннөткө отурушпаптыр, сүннөткө отургузгула!"-деп Хан айтып атат."-деп кабар кылышты. (771-бет). Бул сөзгө Ханымдар ишеништи, Шахзадаларды жууп-тарап, жаңы кийимдерди кийгизип, белгиленген күнү балдарды чыгарып атып, ар бир Шахзаданын энеси балдарына айтып аткан сөздөрү:

"Сани шами жамалыңны балаадан сактасын!

Кадыр-кооматыңны балаадан асырасын. Йа Раб!.." (Ыр 771а-бетте уланат). (772-бет).- деп Шахзадалардын жанында отурушканда, бир топ кыргыздар "Эй ханымдар, Шахзадаларды чыгарып бергиле!?"-деп келишти. Ханымдар берээр-бербесин билбей, аргасыздан балдарын дарбазага чейин алып чыгып беришти. Бир топ залым кылыччандар Шахзадаларды алып кеткенге келгенде, Шахзадаларды алып чыккан канизактар коркуп, өздөрүн жоготуп койушту. Ошол түнү айымдарга кыйамат башталды. (772а-бет). Шахзадаларды бир жерге алып барып, бир топ залым кутурган карышкырлардын арасына салып беришти. Бул да Алла Тааланын тагдыры. Пенденин колунан не келмек. (773-бет). Ошондо Шахзада Садыкбектин айтып турган сөзү:

"Садыкбек айттылар: шахүзада эрдим,

Йана шахзада махбора эрдим,

Ки даври дарицаси мауж уради.

Маниң наамым фалакка ауж уради.

Атам эрдилар амма падишахи

Бу Фаргана аро мобутабий..."(Ыр 773а, 774, 774а, 775, 775а-беттерде уланат). (776-бет). Ошентип кыргыздар Шахзадаларды бир үйгө апкирип, желдеттер ортого алышты. Кылычты көргөн Шахзадалар бакырып ыйлашты. Анан желдеттерге жалбарып айткан сөздөрү:

"Деди Алимбегим "Бул күн мани сой, үкамни сойма!?"

Деди Абдиллазиз ханым "Мани сой, үкамни сойма!"

Деди Садыкбегим "Мани сой, үкамни сойма!?"

Деди Мухаммат Аликаным "Мани сой, үкамни сойма!?"

Деди Саматбегим "Букүн мани сой, үкамни сойма!?"

Деди Фаткуллахан бегим "Мани сой, үкамни сойма!?"

Деди Шахзада Чимийанбек "Мани сой, үкамни сойма!?"
Бу халатта буларни халыга арши йыглар
Йана кухи бийабан, замин, асман йыглар..." (Ыр 776а, 777,
777а, 778, 778а-беттерде уланат.. (779-бет актай) (779а-бет).

Шахи Фаргана (Кудайаркан) көп алааматтар менен Урум шаарына барды. Мындагы максаты ажыга барыш эле. Алла Таала муну каапырлардан куткарып, аман-эсен чыгып кетти. Ошол жерде бир кишиге учурады. Ал жагып калып, бирөөдөн атын сурады. Ал киши Ал Абдирахим Апанди деп айтып патканда, Апандинин көзү Шахи Фарганага түштү. Карап туруп анын нышаанасынан падыша экенин билип, Апанди сурады: "Сиз кайсы бактын гүлүсүз? Кайсы бактан учуп келдиңиз? Мүмкүн болсо, ички сырыңызды айтсаңыз?"-деди. Шахи Фаргананын айтып турган сөзү: (780-бет).

"Дедилар: - Эй Апандим, Шахи Фарганадан айрилдим,
Бакт касры тажы шаханымдан айрилдим.

Жигир бандим үкам ул Бексултанымдан айрилдим.

Ошол мехри ул ханзада кан-жанымдан айрилдим.

Хусусан нурдидам жаным Ормонумдан айрилдим..."
(Ыр780а, 781, 781а-беттерде уланат). - дегенде, Апанди Шах Фаргананын көңүлүн көтөрүш керек, анткени, тактысынан, перзентинен ажыраган болсо, бул жерге карып болуп келип турса, буга көңүл көтөрөөрлүк сөз айтыш керек."-деп айтып турган сөзү:

"Эй султаным, бул күнларга гам йемаң

Барчадин ааламда өлмак кыйындур. (762-бет).

Эй султаным, бул күнларга гам йемаң

Барчадин ааламда өлмак кыйындур.

Бул палит дүнүйада көңүлнү бузмаң

Өлмак убактыда жан аччыгы йамандур.

Киши болса бу дүнүйада саламат

Көрар хам шатлык хам болса мехнат.

Бу ишлар барчаси Актан инайят

Тар лахатка барып йатмак кыйындур..." (Ыр 782а, 783, 783А,
784, 784а, 785, 785а-беттерде уланат). (786-бет).- деп Апанди насаат айткандан кийин, Шахи Фаргана эсине келип, Алла Тааланын кудуретине багынып, Кудайдын ага мурда көрсөткөн

жакшылыктарын эстей баштады. "Оо Жараткан, мени жаратып, 12 жашымда тажы кийгиздиң, 100 миң лашкарга башчы кылдың, башкаларды өлтүргүдөй, күйдүргүдөй күч бердиң. Мен ал дөөлөткө мас болуп, өзүмдөн кетип, сага кулчулук кылбаптырмын. Ошол дөөлөттү алып, эми кедейликти бердиң. Бул кедейлигим тажы кийгенден да артык. Ошол дөөлөткө мас болуп жүргөндө өлүп калсам шорум курумак."-деп Кудайга миң-миң шүгүр кылып, айтып турган сөзү: (786а-бет).

"Аалам хамма пайдошуда азнаури Ахмади
Дилхо хама шайдошуда аз файзи нури Ахмади
Оомат ужуди амбийя руху шариф асфийа

Азбарыгоху кибарийа азфайзи нури Ахмади..." (Ыр 787, 787а, 788, 788а, 789, 789а-беттерде уланат.). Ошондо Апанди ойлонду: "Фаргана шаарына апарып, тактысына отургузуу керек."-деп, Урум шаарынын Халифасына барып айтайын, Кудай жол ачса, ал кишинин колунан келет."-деп. Урумга карап кетти. Хан Азирети болсо ал жерден чыгып, бир Гарахт деген шаарга келди. Ал жерде бир эшен бар экен, ал ааламдан өтүп, бир уул калыптыр. Ушул эшен Фарганадан барып, ошол жерге жайгашып калган экен. (790а-бет). Ал эшендин ошерде жакшы эле мал, мүлкү, бак, бостону бар экен. Хан Азирети ошого барды. Кызматчылар эшенге кабарлашты: "Ээ эшеним, бир каландарга (дербишке) окшогон киши келди, бир карасаң падышалык нышанасы көрүнүп турат."-дегенде, эшен: "Ичкери апкиргиле!"-деди. Шах Фаргана кирип, эшенди зыйарат кылып, өзүн айтпай, карып кейпинде карап турду. Вали эшен ага карап айткан сөзү: "Эй гарып мусапырым, перзентим, кабар бериң, кайсы чамандин гүлүсүн? Наала айлап андалип заманым кабар бериң кайсы чамандын гүлүсүн? (791-бет). Шах-и Фаргана:

"Бир йаман күн түштү мани башымга

Ошол шахри Фарганани шахиман

Кабо фалак абу кошту ашыма

Ошол Шахи Фарганани шахиман..."(Ыр ушул беттин айагына чейин уланат). (791а-бет).- деп өзүн Вали эшенге маалим кылды. Эшен ызат, урмат менен ага айтты: "Бир шаарда кызым бар, ошонун жайы өтө жакшы, сизге жакса..."-дегенде, Шахи Фаргана макул болуп, Гарахт шаарына барып, (792-бет). ошерде туруп

калды. Эшендин кызы шаарга белгилүү адам болгондуктан Шах жөнүндө "Мекенин каапыр алыптыр."-деген сөз тарап, билине баштады. Бир киши Кундуз падышасына кабар берди. "Бир шаардын улуу падышасы мекенин алдырып, карып болуп жүрсө.." -деп Кундуз падышасы Кабул падышасына кабар берди. (792а-бет). Кабул падышасы: "Эй Шахи Кундуз, пириң Шахи Маликага кат жаз, кандай иш болсо да ошол чечет. Каапырлар менен урушуш керек болсо, дайарданалы."-деди. Кундуз падышасы Маликага "Ак пашанын лашкарлари Фаргананы алыптыр, анын падышасы бизге каландар болуп келиптир, бизде мейманда. Анын шаарын алып берсеңиз!"-деп кат жазды. Бул кат падыша Маликага жетти, айтылган сөз ага жакты. (793-бет). "Эй Шахи Кабул, Шахи Кундуз, ошол Шахи Фаргананы жеткиргиле! Аны баш кылып Фарганага лашкар жиберели. Ордосуна отургузуп, батасын алалы."-деп кат жазды. Кабул, Кундуз падышаларына кат жетти. Кабул, Кундуз падышалары Фаргана падышасына "Бизге келиңиз, сизге жардам берели."-деп кат жазышты:

"Салам айттым, саңга Фаргана шахы деп, кел-кел!

Йана иммат камарини белиңга баглап, кел-кел!

Бу каапырлар билан жаң кылгалы ойланып, кел-кел!

Азизи амбийаларга сыйынып, йыгланып кел-кел!.." (Ыр 793а, 794-беттерде уланат). (794а-бет).- деп катты элчилерден жиберди. Элчилер келишсе, Шахи Фаргана намаз окуп бүткөн экен, салам беришти. Шахи Фаргана алардын жөн-жайын сурап, бир сөз дегени:

"Эй йигитлар, куш келиңиз, кайсы багнын гүлүдүрсүз?

Маңга айтиң сөзүңүзү, не чаманның булбулудурсуз?

Не йерлардан мында келдиң, кайсы шахнын элчисисиз?

Кайдан келдиң, кайда баргуң, кай шахарниң адамысыз?.." (Ыр 795, 795а, 796, 796а-беттерде уланат). (797-бет).

Элчилердин апкирели деген сөзүнө көнбөдү. Малика "Кайра барып алып келгиле!"-деп, дагы 40 киши жиберди. Кырк кишиге да көнбөдү. (797а-бетте Вали эшен Шахи Фарганага насаат айтып көндүргөнү айтылат). (798-бет). Алар Маликага алып баратканда Кудайаркан Шайх Шахадатпано эшенди зыйарат кылсам деп

барып, ошол жерде зыйарат кылып, эс-учун жоготуп, абалы оорлошту. Бул сөз мында турсун.

Эмки сөз Кудайаркан менен Оренбургдан кошо качып чыгып, ажыга дагы, Вали эшенге дагы бирге барган казак жигит жөнүндө.

Кудайаркан үшүнө келип, Алла Таалага жалбарып айтып турган сөзү:

"Кудаабанда бу күнүмнү өзүңү ашына айла!

Ки бу дүнүйа фамидин мани энди сева айла!.." (Бул ыр 798а, 799, 799а, 800, 800а, 801, 801А. 802, 802а, (803-бет актай). 803а, 804, 804а, 805, 805а, 806, 806а-беттерде да уланат). Кудайаркан ушул ырларды айтып, бу дүйнө менен коштошот. (807-бет). Казак жигит падышасынан айрылып, ыйлап, айтып турган сөзү:

"Йыгламасми дуслар ул шахи давраним кани?

Салтанат тахти уза давлатли султаным кани?

Масли иззат маснадида магу кинаним кани?

Ул Кудайаркан Кокан ибни Коканым кани?

Аввал султан болуп, акыр карып шахым кани?.." (Бул ыр ушундай арман мазмунда 807а. 808, 808а, 809, 809а, 810, 810а, 811, 811а, 812, 812а, 813, 813а, 814, 814а, 815, 815а, 816, 816а, 817, 817а, 818, 818а, 819, 819а, 820, 820а, 821, 821а, 822-беттерде уланат.

**(822а-бет). Эми сөздү Нухи шаарынан чыккан
Абдилазиздин уулу Ага Абдирайим Баз Апандидан
сүйлөмөк керек**

Шахи Фаргана өз шаарынан чыгып, Стамбул шаарына барды. Ага Абдилазиздин уулу Ага Абдирайим Баз Афанди Нух шаарынан чыгып, Стамбул шаарына келип, Шахи Фаргана менен көпкө сүйлөштү. Сырларын айтышты. Экөө бирин бири түшүнүп, ага-ини болушту. Ага Абдирайим Баз Афанди өтө зирек, даанышман, кыраакы, эстүү киши эле. Шахи Фаргана өзбек адамы эле. Бирок бир бирине өтө ишеним арттырышты. Бир бирине ыкылас кылышты. Ар бир ишти кеңешип иштеп, 13 ай бирге болушту. Акырында Шахи Фаргана Ага Абдирайим Баз Афандига мындай

деди: (823-бет). "Ага Абдираим Баз Афанди бурадарым, мен башыма иш түшүп, акылдан азган адаммын. Мага кандай кеңеш бересиз?"-деди. Афанди ага айтты: "Сиз мында туруң, мен Урум падышасы менен кеңешип келейин. Сиздин маселеңизге кандай кеңеш берээр экен, ошону билип, анан иш кылалы."-деди. Шахи Фаргана айтты: "Менин сизге дагы бир айта турган сөзүм бар, "Жан бар жерде, ажал бар"дейт, Сизди Алла Таала саламат кылса, туз буйруп Фаргана шаарына барып калсаңыз, менин балдарымдан, айалдарымдан кабар алыңыз!? (823а-бет). Фарганада бир канча байлар бар, менин учурумда доор сүргөн, бирге болгон. Мен аларга аманат берген элем, анын баары Шахзада Ормонбектин пулу, ал бир лак (бир миллион) 12 миң тилла. Мына ушуну байлардан алып, менин перзентим Шахзада Ормонканга тапшырың! Жетимдин акы пулудур."-деп, бир канча кат васийка тапшырды. Анан: "Сизди Аллага тапшырдым, перзентимди сизге тапшырдым."-деди. Афанди Урум падышасына карап кетти. Кудайаркан ошерде калды. Ошол арада муну менен бирге болгон наадандар Шахи Фарганага бир канча сөздөрдү айтып, Гарах шаарына алып келишти. Шахи Фаргана ошол шаарда туруп калды. Канча окуялар өттү. (824-бет). Шахи Фаргана Гарах шаарында дүйнөдөн өттү.

Ага Абдираим Баз Афанди Урум шаарына барды. Урум халифасына бир нече арыз менен кайрылды: "Эй Халийфа Жакхан, сиздин шаарыңыздын бир бурчунда бир падыша карып болуп келип, ушерде жатат, кабарыңыз болбосо керек. Ошондой кишиден кабарсыз калсаңыз жакшы эмес."-деп көп сөздөр айтты. Бул сөздөр Урум падышасына макул келип, Афандини сыйлады. Бир канча киши болуп келишсе, Шахи Фаргана кетип калыптыр. (824а-бет). Издеп отуруп таап барышса, Шахи Фаргана ааламдан өтүп кетиптир. Аны уккандан кийин Афандинин айтып турган сөзү:

"Сурайин сендан фалак бул мустарип султан кани?

Шахридан болгон ждаа бир карып султан кани?

Көңүлү пара-пара бул сарвириван султан кани?

Тахти, бактан ждаа болган ошол султан кани?

Бу фалакни жабрини бейхат чеккан султан кани?

Йуртига сыгмай бу йерда саргардан султан кани?.." (Ыр 825-бетте да уланат).(825а-бет). Ошентип, Ага Абдирайим Баз

Афанди Фаргана шаарына жөнөп, жол жүрүп отуруп, Ташкентке түштү. Шахзадалардын алдына барбай, башка соодагерлерге кошулду. Ошол убакта Шахзада Мухаммат Аминбек, Шахзада Саид Умарбек, Шахзада Саид Насуруллабек ата-баладай алар менен учурашты, бирок Афанди эч кандай сөз айтпады. Шахзадалардын көптөгөн суроолоруна жооп берген жок. (826-бет). Шахзадалар "Атабыздын алдынан келсе, эмне үчүн Афанди сүйлөбөйт? Улуу жана улук киши окшойт, бизди назарына албайт."-деп ойлонуп атышты. Ага Абдираим Баз Афанди бу шахзадаларды сүйлөтүп отуруп, баарын түшүндү. Булардын ынтымагы жок экенин билип, ошон үчүн унчуккан жок. Алардан толук кабардар болгондон кийин Шахзадаларга: "Мен Нухи шаарындагы Ага Абдилазиздин уулу Ага Абдираим Баз Афандимин. Ушунча күндөн бери силердин чыр-чатагыңарды, ал-абалыңарды жакшы билдим. Эми менин сөзүмө кирсеңер, бири бириңер менен жарашып, ынтымакка келсеңер, (826а-бет). ошондо мен атаңардын жазган катын берем. Анан атаңардын айткандарын айтып, силерди сүйүндүрөм. Болбосо кайтып кетем."-деп бир топ сөздөр деп турган жери:

"Ман сизларга сөзлайдурман кулак салың, Шахзадалар!

Насийхаттар кыладурман бир бир алың, азадалар.

Атаңызни сөзлари көп неча сөзлар арада көп

Ман айтайин билиңиз хуп, эшитиңлар, макапролар,

Ман келдим сизни сураглап, бир көрарга өзүм чаглап,

Кызматиңгизга бел баглап, эшитиңиз, Шахзадалар!.." (Ыр бул беттин айагына чейин уланат). (827-бет). Ошентип, Афанди бул сөздөрдү айтканда, Шахзадалар кеңешмек болушту. Ошол убакта бир төрө бар болчу, Шахи Фаргананын апасынан калган амакисинин уулу эле. Аты Саид Акрам төрө эле. Бул төрө Хан Азиретке кошулуп Урунбургга (Оренбургка) кошо кеткен эле. Шахзадалар мында калган. Ошол убакта Шахи Фаргана бир лак 12 миң тиллага увакил кылып жиберген эле. Хан: "Бул акча Ормонбекке гана тиешелүү."-деп туура хам хайал (чийки ой) айткан. "Ормонкан бойго (балакатка) жеткенде тапшыр, өзүң Шахзададан ажырабай жүр!" деген. Ошондуктан ал төрө Ормонкан менен бирге жүрөт эле. (827а-бет). Бул убакта ушул төрө Шахи Фарганага арыз жазган: "Мен кызматта жүрүп миң

тилла карыз болуп калдым, Өзүм Шахзада Ормонкан менен жүрөм, карыз мени өтө кыйнады. Шахзада Саид Мухаммат Аминбектин миң тилла пулу бар" дегенде, Шахи Фаргана "Бир лак 12.миңге тийбе, Шахзада Саид Мухаммат Аминкандын миң тилласин алып бер!" деген каты келди. Ошол пулду алам деп турганда Мухаммат Аминкан айтты: "Ака, бул менин пулум, жүз тилласин сиз алың, жүзү менде турсун, өз ыраазылыгым менен берейин."-деди. (828-бет). Төрө айтты: "Бербейм, мага керек."-деди. Саид Мухмад Аминдин көңүлү ооруп. Мындай деди: "Мен Саид Мухаммат Кудайаркандын 40 уулунун бири болсом да, ошонун уулу дейт, кырк каракчы уулдарынын бири болсом да, ошонун каракчы уулу дейт."-деп айтат. Сиз атамдын ордуна тактыга отурсаңыз да балаңызды "Паланча төрөнүн уулу" деп айтат. Эгер мен чыр кылсам бир жерге жеткирем."-деп маккамга (сотко) арыз жазды. Ошентип, (628а-бет). бул экөнүн ортосу бузулуп калды. Бул иш Афандига маалим болду. Андан кийин Шахзадаларга жана Саид Акрамхан төрөгө көп насаат кылды. Буга Газыкан төрө Кутбузаман ортого түштү. Бирок Ага Абдираим Баз Афандинин сөздөрү Шахзадаларга макул келди. Андай кылбаса иштери бүтпөйт эле. Акыры Шахзада Мухаммат Аминбек "Миң тиллани Саид Акрам төрөгө бердим."-деп кат жазып берди. "Ушул миң тилла менин пулум, Саид Акрамкан төрө акама бердим. Амма он бир миң тиллани унуттук, Шахзада Саид Насуруллабек үкама бердик. Өз пулу менен малы өзүнө болсун." деди. Шахзада Саид Мухаммат Аминбек менен Шахзада Саид Умарбек кол койуп беришти. "Энебиз Агача айымдын ар нерсеси болсо, өзүнө калат, биздин акыбыз жок."-деп да кат жазып беришти. Бир бири менен ошентип жарашышты. Бул да болсо Ага Абдираим Баз Афандинин кызматы эле. Калган (829-бет). казылар, эшендер, Газыкан төрө, Эшенкан төрө - ушул жерде тургандардын баары тиешелүүсүн Ормонбекке берип, агаларынан ыраазы болушту.

Ага Абдираим Баз Афанди "Эй Шахзадалар, ишиңер бүттү. Эми жооп берсеңер, Фаргана шаарындагы байлар менен сүйлөшүп, эмнелери болсо барын апкелсем!"-дегенде, Шахзадалар: "Ыктыяр өзүңүздө, сиздин сөзүңүздү атабыздын сөзүндөй билебиз."-дешти. Шахзадалар орундарында калышып,

Ага Абдираим Баз Афандини увакил кылып Фарганага жибершти. Ал Фарганага келгенде, ал жерге "Хан Азиреттин алдынан бир Афанди келди." -деген сөз тарады. Аны уккан байлар "Эмне болор экен?"-деп бармактарын тиштеп калышты. (829а-бет).

Хан Азирет кеткенден кийин бир Полоткан деген падыша чыкты. Ал байларды чогултуп, "Силерде Саид Мухаммат Кудайаркандын малы, мүлкү бар экен."-деп, баарын тартып алган эле. Ал байлар Кудайаркандан кутулдук деп жүрүшкөн. Ошондо Афанди: "Мен Саид Мухаммат Кудайаркандан келдим, андан салам апкелдим. Анын буйругу да бар."-дегенде, "Ал кандай буйрук?"-деп сурашты. Афанди баарын айткандан кийин, байлар: "Туура айтасыз, бирок ал акчаларды Полотканга берип кутулганбыз."-дегенде, Афанда: "Бул Кудайаркандын уулдарынын - жетимдердин акысы. (830-бет). Эгер бирөөдөн бир теңге карыз болуп туруп, миң теңге Кудайдын жолуна кайыр кылса, бир теңгеге да өтпөйт. Силер кайыр кылсаңар, курбандык кылсаңар, иптар кылсаңар - бардыгы бекер кетет. Эмне да болсо колуңардан чыкканын менин колума салгыла, карыздан куткарайын."-деди. Фаргана байлары бул сөздү кабыл кылып, бар тапкандарын Ага Абдираим Баз Афандинин колуна тапшырышты. Афанди баарын алып, Шахзадаларга тапшырды. Шахзадалар байлардын карыздарын кечишти. Байлар Абдирайим Баз Афандига ыраазы болуп айтып турган сөзү:

"Хуш келдиңиз, баракалла Афанда,

Йүз миң рахмат ата бирла акаңга!

Хан Азираттан элчи болгон Афанди,

Йүз миң рахмат ата бирла анаңга!.." (Ыр 830а, 831-беттерде да уланат).

АДАМ АТТАРЫ

А

ААЛИ (Мухаммат пайгамбардын төрт жолдошунун бири. 4-халифа) - 6, 133, 258а, 390а, 589а.

АБДИЛЛА КОЖО (Кудайаркандын Кашкардагы кайнатасы) - 646.

АБДЫКААР (Абдыкахар. Кудайаркан экинчи жолу бийликке келгенде зор кызмат көрсөткөн, ошого байланыштуу Ноо (Ну) шаарына аким болгон. Ташкендеги Малаканга каршы согушта да негизги ролду ойногон) - 584а, 640а.

АБДЫКАДЫР БЕК (Ибраим Хайалдын иниси) - 288.

АБДЫРАХМАНБЕК (Шерали хандын чоң атасы. Кол жазмадагы Кокон бийлиги ушундан башталып жазылган) - 7а, 65.

АБДЫРАХМАНБЕК (Сарымсакбек. Шахзада. Шерали хандын Малика-и Шахубандан төрөлгөн тун уулу. Чыгаан баатыр, ысмы бубасынын атынан койулган. Кол жазмада Саид Абдырахманбек деп аталган жерлер да бар) - 78, 78а, 86, 86а, 87, 87а, 88, 88а, 89, 89а, 90, 90а, 91, 91а, 92, 92а, 93, 93а, 94, 94а, 95, 95а, 96, 96а, 98а, 99, 99а, 101, 102, 104, 104а, 105, 105а, 106, 106а, 107а, 108, 108а, 109, 109а, 112, 114а, 115, 131, 155а, 157, 164а, 166, 167а, 169, 170, 170а, 171, 171а, 172, 172а, 173, 174, 174а, 177а, 179а, 180а, 181, 181а, 184а, 186а, 189а, 210, 215а, 214, 218, 218а, 253, 254, 256, 256а, 258, 262, 272, 273а, 274, 285а, 300, 300а, 301, 302а, 303, 303а, 304а, 307, 308, 310, 314а, 315, 316, 316а, 319, 321, 321а, 324, 325, 325а, 331, 332а, 333а, 334, 334а, 335, 335а, 336, 337, 338а, 339, 340а, 342а, 354, 354а, 355а, 357, 366, 366а, 367, 367а, 358, 370, 424а, 477а, 483, 483а, 485, 487, 487а, 488, 493, 494, 495, 496, 496а, 497а, 498, 498а, 500, 501а, 502, 502а, 567, 567а, 568, 568а, 569, 570а, 571, 571а, 572, 572а, 573, 573а, 574, 575, 576, 605а, 608, 642, 672.

АБДЫРАХМАН МАТАН (Мадали хан тактан кулаар алдында жанында эч ким калбай, бир жагына ушуну, экинчи жагына Кедейбайды алып согушка кирген) - 36.

АБДЫРАХМАН БААТЫР - 267а, 268.

АБУ БАКИР СЫДЫК (Мухаммат пайгамбардын төрт жолдошунун улуусу жана кайнатасы. Мухамматтан кийинки биринчи халифа - 6, 258а.

АБЫЛГАЗЫ БЕК - 207.

АВА ЭНЕ (МАМА АВА) - 1, 5, 103, 550.

АГА АБДИРАЙИМ БАЗ АФАНДИ (Ага Абдилазиздин уулу. Кудайаркан өлгөндөн кийин анын балдарына дүнүйө-мүлктөрүн өндүрүп берген, Стамбулдан келген акылман, зор киши) - 779а, 780, 786, 790, 822а, 823, 823а, 824, 824а, 825, 826, 827, 828, 829, 830.

АГАЧАЙЫМ (Шахзадалар энебиз деп айтышат, Ага Абдираим Баз Афанди келгенде "Бардык мүлкү өзүндө калат." - деп Шахзадалар жазып беришет. - 828а.

АЖЫБЕК (Шерали хандын атасы, Абдырахманбектин үчүнчү уулу) - 7а, 8, 66, 66а.

Азирети АДАМ АТА - 1, 5, 103, 137, 258а, 550.

АЗИЗ казыначы, парманачы - 191, 207, 503.

АЗИМБАЙ кушбеги - 184а, 493, 502а.

АЗИРЕТИ АЙЫП (пайгамбар) - 68, 68а, 194.

АЗИРЕТИ СУЛАЙМАН (пайгамбар) - 738.

АЙЖАНАЙЫМ (Төрө айым) (Шерали хандын Малика-и Шахубандан төрөлгөн кыздарынын бири) - 69, 69а, 203, 207а, 215а, 537а, 571, 587, 607а, 608а, 609, 609а, 610а, 611, 611а, 612, 672.

АЙЖАНШИРИНАЙЫМ (Бекуулубектин жесиринин кызы) - 215а.

АКАБИР ДАТКА (ТОКТОНАЗАР) - 65, 65а, 77, 77а, 197а.

АКБАРКАН ТӨРӨ (Султанмуратбекти өлтүрүүгө буйрулган төрө) - 762а.

АКИМБЕК ШАГАУЛ - 604.

АККУЛУ МИҢБАШЫ (Мадали хандын ишенген аскер башчысы, тууганы. Ушактан улам, мас абалда турганда буйрук берип ийип, Мадали хан өзү өлтүртүп алган) - 20, 22, 23, 23а, 24, 24а.

АК ПААША (Николай 11) - 792а.

САИД АКРАМКАН ТӨРӨ (Кудайаркан акчаларын увакилдикке берген жана жакшы көргөн уулу Ормонканды карап жүрүүнү тапшырган төрө) - 827, 827а, 828.

САИД АЛИБЕК Дасторкончу, датка - 157а, 160а, 161, 161а, 191, 265, 452, 493а, 502а.

МОЛДО АЛЫМКУЛ АТАЛЫК - 693а, 694, 700а, 701, 703, 704а, 705, 706, 706а, 707, 708а, 709, 711а, 712, 722, 723, 723а, 724, 725, 727а, 728, 728а, 729, 729а, 730, 730а, 731а, 732а, 733, 734, 734а, 737, 737а, 738, 738а, 739.

АЛИМБЕК КЫРГЫЗ (Алайлык Алимбек датка) - 503а, 509, 509а, 510, 512, 659, 684.

АЛИМ ХАН (АЛИМБЕК) (Залымбек деген атка да конгон) - 7а, 8, 8а, 109, 110.

АЛИ РИЗА ТӨРӨ - 193, 195, 202.

АЛИ КОЖО ЭШЕН - 193, 195, 202,

АЛПАМЫШ (Фольклордук, эпостук баатыр) - 242.

АМАН БИЙ (Нармухаммат датка Коконго келгенде Мусулманкулду таап келиш үчүн Козубала даткага кошуп жиберген бий) - 582.

АМИРАКУЛ ЭШИКАГА - 610, 646а, 647.

АМИР НАСУРУЛЛА БААТЫР ХАН (Амир Бухара, Бухара падышасы, Падыша-и Бухара, Бухара ханы, Азирети Амир Насрулла деп атала берет) - 21а, 29, 30, 32а, 35, 41, 41а, 46а, 47, 47а, 48а, 49а, 51, 53а, 54а, 64, 86, 86а, 90, 90а, 166, 167, 167а, 168, 169а, 170а, 171, 171а, 172а, 173а, 178, 178а, 179, 180а, 181, 181а, 186а, 187, 189, 218, 296а, 297, 298, 298а, 299, 308, 310, 316, 319а, 320, 321, 321а, 323, 328, 328а, 329а, 333а, 350а, 351, 351а, 359а, 360, 362, 363, 363а, 364а, 370, 567, 568, 568а, 569, 641а, 652, 656, 656а, 686а, 687а, 689а, 691а, 693, 696а, 697, 725а, 726а, 727а, 728, 729, 730а, 731а, 732а, 733а, 736а, 740.

АПТАБАЙЫМ (Шерали хандын Соно айымдан төрөлгөн кыздарынын бири) - 69, 69а, 207А. 538, 571.

АРЗЫМАТ БИЙ (Баатыр) - 268, 349, 416, 434, 435а, 436, 436а, 437.

АСКАР МЫРЗА (Малика-и Шахубан Кокон ордосуна киргенде Шерали хандын жанында турган белгилүү инсандардын бири) - 207.

АСЫРАНКУЛ БЕК (Малика-и Шахубан Таластан барып, ордого киргенде Шерали хандын жанында турган белгилүү адамдардын бири) - 207,

АТАМТАЙ (Атантай) - 68, 68а, 105, 105а, 134, 194, 363.

АТАМБАЙ ДАТКА (Кол жазмада Атамкул датка, Атамбай кыпчак деген ысымдар бар, ошолордун баары бир ысым болушу

да мүмкүн деп, ушерге киргизип койдук) - 128а, 129, 130а, 270а, 580а, 588а.

АФЛАТУН (ПЛАТОН. Легендарлуу Грек философу) - 178, 194, 363.

АХМАДИ БАРНА (Бул ысым дүйнөдөн өткөн адамдарды санаганда "Ул Шахи Наби Ахмади Барна кетти" деген ыр сабында кезигет) - 5.

Б.

БАЙ (Алымкул аталыктын тобунда. Катта жазылган) - 730.

МОЛЛО БАРАТ УДАЙЧЫ - 271а.

САИД БАХАДУР КОЖО (Кожо Мир Асаттин уулу) - 535а.

БЕКМАТ КЫПЧАК (Мала ханды өлтүрүп, Шамурат ханды тактыга отургузгандан кийин жанында калгандардын бири) - 694.

БЕКУЛУ-БЕК (Бек уулу Бек деп жазылышы да мүмкүн. Шерали хандын туугандарынан. Кокондо Шералидан мурда жашап, өткөн. Коконго хан болуп барганда Шерали анын балдарын асырап алган) - 191а, 214, 586.

БЕРДИКОЖО (Жусуп миң башынын уулу) - 157а.

БҮБҮ АНАР (Шерали хандын Малика-и Шахубандан төрөлгөн кыздарынын бири. Кийин кепке алынбайт) - 69-69а.

БҮБҮ ЗУЛАЙКА ("Жусуп менен Зулайка" дастанындагы каарман) - 67-67а.

БҮБҮСАРА - 67-67а.

БҮБҮ АЖАР (Ысмайыл пайгамбардын энеси) - 67-67а.

В.

ВАЛИ ЭШЕН (Эшен, Эшенкан төрө деп айтыла берет. Фарганадан Ооганстандагы Гарахт шаарына барып туруп калган Эшендин баласы) - 791а, 792, 797а, 798, 829.

ВАЛИКАН ТӨРӨ (Валикан төрө Кожо Кален деп да айтылат. Мунускан шаарынын падышасы) - 207, 648, 648а.

Г.

ГАЗЫКАН ТӨРӨ (Мунускан падышасы Валикан төрөнүн баласы. Кокон элетинин башчыларынан. Сулуу кызын Кудайарканга ылайык көрүп, берген) - 648а.

ГАНЫКАН ТӨРӨ - 828, 829.
ГҮЛЗАДАБЕГИМ (Бухара-и Шарипта Кудайарканга алып берген кыз) - 691а.

Д.

ДОС (Мала ханды өлтүргөндөн кийин, ага катышкандардан жалгыз тирүү калган) - 693, 694, 700а, 701, 703, 705.

Ж.

ЖАЛИЛ МАВНО ("Ашыктык менен Жалил Мавно кетти." - делип, сүйүүнүн символу катары жазылат) - 5.

ЖАМШИД ПАДЫША - 57, 89, 89а, 105, 105а, 143, 276, 392, 416.

ЖАНАК (Алымкул аталыктын тобунда. Катта аталат) - 730.

ЖАРКЫМБАЙ БААТЫР (Шерали хан тактыга отурганда аскерлери менен келип кошулган баатыр) - 268а.

ЖОЛДОШ БИЙ (Мамашарип аталык ташкенден казак менен кызылбаштардан жыйнап келген лашкарлардин түрүнөн коркуп түңүлгөн лашкар башчылардын бири) - 353а.

ЖОЛЧУБЕК (Ташкендеги согушта Малабекке каршы ат койгон лашкар башчылардын бири) - 640а.

ЖОРОКУЛ (Султанмуратбекке Масудакан кат жөнөткөн жигит) - 754а.

ЖОТОН (Алымкул аталыктын тобунда. Катта ысымы аталат) - 730.

ЭШЕН ЖУБАРИ (Бухара-и Шариптан келип, Кокондо туруп калган эшен. Кызы Малика-и Диларамди Кудайарканга берген, андан төрөлгөн Насирдинкандын тайатасы) - 562, 564, 565, 589.

ЖУМАБАЙ ДАТКА (Баатыр) - 201а, 234, 264, 270, 353а, 380а, 381, 415, 459.

ЖУНУС ДАТКА (Шады миң башы Мухаммат Назарбекти барар менен өлтүртүп таштоо жөнүндө кат жөнөткөнүн Мухаммат Назарбекке билдирген тоолук кыргыз) - 158а.

АЗИРЕТИ ЖУСУП ПАЙГАМБАР - 68а, 194, 321а, 363, 572.

ЖУСУП МИҢ БАШЫ ("Сынган кылыч" романы бойунча НҮЗҮП деген ысым менен белгилүү) - 56, 56а, 57а, 60, 65, 65а, 70, 70а, 156а, 157а, 158, 160, 160а, 161, 161а, 164, 166, 183а, 184а, 186а, 191, 219, 230, 131, 231а, 232а, 233а, 234а, 239, 239а,

240, 240а, 241а, 242, 244а, 247, 248, 250, 254, 256, 256а, 274а, 276а, 284а, 295а, 297а, 305, 311, 311а, 312, 312а, 313, 313а, 314, 314а, 316 Юсупбек сардар деп аталган жери да бар), 323, 324, 325, 325а, 326, 327, 328, 329, 329а, 330, 331, 366, 384а, 385, 385а, 386, 386а, 387, 387а, 388, 389, 389а, 398а, 407а, 408, 408а, 414, 415, 419, 421а, 422, 422а, 423, 426, 452.

ЖУСУП АЛИ КОЖО (Кан Кожо Мир Асаттин уулу. Омор хандан заманында шейит болгон) - 110, 110а, 111а, 117.

ЖУСУП МУХАММАТ МУСА ДАТКА (Шааркан шаарынын акими) - 157.

3.

Азирети ЗИКИРИЙА ПАЙГМБАР - 68, 68а.

ЗУЛАЙКА - 562.

И.

ИБРАИМБЕК (Башында Мусулманкул, Кудайаркан турган кыпчактар менен болгон согушта шейит кеткен. Шерали хан тарабындагы лашкар башчы) - 589а.

ИБРАИМ ХАЛИЛУЛЛА (Пайгамбар) - 4, 137.

ИБРАИМ ХАЙАЛ (Амир Бухара Мадали ханды талкалагандан кийин Коконго койуп кеткен кишиси) - 55, 55а, 64, 252, 272, 288, 298, 298а.

ИСАБЕК ТӨРӨ (Бир жалган ушактын курманы болгон төрө) - 603а.

ИСА ДАТКА (Иса төрө, Молдо Иса датка деп да аталат) - 262а, 284а, 407а, 408, 408а, 414, 415, 419, 421, 421а, 422, 422а, 423, 584а, 614, 614а, 615, 616а, 618а.

ИСКАНДАР (Александр Македонский) - 68, 68а, 78, 78а, 90, 90а, 143, 192, 276, 363а, 416, 502, 614, 626.

ИСКАНДАРБЕК (Бекулу-бектин эжечеси (эжеси) Саидиниса айымдын уулу) - 192, 586а, 587.

К.

КАБЫЛ (Баатыр. Замбирек жасоочу уста) - 183а, 248а.

КАЗАКБЕК (Казатбек десе да болот. Мала хандын уулу. Махмудхан төрө алып качып Алымкулга апкелген. Алымкул аны хан көтөргөн) - 733, 734, 737, 739.

КАЗАК ЖИГИТ (Ысмы аталбаган. Кудайаркан менен Оренбургдан бирге кетип, кийин Кудайаркан өлгөнгө чейин Стамбул, Гарахт шаарларында бирге болгон) - 807.

КАКТАРАҢ БААТЫР - 110а.

КАЛБЕК ДАТКА (Мусулманкулдун доорунда Ташкенге айдалгандардын бири. Мусулманкулга каршы кат жазгандарга да кошулган) - 577а, 579.

Молло КАЛБЕК КИТАБДАР - 157а, 248а, 267, 349, 578, 578а.

КАН КОЖО МИР АСАТ (Алим хан шейит кылган) - 109а, 110.

КАЛМУХАММАТ ДАТКА (Бийлик кыпчактарга өтүп, Мусулманкул бийлик бөлүштүргөндө Шааркан шаарын ушул даткага берген) - 503а.

КАЛНАЗАР ДАТКА (Алымкул менен Кудайаркан урушканда Камал он башы менен бирдикте Андижан сепилинин ичинде лашкарлари менен турган датка) - 709.

Молло КАЛСИЙА (Кыпчактар Падыша Ааламга кат жазып, он бир кишини берүүсүн талап кылышкан. Ошонун бири) - 493, 494, 494а.

Молдо КАЛЫКУЛ ДАТКА (Шугнан падышасына кызынын калыңын алып барган датка) - 617а, 620, 622, 624.

КАМАЛ ОН БАШЫ - 709, 722.

КАМАРБЕК (сарт кыпчак) - 580, 583.

КАНКЕЛДИ (Мамашарип аталыктын уулу) - 200а, 201, 201а.

КАНТӨРӨ (Жсуп Али Кожонун атасы, Падыша Кожо Асаттин чоң атасы) - 117.

КАРИМБЕРДИ КЫПЧАК (Мала ханга кылыч урган кыпчак) - 680а, 684.

КАРИМКУЛ МАКШАР (Мактар болуп окулушу да мүмкүн. Каримкул кыпчак, Каримкул парваначы, баатыр деп да атала берет) - 157, 157а, 191, 234, 264, 286, 286а, 287, 288, 288а, 289, 289а, 291, 292а, 353, 353а, 426, 578а, 598.

КАРИМЧА БААТЫР - 288а, 289, 289а, 290, 291а, 292.
КАСЫМБЕК (Бекулу-бектин уулу. Шерали хандын күйөө баласы. Шахзадалардан) - 192, 214, 586, 586а, 587.

КАСЫМ МИҢ БАШЫ (Сарт кыпчак) - 577а, 580, 582а, 583, 584, 585, 590, 591а, 600, 601, 601а, 602, 602а, 603а.

КАУСБЕК (Кудайаркандын ишенген топ башчысы) - 183а, 191а, 415а, 588, 589, 631а, 635а, 636, 638, 639, 639а, 640.

КАХРАМАН БААТЫР (Хушаң падышалыгындагы атактуу баатырлардын бири) - 110а.

КЕДЕЙБАЙ (Мадали хандын жакын кишиси болгон. Кийин Ташкент тарапта Мала ханга каршы согушуп колго түшкөн) - 36, 230а, 234а, 235, 237, 238, 238а, 239, 240а, 241а, 242, 242а, 244а, 245а, 245.

Төрө Кожо КАЛАН (Саид Эшен Кожо Калан төрө) - 295, 719а.

КОЙЧУ ДАТКА (Койчу кыргыз деп да аталат) - 0 709, 730.

КОЖОЙАР БИЙ (Малика-и Шахубан Афлатунга келгенде баш калкалаган коргондун ээси) - 201.

Дамулла КОЖОМКУЛ (Мусулманкул баштаган кыпчактар Падыша Ааламдан талап кылгандардын бири) - 493, 502а.

КОЗУБАЛАЧА БИЙ. ДАТКА (Мусулманкул баштаган кыпчактардын эң көрүнүктүүлөрүнүн бири) - 271, 415, 493, 582.

КОЖОМУРАТ БИЙ - 200, 200а, 201а.

КАЛТАК (Алымкул аталыктын тобунда) - 730.

КӨРУУЛУ БААТЫР. БИЙ - 233а, 248а, 262а, 263, 372, 373, 373а, 374а, 375, 375а, 376а, 377, 487а, 488, 493.

КУДАЙАРБЕК (Букар амири койгон Кожонт акими) - 123, 125, 136а, 137, 138, 139, 141, 141а, 142а, 143а, 144, 144а, 149, 150, 150а, 189, 191а, 218, 228а, 430а, 431а, 435, 436а, 548, 548а, 549.

КУДАЙАРКАН (Ысмына Шахзада, Валамир, Саид, Шахзада Аалам, Саид Мухаммат, Падыша Аалам Султан Бакарам, Шахи Фаргана ж.б. ысымдар кошулуп айтыла берет) - 68, 68а, 78, 78а, 123а, 125а, 127, 127а, 128, 129, 129а, 130, 130а, 131а, 132а, 133, 134, 134а, 135, 135а, 136а, 137, 138а, 141, 142, 142а, 143, 143а, 144, 145, 146а, 147, 147а, 148а, 150, 151, 151а, 152, 152а, 153, 153а, 154, 155, 155а, 157, 193а, 194, 194а, 195, 196, 203, 204а, 207, 208, 208а, 210а, 218, 218а, 219, 226, 227, 227а, 228, 231а, 434, 436а, 437, 437а, 438, 438а, 440а, 442, 446, 446а, 451, 451а,

452, 456, 474a, 483, 485, 495, 499, 502, 503, 504, 505, 505a, 535, 535a, 537, 537a, 548a, 549, 549a, 553, 555, 557, 558, 559, 559a, 560a, 561, 561a, 562a, 563, 564, 564a, 568a, 570, 571a, 574a, 575, 575a, 576, 577, 577a, 578, 579, 580, 580a, 581, 581a, 584, 587a, 589a, 590a. 591. 593. 595a. 596. 596a. 598a. 599. 599a. 600. 600a. 601. 601a. 602. 602a. 603. 603a. 604. 605. 605a. 606. 608. 609. 609a. 610. 611. 612. 612a. 613. 614. 616a. 617. 618a. 619. 619a. 620. 520a. 625. 625a. 626. 627. 629a. 630. 630a. 631. 631a. 634. 635. 636. 637. 639. 639a. 640. 642. 642a. 643. 646a. 647a. 648. 649a. 650. 652a. 653. 653a. 655a. 656a. 657a. 658. 659a. 660a. 662a. 663a. 664. 664a. 665a. 667a. 668. 669a. 672. 673a. 680a. 686. 690. 691a. 694. 694a. 695. 695a. 696a. 700a. 701. 701a. 702. 702a. 703. 704a. 705. 705a. 707a. 708. 708a. 709. 710. 711a. 712. 713. 719. 719a. 720. 721. 722. 723. 723a. 724a. 730a. 731. 732a. 733. 733a. 734. 737. 738a. 741. 741a. 742a. 743. 746a. 747. 747a. 750. 750a. 754a. 759a. 761a. 763a. 769. 779a. 780. 780a. 786. 790. 790a. 791. 791a. 792. 793. 794. 797a. 798. 806a. 807. 822. 823. 823a. 824. 824a. 827. 827a. 829. 630.

КУДАЙКУЛ КЫПЧАК (Баатыр башы. Мусулманкулдун буйругу менен Шахзада Абдырахманбекти өлтүргөн кыпчак) - 571a. 576.

КУЛМАН БААТЫР - 248a. 264a. 349. 376a.

КУРБАНКУЛ (Алымкул аталыктын атсы. Анын бир туугандары: Субанкул, Рахманкул дегендер болгон) - 693a. 694.

КЫДЫР КЫРГЫЗ (Малабекти хан көтөргөндө ак кийиздин бир бурчун кармаган кыргыз) - 659. 684.

М

МАЗИЙА БАЙ (Мухаммат Зийа бай) - 199. 199a. 202.

МААТКАРИМ КАШКА - 269. 269a. 493a.

МАХЛАР АЙЫМ (Саид Мухаммат Али хандын (Мадали хандын) энеси) - 19. 20. 20a. 30. 31. 31a. 32a. 53a.

МАВЛАНКУЛ ДАТКА - 207.

МАДУМАР БААТЫР БАШЫ - 426.

МАКЛАР АЙЫМ (Шерали хандын Соно айымдан төрөлгөн кызы) - 69. 69a. 203. 207a. 538. 571. 587. 607.

МАЛА ХАН (Шахзада Малабек) - 69. 69а. 155а. 193а. 194а. 195а. 196. 196а. 208. 208а. 218. 219. 226а. 227. 230. 235а. 236. 237. 238. 238а. 239. 239а. 240. 240а. 246. 246а. 248. 250. 370а. 371. 371а. 372. 376а. 377. 381. 382. 382а. 384. 384а. 385. 386. 387. 387а. 389а. 392а. 393а. 397а. 398. 398а. 399. 401. 403. 407а. 408а. 410. 410а. 411. 411а. 412. 412а. 413. 413а. 414а. 416. 417. 417а. 418а. 419. 420а. 421. 421а. 422. 422а. 423. 423а. 424. 424а. 425. 425а. 426а. 538. 584. 584а. 590. 591. 599а. 604. 604а. 605а. 606. 607. 608. 608а. 609. 609а. 610. 611. 611а. 612. 625а. 630. 631. 633. 636. 636а. 639. 640. 641. 641а. 642. 643. 645. 653а. 654а. 655. 656а. 658а. 659. 659а. 664. 664а. 665а. 666а. 667а. 674а. 675. 676. 676а. 677. 677а. 680. 680а. 683. 683а. 684. 685а. 693. 694. 694а. 700а. 730. 734. 737. 739. 746а.

МАЛИКА-И ШАХУБАН (Кыргызга белгилүү аты Жаркынайым, бирок Кол жазманын бир жеринде да мындай аталыш жок. Шахубан Малика Заман Мээрбан, Аким энеси, Малика Хубан, Шахубан Малика деп да атала берет) - 68. 68а. 69. 69а. 70. 70а. 193. 195. 195а. 196. 197. 197а. 198. 199а. 200. 200а. 201. 202. 202а. 203. 204а. 205. 206. 206а. 207а. 208. 208а. 213. 214. 425а. 500. 501а. 522. 537а. 538. 570а. 612. 654. 655. 662а. 673а. 676а. 701. (130-бетте анын теги жазылган).

ШАХИ МАЛИКА (Кундуз, Кабул падышаларынан жогору турган айал) - 792а. 797. 798.

МАЛИКА-И ДИЛАРАМ (Эшен Жубаринин кызы. Кудайаркандын айалы, Насирдинбектин энеси) - 565а.

МАМАДИЙАР ДАТКА - 234. 237. 265. 270а. 353. 415а. 577а. 578. 579.

МАМАНИЙАЗ ДАТКА (Миң башы) - 584. 585. 604. 630а.

МАМАШАРИП АТАЛЫК - 156. 156а. 182. 182а. 184. 189. 197а. 200а. 218. 248. 295. 297. 350а. 351. 351а. 352. 352а. 353. 359. 361. 362. 363. 363а. 364а. 366а. 369. 369а. 370а. 371а. 372а. 374. 375а. 384а. 409. 410. 413. 413а. 414. 416а. 417. 417а. 418. 419. 419а. 421.

МАМАЮСУП МУФТИН (Ноо шаарына акимдикке койулган. Исабек төрөнү Кудайарканга ушактап келген киши) - 603.

Ловла Сайпидин Шагаул МАНИЙАЗ - 584.

МАСУДАХАНЫМ (Кудайаркан мөөр берип, өкүмөттү башкарткан айал) - 551а. 752а. 753а.

МАХАММАТ УМАР ДАТКА (Мамат Умар деп да айтылат. Саркар) - 494. 494а.

Султан МАХМУД КАН (Мадали хандын иниси) - 17. 18а. 19а. 20а. 21а. 29. 30. 31. 31а. 32а. 33. 34а. 35. 36а. 37. 39а. 44. 75. 75а.

МАХМУДКАН ТӨРӨ (Шералинин Соноайымдан төрөлгөн кызы - Макларайымдын кийинки күйөөсү) - 733. 737а.

МИҢБАЙ КЫПЧАК БААТЫР - 270.

МИРЗАТ БААТЫР, КУШБЕГИ - 473а. 503. 505а. 506.

МОМУНЖАН (Кашкар акими) - 585.

МОМУНКОЖО ДАСТОРКОНЧУ - 604.

МУСА ПАЙГАМБАР - 5.

МУХАММАТ АЛЕЙХИССАЛАМ (Пайгамбар) - 4а. 6. 106. 258а. 477а.

МАДАЛИ ХАН (Саид Мухаммат Али хан Баатыр) - 9. 9а. 11. 11а. 12а. 13. 13а. 14. 14а. 15. 15а. 17. 17а. 18а. 19. 19а. 20. 22. 23. 23а. 24. 24а. 25а. 30. 31. 31. 32а. 33. 34а. 35а. 36. 36а. 37. 39. 39а. 41. 41а. 42. 44. 45. 46а. 47а. 54а. 64. 65а. 70. 70а. 75. 75а. 175. 180. 297а. 363а. 740а.

МУХАММАТ КАРИМ КАЛА (Аким жана удайчы кыпчак) - 426. 502а.

МУКАММАТ НАЗАРБЕК (Баатыр, аскер башчы кыргыз) - 130а. 158. 158а. 159. 159а. 160. 186а. 191. 199а. 200. 200а. 201. 201а. 207. 219. 233а. 241. 245а. 247. 248. 301. 359. 436а. 437. 437а. 438. 438а. 439. 439а. 616а.

МУХАММАТ НАЗАР КУЛАК саркар (Мамаюсуп Муфтиндин ушагынан наут болгон) - 603а.

МУХАММАТ НАЗАР ПАРВАНАЧЫ - 271.

МУХАММАТ НИЙАЗБЕК МИҢ БАШЫ - 640. 640а.

МУХАММАТ САРКАР - 284.

МУРАТ ХАН (Шерали хандын ордуна отурган жана өлтүрткөн хан) - 511а. 518. 741.

МУРЗА АЙЫП КИТАПДАР - 207.

МУСУЛМАНКУЛ АТАЛЫК, МИҢ БАШЫ (Кыпчактардын башчысы) - 157а. 178. 178а. 179. 179а. 180. 180а. 181. 181а. 182. 162а. 183. 191. 426. 454а. 455. 456а. 464. 464а. 493. 496. 496а.

497а. 498. 499а. 501а. 503. 503а. 504. 504а. 505. 509а. 512а. 537.
537а. 548. 548а. 549. 553. 559. 559а. 560а. 561. 563. 570. 572.
575а. 577. 577а. 578. 578а. 579. 579а. 580. 580а. 581а. 582а. 587а.
592а. 593а. 594. 596. 596а. 597а. 598. 598а. 599. 741. 741а.

МУХАММАТ АМИНБЕК (Мадали хандын баласы) - 47а. 49.
49а. 51. 75. 75а. 178. 751а. 761. 825а. 827а. 828.

МЫРЗА БИЙ (Мусулманкул баштаган кыпчак башчы-
ларынын төртөөнүн бири) - 493.

МЫРЗА ЫСМАЙЫЛ (Көрүүлү баатырды даарылаган табып)-377.

Н.

НАРБОТОБЕК (Кокон хандарынын башталышы катары
аталган Абдырахманбектин улуу баласы. Эрданабектен кийин
анын ордуна бий болгон. Аны Алим хан өлтүргөн) - 7а. 65а. 109а.

НАРКОЗУ ДАТКА - 25а. 26.

НАРМАТ КУШБЕГИ - 271.

НАРМУХАММАТ ДАТКА (сарт кыпчак) - 503. 580. 581а. 582. 585.

НАРСУЛУУ АЙЫМ (Нарсүчүк айым деп да аталат. Шерали
хандын Малика-и Шахубандан төрөлгөн кыздарынын бири) -
207а. 537а. 571. 587.

НАСИРДИН ХАН (Кудайаркандын тун уулу) - 562а. 752. 756. 775.

Шахзада Саид НАСУРУЛЛАБЕК (Кудайаркандын уулу) - 825а.

НУРБАЙ КАЛЛАКЕМЕЧИ, САРКАР - 157а. 191. 284.

НУХ ПАЙГМБАР - 2. 2а. 3. 4. 137. 333.

О.

ОМОР (Умар. Мухаммат пайгамбардын төрт жолдошунун
бири. Экинчи халифа) - 4. 194. 258а. 321а.

ОМОР ХАН (Оморбек. Адилдигине жараша Жаннатмакан
аталган. Аны өз уулу Мадали хан шейит кылган) - 8а. 110.

ОМОР АЛИ КОЖО (Омор Али Кожо Эшен) - 110. 110а. 111а.
112а. 115. 131. 149. 166. 183а. 184а. 186а. 219. 253. 254. 255а. 256.
256а. 262. 274а. 276а. 278. 284а. 295. 295а. 300. 315а. 316. 323.
324. 357. 357а. 358. 358а. 366. 384. 399. 400. 401а. 402. 405. 442.

ОРМОНБЕК (Ормон хан, Насурулла хан. Кудайаркандын
Суханнараханым деген зайыбынан төрөлгөн баласы, мураскору)
- 747. 750. 751а. 780. 823. 827. 827а. 829.

ОСМОН ЗИННУРАЙН (Мухаммат пайгамбардын төрт жолдошунун бири, эки жолку күйөө баласы. Үчүнчү халифа) - 6а. 258а. 321а.

ӨТӨМБАЙ ДАТКА (Өтөмбай кыпчак. Баатыр башы) - 503. 504а. 581а. 653. 661. 661а. 662.

П.

ПАША КОЖО (Падыша Кожо шайыр, Падыша Кожо Мир Асат, Баатыр Кожо деп да атала берет. Жусуп Али Кожонун баласы) - 110. 111. 111а. 113. 115а. 116. 116а. 117. 119. 119а. 120. 120а. 121. 121а. 122. 166. 119. 183а. 184а. 186а. 189. 219. 226. 250. 251. 251а. 252. 253. 255а. 278. 278а. 279а. 284. 284а. 295. 295а. 300. 301. 304. 304а. 305. 316. 323. 323а. 324. 332а. 342. 342а. 343. 343а. 344. 344а. 345. 345а. 346. 346а. 347. 348а. 366. 384. 387а. 388. 389а. 390а. 391. 391а. 392а. 393. 394. 395. 395а. 396. 396а. 397а. 398. 398а. 399. 400. 401. 401а. 402. 403. 403а. 404. 405. 405а. 406. 407. 407а. 423. 493. 493а. 494. 494а. 535а.

ПАДЫША АЙЫМ (Саид Мухаммат Али хандын (Мадали хандын) эне айалы. Хан Падыша деп да атайт) - 12. 25.

ПАДЫША КОЖО ЭШЕН (Эшен Ажы төрөнүн уулу) - 295.

ПАЗЫЛБЕК ДАСТОРКОНЧУ (сарт кыпчак) - 580. 582а. 583а. 584. 604.

ПАРМАН ДАТКА (Баатыр) - 269. 353а.

ПОСТЕК (Бухар Амири менен Кудайаркандын Алымкулга жарашуу жөнүндө жазган катында эскерилет) - 730.

ПОЛОТ ХАН (Кыргыздар көтөргөн Кокондун акыркы ханы. Мала ханды хан көтөргөндө ак кийиздин бир четинен кармап турган) - 659. 769. 770а. 829а.

Р,

РАХМАНЧА ДАТКА - 234. 242. 242а. 243. 243а. 244. 244а. 248. 263а. 308. 309. 309а. 310. 311. 315а. 436. 437а. 452. 503. 578а.

РАХМАТУЛЛА БИЙ (Шерали хан бийликке келип атканда лашкарлари менен келип кошулган) - 268. 511.

С.

СААДАТКАН АЙЫМ (Саадат айым, Саадатсүчүк айым деп атала берет. Шерали хандын Соно айымдан төрөлгөн кыздарынын бири) - 69. 69а. 207а. 538. 571. 672.

САУДАТКАН АЙЫМ (Кашкар төрөсүнүн кызы, Кудайаркандын бир айалы. Суханнараханым өлгөндө, андан 40 күндүгүндө калган Шахзада Насурулла ханды (Ормонканды) эмизген) - 750. 75а.

САБЫРКАН ТӨРӨ (Шерали хандын кызы Айжанайымдын кийинки күйөөсү. Эшен) - 588а. 589а. 591а. 595а. 596. 597. 597а.

САДЫКБЕК (Бекулу-бектин баласы. Шерали ханга күйөө бала болгон, кийин күнөөлөнгөн. Шахзадалардан) - 192. 214. 586. 586а. 587. 733а. 734.

САДЫК ТҮНКАТАР - 493а. 502а.

САДЫБАКАС СААКЫ (Мухаммат пайгамбардын доорундагы эң белгилүү саабалардын бири) - 194.

САИДИНСА АЙЫМ (Падышанын бир тууган эжеси. Жесир калган. Искандарбек деген уулу болгон) - 192.

САИТБЕК КЫРГЫЗ (Алимбек датка менен өнөктөш. Мала ханды такка отургузгандардын бири) - 503а. 509. 659.

СЕЙИТБЕК ДАТКА - 709.

САРЫМСАК (Кедей уулу, жолдон өткөндөргө суу сатып күн көргөн. Чылымчы деген аты да бар. Аны Алымкул аталык ага Шорук хан деп ат берип, хан көтөргөн. Кийин Ошто өлтүрүлгөн) - 706а. 707. 708. 724. 734.

САРЫМСАК ДАТКА - 640а.

САРЫМСАКЖАН (Афлатунда жүргөн Малика-и Шахубан менен Шахзадаларга белек алып келген. Шерали хандын кадырдан адамдарынан. Сарымсак датка болушу да мүмкүн) - 199.

САРЫМСАККАН ТӨРӨ (Мунускан падышасынын үчүнчү уулу) - 648а.

САФЕТ ШАХАУЛ (Ноо шаарынан Мамаюсуп Муптин апкелген ушак бойунча Кудайарканды өлтүрмөк болду дегендердин башчысы катары айтылат, башы алынат) - 603. 603а.

СОНО АЙЫМ (Шерали хандын Таласта жүргөндө үйлөнгөн биринчи айалы - байбичеси. Кол жазмада көп жерде Катта айым

деп аталат. Мала хандын энеси) - 69. 69а. 207а. 208. 538. 570а. 607. 643. 645. 676а.

СОПУБЕК (Шерали хандын Соно айымдан төрөлгөн баласы. Мала хандын иниси) - 69. 69а. 155а. 198. 538. 582а. 584а. 590. 605а. 606. 606а. 664а. 667. 667а.

СУРМАНИСА (Мала хандын увазири. Жаман айал деп жазылат) - 677.

СУЛАЙМАН ПАЙГМБАР - 68. 68а. 105. 105а. 276. 321а. 692. 721.

СУХАННАРАХАНЫМ (Дарбаз падышасынын кызы. Кудайаркан аны * жашында алган. Эң жакшы көргөн айалы болгон. Ал Насурулла ханды (Ормон ханды) төрөгөндөн кийин 40 күндөн соң каза болгон) - 747.

СУЛТАНМУРАТБЕК (Шахзада. Шерали хандын Малика-и Шахубандан төрөлгөн үчүнчү уулу. Бексултан деп аталган учурлары да бар) - 69. 69а. 203. 590. 605а. 606. 640а. 653. 661. 661а. 662. 662а. 664. 668. 669а. 670. 671. 689а. 695а. 697. 697а. 699. 703. 705. 708а. 710. 719а. 720. 723а. 731. 732а. 752. 752а. 753. 753а. 754. 754а. 759а. 761. 761а. 762. 763. 766а. 767а. 768а. 769. 780.

СУЛТАНСЕЙИТ ХАН (Акыркы вариантта Малакандын уулу делип такка отургузулат) - 746а.

СУЛТАН МУХАММАТ ХАН (Кудайаркандын Букара-и Шарипта үйлөнгөн айалынын атасы) - 642.

Молло СЫДЫК КЫПЧАК - 271. 503. 504а.

Т.

ТАВАКАЛ ТӨРӨ - 638. 639а.

ТАҢКУЛ ШАХАУЛ (Мусулманкул баштаган кыпчактар Шерали хандан талап кылган 11 адамдын бири) - 493а.

ТИЛЛА КОЖО ЭШЕН (Кудайаркан мөөр берип, өкүмөттү бийлеткен Масудаханым айымдын агасы. Ошто өз уруулаш уйгурлар өлтүргөн) - 753.

ТАКТЕМИРКАН (Шахзада Абдырахманбекке теңештире аталган баатыр) - 483.

ТОКТОНаЗАР ДАТКА (Малика-и Шахубандын атасы) - 197а.

ТУРСУН МУХАММАТ САРКАР - 157а. 191.

У.

УЛУККАН ТӨРӨ (Жакшылык көрсөткөн падышаңан жүз бурасың деп Алымкул аталык башын алдырган төрө) - 738а.

УЛУКБЕК (Шахзада. Садыкбектин уулу) - 733а. 734.

УМАРБЕК (Саид Умарбек деп да аталат. Фаргананы бөлгөн Шахзадалардын бири) - 752. 825. 828.

ҮРҮСТӨМ (Легендага айланган каарман Үрүстөм Дастан) - 68. 68а. 78. 78а. 89. 89а. 105. 105а. 120а. 143. 168а. 194. 339. 392. 416. 455. 589а.

Ф.

ФАРКАТ (Легендага айланган каарман) - 89. 89а.

Х.

ХАНТӨРӨ (Жусуп Али Кожонун атасы. Падыша Кожо Асаттин чоң атасы) - 117.

ХАНШИРИНАЙЫМ (Кээде Төрөайым деп аталып жүргөн Айжанайымдын бир аты болушу да мүмкүн) - 215а.

ХАНЫ БААТЫР (Жумабай датканын агасы) - 201а.

ХАНЗАДАЛАР: (Полот хандын тушунда Маргланга чогултулган Шахзадалар. Кудайаркандын балдары): СУЛТАН-МУРАТБЕК (Катта айалдан), Шахзада САДЫКБЕК, Шахзада ЖОЛДОШБЕК. Шахзада АБДУЛЛАЗИЗКАН, Шахзада МУХММАТ АЛИ ХАН. Шахзада САИД АХМАТКАН, Шахзада НАБИРАКАН ж.б.) - 769. 769а. Ошол эле жердеги "Үкөмдү сойбо, мени сой?" - деп өтүнгөн Шахзадалар: АЛИМБЕК, АБДИЛАЗИЗКАН. САДЫК-БЕК. МУХАММАТ АЛИКАН, САМАТБЕК, ФАТКУЛЛАКАН, ЧИМИЙАНБЕК - 776.

ХАСАН (АСАН) ИМАМ - 6.

ХУСЕЙИН (ҮСӨН) ИМАМ - 7.

Ш.

ШАА МАШИРАП (Мусулман ааламына легенда катары тараган акын. Аны Дубана-и Маширап деп да атайт) - 66. 66а.

ШАДМАН КОЖО (Хан Азиретинин бир кездеги увазири. Кийин аны таштап Алымкул аталыкка келгенде, Алымкул анын

өз ханына кылган чыккынчылыгы, саткындыгы үчүн башын алдырган) - 737а. 738.

ШАДЫ МИҢ БАШЫ (Мухаммат Назарбекти Ташкентке барганда өлтүргүлө деп буйрук жазган, Жусуп Миң башыны өлтүргөн Миң башы) - 157а. 158. 160. 160а. 267. 295а. 454. 455. 455а. 456. 464. 473. 474а.

ШАЙХИЛ ИСЛАМ (Мусулманкул баштаган кыпчактар Шерали хандан талап кылган 11 кишинин бири) - 493. 502а.

ШАЙХ ШАХАДАТ ПАНА (Кудайаркан зыйарат кылганы барып, ошерде өлгөн) - 798.

ШАМУРАТ ХАН (Шахзада Абдыракманбектин уулу, Шерали хандын небереси) - 571. 609. 642. 664. 667. 667а. 684. 685. 685а. 693. 694. 694а. 700. 700а. 701. 706. 706а. 724. 731. 732а. 733. 734. 734а. 746а.

ШАХ ЖАЛИЛ (Ыйык инсандардан) - 256. 258. 260.

ШАХИ КАБУЛ (Кабул шаарынын шахы) - 793.

ШАХИ КУНДУЗ (Кундуз шаарынын шахы) - 792а. 793.

ШЕРАЛИ ХАН (Саид Мухаммат Авлия Баатыр хан, Падыша Аалам Султан Бакарам, Шахзада Баатыр, Олуйа Баатыр хан, Азирети Шер Мухаммат Али хан, Шах Аалам, Авлия Маркамат Кахан, Султан Аалам, Валикан ж.б. деп атай берет) - 55а. 60. 61. 65. 65а. 66. 66а. 67а. 68. 68а. 69. 69а. 72. 72а. 73а. 76. 76а. 78. 78а. 83. 83а. 84. 84а. 85. 85а. 86. 86а. 87. 87а. 89а. 91. 91а. 93. 93а. 97. 97а. 98. 110а. 111а. 112. 113. 114а. 115. 116. 149а. 150. 150а. 154. 154а. 155. 156. 156а. 158. 159. 159а. 160. 160а. 167а. 179а. 180. 180а. 181. 185. 188а. 189а. 191а. 192. 192а. 193. 200. 202. 203. 204а. 205а. 206а. 207. 211. 214. 218. 219. 219а. 238а. 246а. 248. 252. 253а. 254а. 255. 256. 256а. 257. 258. 260. 262. 262а. 263. 263а. 264. 264а. 265. 266а. 267. 267а. 268. 268а. 269. 270. 270а. 273. 274. 276. 276а. 277. 278. 278а. 279. 279а. 284. 284а. 285. 286. 292. 295. 295а. 296. 296а. 297. 297а. 298. 299. 300. 301а. 312. 316а. 318а. 323. 324. 331а. 339. 345. 348а. 349. 351. 352а. 353а. 357. 362. 363а. 366а. 367. 403а. 407. 422. 422а. 425. 454. 483. 493. 494. 495. 501а. 502а. 503а. 511. 511а. 518. 518а. 520. 553. 554а. 555. 568а. 586. 586а. 611. 641. 672. 733а. 740. 741.

ШЕРКАРА БААТЫР - 590.

ШОРУКБЕК (Абдырахманбектин экинчи баласы, Нарбото-
бектин иниси) - 7а. 65а.

ШУГНАН ПАДЫШАСЫ - 615. 616а.

Ы.

ЫСМАН (Камалдин иниси. "Кокон ахвалын билип келүүгө
ким барат?"-дегенде, "Мен барам!"-деп суурулуп чыккан жигит) -
722а. 723.

Э.

ЭМИНБЕК (Фаргананы бөлгөн Шахзадлардан) - 752.

ЭННАЗАРБЕК (Эшик ага. Увазир деп да айтылат. Малабекке
Ташкенге барышканда, Малабек байлатып таштаган) - 610а.

ЭРДАНАБЕК (Абдырахманбектин (Шералинин чоң атасы)
энелеш иниси, ал өлгөндөн кийин ордуна бий болгон) - 7а.

ЭРКЕБАЙ ДАТКА - 266. 353а. 376а. 415.

ЭРКИНБАЙ БААТЫР - 353а.

ЭШЕН АЖЫ ТӨРӨ (Шерали хан тактыга отурганда, оң
жагынан орун алгандардын бири) - 207. 295.

ЭШЕНКУЛ (Мала хандын кайнатасы) - 605а.

ЭШЕНКАН ТӨРӨ - 829.

ЖЕР. СУУ АТТАРЫ

А.

АККОРГОН - 241

АНДИЖАН - 55. 64. 79. 157. 191. 258. 286а. 288а. 289. 291.
291а. 426. 503. 503а. 585. 587а. 606а. 653. 657. 708а. 709. 713а. 719.

АРАВАН - 657.

АФЛАТУН - 197а. 198а. 199а.

Б.

БАЛЫКЧЫ - 571а.

БЕШАРЫК - 35. 148. 223. 304а. 307а. 320. 426а.

БИБИУБАЙДА - 361.

БУКАРА-И ШАРИП - 13. 14. 16. 19а. 21а. 22. 25а. 29. 55. 64.
64а. 98. 162. 189. 297а. 299а. 323. 501а. 511. 562. 567. 567а. 610.
631. 641. 641а. 642. 650а. 686. 694а. 726. 731. 731а. 732а. 733а.
739. 740а. 741. 746а.

Г.

ГАРАХТ (Герат) - 790. 823а. 824.

ГИССАР (ХИССАР) - 339. 340.

Д.

ДАЛЫБАРЗЫН - 238а.

ДАРБАЗ ПАДЫШАЛЫГЫ - 619а. 620. 621. 621а. 742а. 747.

ДАРИАБ (Кожент жолунда) - 427а.

ДАСТАРАТА - 728.

Ж.

ЖАКАТЫТ (ЖЕКЕТЫТ) - 708. 708а.

ЖАРКЕНТ - 853.

ЖАРМАЗАР - 39. 725.

ЖИЗАК - 650а.

И.

ИЗБАСКЕН - 590а

ИСФАКАН - 128.

К.

КАБУЛ - 792. 792а. 793.

КАНИБАДАМ - 298.

КАРАКАС - 792а.

КАРАКУЛЖА - 728.

КАРАКЫТАЙ - 241.

КАРАСУУ - 657.

КАРБАЛА - ДАШТИ (Кербала-Дашти) - 7

КАРИЗ - 240а.

КАСАН - 55. 79. 79а. 84. 84а. 98. 99. 99а. 100. 157. 359а. 653.

КАШКАР - 55. 585. 646. 653. 742а. 750.

КОЖОЙАР БИЙДИН КОРГОНУ - 201.

КОЖОНТ (Кожент) - 25а. 29. 31. 33. 79. 79а. 127а. 133а. 134.
142. 149. 150. 157. 189. 218. 218а. 219. 220. 223а. 226. 227. 285а.
2998. 298а. 307а. 426а. 438. 438а. 551. 584.а. 650а. 652. 652а.
653. 655. 655а. 656. 656а. 658а. 673а. 686. 700а. 701а. 702. 707а.
760. 760а. 761. 761а.

КОКОН (Кокончин деп да жазылат) - 7а. 13. 16. 16а. 29. 33.
55. 55а. 56. 64. 65. 65а. 71. 71а. 74. 74а. 75. 75а. 79. 79а. 82. 82а.
98. 139. 149. 168а. 179а. 187. 188. 191а. 197а. 198. 199. 201а.
202. 203. 204. 204а. 205а. 206а. 208а. 256а. 257а. 258. 262. 272.
273. 274. 278. 291а. 298. 299а. 320. 320а. 323. 350. 352а. 361.
361а. 362. 366. 421. 454. 495а. 501а. 502. 510а. 554а. 555. 560.
562. 570. 580. 582. 593. 597а. 598. 604а. 610. 612. 616а. 618. 620.
623а. 624. 630. 643а. 648а. 660. 674а. 686. 695. 695а. 705. 712.
722. 723. 723а. 724. 724а. 726. 727. 728а. 761а. 807.

КӨЙКАП - 179а.

КӨЛМӨ (Кыпчактар жайы) - 581а.

КУРАМА - 64. 241. 503.

КУНДУЗ - 792. 792а. 793.

КУРУЧКА ш. - 238а.

КЫЗЫЛЖАР (Тоо) - 728.

М.

МАДЫ - 504а.

МАРГЛАН - 55. 64. 79. 79а. 156а. 160. 161. 166. 202а. 203.
204. 204а. 205а. 258. 286. 288а. 426. 503. 584. 587а. 599а. 606.
618а. 653. 655. 656а. 657. 706а. 707. 708. 708а. 724а. 725. 725а.
754. 761. 769. 769а.

МАККА (Мекке) - 625а.

Н.

НАМАНГАН - 55. 64. 79. 79а. 99. 99а. 100а. 157. 200а. 201а.
359а. 360. 587а. 590. 606а. 653. 709. 741.

НОВ (НОО) - 584а. 603. 650.

НУХИ ш. - 822. 826.

О.

ОЛУЙАТА (АВЛИЙАТА) - 197а.

ОРОТӨБӨ - 25а. 650а. 655. 726.

ОРУНБОР (УРУНБУР. Оренбург) - 769. 798. 827.

ОШ - 64. 157. 258. 291. 504. 504а. 657. 727. 733. 734. 752.

Ө.

ӨЗГӨН - 655. 657. 728.

П.

ПИСКЕНТ - 240а.

С.

САФИТБУЛАН - 202. 202а.

САМАРКАНД - 726.

САНЖАКУ (Санжакулук казактар деп айтылат) - 331а.

СЫРДАРЫЙА БОЙУ - 661. 662.

СТАМБУЛ - 822а.

Т.

ТАЛАС . ТАЛАС ВИЛАЕТИ - 8. 56а. 64. 65. 69. 69а. 70. 70а.
192а. 199а. 740а.

ТАЛУУ (дан) - 241.

ТАШКЕНТ - 32. 32а. 33. 79. 79а. 157. 158. 189. 218а. 219. 219а. 220. 227. 230а. 285а. 350а. 351. 351а. 369а. 388. 407а. 408. 409. 418. 419. 425. 426. 477. 503. 569. 569а. 577. 579. 579а. 581а. 585а. 604а. 605. 605а. 606. 607. 607а. 608а. 609а. 610а. 612. 625. 625а. 630. 635. 636. 640. 641. 642. 642а. 653. 666. 697. 697а. 699. 701а. 702а. 703. 704. 704а. 705. 705а. 761. 825а.

ТАКТАКҮЙ (Тоо) - 199а

ТӨБӨЧҮ (Тоо) - 728.

ТӨРӨКОРГОН - 100а. 103а. 109а. 11. 191. 201. 201а. 204. 204а. 339. 339а. 503. 592а. 593. 606а.

ТӨРТКУРАН - 241.

ТУС (Чус) - 64. 79. 79а. 111. 111а. 112. 115а. 116а. 157. 204. 204а. 278. 454. 503а. 653.

ТҮРКСТАН - 761а.

Р.

РУМ - 128. 610. 779а. 790. 823. 823а. 824.

Ү.

ҮРГӨНЧ - 726.

Ф.

ФАРГАНА - 284. 74о. 741. 742. 751а. 755. 756а. 760а. 790. 790а. 791. 793. 823. 825. 829. 830.

Х.

ХАЧИКЕ (Тоо) - 728.

Ч.

ЧАРКӨӨ (Исфара) - 769.

ЧИРЧИК (Дарыйа) - 370а.

ЧЫМЫНДЫК (Шерали хан көмүлгөн көрүстөн) - 520.

ЧЫНМАЧЫН - 625.

Ш.

ШААБАТ - 762а.

ШААРКАН - 39. 64. 157. 503а. 587а. 653. 657.

ШАХАБАТ ДАШТИ (Давандын үстү) - 762а. 767а.

ШАХРИСАБИЗ - 726.

ШУГНАН ПАДЫШАЛЫГЫ - 613. 614. 614а. 617а. 642а. 679.

МАЗМУНУ

Кокон ордосунда кызмат өтөгөн кыргыз тарыхчысы же Кокон хандыгынын тарыхына арналган анын кол жазмасы	3
Зиябидин Максым тарыхтан өз ордун табыш керек	15
Кокон ордосу кыргыздарга өгөй эмес	23
МАГЗУНИ (Зиябидин Максым)	46
Фаргана хандарынын тарыхы	46
Эмки сөздү Ибраим Халиллулла пайгамбардан эшитмек керек	48
Эми сөздү Мухаммат алейхиссаламдан эшитмек керек	48
Эмки сөздү шахнаама падышалардан эшитмек керек	48
Эмки сөздү опасыз дүйнөдө кандай падышалар, молдо, кожо, аалым, улама, олуйа, баатырлар, акылман-даанышмандар, султандар, сулуулар, акындар, ашыктар, билармандар, садыктар (туура жүргөндөр), эстүүлөр болгондугу жөнүндө угуң	49
Эми бир нече сөздү Кокончин шаарында бир падыша бар эле, ошондон эшיתיң	49
Эми бир сөздү Алимбектен (Алим хандан) эшитмек керек	50
Бир сөздү Султан Махмудхандан эшитмек керек	53
Эми Аккулу миң башыны өлтүргөнү тууралуу угуң	56
Эми Аккулу миң башыны өлтүрүп, Бухара падышасына кат жазганы	57
Эми сөздү Султан Махмудхан, Саид Мухаммат Алихан жана Маклар Айымдын биригишкенинен эшיתיң	58
Эмки сөздү Амир Бухардан угуң	59
Эмки сөздү Бухар падышасынан угуң	62
Эмки сөздү Саид Мухаммат Алихандан калган жалгыз уулу жөнүндө угуң	64
Эми Маклар айымдын шейит болушу тууралуу сөз	65
Эми бир сөздү Авлия Бахадур хандан эшитмек керек	66
Саид Мухаммат Авлия Баатыр хандан бир сөз айтмак керек	69
Эми жана бир дастан сөз Авлия Баатыр хан, датка кызын күйөөгө берип, таң-тамаша кылганы	70
Эми бир канча сөздү Жусуп миң башыдан эшитмек керек	71
Эми бир сөздү Кокон халифасынан айтмак керек	82
Наманган калкынан бир сөз эшיתיң	83

Эми бир сөздү Төрөкоргондогу Бухара жигиттеринен айтмак керек ..	83
Бир сөздү Кан Кожо Мир Асат деген улуу киши болгон эле, ошондон угуң	87
Эми бир сөздү Падыша Кожо Асаттан угуңуздар	90
Кожо Асат Тус шаарын колго алыш үчүн кандай иш кылганынан эшитиң	93
Эмки сөз Саид Мухаммат Баатыр хандын такка отурушу жөнүндө ..	99
Эмки сөздү Кожо Накыптан эшитиң	101
Эми Авлия Баатыр хандан сөз эшитмек керек	102
Эми бир сөздү Саид Мухаммат Шерали хан Баатырдан эшитмек керек	104
Бир сөздү Падыша-и Бухарадан эшитмек керек	104
Эми бир сөздү Бухар падышасынан укмак керек	105
Эми Бухар падышасынан бир сөз	109
Эми сөздү Саид Мухаммат Шерали хандан эшитмек керек	110
Эми сөздү Жусуп миң башыдан угуң	111
Эми бир сөздү Мамашарип аталыктан угуң	116
Эми бир сөздү Мамашарип аталыктан эшитмек керек	118
Эми бир дастан сөздү Шахзада Сахибкыраандан укмак керек	120
Бир дастан сөздү Мусулманкулдан эшитмек керек	124
Бир сөздү Шах Бухара бир түндө качып кеткенинен угуң	127
Эми Кокон лашкаринан сөз эшитмек керек	128
Бир дастанды Авлия Баатыр хандан эшитмек керек	128
Эми сөздү Саид Мухаммат Шерали хандан угалы	129
Эмки сөз Малика-и Шахубандын Кокон шаарына барышынан болсун	131
Эми сөздү шаани-шөкөт менен келе жаткан Малика-и Шахубан жана Шахзадалардан угуң	133
Эмки сөздү Шахзададан угуң	136
Эмки сөздү Шахзада Малабек, Шахзада Саид Кудайаркандан эшитиң	137
Эмки сөздү Падыша Ааламдан эшитмек керек	137
Бир дастан сөз Абдырахманбек Ташкентти, Шахзада Кудайаркан Кожонтту жеңип алышы жөнүндө	137
Эмки сөздү Ташкенттеги салгылаштардан угуң	137
Эми сөздү Шахзада Малабектен уга бериң	138
Эми бир сөздү Шахзада Малабектен эшитмек керек	146
Эмки сөздү майдандагылардан эшитмек керек	147
Бир сөздү Ташкенттен эшитмек керек	155
Эми Мамашарип аталыктан бир сөз эшитмек керек	157

Эми бир сөздү Шахзада Кудайаркандан эшитмек керек	161
Бир сөздү Кудайарбектен эшитмек керек	164
Бир сөздү Кудайарбектен эшитиң	171
Бир сөздү Шахзада Саид Кудайаркандан эшитиң	172
Бир сөздү Жусуп миң башынын өлүмүнөн эшитиң (Бул бөлүм Жусуп миң башынын шейит болушу тууралуу)	174
Бир сөз Жусуп миң башынын өлтүрүлүшү тууралуу	174
Эми бир сөздү Шады миң башыдан эшитмек керек	177
Эми бир сөздү Кудайаркандын лашкарлари - кыпчактардан эшитмек керек	183
Эми бул жерде кандай алааматтар болгон, андан кабар алмак керек	183
Бир сөз - Мырзайымды алып келиш жөнүндө байан	191
Эми бир сөздү кыпчак айымдан эшитмек керек	192
Бир сөздү эшен Жубариден эшитмек керек	193
Эми бир сөздү Шахзада Абдыракманбектен эшитмек керек	194
Шахзада Абдырахманбекке арнап айтылган ыр	197
Эми бир дастан - Кудайаркандын башына кандай иш келээри тууралуу байан	197
Эми бир сөз Мухаммат Кудайаркан кандай иш жүргүзгөнү тууралуу ...	198
Эми Саид Мухаммат Шерали хан Баатырдын үч кызынан бир сөз эшитмек керек	201
Эми Хан Азиреттен сөз эшитиң	204
Эми бир сөздү Саид Мухаммад Кудайаркан Кандай иш жүргүздү, ошол туурасында	206
Эмки сөздү Малабектен угуң (Малабек Ташкенде туруп Хан Азиреттин бийлигин тартып алууга ниеттенгени)	214
Эмки сөз Шахзада Малабек Хан Азиретке душмандашып Бухара шаарына келгени жөнүндө	215
Эмки сөздү Саид Кудайаркандын кандай иш кылганынан угуң	217
Эмки сөздү Мунускан падышадан эшитмек керек	218
Эмки сөздү Падыша Ааламдан эшитмек керек	225
Эми бир сөздү Шамурат хандан угуң	226
Эми Шахзада Шмуратбектен бир сөз эшитмек керек	227
Эми Фаргананын бузулушуна ким себеп болгон, ошол жөнүндө ...	237
Эми сөздү Нухи шаарынан чыккан бдилазиздин уулу Ага Абдирайим Баз Апандидан сүйлөмөк керек	244
АДАМ АТТАРЫ	249
ЖЕР. СУУ АТТАРЫ	267

Басууга 22.02.2007-ж. кол коюлду. Офсет кагазы.
Каагаздын форматы 60x84 1/16.
Нускасы 1000 даана. Заказ № 12.

"Турар" басмасынын басмаканасында басылды.
720054, Бишкек шаары, Жибек-Жолу пр., 466

915425